

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

S12v 7299.375(1)

**HARVARD COLLEGE
LIBRARY**

**FROM THE FUND GIVEN
IN MEMORY OF
GEORGE SILSBEE HALE
AND
ELLEN SEVER HALE**

POZSONY VÁROS TÖRTÉNETE.

POZSONY VÁROS
TÖRTÉNETE.

IRTA

ORTVAY TIVADAR.

KIADJA

A POZSONYI ELSŐ TAKARÉKPÉNZTÁR.

ELSŐ KÖTET.

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL AZ ÁRPÁDHÁZI KIRÁLYOK KIHALÁSÁIG.

A SZÖVEG KÖZÉ NYOMOTT 37 RAJZZAL ÉS EGY OKLEVÉL-HASONMÁSSAL, VALAMINT A SZÖVEGHEZ
MELLÉKELT 7 TÁBLÁVAL.

POZSONY.

STAMPFEL KÁROLY CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDŐ BIZOMÁNYÁBAN.

1892.

Slav 7699.37.5 (1)

✓

Hale

Stampfel, Eder és társai könyvnyomtató intézetéből Pozsonyban.

ELŐSZÓ.

Emű a „Pozsonyi Első Takarékpénztár“ hazafias áldozatkészségének köszöni létrejöttét. Kik e város polgárai, tudják, hogy ezen, becsületes és lelkiismeretes munka árán vagyonhoz és befolyáshoz jutott pénzüintézet minden évben tetemes összeget áldoz hazafias és kulturális közczélokra. De midőn eme fennkölt érzületének évenként szereti bizonyítékát szolgáltatni, annál inkább kívánta azt a jelen évben tenni, midőn fennállásának s Pozsony és vidéke anyagi jólétének és hitelének előmozdítására irányult, sikereiben gazdag működése *félszázados* örömtünnepét üli.

Eltekintve az ezen jubilaris tünnepszég alkalmából tett egyéb nemes és hazafias alapítványoktól, az Intézet igazgatósága tervbe vette különösen Pozsony városa történetének megírását is. E terv első sorban az Intézet Elnökének, dr. *Gervay Nándor* úrnak az érdeme, mert Ő benne fogamzott meg az eszme s az Ő hathatós, lelkes közbenjárásának köszönhető, hogy az Intézet részvényesei szives örömmel járultak a városi lakosságban is élénk visszhangra talált eszme

megvalósításához. A város történetének megíratása elhatározott és az Intézet részéről e sorok íróját érte a megtisztelő bizalom és kitértető szerencse, hogy a mű elkészítésével megbízott.

A cél, mely Megbízó és megbízott szemei előtt e munka elkészítésénél ki volt tűzve, az volt, hogy első sorban Pozsony városának polgársága kezébe oly könyv kerüljön, melyből az szeretett szülővárosának multját megismerni tanulja. Alig van hazánkban város, melyben az események tanulságosabban köszöntöttek volna be, mint éppen Pozsonyban. Határszéli fekvésénél s úgy hadi, mint társadalmi fontosságánál fogva egyaránt a nemzeti viszontagságok, a politikai események s a nemzetközi versenyek főszínhelyévé lett. Pozsonyban dőlt el egyszerűen többször a nemzet, az ország, de sőt az egész Osztrák-Magyar monarchia sorsa. Multja tehát mindenesetre megérdemli az elbeszélést, amint másrészt elbeszélésének meghallgatása is nagyon alkalmas arra, hogy a város polgárságában a honszeretetet, a nemzeti multunk iránt való kegyeletet és a jövőbe vetett bizalmat felébressze és ébren tartsa.

Czélunkhoz képest lehetőleg tartózkodtunk minden száraz és nehézkes előadástól, mert arra törekedtünk, hogy az olvasmányt az olvasónak minél könnyebbé s élvezetesbbé tegyük, anélkül mégis, hogy az előadást a tudományos alaptól megfosszuk. A jegyzetekben híven számot adunk a használt forrásokról, melyekből adatainkat s ismereteinket merítettük s ha azonkívül a helyi események elbeszélésébe az országos eseményeket is kellő mérsékeltéggel belesződtük, ezzel mi mást sem akartunk elérni, mint azt, hogy a helyi

Előszó.

események a hazai általános történet háttérén annál érthetőbbek legyenek.

Ha maga a mű, minden jóra való igyekezettünk daczára is számos hiányt tüntet fel a beavatottabb szemelőtt, mégis másrészt, azt hisszük, aziránt sem hagy fenn kétséget, hogy szerzője odaadó szorgalommal, munkát s fáradtságot nem kimélő gondossággal igyekezett feladatának megfelelni. És ha tehetsége kevesebbnek bizonyult e munka megírásában jóakarata nál és buzgóságánál, mégis talán el nem lehet tőle vitatni azt az eredményt sem, hogy ő Pozsony városának történetét pragmatikai összefüggésben tünteti fel, mire annál inkább vél ő e helyt hivatkozhatni, mivel Pozsony városának eddigelé összefüggő s oknyomozó története megírva még nem volt. Bár tisztelettel említjük itt fel azon irodalmi tanulmányokat, melyeket Veresmartynak, Bélnek, Korabinszkynek, Ballusnak, Pogánynak, Pestynek, Ipolyinak, Henszlmannak, Rómernek, Motkónak, Rakovszkynek, Királynak, Rimelynek, Knauznak, Dankónak, Zsilinszkynek, Győriknek, Harmathnak, Kornhubernak, Szekcsőnek, Kankának, Czilchertnek, Vutkovichnak, Pisztórynak, Pávai-Vajának, Könyökinek, Pirchalának, Wagnernek, Schönwitzkynek, Schöffmannak és másoknak köszönhetünk, mégis agadhatatlan az is, hogy mindezek nem összefüggő, rendszeres történetét irták meg városunknak, mintsem inkább a város történetének egyes részleteit dolgozták ki kisebb-nagyobb eredménynyel. Még azok is, kik tisztán levéltári forrásokból dolgoztak, mint Rakovszky, Knauz, Rimely és Király, csak egy-egy korszakot, vagy egy-egy városi jogot avagy intézetet tettek tanulmányaik tárgyává. Bél nagy műve ellen-

ben egy oly időben jött létre, midőn úgy a történeti anyag, mint a történeti kritika egyaránt még nagyon fogyatékos volt.

Ám a jelen műnek érdekét nemcsak a teljesebb s összefüggőbb anyaggal, hanem azáltal is akartuk fokozni, hogy az írott szöveget rajzokkal élénkítettük. A kiadó Intézet e tekintetben sem fukarkodott áldozatkészségével s ezt főleg e mű második kötete fogja bizonyítani. E rajzok mindenestre alkalmasak arra, hogy az írott szöveg olvasására a szemlélőt inkább ösztönözzék s hogy benne az olvasottak emlékét is jobban ébren tartsák.

Nem mulaszthatjuk el azért e helyt mindazok iránt hálás köszönetünket kifejezni, kik, a kiadó Intézeten kívül, bármiképen e mű létreszólításához és tökéletesbítéséhez hozzájárultak. *Boros Radó* budapesti tanár elismerésre méltó tehetséggel és szorgalommal száznál több sikerült rajzot készített e mű diszítésére. Mellette készségesen teljesítették kérésünket sikerült rajzok, fényképek és viaszlenyomatok elkészítésével *Oroszi Rika* kisasszony, dr. *Czobor Béla*, dr. *Michaelis Béla*, *Laubner Gyula* városi mérnök, *Adler Ede*, *Fink Sándor*, *Körper Károly*, *Kozics Emil*, míg az összes rajzok reprodukcióját az *Angerer* és *Göschl*-féle bécsi hírneves műintézet eszközölte. A mű technikai előállításában pedig a *Stampfel*, *Eder* és *Társai* nyomdai cég sem fáradságtól, sem anyagi áldozatoktól vissza nem rettent, hogy a rája bizott mű minél diszesebb kiállításban pillanthassa meg a napvilágot. Különösen ki kell emelnünk *Stampfel* Károly, cs. és k. udvari s akadémiai könyvkereskedő s ismert kiadó finom műizlését és sokirányú fáradozását, melyet e mű formai kiállítása körül kifejtett.

De hálára érzik magunkat lekötelezve mindazok iránt is, kik megkeresésünkre tanácssal avagy szivességgel kezűnkre jártak. Dr. *Fésüs* György akadémiai tanár sok fáradozással segített munkánk végzésében. Dr. *Goelzlin* Károly a cs. és k. udvari könyvtár jeles őre készséggel megengedte, hogy az őrzésére bizott bécsi Képeskrónika (Marci Chronica) rajzait művünk számára lemásoltassuk. *Szilágyi* Sándor, *Hampel* József, *Fejérpataky* László ismert tudósaink készséggel átengedtek használatra egyes clichéket. *Rimely* Károly apát s pápai praelatus és *Pór* Antal kanonok urak szives készséggel juttattak a kápt. levéltárban és könyvtárban levő s munkánkhoz szükségelt okmányos avagy kéziratoss anyaghoz. Nem csekély segítségünkre volt gazdag mű- és régiséggyűjteményének átengedésével *Lanfranconi* Enea. Okmányok, metszetek, érmek s egyéb régiség tárgyak használatra bocsátásával leköteleztek *Dankó* József pozsonyi prépost s címzetes püspök, *Spitzer* Mór, *Wertner* Mór, *Hollitzer* Károly, *Maurer* József urak, valamint a pozsonyi *Szentferenczrend*, míg *Könyöki* József tanár mint a gazdag tartalmu pozsonyi városi Muzeum őre, mindenkor kész szivességgel állott rendelkezésünkre. De különösen ki kell emelnünk azt, hogy városunk multjának buzgó kutatója és jeles ismerője, a fájdalomunkra idő előtt elhalt *Rakovszky* István Pozsony város történetére vonatkozó összes gyűjteményeit, feljegyzéseit és okmánymásolatait a legnagyobb önzetlenséggel rendelkezésünkre bocsátotta. Ám valamennyinél még inkább érdemesítette magát városunk fennkölt szellemű levéltárosa, *Batka* János, nemcsak az által, hogy a városi gazdag archivumot számunkra bármely időben is

Előszó.

hozzáférhetővé tette, hanem főleg az által is, hogy magyar művtünket teljesen önzetlenül s csupán szülővárosa iránt való szeretetből német nyelvre fordította. A Pozsonyi Első Takarékpénztár, tekintettel városunk német nyelvű polgárságára, azon tetemes áldozattól sem riadt vissza, hogy a mű német kiadásának költségeit is fedezte.

Vajha mind e költségek s a mű létesítése körül annyi felől nyilatkozó sok jó akarat és támogatás a kívánt sikerhez vezettek legyen! Vajha művtünk olyannak találtnék, mely megfelel a nemesszívű Megbízók várákozásának!

Kelt Pozsonyban 1892. február hó 12-ikén.

A szerző.

TARTALOM.

I. Fejezet.

Az őskor. Vidékünk alakulása. Első megtelepedése. 1—27. ll.

Pozsony tájképe. A pozsonyi és a bécsi medenczét elválasztó hegység. A legrégebb geológiai időszak. A gránit. A geológiai másodkorszak hogyan járult a pozsonyi táj alakításához. A harmadkorszak képződései. A tenger-víz uralma. A pozsonyvidéki kőületek tanúsága. A dévényi Nagytető kagyló-, csiga-, hal- és hüllő-kőületei. A tenger megszűnése. Vize izének átalakulása. A szárazulat gyarapodása. Ősi klíma, fauna és flóra. A pozsonyi medence falainak átszakadása. A tenger vizének kiömlése. A Duna és a negyedkorszak folyórendszerének képződése. A negyedkorszak régebbi szakja, a diluvium. A lösz, homok és kavics. A negyedkorszak ifjabb szakja, az alluvium. Az ember megjelenése. A lösz képződése nem előzte meg az embert. A lösz nem tengeri lerakódás. Szerves zárványai nem tengeri organismusok. A lösz a tenger uralma után keletkezett. Eredetének tényezői, a kőkorszak. A fajmozgalom kiindulási helye és iránya. Az őszállatok vándorútja. Az ősnövények vándorútja. Az ember vándorútja. A pozsonyi medence kőkorszaki leletei.

II. Fejezet.

Az ókor. Vidékünk a római és népvándorlási korszakokban.

A város nevének eredete. 28—50. ll.

A kő- és bronzkorszakok tartama. A történeti időszak beállta. A kelták. Kelta-érmek. A rómaiak. Római nyomok Pozsony megyében. Pozsony római telephely. A pozsonyi várhegy alkalmas figyelőhely. Alján vásárhely keletkezett. A barbár népek áruai. A gránit és az opál. A borostyánkő útjai. Carnuntum közelségének tanuskodása. A pozsonyi várhegyen római contrarőd keletkezett. Pozsonyban talált római régiségek, bélyeges téglák, edények, alapfalak. Bronzfibulák. Pozsony római neve ismeretlen. A népvándorlási időszak. Hunok. Avarok. Pozsony a szlávok alatt emelkedik. Pozsony német nevének eredete. Pozsony magyar nevének eredete.

Tartalom.

III. Fejezet.

A magyar vezérek kora. Pozsony a honfoglalás idején. A 907. évi pozsonyi nagy csata. 51—65. ll.

A honfoglalás. A névtelen jegyző elbeszélése. Pozsony és vidéke elfoglalásának ideje. A honfoglaló magyar sereg a Kis-Kárpátokon át nem ment. A megszállás nyomai Pozsonymegyében. A pozsonyi várhegy a lovas magyarság szemében nem oly jelentős pont. Pozsony világtörténelmi hírhez jut. A 907. évi német-magyar csata. A német-magyar háború oka. A német sereg haditerve. A három német hadosztály egyenként történt legyőzése. A csata leírása Aventinusznál. Dümmler kételye a leírás valószínűségében. A csata leírásának hitelessége. A csata ideje. A csata helyének megállapítása. A csata nagy következményei.

IV. Fejezet.

A magyar királyság megalapítása. Szent-István a vármegyéket rendezi. Pozsony várispáni és vármegyei központtá lesz. A pozsonyi vár képe, jóságai, lakói. A vár- és főispánok a királyság első három századában. 66—104 ll.

A külföldi rablóhadjáratok s azok következményei. Pozsonymegye s a pozsonyi várispánság alapítása. A pozsonyi vár jóságai. A pozsonyi vár jóságainak megszűnése. A pozsonyi vár legrégebb alakja. Az a római castrum alapján épült fel, innen szokatlan négyszögös alakja. Alakja a városi régi pecséteken. A XIV. századi bécsi Képeskrónika rajzai. A torony. A pozsonyi vár egyéb erőd művei. A vödriczi torony. A tatárjárás után történt építkezések. A vár lakói. Királyi lak. Várispáni székhely. Udvarbiró, várnagy és hirnök. Nem székely vár. A várkatonaság. A pozsonyi vár védőképességének hanyatlása.

V. Fejezet.

A városi terület. Viszonya a várhoz. A dunai rév. Vödricz. Széplak. A város felvirágzásának alapoka. 105—124. ll.

A mai városi terület nem volt egészen várjóság. A dunai rév első okiratos említése. A város nem a révtől kapta nevét. Királyi javadalom, úgynevezett kisebb haszonvétel. A dunarév eladományozása. A pannonhalmi apátság. A pilisi apát. A dunai átjáró helye. A régi Dunapart. A pilisi

Tartalom.

apát vámszedési jogának megerősítése. A vámjövedelem megoszlása. A Vödricz. Neve s régi kiterjedése. Szőlői. Széplak. Ez várföldet képezett. A széplaki hegyek okmányos említése. Széplak vendégnépe. A területi viszonyok alakulásának oka. A várispánsági szervezet befolyása a városi életre. Vár és város közötti viszonyok. A pozsonyi dóm tornyának tanúsága. A területi viszonyok befolyása a város fejlődésére. A Morva- és a Vágvölgyi közlekedési utak találkozása Pozsonynál.

VI. Fejezet.

A vallásos élet. Az őskereszténység. A pozsonyi avar püspökség kérdése.
125—150. ll.

Őskeresztény emlékek. Szapora előjövételük a Dráva-Szávaközben. A Dunántúli vidéken. A Balatonon innen semmi nyomuk. A sirmiumi, mursai, sisciai, petoviuini püspökségek. Az őskereszténység útjai. Az avarok megkeresztelése. A Nagy-Károly által felállított püspökség székhelye nem kereshető Pozsonyban. II. Jenő pápa bullája s az azokban említett püspökségek. Faviana. Speculijulium. Nitrava. Vetvar. Vetvar nyomozása. A hainburgi körkáporna. A német-óvári tumulus. A német-óvári régi templom s körkáporna. A német-óvári földsáncz. Ez emlékek tanúsága. Az óvári templomra vonatkozó hagyomány. A német-óvári templom oldaloltárképe. Az óvári templom építése. Vetvar megfelel Német-Óvárnak. Az óvári tumulus építői. Avar emlék. Az avarság eltűnése.

VII. Fejezet.

A pozsonyi prépostság alapítása. Eredeti helye. Birtokai, jogai, prépostjai s kanonokjai az első három században. Az első plebánia. 151—193. ll.

A Morva-Vágköz kereszténysége. Mojvár és Privina. Az első nyitrai egyház. Szvatopluk uralkodása. A pozsonyi egyház alapítása. A pozsonyi egyház a honfoglalás idején. A pozsonyi egyház Sz. István idején. A pozsonyi egyház Kálmán király idején. A pozsonyi egyház említése Kálmán törvényében. E törvény értelmezése. A Csukárok nem alapítói a pozsonyi prépostságnak. A prépostság eredeti helye a várban. A prépostság eredetileg tisztán prépostság, melyhez a káptalan csak később járult. A prépostság áthelyezése a városba. A prépostsági templom kettős czíme. Az új prépostsági templom építésének ideje. A pozsonyi dóm alaprajza. A prépostság régi birtokviszonyai. Királyi adományok. Magánosok adományai. A birtokokkal összekötött jogok. Egyéb jogok. A prépost joghatósága. E joghatóság kifejlődése. A pozsonyi egyház (prépost és káptalan) jogai. Az istenitéletek. A káptalan hitelességi joga. A káptalan legrégibb ismert pecsétje. A plebánia-jog.

Tartalom.

VIII. Fejezet.

A német támadó hadjáratok kora. Pozsony ismételt megostromlása. IX. Sz. Leo pápa Pozsony előtt. A város 1052. évi védelmének világtörténeti jelentősége. 194—247. ll.

Péter és Aba királyok kora. III. Henrik császár és birodalma. Magyarország meghódítására irányult tervei. A római utak nyomán haladó középkori utaink. Henrik császárnak Magyarországra vezető hadi útjai. Henrik 1042. évi hadjárata. Pozsonynál átmegy a Dunán. Pozsonyt német helyőrsége fölégeti. Az 1042. évi hadjárat meddősege. A németek kiűzése Pozsony vidékéről. Henrik 1043. évi hadjárata. A ménfői ütközet. Aba gyengeségének oka. A ménfői vereség okai. Magyarország látszólagos meghódolása. Endre herceg trónra hivatása. Béla a hadsereg vezére lesz. Szervezi a honvédelmet. Henrik 1050. évi hadjárata. Hainburgot a magyarok felégetik. Hainburgot a németek újból felépítik s megerősítik. Henrik 1051. évi hadjárata. Visszautasítja a magyarok békeajánlatait. Haditerve. Karinthiai nagy kerülékútja. A magyar vezérek ébersége s védelmi intézkedései. Henrik bajba kerül. Megkezdí visszavonulását. Visszavonulása futássá lesz. A magyarok üldözőbe veszik a visszavonulókat. Az éjszaki hadtest s a hajóhad eredménytelen működése. Henrik 1052. évi hadjárata. Pozsonyt ostrom alá veszi. Az ostrom sikertelensége. A német hadihajók elsüllyesztése. IX. Leo pápa Pozsony elé érkezik. Átokkal fenyegeti Endrét. A császár felhagy Pozsony ostromával s visszavonul birodalmába. A pozsonyi kudarcz következményei.

IX. Fejezet.

A XII. század eseményei. V. Henrik pozsonyi ostroma. A magyar polgárháború. Boris támadása. A keresztes hadjáratok. Sz. Erzsébet születése és eljegyzése. 248—269. ll.

V. Henrik király Magyarországra tör. A megindított hadjárat ürügye. Sikertelenül ostromolja Pozsonyt. Magyarországnak kitör a polgárháború. Géza és László harczi Salamonnal. A polgárháború harcosai, a besenyők. A pozsonyi Pötschen-sziget a besenyőktől kapta nevét. A Vödriczi kapu. Sz. Lászlót angyalok védik Pozsony előtt Salamonnal szemben. Boris árulás folytán elfoglalja Pozsonyt. Géza visszaszerzi Pozsonyt. A németek felett kivívott győzelme. Boris újabb megjelenése és vége. A keresztes hadak. I. Frigyes császár Pozsonyban. Imre és II. Endre uralkodása. Sz. Erzsébet születésének helye. Sz. Erzsébet születésének ideje. A thüringi követség Pozsonyba érkezése. Magyarországi Klingsor. Klingsor jóslata. Sz. Erzsébet eljegyzése. Fényes hozománya. Thüringiába való elutazása. Magyar kísérete. Sz. Erzsébet híre. Kassa városának Sz. Erzsébetre vonatkozó XIV. századi pecsége.

Tartalom.

X. Fejezet.

A XIII. század eseményei. A tatárjárás. A tatárok hadszervezete. Hadi sikereik főoka. Pozsony sorsa a tatárjárás alatt. Új építkezések. 270—300. ll.

A tatárok megérkezése. Test- és arczalkotásuk. Hadi felszerelésük. Harczi képzettségük. Taktikai felosztásuk. A tizes rendszer alkalmazása. Dandáraik. Hadsoraik. A sereg munkafelosztása. Utászaik és tüzérségük. Hadi kézműiparuk. Asszonynépük. Taktikájuk. Ostromaik. Táborozásuk s kantonirozásuk. Az ősmagyar s a tatár hadszervezet azonossága. Lényeges különbségek. A magyar és a tatár politikai szabadsága. A tatárok értelmi tehetsége. A muhii vereség. A vereség állítólagos és igazi okai. Az ősi hadakozási mód elhagyása. A kézviadal meghonosodása. A táborozásban való gondatlanság. A kúnok eltávolítása. Az ősi hadakozási mód átalakulásának oka. Az európai viszonyokhoz való alkalmazkodás szükségessége. Pozsony sorsa a tatárjárás idején. IV. Béla király Pozsonyba menekül. Ezt tanúsító okirata. Ide érkezése idejének megállapítása. A király Pozsonyból Hainburgba megy. Az osztrák herceg álnok magaviselete. Páidar tatárvezér hadosztályának Pozsony alá érkezése. Pozsony külvárosait felégetik. A vár és város megmenekszik. Pozsonynak a tatárok elvonulása után történt újabb megerődítési.

XI. Fejezet.

A XIII. század eseményeinek folytatása. A pozsonyi 1254. évi békekötés. A marchecki ütközet. Pozsony a csehok birtokába kerül. A pozsonyi 1261. 1262. és 1270. évi békekötések. A város 1271. évi felforgatása. Újabb békekötés. A stillfriedi nagy ütközet. A pozsonyi Szt. Ferencz- és Szt. Klára-rendű kolostorok. 301—354. ll.

A magyarok 1246. évi ausztriai hadjárata. A Szentgyörgyi gróf pusztításának okleveles említése. Az utolsó Babenbergi eleste. IV. Béla és II. Ottokár az új birtokszerzés miatt ellenségeskedésbe jönnek. A budai egyezés s az 1254. évi pozsonyi béke. A pozsonyi békének az apostoli legatus által történt megünneplése. A magyar uralom Stiriában. A stiriaiak elégedetlenségének oka. A cseh háború kitörése. A marchecki ütközet. A magyarok veresége s ennek oka. A cseh győzelem nagyságának túlzása. Az 1261. évi pozsonyi békekötés. A magyar polgárháborúk s azok okai. A kúnok által képezett bajok. Az 1262. évi pozsonyi béke. A poroszloi egyezés. Az 1270. évi pozsonyi béke. A Duna pozsonyi béke-szigetje. Ottokár 1271. évi hadjárata. Pozsony és vidékének pusztulása. Ottokár Pozsonynál átkél a Dunán. A dunántúli csaták. A rábcza-rábaközi ütközet. Az 1271. évi békekötés. IV. László trónrajutása. Pozsony IV. László kezébe kerül. Pozsony és vidéke újból Ottokár hatalmába jön. A stillfriedi döntő ütközet. Ottokár halála. A stillfriedi diadal emléke a pozsonyi Szentferenczrendű egyház és kolostor. A Klarissák meghonosodnak Pozsonyban. IV. László uralkodása. Csak Máté elfoglalja Aportól Pozsonyt. IV. László halála. III. Endre trónra jutása. Pozsony 1291-ben szabadalmakat kap.

Tartalom.

MELLÉKLETEK.

- I. A pozsonyi főispánok az Árpád-házi királyok korszakában 357—366. ll.
- II. A pozsonyi káptalan Árpád-korszaki kiadványai. 367—479. ll.
- III. A pozsonyi prépostok és kanonokok az Árpád-házi királyok korszakában. 380—384. ll.

Az e kötetben levő rajzok jegyzéke.

1. A fejezetek kezdő betűi előtt levő rajzdíszítmények.

- 1—3. A praehistorikus és a történeti koroknak megfelelő rajzok, tervezte és rajzolta *Boros Radó* tanár Budapesten.
- 4—11. A keresztény symbolika köréből vett alakok. Valamennyit a pozsonyi dóm szentélyében levő papi székek fafaragványai után rajzolta *Boros Radó* tanár.

2. A szöveg közé nyomott rajzok.

1. Pozsony környékén előjövő kövületek. A pozsonyi természetrajzi múzeumban levő eredeti példányok után rajzolta *Boros Radó* tanár Budapesten. 6. l.
2. Pozsony vidéke a harmadkorszak végén. Szerző utasítása alapján rajzolta *Boros Radó* tanár. 9. lap.
3. Kőcsákány. } Eredeti példányok után rajzolta *Boros Radó* tanár. 26. lap.
4. Kőbuzogány. }
5. (a—d) Pozsony környékén talált barbár-érmek. Eredeti példányok után fényképezte *Angerer* és *Göschl* Bécsben. 30. l.
6. Öntvények a stomfai bronz-öntőműhelyből. Átvéve *Hampel*: „A brozkor emlékei Magyarhonban“ című mű I. részéből. 33. lap.
7. Pozsony a római korban. Képzelti rajz. Szerző utasítása alapján rajzolta *Boris Radó* tanár. 36. lap.
8. és 9. Pozsonyban talált római téglák. A Lanfranconi Enea gyűjteményében levő eredeti példányok után fényképezte *Fink Sándor* fényképiró Pozsonyban. 41. és 42. ll.
10. Pozsonyban talált római és barbár edények. Pozsony város régiségi múzeumban levő eredeti példányok után fényképezte *Kozics Emil* fényképiró Pozsonyban s e fénykép után rajzolta *Boros Radó* tanár. 43. lap.
11. (a—b) Pozsonyban talált bronz-kapocs. a) Előlről, b) Oldalról. Hollitzer Károly német-óvári vállalkozó birtokában levő eredeti után rajzolta *Fink Sándor* fényképiró Pozsonyban. 45. lap.
12. Pozsonyban talált kígyófejes bronz-kapocs. Lanfranconi Enea gyűjteményében levő eredeti után rajzolta *Fink Sándor*. 49. lap.
13. A Morva-síkság a hainburgi várhegyről tekintve. *Dr. Michaelis Béla* eredeti felvétele után rajzolta *Boros Radó* tanár. 64. lap.
14. (a—f) Pozsony város régi pecsétjei. Eredeti pecsétnyomók a városi levéltárban *Adler Ede* pozsonyi akadémiai művésznek viaszlenyomatai után fényképték *Angerer* és *Göschl* Bécsben. 93. lap.

Rajzok jegyzéke.

15. és 16. A pozsonyi vár. A bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban levő XIV. századi Képeskrónika színezett miniatúr-rajzai után fényképileg felvették *Angerer* és *Göschl* Bécsben. 94. és 95. lapok.
17. Pozsony területének magasság-viszonyai. *Laubner Gyula* pozsonyi városi mérnök eredeti felvétele és rajza. 115. lap.
18. A pozsonyi dóm tornya a várhegy felől. *Körper Károly* pozsonyi fényképíró eredeti felvétele. 120. lap.
19. A pozsonyi dóm tornyához épített éjszakai lépcsőház. *Boros Radó* eredeti rajza. 121. lap.
20. A német-óvári templom és körkáporna. *Körper Károly* pozsonyi fényképíró eredeti felvétele. 141. lap.
21. A német-óvári templom oldaloltár-képe. A Lanfranconi Enea gyűjteményében levő olajfestmény-másolat után fényképezte *Fink Sándor* fényképíró Pozsonyban. 144. lap.
22. A pozsonyi dóm alaprajza. *Könyöki József* pozsonyi állami főreáliskolai tanár eredeti felmérése és rajza. Henszlmann Imre: „Magyarország csúcsíves műemlékei“ című művéből, kisebbített mértékben, átvéve. 175. lap.
23. A pozsonyi káptalan ismert legrégebb pecsétje. A pozsonyi belvárosi plebánia-hivatalban őrzött eredeti pecsétnyomóról *Adler Ede* pozsonyi művésznek által eszközölt viaszlenyomat után fényképezték *Angerer* és *Göschl* Bécsben. 190. lap.
24. A Morva-völgyet Pozsony vidékétől elválasztó Kis-Kárpátok Dévénynél. *Körper Károly* pozsonyi fényképíró eredeti felvétele. 208. lap.
25. Hainburg középkori erődítései. *Körper Károly* fényképíró eredeti felvétele. 223. lap.
26. A Bécsikapu Hainburgban. *Körper Károly* fényképíró eredeti felvétele. 224. lap.
27. Az egykori vödriczi kapu. Fuhrmann: „Alt und Neues Wien“ című művéből közölte Römer (Pozsony és környéke 250. lap) és Henszlmann (Magy. csúcsíves styl. műeml. 94. lap). 251. lap.
28. Magyarországi Sz. Erzsébet. Simone di Martino, másképen Simone Memmi (1284—1344) képe után Montalembert művéből. 262. lap.
29. Sz. Erzsébet Kassa város pecsétén 1381. A „Turul“ 1885-iki évfolyamából. 269. lap.
30. A tatárok betörése. A Képeskrónika rajza. Átvéve a „Történelmi Életrajzok“ 1886-iki évfolyamából. 300. lap.
31. IV. László király. A Képeskrónika rajza. Átvéve a „Történelmi Életrajzok“ 1886-iki évfolyamából. 330. lap.
32. II. Ottokár halála a stillfriedi csatában. A Képeskrónika rajza. Átvéve a „Történelmi Életrajzok“ 1886-iki évfolyamából. 336. lap.
33. A pozsonyi Szentferenczrendűek egyházának IV. László király által épített szentélyének belseje. *Körper Károly* fényképi felvétele után rajzolta *Boros Radó* tanár. 339. lap.
34. A pozsonyi Szentferenczrendűek egyházának tornya. *Boros Radó* tanár eredeti rajza. 348. lap.

Rajzok jegyzéke.

35. (a—d) A pozsonyi Szentferenczrendűek egyháza szentélyének faloszlopai. Kisebbitett alakban átvéve Henszlimann: „Magyarország csúcsíves műemlékei“ című művéből. 345. lap.
36. A hajdani Sz. Klára-kolostor egyháza (ma a r. kath. főgymnasium) háttérben a várral, a várpalotával és a Sz. Miklós-egyházzal. *Dr. Czobor Béla* fényképi felvétele. 348. lap.
37. Fülöp apostoli legatus. A Képeskrónika rajza. Átvéva a „Történeti Életrajzok“ 1886-iki évfolyamából. 349. lap.
38. III. Endrének a pozsonyi polgárok vámmmentességét megerősítő évnéklíli okirata. Eredetije a pozsonyi városi levéltárban. *Angerer és Göschl* fényképi másolata. 353. lap.

3. A szöveghez mellékelt táblák.

- I. A Duna-meder mélyében Pozsonynál előkerült bronz-vésők. *Döhner Kamillné* birtokában levő eredetik után színrajzolta *Oroszi Rika* k. a. 26. laphoz.
- II. Cl. Ptolemaeus térkép-részlete a III-ik századból. Az Athos-hegyi vato-pédii kolostorban levő eredeti után színfényképezve s kiadva *Langlois Victor* által Párisban 1867. 44. laphoz.
- III. Castorius világtérképének, az u. n. Peutinger-féle Táblának részlete a IV-ik századból. Az eredeti után kiadva *dr. Miller Konrád* által Ravensburgban 1888. 51. laphoz.
- IV. A pozsonyi dóm délfelől. *Boros Radó* eredeti rajza. 173. laphoz.
- V. Térkép III. Henrik császár magyarországi hadjáratához. A Hormayr-féle *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* 1830-iki évfolyamában közzétett térrajz után újból rajzolta *Angerer és Göschl* Bécsben, a római hadútakkal pedig kiegészítette *Ortvay Tivadar*. 200. laphoz.
- VI. A régi Pozsony dél felől. Bruyn és Hoggenberg „*Orbis Civitat. terrarum*“ című, Kölnben 1578-ban megjelent műve IV. kötetéből. Fénymásolta *Angerer és Göschl* Bécsben. 237. laphoz.
- VII. A régi Pozsony éjszak felől. A pozsonyi városi Muzeumban levő XVII. századi metszet után fénymásolta *Angerer és Göschl* Bécsben. 300. laphoz.

Jelentékenyebb sajtóhibák.

110. lapon: A pilisi aptság másfélszázadon át szedte stb. helyett: A pilisi és a pannonhalmi apátság a legújabb időkig, bár nem perlekedés nélkül, tartották a révre való jogukat elismerésben.

134. lapon 21. sorban: Morvaország mai fővárosára helyett: Morvaország mai egyházi fővárosára.

145. lapon mindjárt kezdetben kimaradt: hajóval. Legalább is két évszázad fekszik a hajó és mindkét végrésze felépítése között. Hogy a szentély és a torony stb.

158. lapon 7. sorban: 955-ben III. Henrik helyett: 995-ben II. Henrik.

214. lapon az 1. jegyzet a 215. lap 1. jegyzete; a 215. lap jegyzete pedig a 214. lap 1. jegyzete.

255. lapon 1. sorban: a görög Eufemiától helyett: az orosz Eufemiától.

I.

Az őskor. Vidékünk alakulása. Első megtelepedése.

Az Ő Felsége nevét viselő új hidról a szem pompás áttekintést nyer Pozsony és a pozsonyi Dunavölgy felett. A kép, főleg napnyugváskor, elragadóan szép. Míg nyugat felől az áradmányos mélysík terjeszkedik ki illatos ligetjeivel, azalatt vele szemben a folyam balpartján változatos hullámú középhegyek emelkednek fel részint szőlőtőkékkel, részint tű- és lombleveles erdőségekkel borítottan. Éjszakon a látóhatárt egy rendkívül szép hegysor zárja el, mely éjszakkéleti iránynak tartva, két nagy földmedenczét: a *pozsonyit* és a *bécsit* választja el egymástól.

Megjegyezzük, hogy e hegysor nem csak tájképileg ragadja meg a szemlélőt. Van annak egyéb jelentősége is, mert geologiai alakulata a pozsonyi Dunavölgy főjellemvonását képezi. A Duna jobb partjáról ugyanis a neogén formatio, bár csekélyebb tömegekben, a Duna balpartján is folytatódik, de úgy, hogy a pozsonyi medencze felől már nem érinti közvetlenül az alluvialis képződéseket, mert a neogén és az alluvium, vagyis a harmad- és a negyedkorszaki képződések között hatalmas másod- és elsőkorszaki

kőzettömegek helyezkednek el. Pozsonytól éjszakra a rohamközet egyik neme: a gránit jelentkezik összefüggő nagyobb tömegben. Eléje egy keskeny neogén képződés fektűt, melyre éjszakon a jegőczös pala egy vékonyka szalagja következik. Ez a jegőczös pala nyugat felől is környezi a pozsonyi gránittömbet. Hozzá egy ugyancsak vékony krétaformatio, majd meg egy nagyobb tömegű juraformatio sorakozik.

Ily formán tehát Pozsonynál közvetlenül mind a négy geologiai korszak földképződései érintkeznek egymással, hirdetve ama nagy átalakulásokat, melyek között eme tájék mai alakját nyerte. Ma e tájék physiognomiája egy végtelenül békés állapot kifejezésével bir, de alkotó elemei félreismerhetetlenül utalnak ama nagy földforradalmi állapotokra, melyek a mai tájalakulást megelőzték.

Az átalakulás folyamatának valóban nagyszerűnek kellett lennie. A legrégebb geologiai időkorszakban csak egy földtani képződés alakult itt, az, mely ma is a pozsonyi hegységnek zömét, magvát képezi: a *gránit*. E tömb azonban csak eltűnő sziget volt a nagy tengeráradatban, mely azt körülzajongta. Sokkal kisebb, mint a cseh medence gránitszigetsége, de épp úgy mint az alkalmas arra, hogy újabb földképződéseknek alapjául szolgáljon. Ez okból nem is választhatta el a bécsi medencétől a pozsonyit.

Az elválasztás csak jóval később történt. Az időt azonban, hogy mikor, ki tudná meghatározni? Amit a geológiában *másodkorszaknak* neveznek, az szintén hozzá járult tájunk földtani kiépítéséhez. A gránit-tömb felette alkalmas volt arra, hogy újabb geologiai képződésnek alapjául szolgáljon. Az ifjabb képződések: a *jura* és a *kréta* Stomfa irányától kezdve a Kis-Kárpátok vonalában kisebb nagyobb megszakításokkal rakodtak le s ekkép jelezték már a határvonalat, mely későbbi kiépi-

tésében a pozsonyi és a bécsi medenczéket egymástól el volt választandó. Az elválasztás tényleg csak akkor történt, midőn egy újabb korszakkal későbbben a harmadkorszaki földalakulások a gránit, a jura és a kréta közeit kitöltötték. Ekkor rakodtak le azon kavics-, tályog-, mész-, homokkő- és conglomerat-rétegek, melyeket ma a Duna balpartján észlelünk s képződtek ama hatalmas tályog-tömegek, melyeket a Dunán túl is látunk. E tömegek közeit a tengerár kavicszal és lajtamészszel töltötte ki s ekként összefüggő választófalat vont.

A harmadkorszaknak e földkiépítése ám nemcsak Pozsony közvetlen vidékére szorítkozott. Egyfelől kiterjedt az a cseh jegőczös pala és az osztrák rhaetiai formatióig. S ezzel megalakult a bécsi medencze. Másfelől kiterjedt az a Mátra trachytjáig, a Balaton triasáig és a Bakony rhaetiai formatiójáig. S ezzel megalakult a pozsonyi medencze, melynek nagysága háromszor-négyszer is fölülmulja a bécsiét.

Amint e képződések végbementek, a külső tájkép is egészen átalakult. Úgy a bécsi, mint a pozsonyi medencze, melyek helyén a nyílt tenger árjai zúgtak, most a nagy pannoniai tenger öblei lettek. E tenger a tágas magyar Alföld sikságát, a Duna-Tisza közét borította éjszakon a Mátra szakadékáig s keleten az erdélyi hegységeig. S a mint ezen víz alá merült Alföldön csak a hegységek hátai jelentkeztek szigetekül, úgy jelenkeztek a pozsonyi tenger-öbölben is a Kis-Kárpátok hegyháti szigetek gyanánt.

Hogy mekkora időközön át lepték el az álló vizek tömegei a nagy depressiókat, számokban azt szintén senki sem tudná kifejezni. Annyi kétségtelen, hogy vidékünkön a víz uralma nem volt rövid tartamu. Uralma egész geológiai korszakokon át tartott. Ezt már abból is következtethetjük, hogy a tenger ezen korszakokon át ismételten megváltoztatta minőségét. Vízének ize és chemiai összetétele alakult

át, mert a sóstengert a poshadt tenger, ezt pedig az édes tenger követte. A sós víznek elpárolgása s a csapadékvízzel való összekeveredése mérvében gyarapodott mindinkább az édestenger uralma, míg végre az évek végtelen sorozatában az édestenger is kiapadt.

Hogy tájékkunkat valóban e tömeges vízár horította, arról vidékünk maga érdekesen tanuskodik. Pozsony tőszomszédságában a *kövületek* nagy mennyiségben kerülnek elő. Szintén meglepik az embert sokféleségükkel, meg ritka szépségükkel. Aki városunk természetrajzi gyűjteményét szemléli, de még inkább az, aki a bécsi geológiai birodalmi intézet fenséges tárait nézi, a kövületek dolgában ki sem jön az ámulatból. Egy eddig ismeretlen vízi és szárazföldi állatvilág tárul fel előtte. Megkövesedett halak, hullók, emlősök, csigák és kagylók vonják e tárlatban figyelmünket magukra. Egy óriási tengeri tehén, melynek sok métermázsát nyomó kövülettömege ma ott pompázik a birodalmi intézet tudományos kincsei között, Hainburg vidékén került elő. Közeliében a csigák és kagylók legkülömbféle példányainak feliratai a Lajta-hegységet nevezik meg lelőhelyekül. Aki pedig netán e feliratok igazsávságán kételkednék, az könnyen oszlathatja el bizalmatlanságát, ha a Pozsony közelébe eső dévényi Nagytetőhez egy délutáni sétát tesz.

A geológiai mult felismerésére valóban alig is képzelhetnénk gyönyörködtetőbb s tanulságosabb könyvet, mint amilyen az, melyet a Nagytető tár ritka közvetlenséggel elénk. A kövületek itt amily változatosan, épp oly szaporán mutatkoznak s aki azok szerzésében a kényelmesebb utat választja, annak elég, ha Dévényben vagy Dévény-Újfaluban a játszó német gyermekeket felszólítja, hogy hozzanak neki ezekből az őantik emlékekből. A gyermekek szívesen teljesítik potom árért e kívánságát s a kényelmes kiránduló este már szép gyűjteménynyel térhet haza.

Illőbb és jutalmazóbb azonban, ha a lettint ősvilágnak eme köves maradványait kissé fáradságosabb úton szerezzük meg, ha itt-ott megbolygatjuk a hegy szakadékos rétegeit s így önkeztünkkel vonjuk ki a rétegek kövületes zárványait. Ezt az utat választották azon természetbuvárok is, kik a mindenség könyvének olvasásából nemcsak pillanatnyi kíváncsiságot akarnak kielégíteni avagy abban percznyi szórakozást találni, hanem akik e nagyszerű könyvből alapos okulást akarnak meríteni azon célból, hogy ekkép az emberiség nagy természettani igazságok ismeretéhez jusson.

És nemes igyekezettüknek van is már számba jövő eredménye. Általuk mi a dévényi Nagytető ásatag világának immár hosszú sorozatát ismerjük. A *héjanczok*, *bryozoák*, *echinodermák*, *rhizopodák* osztályainak több érdekes képviselőjét kaptuk innen. A *kagylók* (lamellibranchiák) osztályából mintegy huszonöt; a *csigák*-(gasderopodák)-éből mintegy hét; a *halakéből* mintegy negyvennégy; a *hüllőkéből* mintegy hét fajnak maradványai kerültek e helyt elő.¹⁾ Mind ezek a leletek egyszersmind azt a történeti időrendet is hirdetik, melyben mind e fajok egymást felváltották, mert e leletekből a *Conus*, *Ancillaria*, *Cassis*, *Ostrea*, *Pecten*, *Arca*, *Pectunculus*, *Cardita*, *Lucina*, *Cardium*, *Venus*, *Tellina*, *Pholadomya*, *Panopaea*, *Echinodermák*, *Bryozoák*, *Halitherium* mind olyas formái a vízi faunának, melyek a harmadkorszaki miocän sóstengerre vallanak, míg a *Trinonyx* s a *Cerithiumok* ugyanezen miocän félig sóstenger faunájának a képviselői.

Volt tehát idő, midőn ott, hol ma Pozsony városa és határa s az azt környező szomszéd faluk tertlnek el, egy a máitól egészen idegen, mert egészen más életfeltételektől függő fauna élösködött. E fauna fajai végtelen sorozatban

¹⁾ Mindezek jegyzékét Kornhuber tanár közli a *Pozsony és környéke* című 1865-ben megjelent mű LXXVIII—LXXXII. lapjain.

és tömérdek mennyiségben nyútszögtek, egymással és a lét-fenntartásért a természet fukárságával küzdve, vidékünkön mindaddig, mígnem az életfentartáshoz szükséges feltételek számukra megfogyatkoztak. Megélhetésük víztől s égaltól lévén feltételezve, amint ezek megfogytak avagy átalakultak, úgy fogytak meg az őslények is helyet engedve az újabb életfeltételeknek megfelelő újabb létszerveknek.

Az őslények egyik nagy részének elhalása a tenger elapadásának volt a következménye. A tengernek megszűnését első sorban a talajemelkedések okozták, melyek alatt azonban ne értünk földdinamikai erők által létesített niveau-emelkedéseket. A talajemelkedéseket inkább a folytonos lerakódások okozták. Ezek emelték a víz tükkrét, de egyúttal

1. Pozsony környékén előkerülő kővületek.

kisebbitették annak köbmennyiségét, amint annak minőségét is átváltoztatták.

Mikor a pozsonyi medence vizeit és szárazulatát a fauna lakta, akkor a vidék klimája tropikus volt. Szárazföldét indiai és újhollandi növénytypusok jellemezték: pálmák, borostyánok, ficusok, mimozák, acaciák, magnoliák, myrtusok, cedrusok. Emlősei a mastodon tapiroides, a dinotherium Cuvieri, a rhinoceros Schleiermachi, a tapirus priscus, a palaeomery stb. voltak. Ez utóbbinak maradványai elő is kerültek Pozsony környékén.

Már az a körülmény, hogy a medenczék kiépítése által azok tengervize önállóságát elvesztette, magával hozta, hogy a víznek minősége is lassankint átalakuljon, mi faunájának átalakulását is magával hozta. A félig sóstengert a cerithiumok, a trochusok, a rissoák, a delfinek, a fókák s trionyxek lakták. A trionyx maradvékai szintén előkerültek Pozsony vidékén. Szárazföldi faunája az maradt, melyet fenntebb elősoroltunk.

A gyarapodó szárazulat, a medence vizének talajemelkedések következtében beállott kevesbedése s a csapadék-vizek szaporodása magával hozta, hogy a tengervíz egészen elveszítse sós jellegét s merően édesvizzé váljék. Az uniok, a melanopsisok, a congeriak lettek inentől vízi faunájának legkiválóbb formái. Szárazulatát a mastodon longirostris és angustidens, a dinotherium giganteum, antilopok, hyenák a hippoterium gracile s mindazok a fajok lakták, melyek analog élő fajai ma Kis-Ázsiában, a Kaukázusban, a Himalayában, Éjszak- és Közép-Ázsiában és Japánban található. A dinotherium giganteum maradvékai szintén előkerültek vidékünkön. Klimája meleg, mérsékeltté változott s florájában a bükk, gesztenye, fenyő, tölgy, éger, platán, cser, nyír, fűz, nyárfa, fahéj, fehértövis szerepel.

A harmadkorszak végén tájunk újabb átalakulása mindinkább befejeződött. Az édestengernek is vége szakadt. Az okot, mely azt előidézte, a folytonos talajemelkedések képezték leginkább. Amellett nagy horderejű események is játszódtak le úgy a pozsonyi mint a nagy alföldi medence keleti végszakain. A medenczék falai átszakadtak s azok vizének kifolyását eredményezték. Mi volt azon erő, mely a visegrádi trachyt-torlaszokat, meg a Vaskapu jegőczös pala-tömbét áttörte, azt ha nem is tudjuk bizonyossággal megmondani, úgy mégis sok valószínűséggel sejtjük. Nem a medenczékben levő vizek oldalnyomása, hanem inkább a medencefalakról mindkét felől lerohanó hegyi torrensek vajú ereje végezte a hihetetlen munkát mindaddig, míg a medence szélei a víz niveaujáig ki nem volt rágva. Akkor a kapott résen rohamosan indult meg a medenczék tengervizének kiömlése s tovább folytatta, hatványozott eredménnyel, az apró torrensek lassú munkáját. A pannoniai tenger kifolyását követte a pozsonyi öböl kifolyása s az ismét a bécsi medenczének kiürülését hozta magával. És akkor, midőn ez történt, rendkívüli látványosságot nyújthatott Pozsony vidéke, mert a bécsi medence vize a Lajta s Kis-Kárpátok hegyvonalának alantásb gerinczein nagyszerű vízesésképen zuhant alá.

A tenger vizének ilykép végbement kiirramodása után mind határozottabban alakult meg ama nagy folyó, melyet *Duna* néven ismerünk. A víztől megszabadult tájékon mindenfelé a negyedkorszak folyórendszere fejlődött ki. A Duna is irányt keresett s azt közvetlenül ott találta, hol ma a dévényi várromok tekintenek alá a sziklamagaslatról. Ha a bécsi hajón jövet Hainburg alá érkezünk, szintén meglep az a nagy kanyarulat, melyet e helyt a Duna keleti irány felé tesz. Azt tartanók, hogy a Duna ágyának legmeg-

A vidék alakulása.

2. Pozsony vidéke a harmadkorszak végén.

felelőbb iránya az volna, mely Hainburgtól egyenesen délre, tehát a hainburgi várhegy és a vele szemben levő Braunsberg közt vonul el. A valóság az, hogy a hatalmas folyó meghajol az itten álló geologiai akadály előtt, minek egyébként ismétlését a folyam alantabbi szakaszaiban is látjuk. Vácznál a folyam épp oly erős — csaknem derékszögű — könyököt képez, mint a Szávatoroktól a Drávatorokig. Nem azért, mintha a Száva oldalnyomása irányítaná a Dunát ki egyenes déli folyásából keleti irányba, hanem mivel beletűdök az azon neogén padba, mely Eszék-től Dálja irányáig vízszintesen emelkedik ki a negyedkorszaki képződésekből. Vukovárnál újból kezdetét veszi a neogén képlet s Péterváradon túlig huzódik. Mindez azt bizonyítja, hogy a hatalmas folyó ereje a neogén akadálylyal sehol sem tudott diadalmasan megküzdeni.

A pozsonyi medence áttörésénél nagyon feltűnő az, hogy az magán a gránitmasszán át történt, mert hogy a Pozsonytól Dévényig szélesedő gránitmassza túl a Dunán folytatódott, azt az ott található gránitképletek bizonyítják. A hainburgi vár gránit-tömbön áll úgy mint a dévényi vár is. Hainburg, Wolfsthal s Berg között gránit-tömegek

emelkednek, világosan bizonyítva azt, hogy a dunabalparti nagy gránit-tömbbel összefüggtek. Az áttörés csak úgy magyarázható, hogy a vájó munkát itt is apró torrensek végezték, vagy úgy, hogy a gránitnak depressiója épp itt mélyebb volt, semmint a Hainburg és a Braunsberg közt levő részen. Nincs kizárva annak lehetősége sem, hogy a gránitnak itt már eredeti repedése volt, melyet aztán a Duna könnyebb szerrel mélyített és szélesített ki a maga lefolyására.

Ám bármikép is legyen ez, annyi bizonyos, hogy ezen áttörés biztosította a későbbi Pozsonynak jelentőségét, mert ha a Duna közvetlenül Hainburg alatt Wolfsthal és Berg irányában vájja ki medrét, akkor Pozsony helyett Köpcsény vagy Magyar-Óvár jutott volna a fontosabb szerepléshez.

A Duna ágyának kimélyítésével a pozsonyi medence végső geologiai alakulását kapta. A negyedkorszak régibb szaka: a diluvium löszszel, homokkal és kavicssal töltötte ki a medence horpadásait. A lösz, e finom pornemű szemekből álló, porhanyós, érdes tapintatu, sárgásszürke vagy piszkossárga, likacsos földnem, mely alkatrészeiben szén-savas meszet, magneziát, kovaföldet, timföldet, vasoxydot s kevés kálit s nátront, valamint a fosforsavnak némi nyomát is mutatja, medencénk éjszaki szélein mutatkozik s helyütt terjedelmes terrasszokat alkot.

Túl a Dunán Hainburg és Köpcsény között is több csoportban jelenkezik. Az özönvízi kavics pedig Prácsától kezdve közvetlenül az első- és másodkorszaki képletek alá torlaszodik, míg a diluvialis homok roppant területeket lep el a Morva folyó és a Kis-Kárpátok között.

A diluvium ifjabb szaka: az alluvium is roppant munkát végzett már. Az áradmányi képletek határa Prácsa, Cseklész, Bél, Szempcz, Sárköz, Csataj stb. határáig ér fel. Az egész Csallóköz alluvialis képződés. Túl a Dunán is

mélyen lenyúlik délre. Pozsonyi ligeteink talaja csupa alluvium, mely most már sok méternyi vastagságban maga alá temette a régibb geologiai időszakok képződéseit, s ezzel egyszersmind elásta előlünk azokat az emlékeket, melyek vidékünk első őslakóiról tanuskodnának, mert mint hazánknak más vidékein, úgy Pozsony vidékén is a negyedkorszakkal jelent meg az ember.

Kik az embernek első szereplését hazánkban a lósz képződésénél fiatalabbnak tartják, azok azon nézetből indulnak ki, hogy a lósz a tenger képződése,¹⁾ minek azonban maga a lósz a leghatározottabban ellentmond. Felrakodási viszonyai olyanok, hogy fel kellene tennünk, miszerint az a tenger, melyből a lósz lerakodott, legalább is 400 méternyire ért fel mai hegyvidékünkön, mit pedig fel nem tehetünk, mert hazánk talajemelkedése a víznek a medenczében való ily magas összegyűlemlését nem tette lehetségessé. De másrészt a lósznek fekvetviszonyai, kőzet-, növény- és állatzárványai is minden kétséget kizárólag azt bizonyítják, hogy az nem lehet az édestenger iszaplerakodása. A lósznek ugyanis nincsen rétegeessége.²⁾ Hol itt-ott némi rétegszerűség benne észlelhető, az csak kivételes jelenség s nem egyéb, mint bizonyos padszerű elválás, mely úgy támadt, hogy a lószben levő szilárd márgás

¹⁾ Krenner: *Term. Közl.* 1874. VI, 362. Koch: *Term. Közl.* 1869. I, 111—112. Ugyanó: *A dunai trachyt-csoport földtani leírása*, 53. 132 ll. Szabó: *Pest-Buda környékének földtani leírása*, 1858. 20 l. Ugyanó: *Egy continentalis emelkedés- és süllyedésről Európa délkeleti részében*, 1862. 35. 37 ll. Ugyanó: *Geologia*, 1882. 432—433 ll. György Aladár: *Földrajzi Közl.* 1884. XII, 9—10. Suess: *Der Boden der Stadt Wien*, 1862. 72. l. Cotta: *Katechism. der Geologie*, 1877. 55—56 ll.

²⁾ Peters kiemelte, hogy ámbár lószünk a Duna mentén sok helyt 10 méternyi magasságban is szemléltethető, tiszta rétegzetességet benne csak vajmi ritkán szemléltetni, *Die Donau und ihr Gebiet*, 261. l. Suess: *Der Boden der Stadt Wien*, 69 és Kornhuber: *Adalékok Pozsonymegye term. földrajzához*, LVIII. l. is hangsúlyozzák, hogy a tiszta lósz a rétegzetesség teljes fogyatkozása által tűnik ki.

I. Fejezet.

concretiok, az u. n. lőszemberkék, körülbelül de sohasem tökéletesen vízszintes síkokban vannak elhelyezve s az által az alulról fölfelé való folytonosságot megakasztják. A lőszben igen gyakori csillámlemezek is szabálytalanul vannak elszórva s minden képzelhető helyzetben, tehát sohasem mutatnak rétegzési lapokra. Ugyanaz áll a csigahéjakról is.¹⁾ Ha tengeri lerakodásról lehetne szó, akkor mindez elő nem fordulhatna. A rétegzetességnek akkor általánosnak kellene lenni a lősznél.

A lősznek tengeri lerakodásából való származása ellen bizonyít továbbá a lősz anyagának választéka is. Mindenütt ott, hol az egykori tengernek léteztsége kétségtelen, a medence geologiai osztályozásában rátalálunk az anyagválasztéokra. Az egykori part közelében a durva görély fekszik. Minél inkább beljebb jutunk a medence közepe felé, az anyag annál finomabb lesz. Legfinomabb annak közepén. Az Óceán partjain is a durvább görélylyel vagy szemesebb homokkal találkozunk. Minél beljebb hatolunk, az anyag annál finomabb lesz. Az Óceán közepén már nincs is ülepedés. Ez tehát csalhatatlanul hirdeti az anyag természetes választékát s kétségtelenül minden nagyobb víznél egyforma jelenség. A lősz sem nálunk, sem másutt nem mutatja az anyag természetes választékát.²⁾ Előfordul ott, hol egykor a tenger széle volt épp oly finom osztatú azonos masszában, mint ott, hol egykor a tenger közepe volt. A lősz minősége mindenütt egyforma. Ez az egyformaság hitelesen hirdeti, hogy nem vízből csapódott le.

A választék kiterjed természetesen nemcsak a geologiai anyagrészekre, hanem a *szerves zárványokra* is. Amint a

¹⁾ Richthofen: *China. Ergebnisse eigener Reisen u. darauf gegründeter Studien*, 1877. I, 2. fejezet. Azonkiv. v. ö. *Verhandlungen der k. k. geolog. Reichs-*

anstalt, 1872. 156 és *Term. Közl.* 1877. IX, 411—423. 444—451.

²⁾ Suess: *Der Boden der Stadt Wien*, 50. l.

durvább geológiai anyagrészek a tengermedence belsejébe nem juthattak, úgy nem juthattak oda az emlős állatok masszív csontjai sem. Ha e csontokat a hegyekről lerohanó víz sodorta a tengerbe, akkor nyilván az egykori tengernek *csakis szélén* volnának találhatóak, holott valósággal előkerülnek a *magyar medence közepén*, a Duna, a Tisza, a Morva medreiben is.

A felhozott szerves zárványok különben más tekintetben is a lész tengeri eredetének tagadó érveit képezik. *A lész szerves zárványai ugyanis kivétel nélkül nem tengeri organismusok.* Nincs kagylója, puhánya, csigája, mely pelagialis természetű volna. Lészünkben a kagylók, a csigák, a csontok mind szárazföldi fajtákéi. Még a fluviatilis kagylók is ritkaságot képeznek a szárazföldiekkel szemben.¹⁾ A csigák legnagyobb részt oly fajták, melyek manap is az erdőséget kedvelik, vagy hidegebb tájékon, gletscher-széléken vagy sarki vidékeken tartózkodnak. De viszont nem hiányzanak köztük a xerophilák vagyis a szárazságot kedvelő nemek sem. Ilyenek a *helix costulata*, a *helix rudenata*, a *helix hispida* stb. stb.²⁾ A fossilis csontok pedig oly fajoktól valók, melyek a szárazföldet horizontális vagy verticalis irányban lakták avagy lakják. Ilyenek az őselefánt, az őssorszarvu, a barlangi medve, a barlangi hyena, az ősszarvas, valamint számos egyéb apró emlősök és hüllők individuumaiéi. Mi több, csontzárványai között a recensebb fajok is szerepelnek, t. i. a vakondok, a cziczkány és egyéb egérfélék, a későbbi házi állatokból pedig a ló, az ökör, a kecske, a disznó, stb. csontmaradványai. Ezekből a körülményekből tehát nyilvánvaló, hogy ha a lész tengeri képződésű volna, akkor a diluvialis és recensebb szárazföldi állatfajok benne elő nem fordulhatnának.

¹⁾ Szabó: *Geologia*, 432. l.

²⁾ Elősorolvák Kochnál: *A dunai trachyt-csoport*, 50–277. lapjain több helyt.

Igaz a diluviális és a recensebb emlősök maradványai kivülről avagy utólag is kerülhettek a lőszmedenczébe. Ám ha meg is engednők azt, hogy csakugyan valamennyi szárazföldi ősz és recensebb állat akár felkavarás, akár elűlyedés vagy talaj-csuszamlás következtében újabban kerültek a lőszbe, ennek tengeri eredete ellen mind végiglen mégis bizonyítani fogna az a körülmény, *hogy hiányzanak benne úgy a tengeri állat- mint a tengeri növényorganismusok.*

Ugyancsak ez eredményre vezetnek a lőszben észlelhető *növényzeti nyomok* is. Ezek ugyan nem valóságos növényi maradványokban, hanem millió meg millió üregecskében állanak, melyek a növényi gyökerek alakját és elágazási módját tartották meg. Bizonyos, hogy mindenik csatornácska egy-egy gyökérszálát zárta körül oly növénynek, mely hajdan a fölületen volt. Ha tehát valamely lőszpadot, mely több száz méter vastag, függőleges szelvényben feltárva szemléltünk, fel kell tennünk, hogy annak minden legkisebb rétege, az aljától fel a tetejéig, valamikor a felületet képezte s növényzettel volt betakarva.¹⁾ *Itt tehát tengeri eredésről szó sem lehet.*

A lősznek képződését eszerint mindenesetre más tényező okokra kell visszavezetnünk. Keletkezése azon időbe esik, mikor a pannoniai s illetőleg ennek öble, a pozsonyi medencze is vízi tartalmától már megszabadult. Képződése nem előzte meg a folyamrendszer kifejlődését, hanem követte, illetőleg vele egyidejűleg fejlődött. A lőszben előkerülő csontzárványok nem utóbb kerültek oda, hanem a lősz feléjük rakodott le. Aszerint, amint az egyes individuumok egymást megelőzték, kerültek a lősz takarója alá. A negyedkori rétegek alsó szintjében az ősz emlősök, a felsőbb szintben a recensebb fajok találhatók.

¹⁾ Richtofen i. h. *Term. Közl.* IX, 446. Peters i. h. 261. l. Koch *Term. Közl.* I, 112

Ahol az alsó szint a medence talaj-emelkedése következtében a felületen kibukkan, az őszállatok csontjai ott is jelenkeznek, világosan mutatva, hogy az ősfauna hogyan képezte a medence altalajának horizontális lakóját. Nagyon nevezetes az a körülmény, hogy az őszállatok maradványai eddigelé leginkább a folyók mellékein kerültek elő. Az a gyönyörű őselefánt-fog, mely jelenleg Burian Pál úr birtokában van, szintén folyóból, a Morva ágyából került elő.¹⁾ Jele ez annak, hogy a vastagbőrű nagy kérődzők, a többpatások, a ragadozó húsevők s a fürge iramosok víztájainkat lakták. De jele egyszersmind annak, hogy nem más tájakról sodortattak a medencébe, hanem hogy azok a medencében éltek egy oly időszakban, midőn már a tenger vagy tó vize lefolyt s a folyamrendszer kiképződött volt. Emellett bizonyít az a tény is, hogy az őszállatcsontok, mikép városi muzeumunk példányai mutatják, nincsenek mint a folyóvizek görelyei lekoptatva, gömbölyítve, mi több, számos esetben nem is egyes részeiben, hanem egész vázokban is kerülnek elő. Ilykép érthető is, hogy hogyan kerültek maradványai a lösztakaró alá. Érthető, hogy miért találjuk e fossilis maradványokat a lösz egész vastagságában. Értjük, hogy a recensebb fajoknak a löszben való előkerülése megértéséhez nem kell szükségképen az utólagos elsüllyedés vagy a talaj-csuszamlás magyarázó expedienséhez folyamodnunk. Az elhullott állatok fölé rakodott le a lösz, maga alá temetve azokat. Az eltemetett állatok lelőhelyei úgy képezték az akkori terület felszintjét, mint ahogyan a növények, melyek a löszben gyökérhelyeket hagytak vissza, azon helyt annak idején felszinten voltak. *Éltek tehát a lösznek képződésével egyidejűleg, nem a medence vízkörületén kívül, hanem magában a medencében ott, hol előzőleg az állóvíz borította volt el későbbi tanyáikat.*

¹⁾ Néhai Burian István tudósítása szerint.

Lőszünk képződéséhez a tengeri tényező kizártával mindenféle egyéb tényező járult. Van benne *folyami detritus*, mely az ó-ártereken úgy ülepedett le, amint letlepszik manap az új ártereken. Van benne *kőzet-málladék*, mely az árterektől függetlenül rakodott le alkalmas földteknőkben vagy földredőkben. Van benne *gletscher-por*, mely a hegyek ormairól ereszkedett alá a talajmélységekbe vagy akadt fenn a magasabb földplateaukon. Ennek következtében nem is állitható, hogy a magyarhoni lősz kizárólag alpesi eredetű volna. A Duna vízkörnyéke tagadhatatlanul mélyen nyúlik be az alpesi régióba s így kétségtelen, hogy a Duna útján a gletscher-por jelentékeny tömege jutott a pozsonyi és a pannon medenczébe, valamint a bolgár és thrák lapály-terrainumokba. Az erdélyi lősz azonban már semmi esetre sem a Duna útján jutott oda. Nyilván a felső-magyarországi, valamint a galicziai, moldvai és dél-oroszországi sem. Erdélyben a lősz aligha fog másnak bizonyulni, mint a légköri agentiaák által létesített *kőzet-elmállás* lerakódásának. Esővizek, hóolvadások, patakfolyások, folyók és folyó-áradások járultak geográfiai szétterjesztéséhez. A kárpátalji lősz képződéséhez a légköri agentiaakon kívül már jelentékeny mérvben a *jegnek* járulhattak. A nagy Alföld lősze is jobbára ily eredetű. A galicziai, a moldvai, a dél-oroszországi lősz nagy részét a Kárpátok éjszaki felének jegneitől, a Dnjeszter, Pruth és Szeret közvetítése mellett kapta, de kaphatta azt egy részben az éjszaki gletscher-világtól is, melynek déli határa a Visztula és a Dnjeszter vízkörnyékének érintkező területéig nyomult volt le. Kétségtelen, hogy a belga lőszben is nemcsak a Rajna által közvetített alpesi jegne-detritus látszik. A Rajna vízkörnyékén kívül eső délnyugat-belgiumi lősz a maga anyagát azon éjszaki jegnektől kaphatta, melyeknek déli határa Calais-tól Bonn irányáig kijelölhető.

Ime, ha elejtjük a felvételt, hogy a lősz egy lősz-tengerből ülepedett le, elesik minden nehézség a jelenségek értelmezésében, s misem fogja az állítást megingathatni, hogy hazánkban s. névleg a pozsonyi medenczében is az ember már a negyedkorszakban élt. És pedig annál kevésbbé, minthogy mindinkább szaporodnak a leletek is, melyek ezt az állítást igazolják.

A negyedkorszak végtelen kiterjedésével szemben mindazonáltal az a másik kérdés támad, hogy e nagy korszak melyik szakaszában kezdte az ember életét hazánkban. Archaeologiai tudományunk azt a kort, melyben nálunk az ember először kezd szerepelni, két részre osztja: az úgynevezett *palaeolith* és *neolith*, azaz a régibb s ifjabb kőkorszakra. Amazt szerinte a *durva kőeszközök*, emezt a *csiszolt kőeszközök* jellemzik s minthogy a nálunk előkerülő kőeszközök csiszoltak, abból azt a következtetést vonták le, hogy nálunk az ember még csak az ifjabb kőkorszakban jelent meg, holott a nyugati tartományokban, Belgiumban, Franciaországban, Angolországban az ember már a régibb kőkorszakban élt, miután ott csiszolatlan durva kőeszközök kerültek napfényre.

Mi ez állítást szintén tévesnek tartjuk, mert a kőeszközök maguk készítésök korára nézve semmi bizonyítékot nem nyújthatnak.¹⁾ A kövek feldolgozása egyforma technikát igényelt: a silex- és obsidiánfélék a pattogtatást, minden egyéb fajtájú kő pedig a surlást, csiszolást. Arra semmi bizonyítékunk nincsen, hogy a csiszolatlan durva kőeszközök befejezett példányok. Azok lehetnek csak kinagyolt, befejezéshez nem jutott példányok. De amúgy is kétségtelen, hogy a Nyugat-, Dél- és Éjszak-Európában előkerült ásatag-leletek kormeghatározásában még nevezetes reductiók fognak egyes leleteket illetőleg bekövetkezni. A

¹⁾ Ezt közelebbről kimutattuk *A praehistoricus kőeszközök régiségi jellegeiről* című akad. értekezésünkben, 1886.

külföldön, hol az ősrachaeologiai tudomány kezdetét vette, sok hiba, sőt szándékos csalás és félrevezetés történt. Ott is, hol a szándék kifogástalan és becsületes és a tudomány érdekének megfelelően komoly volt, sok hiba történt a vezérprincipiumok megbizhatatlansága vagy egyoldalúsága következtében.¹⁾ Újabban sok már igazolva is lett, épp úgy amint másfelől hazánkban is jelezve lett leletek alapján az, *hogy az ember szereplése itt sem lehet fiatalabb, mint a continens egyéb részein.* Alvinczen,²⁾ Kolozs-Monostoron,³⁾ Ó-Ruzsinban,⁴⁾ Nándoron,⁵⁾ Nagy-Sápon⁶⁾ oly őseletek kerültek elő, melyek ezen állítást igazolják. Igazolja főleg az a tény, hogy Zimonynál a felső lőszből agyagrégiségeket vontak ki.⁷⁾

Mindezt pedig annál erősebben hihetjük, minthogy nekünk egy általános elvből arra kell következtetnünk, hogy a nyugati tartományok később jutottak lakosokhoz. Ez elv az, *hogy az eredeti fajmozgalom egy délkeleti ősfészekből éjszaknyugati iránynak vette útját.*

¹⁾ Ezt számos példával igazoltuk: *Összehasonlító vizsgálatok a hazai és éjszakeurópai praehistoricus kőszeközök eredete és régisége körül* című 1885-ben megjelent művünkben. II, 45—50.

²⁾ Erdélyi Muzeumegylet Évkönyvei. V, 125. Goos: *Chronik der archaeolog. Funde in Siebenbürgen.* 12 l.

³⁾ Erdélyi Muzeumegylet Évkönyvei. V, 127. Goos i. h. 38. l.

⁴⁾ *Természet. Közöny,* 1871. XIII. 64—65.

⁵⁾ Erdélyi Muzeumegylet Évkönyvei, IV, 8. sz. VI, 7. sz. 198. l. VII, 6. sz. 159—160. ll.

⁶⁾ Hantken: *Földtani Közöny,* 1871. évf. és *Mittheil. der anthrop. Gesellschaft in Wien,* 1871. I, 224. Luschan: *Die Funde von Nagy-Sáp* a nevezett *Mittheilungen* 1872. évf. II, 301—306. Woldrich: *Bemerkungen*

über den Schädél von Nagy-Sáp, ugyanazon *Mittheilungen* 1873. évf. VII, 102—103. Ugyanő: *Über bearbeitete Thierknochen aus der Diluvialzeit,* i. h. IX, 199. Petrino: *Über Verwendbarkeit des Löss zur Alterbestimmung anthrop. Funde,* a *Mittheilungen* 1873. évf. III, 55—56. Majláth Béla: *Arch. Köz.* IX, 19—22.

⁷⁾ Cotta, a hirneves geolog, e lelet alapján állítá, *hogy a nagy magyar medenczében még nagy szárazföldi tó volt, midőn partjait és szigeteit már emberek lakták.* Erre a jeles tudós a német természetvizsgálók bécai nagy gyűlésén 1851-ben figyelmeztetett s később újból szóba hozta. Lásd *Term. Köz.* 1874, VI, 156. Peters: *Die Donau und ihr Gebiet,* 277 l. Hauer: *Mittheilungen der anthrop. Gesellschaft in Wien,* 1871. I, 36.

Egészen elvonna célunktól, ha mi itt annak vizsgálatába ereszkednénk, hogy a continensnek fajmozgalma mely ősfészekből indult ki. Lett legyen annak kiindulási helye akár India, akár Irán, Turán, Mezopotamia, akár a Nilus völgye, vagy a harmadkorban a hátsóindiai tengerbe süllyedt földrész, az continensünk colonisatiójára nézve — ami a colonisatio tényét illeti — valóban egészen mindegy. A fajmozgalom mindenesetre csak *éjszaknyugatnak* képzelhető, mert úgy az állat-, mint a növénygeografiai viszonyok egyezően constatálják azt, hogy continensünknek csakugyan *délről*, illetőleg *délkeletről* kellett benépesednie, és nem mint sokan állíthatni vélték, éjszak felől. A sarki régió állatvilága sokkal csekélyebb fajokban jelentkezik, semmint a mérsékelt s déli égöv állatvilága.¹⁾ Belgiumban kétszer annyi a hüllő, mint Angliában, Angliában kétszer annyi az, mint Irlandban. Az irlandi fajok mind megvannak Angliában s az angol fajok Belgiumban. Hasonló a növényfajok eloszlása. Az európai növényfajok a tengeri szigetsoportokon át nyomultak éjszakra, Skócián át az Orkney-szigetekre, innen a Shetlandiakra, a Far-Öerekre, Islandra s úgy Grönlandra. A Shetland-szigeteken a tiszta európai fajok száma egy negyedét teszik a shetlandi összes florának, a Far-Öereken már csak egy hetedét, Islandon éppenséggel csak egy tizedét. Minél tovább jutunk éjszak felé Európától, annál inkább fogyatkozik számban az ezen continens sajátos növényzete.²⁾ Ezért helyesen érvelhetett e tényből Forbes arra, hogy Európában az élet *délkeletről*

¹⁾ V. ö. Peschel-Leipoldt: *Physische Erdkunde*, 1885. 667—704. Schmarda: *Die geogr. Verbreitung der Thiere*, 1853. I—III. köt. A. Russel-Wallace: *Die geogr. Verbreitung der Thiere*, 1876. I—II. köt. és R. Andrée: *Allg. Handatlas*, 1881. 8. sz. térkép.

²⁾ Peschel-Leipoldt: *Physische Erdkunde*, II. 593—657. Azonkívül Grisebach: *Die Vegetation der Erde*, 1872. valamint Engler: *Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Pflanzenwelt*, 1882, című műveit.

*éjszaknyugatnak vonult.*¹⁾ Svédország, mely valamikor Dániával és Németországgal összefüggött, úgy amint Irland Angliával és Anglia a continenssel, hasonló viszonyokat tüntet fel s azért igaz Nilsson és Hildebrand vélekedése, hogy a növényzet; a húsevő állatok s ezek nyomán az ember is *délről éjszaknak vonultak.*²⁾

Ezt egyébiránt az *őszállat-leletek* is érdekesen tüntetik fel. Skócia, Irland, Wales, de sőt az Atlanti Oczeán mindkét felén az egész éjszaki földrész réteges driftje rendszerint nagyon szegény kőületekben.³⁾ A *barlangi medve*, mely a negyedkorban continensünkön igen gyakori, Közép-Európában s Oroszország déli részeiben sűrűn hagyta reánk csontmaradékait. Kétséges azonban, hogy előjön-e a Keleti-tengertől éjszakra? Spanyolországban sem akadtak reá, ami egyaránt bizonyítja, hogy Európában ez állatfaj mozgalma a Pontus felől indult ki. A *barlangi oroszlán* ásatagja előkerül Franciaországban, Belgiumban, Németország némely részeiben, Olaszországban, Sziciliában, a Kárpátokban, de még nem akadtak nyomára Skóciában, Irlandban, Poroszországban, Sziléziában, Skandináviában. Hogy Xerxes hadjáratai idején oroszlánok Thessalia hegységeiben is tartózkodtak, azt Herodot közleményei említik. E fajnak tehát épp oly mozgalma volt mint a barlangi medvének. Egy másik oroszlán-faj, mely a leoparddal azonosítható, előkerül Olasz-, Spanyol-, Németországokban, Belgiumban, Franciaországban s Anglia barlangjaiban, de nem a skandináv tartományokban. A *mammuth* vagy elefas primigenius csontleleteinek geográfiai kiterjedése egészen azonos következtetésekre jogosít.

¹⁾ *Fauna and Flora of British Isles. Memoirs of geolog. Survey, 1846. I. 344. V. ö. azonkívül Falconerrel Dawkinsnál: Die Höhlen, 336. l. és Lyell: Das Alter des Menschengeschlechtes, 218. l.*

²⁾ Hildebrand: *Das heülnische Zeitalter in Schweden, 59. l. Nilsson: Das Steinalter, 188 l.*

³⁾ Lyell: *Das Alter des Menschengeschlechtes, 206. l.*

Előkerül Éjszak-Amerikában, az Atlanti tengerparttól az Eschscholksz-öböl s a Behring-szorostól Texasig, Európában pedig Szibéria legéjszakibb csúcsától Európa legnyugatibb részeig. Ellenben igen gyér Irlandban s nem bukkantak rá eddig sem Nápolyban, sem a Pyrenaeektől délre, sem a középtengeri szigeteken, sem Skandináviában. Dániában csak ritkán fordul elő, mely jelenség tehát azt bizonyítja, hogy e nagy vastagbőrű faj a Pontus felől Európába egyenest északnyugati irányt vett egyrészt déli, másrészt északi s nyugati eltérést követve. Róma szélességi fokáig jutva adatilag is constatálja azon e félsziget természetes helyzeténél fogva amúgy is bizonyos tényt, hogy Olaszország faunája és florája az Alpoktól kezdve huzódott déli irányba. A most élő *afrikai elefánttól* kétségtelen maradványokat találtak Dél-Európában, de nem Éjszak-Európában. Az *elephas antiquus* a negyedkorban ugyancsak lakta Éjszak-Európát s Angliát is, de nincs nyoma a skandináv tartományokban. A *rhinoceros tihorchinus* egészen analog fajmozgalmi tünetet képez mint a mamuth. El volt terjedve Közép-Európában, honnan koncentrikusan huzódott egyrészt Angliába, másrészt fel Szibéria legéjszakibb vidékére, de úgy látszik nem lépte át az Alpokat és a Pyrenaeeket. Nem találták eddig Sziciliában s Maltában délen, Irlandban s Skandináviában északon s nem Amerikában. Tehát ugyanazon úton haladt mint a mamuth, csak hogy egyrészt nem lépte át az új-világba vezetett földhidat, másrészt pedig nem jutott le oldalkitérésében Olaszországba. Nagyon érdekes tünemény amellet, hogy míg Éjszak-Ázsiában a mamuth hú kísézőjének a rhinocerosnak szarvai gyakran találatnak, azalatt azok a mi barlangjainkban soha sem fordulnak elő, de igen Éjszak-Németországban, miből nyilván nagyon világos, hogy a rhinocerusok a mamuthtal észak felé vonulva hagyták

el világrészitket. A rénszarvas éppenséggel nem czáfolja meg az elősorolt negyedkori állatfajok nagy tanuságtételét. Ha e faj még manap is megvan Éjszak-Skandináviában, Közép- és Dél-Európában pedig nincsen, az nem azt bizonyítja, hogy ezen állatfaj mozgalma éjszakeről indult ki. A rén ásatagjai sűrűek Közép-Európában. Egykor gyakori volt Angliában, Skóciában, Francia- és Olaszországban, Svájcban, Magyarországon és más európai tartományokban. Ahol a mammoth és a gyapjasszőrű rhinoceros előjön, ott előjön a rén is s amint ezek délről éjszaknak s illetőleg éjszakeletnek húzódtak, úgy húzódott az e negyedkori specicsenek túlélő rén is mindinkább éjszak felé. Visszahúzódása manap is szemmel kísérhető. Abban az arányban, a melyben a déli civilizatio éjszak felé húzódik, vonul előle vissza a lapp és vele az iram. De a rénen s egyéb gimfajokon kívül a sarkkörök felé húzódott Közép-Európán át a bölény, az antilop, a vándoregér, a grönlandi hóbagoly, az alpesi hófajd, a marmota s számos egyéb fű- és húsevő. A pézsmakör most már csak Éjszak-Amerikában található. Az iramgim Caesar idejében még a hercyni erdőséget lakta. A jávorszarvas most már csak a Keleti-tenger déli partjain tanyáz, pedig még a történeti időkben az Alpesek völgyeit és a Jura tölségeit is lakta.¹⁾ A verébről ki van mutatva, hogy a Fölközi-tenger tájairól hogyan vándorolt a római korszakban Németországba, aztán Norvégiába a 70-ik szélességi fokig s végre a XVIII. század első felében Szibériába.²⁾ Egyszóval az ősi fauna

¹⁾ Lásd Lubbock: *Die vorgeschichtliche Zeit*, II. 1—22. Dawkins: *Pleistocene Mammalia*, közzétéve a *Palaeontographical Soc.* XVIII. kötetében. Reboux a *Compte-rendu* 1876. évi I. kötetében. Schaaffhausen: *Funde von Mammothresten in Niederösterreich*, közzétéve a *Mittheilungen der anthropol.*

Gesellschaft in Wien, XII, 60—64 II. Much: *Über die Zeit des Mammoth*, 1881. Olfers: *Die Überreste vorweltlicher Riesenthiere*, közzétéve a berlini Tud. akad. 1889. évi jun. 18. ülését közlő kiadványában.

²⁾ Peschel: *Physische Erdkunde*, II. 709.

fajmozgalma világosan és félreismerhetlenül bizonyítja a *délkeleti áramlatot*, mely annyira kényszerítő az emberfaj áramlatára is.¹⁾

Áll ez az ősnövényleletekről is. A hol eddigelé a tertiárkor növényvilágát megvizsgálták, ott a paläontologiai vizsgálatok eredményei becsesbnél becsesb adatokat szolgáltatottak az unitariusok kezeibe a pluralistákkal szemben. Nem tagadható ugyan, hogy a növényvilág geográfiai eloszlása manap még sok és nehéz talányt tüntet elénk, de az ősvilág felderítése ezeket is előbb-utóbb úgy fogja kényszer nélkül megfejtetni, amint megfejtette az állateloszlás talányainak legnagyobb részét is. Kulcsot fog adni kezeinkbe annak megértésére, hogy a *dioscorea pyrenaeica*, mely nemnek egyéb fajai szigoruan tropikusok, hogyan jutott a Pyrenaeekre az örökös hó közelébe. Vagy hogy hogyan van az, hogy egy erdei fenyő, a *pinus excelsa* Macedoniában s aztán Afghanistánban mutatkozik, a közbeneső helyeken pedig nem. Vagy hogy hogyan van az, hogy Borneo magas hegyein Tasmania-sziget és a Himalaya növényzetét, a Himalayán az amerikai Andesek és sziklahegységek növényneveit és fajait, Ausztráliának és Tasmaniának alpesein újzeelandi, tűzföldi, andesi és európai növényformákat találhatni. Ime a talányok legnehezebbike, tudniillik ötven éjszaki növényfajnak a Tűzföldön való előjövele legújában egy német botanicusnak elmeéle és tudománya által már el lett háritva.²⁾ Így lesz az nyilván a többi talánnyal is, mert a tudomány hatalma a siker kivívásában áll.

¹⁾ Jól mondja Vogt: „Úgy látszik, mintha a természet parancsolná, most éppúgy mint azelőtt, hogy az állatok éjszak felé vonuljanak.“ *Az ember őstörténelméről* Budapesten tartott előadásában. *Term. Közl.* 1870. II. 77.

²⁾ Grisebach: *Die Vegetation der Erde*, II, 496. Peschel-Leipoldt: *Physische Erdkunde*, II, 648—657. Peschel: *Ausland*, 1868. 146. l.

Ha a mondottak szerint a fajmozgalom csakis *éjszaknyugatnak* képzelhető, akkor a középdunai és a pozsonyi medenczék 5—6 szélességi fokkal közelebb estek az eredeti őstűzhelyhez, semmint a tőlünk nyugatra s éjszakra eső tartományok, ami már magában véve is nevezetes érv arra nézve, hogy a Középduna colonisatiója idősb, régibb mint Nyugat- és Éjszak-Európáé. A délkeletről kiindult s délnyugatnak haladt fajáramlat csak akkor nem volna kényszerítő, ha feltehetnők, hogy az emberfaj-mozgalom nem úgy volt *continentális* mint a növényeké és az állatoké. Voltak tényleg, kik állították, hogy az embert nem a szárazföld, hanem a *tenger* vezette.¹⁾ Ez esetben tehát a Középduna medenczéje, távol esvén a tengertől, sokkal későbbben látta volna az első colonisatort, semmint Olasz-, Francia-, Németországok s az 50-iki szélességi fokon túl fekvő éjszaki tartományok, Anglia, Dánia, Svéd- s Norvégország. Szóval ez esetben éppen hazánk lett volna az utolsó telepítvényes földje Európának, mert ez esetben a Földközi-tenger közvetítése folytán az Apennini félsziget hosszában Magyarország kikerülésével az Alpok nyugati lejtőire, a Rhone, a Garonne, Loire, Szajna, Somne s a Rajna völgyeibe tereltetett volna a fajmozgalom, mely aztán részint Angliába, részint a tengerparton az Elbe-völgybe jutott, honnan útját Skandináviába vette. És csakis mindezek után hatolt volna az a Rajna-, Odera- és Visztula-völgyeken át a Duna felé, mely azt a nagy pannoniai lapályra levezette.

¹⁾ Ezek közé azonban Kossuthot, ki b. Nyári Jenő ellenében tagadta, hogy az ősi civilizatio Ázsiából *Magyarországon át* jutott Európába (*Tanulmányok*, közzéteszi az *Arch. Ért.* új foly. 1883. II. 176—180.), nem számíthatom. Kossuth ugyanis a civilizatióról szól, itt pedig a *colonisatióról* van szó. A fémkorszaki civilizatio

tényleg a tengeren nyomult előre, az őskori colonisatio tényleg a tengeren elő nem nyomulhatott. — Az ősi colonisatio *népvándorlás* volt, a civilizatio nem volt népvándorlás. Az ember a flora és fauna vándorútját követte és Kossuth előadásában mindenesetre hiba, hogy a civilizatiót és a colonisatiót határozottan meg nem különböztette.

A Duna-meder mélyében Pozsonynál előkerült bronz-vésők.

A vidék első megtelepedése.

Csakhogy a *tengeren* történt fajmozgalom nem bir valószerűséggel. Tulajdonkép el sem képzelhető. Nem képzelhető ugyanis, hogy egy oly faj, mely a kövön kívül mi egyéb hatályos eszközzel sem bír s a legjobb esetben is csak a legnyomorultabb fahéjladikkal rendelkezett, akkora tengeri utat tett volna meg, mint mekkorát e felvét szük-ségképen igényel. A kőkorszak embere sokkal tehetetlenebb volt, semmint hogy előhaladási ösztönében a szárazföldtől megválhatott volna. A tengeri közlekedés roppant nehézségei mellett egészen eltűnnek a szárazföld nehézségei, az orografiai nehézségek. Az ősi faunát a hegylánczok fel nem tartóztathatták. Az Alpok, Kárpátok, Pyrenaeek meg nem állíták a vastagbőrű állatcolossokat s az ember, ki a szárazföldi állatvilág vándorútján haladt s egynél több tekintetben azok örökébe lépett, a nehézségeket nyilván sokkal könnyebben győzhette le. A tenger mindazonáltal oly akadályt képezett előtte, melyen magát túl nem tehetette.¹⁾

Ha most ezek után megfontoljuk, hogy a tőlünk nyugatra eső tartományokban, Belgiumban, Franciaországban, Svájcban, Spanyol- és Németországban, Ausztriában, Stiriában és Morvaországban constatálva van már a *diluvialis* ember, vagyis az ősembernek a mammuttal való egykorúsága: akkor mi kétségünk sem lehet az iránt, hogy a fajvándorlásnak előbb útjába eső Magyarország s ebben névszerint a *pozsonyi* medencze is szintén a diluvialis embernek letelepedési helyéül szolgált s ez általános következtetéssel szemben mi értéket sem tulajdoníthatunk iróink amaz állításának, mintha a magyarországi ősember ifjabb korú volna a mammutnál.

A pozsonyi medenczében eddigelé, nem tagadjuk, még nem akadtak olyan leletre, mely a mammutot és az

¹⁾ Peschel érdekesen mutatta ki, hogy a népek tengeren való haladási

képessége legkésőbbben fejlődött ki. *Völkerkunde*, 201—214. II.

embert együttesen tüntetné fel. De ez még nem bizonyíték arra, hogy együtt nem éltek. Imént említettük, hogy a legifjabb geologiai képződés: az *áradmány* már roppant tömegben borítja a *diluviumot*. Midőn vagy harmincz év előtt Pozsonyban a primási bérházat építették a Lőrinczkapu-utczában, a római út maradványait az akkori niveau alatt 9 lábnyi mélységben találták. Midőn két év előtt új hídunkhoz az oszlopok alapját ásták, sok méternyi mélységben kerültek elő az itt rajzban feltüntetett bronzeszközök.¹⁾ És midőn a mult nyáron a városi csatornázás alkalmából a Klarissa-utczát ásták fel, a római bronzfibulák 2 méternyi mélységben feküdtek. Medenczénk niveauja tehát azon időben, midőn őslakóink már az érczek keveréséhez értettek, vagy legalább is a kevert érczű eszközöket használták, de még a római korszakban is, oly mélyen feküdt a mai alatt, mint milyen mélyen ezen bronzok, s illetőleg falmaradványok, úgy hogy biztosra vehetjük, miszerint a bronzkort megelőző kőkorszak eszközei még a bronzélet niveaujánál is jóval alantabb mélységben lappangnak.

3. Kőcsákány.

4. Kőbuzogány.

Ezért tehát ne csodálkozzunk azon sem, hogy eddigelé prachistorikus régiségekből Pozsony területén és vidékén még igen kevés került elő. Amit a kőeszközökből ismerünk, az egy kőcsákány-töredék, mely a pozsonyi határban a Fuchsleiten nevű réten került elő.²⁾ Szintén a pozsonyi határból való azon pompás bazalt-buzogányfej, mely Könyöki József tanár úr birtokában van s fúrott nyel-

¹⁾ Ezek jelenleg *Döhner* Róza úrnő birtokában vannak s rajzát *Oroszy* Rika kisasszonynak köszönhetjük. Feltüntetve I. az I. táblán.

²⁾ Jelenleg tek. *Spitzer* Mór úr birtokában van, kinek szivességéből azt itt *Boros Radó* úr sikerült rajzában közölhetjük.

A vidék első megtelepedése.

lyuka miatt nevezetességet képez. Egy itt talált rézvésőről egy régiebb feljegyzés tesz említést,¹⁾ míg Pozsonytól távolabbra, de szintén még a pozsonyi medenczében fekvő Darnó, Kiliti, Lipót, Remete, Stomfa, Szentgyörgy határában előkerült praehistorikus kőszeközök azonkép medenczénknek a kőkorszakban való lakottságáról tanuskodnak.²⁾ A Rohrbach és Detrekő-Sz.-Miklós közt levő területen szintén előkerült egy átfúrt kőszekercze.³⁾

---

¹⁾ Pulszky: *A rézkor Magyarországon*, 27. l.

²⁾ *Arch. Ért.* VII, 104. *Műrég. Kalauz* I, 118. És a *M. Nemb. Muz. rég. oszt.* 1876. évi jegyzőkönyve 413—427. ll. 1—486. szám.

³⁾ Jelenleg a pozsonyi evang. lyceum gyűjteményében őriztetik, hol Győrik Márton tanár úr sziveskedett rája figyelmeztetni.

II.

Az ó-kor. Vidékünk a római és népvándorlási korszakokban. A város nevének eredete.

A mint az események megállapításánál eddig évszámokat ki nem jelölhattünk, úgy nem tehetjük azt azon kérdést illetőleg sem, hogy a kő- és bronzkorszak emberének megjelenésétől a *történeti idők* beálltaig hány év telt el? Bizonyos, hogy szintén századokkal kell ezt az időtartamot mérlegelnünk.

A történeti idő tájékunkra tulajdonképpen csak a római korszakkal kezdődik. A római kort előzőleg jóformán mit sem tudunk a Közép-Duna vidékéről. A görög írók, kik ismereteiket a pontusi kereskedőktől vették, csak vajmi sovány adatokat juttattak reánk. A Kr. sz. előtt közel félezer évvel élt Herodotnak homályos ismeretei nem terjednek túl a Tiszán. Ethnografiai szempontból csakis ama tudósítását becstilhetjük fel, hogy a Duna eredeténél *kelták* laktak.¹⁾ A Duna eredetétől jó távolra esik hazánk éjszaknyugati vidéke, de azért mégis több a sejtelemnél az, hogy azok a kelták, kik Gallia határszélétől Angliába, Olaszországba, Csehországba ki-

¹⁾ *Musarum* Lib. IV. c. 49.

rajzottak, a Közép-Duna vidékeit is megszállották. Csehország tényleg kelta-földdé lett, de ez életerős népfaj nem szorulhatott meg állandóan a cseh földmedenczén belül. Hogy a Morvaföldet, de Éjszak-Nyugat-Magyarországot is ellepte, kétségtelen, mert Tacitus könyvében úgy szerepelnek, mint a jazygok szomszédjai.¹⁾

Majd a Dunán is átjöttek kisebb-nagyobb tömegekben az egész Dunántúlt elfoglalva le a Dráváig. Csakis névre különböztek egymástól, a felső-magyarországi kelták *bójok*, a dunántúliak *skordiskok* néven említvék.

Sehol sem olvassuk, hogy bójok és skordiskok egymással vetekedtek volna. Ebből talán szabad annyit következtetni, hogy a Közép-Duna hosszán barátságosan érintkeztek egymással, mi ha úgy volt, akkor a Közép-Dunának egyik legjellegzetesebb helye, *Pozsony* vidéke, nem lehetett szereplés nélküli. A kelta mindenestre olyan faj volt, mely minden durvasága daczára a civilizatio iránt való érzékével tünt ki egyéb hasonló fajok közül. Már a kelta-érmek is eléggé bizonyítják azt.²⁾ A bójok korán kezdték meg a gazdag felső-magyarországi fémbányák művelését. A skordiskok inkább a mezőgazdaságban és baromtenyésztésben tűnhettek ki; munkájuk,

¹⁾ *Annales* II, 63.

²⁾ Ez érmek általán *barbár-érmek* néven szerepelnek irodalmunkban s hol a keltáknak, hol a quádoknak, hol a markomannoknak tulajdonítatnak. Mommsen (*Geschichte des römischen Münzwesens*, 696. l.) a quádoknak vagy a markomannoknak tulajdonítja, a mostani bécsi numismatikuskok ellenben keltáknak mondják. Magunk is több okból ez utóbbi nézethez hajlunk s megjegyezzük, hogy Nyugat-Magyarországon, Nyitra-, Trencsén- s főleg *Pozsonymegyében* igen gyakran kerül-

nek elő. A túllapon közölt négy érem is pozsonymegyei lelet. Az egyik BIATECVS Széleskúton, a másik Szempczen került elő, a NONOS pedig Malaczkán. Ez érmek jelenleg *Spitzer* Mór és dr. *Wertner* Mór urak birtokában vannak. Ugyancsak egy Biatecus került elő a múlt nyári csatornázás alkalmával Pozsonyban, a Mihály-utczában s jelenleg *Frigyes* főherczeg Ő fensége birtokában van, ki ez érem megszerzésével is tanubizonyosságát adta a régiségek iránt való nemes érdeklődésének.

II. Fejezet.

iparuk termékeit nyilván a Dunánál cserélte ki a két fajrokon egymással kölcsönösen s ez újból azt a sejtelmet költi fel bennünk, hogy Pozsony tája már emez ősidőszakokban élénk csődületeket és terményvásárokat látott.

5. (a—d) Pozsony környékén talált barbár-érmek.

Amint a római fellép túl a Dunán, csakhamar megváltoztak a Közép-Duna ethnografiai viszonyai. A kelta név mindinkább enyészni kezd. Az írók már csak pannonokról szólnak a dunántúli részeken, de az a kemény ellentállás, melyet ezen pannonok a hódító rómaival szemben kifejtettek, elég érthetően szól a mellett, hogy bennök is még mindig kelta-fajjal van dolgunk. De lett legyen bátorságuk, vitézségük s ügyességük bármily nagy, ahhoz mégis kevés volt, hogy a rómaiak hadi művészetének és szerencséjének ellentállhattak volna. Pannonia római provinciává lett s római cultura költözködött e tájakra.

Úgy e cultura, mint általán a rómaiság berendezkedése folytán szembetűnő különbség fejlődik ki a Közép-Duna jobb és balparti vidékein. A római imperium csak a Dunáig

A rómaiak.

terjedt, a dunántúli vidék, azaz a mai éjszaknyugati Magyarország ezentúl is kelta maradt. Mindenesetre feltűnő, hogy a római a Dunalimesnél megállapodott. Augustus császár a Dunát jelölte ki limesül s ez Dacia elfoglalásáig Dunalimes maradt is. Okvetlenül nagy oknak kellett lenni, hogy Traján császár a Dunát is átlépte s Dacia elfoglalására indult.

Azt nem tehetjük fel, hogy a római állampolitika a következetességet nélkülözte volna, minélfogva az más lett volna az Al-Dunánál s más a Közép-Dunánál, bár a látszat emellett bizonyít. A viszonyok az Al-Dunánál mások voltak mint a Közép-Dunánál s ezek hozták magukkal azt, hogy a római máskép járt el a dákokkal semmint a keltákkal. Az Erdély bércei között tülő dákok egy elszánt vitéz fejedelem alatt álló harczedzett népet képeztek. E népnek fejedelme távol állott attól, hogy a római hódító előtt meghajoljon s népét, országát a római clientela alá bocsássa. Inkább is mint hódító lépett fel, kezdetben akkora szerencsével, hogy a rómainak meg kellett hátrálnia. Ezek az események mindinkább kétségtelessé tették, hogy a dák nép a római imperium tőszomszédságában azt állandó veszélylyel fenyegette. A rómainak tehát szükségképpen Dácia meghódítására kellett készülnie, és készült is annál inkább, mivel annak meghódítása másként is kettős haszonnal volt összekötve. Először is a dák hatalom megsemmisítésével meg fogna szünni a veszedelem, mely az imperiumot folyton fenyegette, de aztán e tartomány megszerzésével a római zavartalan és teljes birtokába jut vala mindama természeti kincseknek, melyek Erdély bérceiben felhalmozvák. Erdély sója és aranya hatalmasan ösztönözték a rómaid, s ő ez ösztönnek engedve, az első század kezdetén Dáciát tényleg meghódítja s azt mint tartományt az imperiumhoz csatolja.

II. Fejezet.

Nem így történt az a dák föld elfoglalását előzőleg hazánk *éjszaknyugati* vidékén. Itt a római nem lépte át mint hódító a Dunát. Hazánk éjszaknyugati része épp úgy nem lett az imperiumhoz csatolva, mint nem a Duna-Tisza közt fekvő tágas Alföld sem. Pedig ez utóbbi terület gazdag volt termőföldben és üde legelőkben, csakhogy a rómainak ezek egyikére sem volt oly szüksége, mint Erdélynek sójára és aranyára. Fűves legelőket eleget talált a római pásztor a Dunán innen is. Bő aratást nyújtó termékeny földekben eléggé bővelkedett Pannonia s azért tényleg nem vágyódott a római a mi fában, építőköben és fémekben szűkölködő tágas Alföldünkre, melyet pedig, ha birni óhajtotta volna, könnyű szerrel ejthette volna kezére. Sokkal könnyebben, mint Dáciát, melyet egy hős fejedelem s fegyvergyakorlott nép védelmezett. A Duna-Tisza közt élő jazygok vitéz népet képeztek ugyan, mégis olyant, mely főszerepét inkább a baromtenyésztésre fordította, semmint a hadi munkára. Ha a határokon netán a rómaiságot nyugtalanították, a római limes-véd elég erős volt a nyugtalankodókat véres fővel visszaverni.

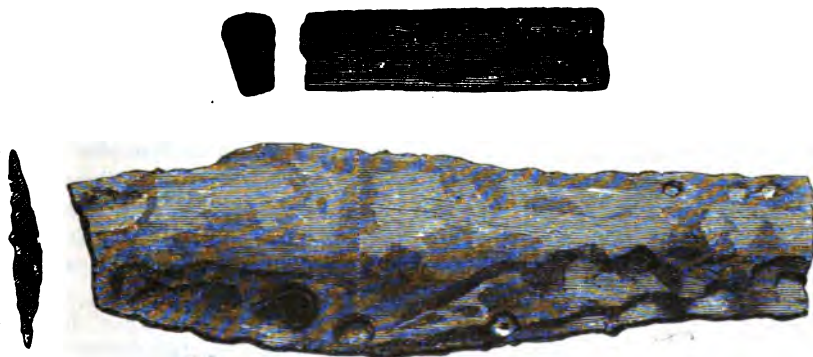
Épp azért, mert a római csak számítva hódított, hisszük azt, hogy vágya hazánk *nyugat-kárpátalji* vidékét szintén elfoglalni vagy legalább is közvetlen befolyása alá hozni, azonkép erős okon alapult.

A felsőmagyarországi gazdag vas-, réz-, ezüst- s aranybányák birását a római épp úgy óhajtotta, mint Erdélyben, s minthogy az e vidéken tanyázó kelta, utóbb quád fajok a rómaiak birvágyának úgy ellent nem állottak, mint a dákok az Al-Dunánál, azért a római szükségesnek sem tartotta haddal indulni ellenök s hazánk e részét elfoglalni. Kelta s quád clienteláris népekké lettek, római fenség alatt állottak s kívánt módon szolgáltatták át tartományuk kincseit.

A rómaiak.

Ez az oka, hogy az éjszaknyugati megyékben olyan római cultura fel nem virágzott, mint Erdélyben. De másrészt mégis tévedés volna azt hinni, hogy a római letelepedés nyomai e vidéken is túl nem terjednek a Dunán.

Épp az újabb s legújabb időkben kerültek elő Pozsony közelében olyan nyomok, melyek kétségtelenné teszik, hogy a római e vidéket is megszállotta, habár több oknál fogva azt az imperiumhoz nem csatolta.

6. Öntvények a stomfai bronz-öntőműhelyből.

Az állandó letelepedésnek nyomai, mennyire eddig ismerjünk, Dévény-Újfalunál, Maásznál s főleg Stomfánál kerültek elő. Dévény-Újfalunál régi, rómaiaknak tartott alapfalak;¹⁾ Maásznál római lámpákon, hamvvedreken, áldozati edé-

¹⁾ Von einem Castell auf dem Hügel bei dem Dorfe Ungarisch-Neudorf an der March glaubt Herr Honz die Spuren gefunden zu haben, indem sich dort ein altes, massives Mauerwerk, nicht unähnlich dem Wandreite einer Scheune, darstellt; bei näherer Besichtigung finde man zugleich die Spuren eines alten Festungswerkes mit Bastionen und Eckrondells über die ganze Anhöhe ausgebreitet. Kenner

nézete mégis az, hogy habár a helyiség e ponton éppen nem mond ellent egy római castrum itt létezésének, úgy mégis a rómaiságnak kétségtelen jeleire: a falragasz minősége és a téglák római bélyegei elébb még határozottan megállapítandók. (*Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der österr. Monarchie. IX. Fortsetzung. Archiv für österr. Gesch. Wien, 1867. 38. kötet, 273. lapján.*)

II. Fejezet.

nyeken és érmeiken kívül a castellum maradvékai;¹⁾ Stomfán, mely mint ősi bronz-öntőműhely is ismeretes régészeti irodalmunkban,²⁾ a *Leg. X.* bélyegével ellátott római téglák, vízvezető csövek,³⁾ sőt egy római fürdő maradványai is,⁴⁾ mi egy castrumnál is többet bizonyít, mert a castrum egy merőben katonai, tehát muló, ideiglenes hadműveletnek képezi emlékét, míg ellenben a fürdő már a polgári s így állandó letelepedést jelezi.⁵⁾

¹⁾ Bei dem Dorfe Másztt wurden schon öfter römische Alterthümer (Lampen, Aschenkrüge, Libationsgefässe nebst Münzen von Hadrianus, Antoninus P. und Faustina, also aus der Mitte des II. Jahrhunderts nach Christ.) gefunden, welche den Verfasser des „rudus Mászttense“ in Belli Notitia Hungariae II, 274, auf die Vermuthung brachten, „dass Másztt auf den Trümmern einer uralten Römerstadt oder eines Castellus stehe.“ Diese Vermuthung wird durch neuere Funde und Nachgrabungen bestärkt. Herr Honz untersuchte zunächst den Másztt Hügel genauer und fand einige Klafter von der Kirche an der Mittagsseite „deutliche Spuren der Wandlänge des Castellus, zumal im vorderen Eckfundamente aus grösseren Steinen mit noch dazwischen haftenden Mörtel.“ Auch auf der andern Seite der Kirche fanden sich einige wenige Spuren, welche hinreichen, die Breite des Castellus auf 16 Klafter anzugeben. Kenner i. h. 273. l.

²⁾ Hampel: *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, I. rész I. tábla. Innen vettük — szerző engedelmével — rajzunkat is.

³⁾ Bei einer Kellergrabung vor 30 Jahren in dem Grunde eines der Häuser der Neugasse in Stampfen stiess man auf einen unter der Anhöhe

fortlaufenden gemauerten Canal und förderte mehrere Stücke von Wasserleitungs-Röhren aus Thon und von quadratförmigen Ziegeln zu Tage, die den Stempel der X. Legion führten. Auch finden sich in Stampfen aussergewöhnliche Steine und Ziegelstücke am Raine der Höhenäcker. Eszközölt ásatások alkalmával fand man hier „verwitterte“ Grundmauern, mehrere Holzziegeltrümmer mit dem Stempel der X. Legion, eine rothe Marmorplatte von 4 Fuss Länge und 3 Fuss Breite und eine grosse Menge von Ziegeltrümmern, als Spuren eines Castellus, zu dem die in der Neugasse voranzusetzende Wasserleitung das Wasser des vorbeifliessenden Baches geleitet haben dürfte. Kenner i. h. 273—274. II.

⁴⁾ *Arch. Ért. Új foly.* 1889. IX, 440.

⁵⁾ Többen egész határozottsággal állították, hogy *Sz.-Györgyön* is római castrum található. E híre a nyáron dr. Michaelissel Sz.-Györgyre rándultunk s arról győződünk meg, hogy a már a neustifti határba eső sánczerőd nem római, hanem *barbár*, valószínűleg *quád-mű*. E helyen egy szakaszerű kutatás nagyon kívánatos volna, mert ez erőd úgy a hegy ormán való positiója, mint nagy terjedelme miatt valóban nagyon nevezetes.

E leletekből mindenesetre kétségtelen, *hogy a Pozsony-tól éjszakra eső vidék a római megszállás területét képezte* s ebből aztán az is bizonyos, *hogy maga azon hely is, melyen ma Pozsony áll, a római időkben szintén római megszállás alatt volt.*

Ha megfigyeljük azokat a topografiai előnyöket, melyeket a pozsonyi határ nyújt, nem lesz nehéz megértenünk, hogy miért tulajdonított a római épp Pozsony vidékének nagyobb jelentőséget semmint a közelében levő Dévénynek? Dévénynek a Morva torkolatánál s a tágas Morvalapály szélén fekvő földirati helyzete első pillanatra mindenesetre azt látszik mondani, hogy az erejét Carnuntumban összepontosított római haderő Dévénynek nagyobb hadi fontosságot tulajdonított semmint a Morva-toroktól alább eső Pozsonynak. Ám tényleg az másképen volt. A Kis-Kárpátok hegyvonala úgy emelkedik a Morva-völgy és a Vág-völgy között, hogy a római érdeket Pozsonynak megszállása inkább óvta meg semmint Dévény. Annál is inkább, minthogy Felső-Magyarországnak megszállása a római szemekben nem annyira hadi, semmint inkább gazdasági cél volt. Az út, mely a felső-magyarországi bányavidékre vezetett, a Vág-völgyben vonult fel, párhuzamosan azon úttal, mely az Oderától és Visztulától a Kis-Kárpátokon túl a Morva-völgyben haladt a Dunához. Ezen az úton szállottak alá hegyi vidéktükről a barbárok, kik az éjszaknyugatmagyarországi bányavidéken ércbányászattal és nemesásványserzéssel foglalkoztak. A kelta faj, mikép már érintettük, kivált aránylagos műveltsége és kézi ipara által a többi barbár népek közül s a közte és a római között kifejlődött nemzetközi viszony egészen másképen alakult mint a római és a dák között. Láttuk, hogy emez harcziás, fegyverbe öltözött s politikai függetlenségeért lelkesülő nép volt. Feltételező had-nép számba volt veendő s abba vette

tényleg a római is. Tehát ezért határozta el az utóbbi annak meghódítását s tartományának az imperiumhoz való csatolását is. Nem így a keltával szemben. Ez ha értett is a fegyverforgatáshoz, mégis épp úgy nem volt katona, mint a jazyg, de nagy előnye a jazyg felett abban állott, hogy a cultura iránt fejlettebb érzéssel birt s mint cultur-

7. Pozsony a római korban.
(Képzelt rajz.)

tényező a barbaricumban számba jött. Nem állott fegyveres kézzel ellent a rómainak s azért a rómainak sem volt oka tartományát úgy elfoglalni, mint Dáciát. A római főtörekvése volt a kelta bányák terményeihez jutni s azokhoz a fegyverekhez, melyeket a kelta nem mint katona, hanem mint iparos kereskedési célból készített. A helyett

tehát, hogy a római a nyugati hegyvidéket megszállotta volna katonailag, megszállotta azt polgárilag s a megszállásnak nyilván legélénkebb pontja az volt, melyen ma Pozsony áll.

A pozsonyi várhegy ugyanis felette alkalmasnak bizonyult arra, hogy egy itt felállított katonai telep szükség esetén a távolabbi polgári telepeket esetleges megtámadások ellen megvédje. Bár nem tudjuk többé kijelölni a helyet, de kétségtelennek hisszük, hogy a várhegy tetején egy római erőd állott, melyből az örökdő szemek messzire elláthattak a Dunán túl s a Dunán innen eső részekbe, s melyből folyton szemmel tarthatták a Vág- s Kis-Kárpát-hegyi telepek éjjeli őrüzzeit s nappali jeladásait.

Ez erőd aljában ott, hol most Pozsonynak nyugati

A rómaiak.

része terül el s hol már akkor rendes folyami átjáró volt, nagyon élénk kereskedelmi és vásárhelynek kellett virágoznia. Nem volt ez barbár város- avagy helységféle, mert ilyet a római ily közelben nem tűrt volna meg, hanem inkább is oly hely volt az, melyen vevő és eladó találkozott s készpénz mellett az eladó tárgy árában megalkudott. A barbár ide hozta árúczikkeit: fegyvereit, ékszereit, bőrneműit s különösen két oly ásványát, melyet a római örömet vásárolt a maga fényüzési szükségleteinek kielégítésére. Egyik a *gránát*, másik az *opál*.

A harmadrangu drágakövek közül a gránát ősidőktől fogva nagy szerepet játszott hazánk népességéinél. E hol sötétebb, hol világosabb piros színű kő úgy a barbár, mint a római világot egyformán érdekelte, annál is inkább, mivel az a légbeliek hatásának jobban bír ellentállani, mint a legtöbb egyéb elegyrész. Színét s fényét jobban conserválja mint sok egyéb ásvány s az is okul szolgálhatott arra, hogy római és barbár megszeresse. A népvándorlaskori, leginkább az avar ékszerek, sajátos alakzatukon és technikájukon kívül piros kőfogalványaik által is tűntek fel. Egyidőn át vörös-tlvegnek nézték és mondták e foglalványok némelyikeit, mígnem a gondosabb vizsgálat kideríté, hogy azok egytől-egyig mind gránátok.¹⁾ Sok jel arra mutat, hogy amint a halványsárga aranyékszerek anyaga mind erdélyi arany, úgy a gránátékszerek is nagyrészt hazai gránáttal ékesítvék. Az ily kövek sűrűn fordulnak elő hazánk különböző vidékein, így az éjszaknyugati Magyarország hegyvidékein is: a Mátrában, Tátrában, a Börzsönyi hegységben és a dunai trachyt-masszában. A hazánk éjszak-nyugati részeit lakó barbárok tehát

---

¹⁾ Pulszky: *Néhány magyarországi és ősmagyar leletről*. (M. Tud. Akad. Ért. XVI. III, 63. l. *) jegyzetben.)

II. Fejezet.

könnyen férhettek hozzájuk s tehették azokat nyereséges kereskedelmi cikkekké.

Bár nem tudjuk bizonyítani, de alig tudjuk kétségbevonni azt, hogy már az ó-korban az *opál* is keresett kereskedelmi cikket képezett. E drágakövünk, melynek minősége, szépsége és nagysága jelentékeny módon fölfülmulja úgy az ausztráliai, mint az amerikai fajtákat, mert sem a queenslandi, sem a hondurasi, de még az esperanzai gyönyörű opál sem mérkőzhetik vele. Legvalóbbszínűen a Vág völgyén át vette útját a Dunához s így leginkább Pózsony táján ment át a barbár kezéből a művelt római s görög kezébe.

De a Vágvölgyön jutott egynémely *nem hazai* termék is a Dunához. Az éjszaki tengerpart *borostyánkőve* hol az Odera, hol a Visztula völgyei hosszán került le délre. Pliniusnak egy igen érdekes tudósítása szerint a borostyánkövet termő german tengerpart és Carnuntum egyenes kereskedelmi vonallal állottak egymással összeköttetésben.¹⁾ Minden valamire való térkép mutatja, hogy e két nagy folyó a Sudeták és a Kárpátok között egymás közelébe jut. A helyi viszonyoktól függött, hogy a borostyánkőkereskedő e két folyó forrásvidékeitől a Morva- avagy a Vág-völgyi útra térjen. A borostyánkő Carnuntumban nem ismeretlen lelettárgy²⁾, s oda úgy Dévény, mint Pózsony vidékén át juthatott. Ezért a csődület e helyeken oly élénk lehetett a római korszakban, mint talán sehol másutt a Duna mentén Carnuntumtól kezdve le Aquincumig.

A pózsonyi vásárhelynek élénkítéséhez Carnuntumnak

¹⁾ Egy borostyánkő-szállításra vállalkozott római lovag kiszámítása szerint Carnuntum a borostyánkövet termő germán tengerparttól körülbelül

600 mértföldre vagyis 887 kilométerre esett.

²⁾ Kubitschek és Frankfurter: *Führer durch Carnuntum*, Wien 1891. 13. l.

közelsége mindenesetre igen jelentékenyen járult. Carnuntum, a mai Petronell, rézsutos irányban esik Pozsonyhoz s tudvalevőleg római tartományi főváros volt, melynek dunai kikötőjében a római flotilla horgonyozott.¹⁾ Ha Pozsonyból hajón Német-Óvárra átrándulunk s innen gyalog sétát teszünk a petronelli kastélyig, bizony mire odaértünk, jól elfáradunk, amivel csakis azt akarjuk mondani, hogy a római város, melynek romjai szemléletére indultunk, hajdan igen nagy kiterjedéssel bírt. Útközben mindenfelé láthatjuk maradványait: a castruméit, a fürdőéit, az amfitheatruméit. Láthatjuk a carnuntum-sabariai via strata begyepesedett töltését, melyen egykor a legiók haladtak s a császári pósta nyargalt. A sok felé hullámossá s dombossá váló talaj figyelmeztet, hogy emitt temető, amott lakóházak állott s mire elérjük a Traun grófok kastélyán túl azt a kapuszerű óriási romot, meggyőződhetünk arról is, hogy az sem nem kapu, sem nem diadalív, hanem valamelyes szenthely romja. Éppen jó hely arra is, hogy innen visszapillantunk Óvár felé s ha látjuk, hogy az óvári házak hogyan tűnnek el a messzeségben szemünk elől, akkor aztán kellő fogalmat is kaptunk Carnuntum területi nagyságáról. De még másról is meggyőződünk ez alkalommal. Arról t. i. hogy a pozsonyi várhegynek okvetlenül szerepelnie kellett a római hadviselés történetében. Carnuntum ugyanis úgy fekszik, hogy a Vág-völgyre innen a rómaiak el nem láthattak. Nem a messzeség miatt, hanem azért, mivel a dévényi Nagytető egész tömegével elfedi a kilátást. A

¹⁾ E városról lásd Sacken: *Die römische Stadt Carnuntum*, Wien 1852. Mommsen: *Corpus Inscript. Latinar.* Berlin 1873. Bd. III. I, 550—561. Kubitschek és Frankfurter: *Führer durch Carnuntum*, Wien 1891. Számos közleményt közöltek ásatásairól és le-

leteiről Benndorf, Bormann, Hirschfeld, Hauser, Schmidel, Schneider, Domaszewski, Studniczki és mások a bécsi *Mittheilungen der Central-Commission* valamint az *Arch. Epigraph. Mittheilungen aus Österr.-Ungarn* kötetekben.

II. Fejezet.

carnuntumi castrumból beláthatták az egész Morva-síkságot s nem volt képzelhető, hogy ezen részről váratlan megtámadás érhesse a várost. E veszedelem azt csakis az elfedett Vág-völgy felül érhetette. A terrenum alakulása e vidéken olyan, hogy a hainburgi várhegyről gyönyörű kilátás nyílik a pozsonyi várhegyre, a hainburgi várhegyről pedig jól le lehet látni a carnuntumi fensíkra s így a pozsonyi várhegy tetején adott jelt nehézség nélkül érthették meg a hainburgi figyelő állomás közvetítésével a carnuntumiak. Ez legszólóbb bizonyítéka annak, hogy úgy a hainburgi, mint a pozsonyi várhegyek a római limesvéd nevezetes pontjai voltak.

A pozsonyi vár is eszerint mint contra-erőd keletkezett. Hogy nem jelölhetjük ki alapjait, az nem azt bizonyítja, hogy nem létezett. Várhegyünk különböző időkben oly gyökeres átalakulásokon ment át, hogy a régibb s legrégebb épületalapok mind kivesztek. Nem lehetetlen azonban, hogy a mai vár falában található egyes római kövek még a régi pozsonyi erődből valók, mert legalább nem valószínű, hogy Carnuntumból hozták volna e köveket mint építőanyagot. Kőanyagot eleget találtak itt mindazok, kik különböző időkben a pozsonyi váron építettek. Ami követ a középkorban vagy az újabb korban Carnuntumból áthoztak, azok feliratos kövek, fogadalmi táblák és oltárok voltak, melyeket nem építőanyagul, hanem házak és kertek díszítésére hoztak el. Ilyen az a feliratos fogadalmi oltár is, mely jelenleg a pozsonyi városház főpcsőjének egyik fülkéjében áll.¹⁾

¹⁾ Felirata: DIS PATRIBS AA
ALPHO E THEAN
DRIO PRO SAL
DD NN
CLA/D VORINS
EQ COH D CA/PRG
E CL MAXMVS FIL
DOM CAN. V. S. L. L.

azaz: Diis Patribus Manalpo et Theandrio pro salute Dominorum nostrorum Claudius Victorinus eques cohortis domus Canpreg et Claudius Maximus filius domus Can. Votum solverunt lubenter libenter.

A rómaiak.

Ilyképen tehát Pozsonynak jelentősége a római korszakban kétségtelen, mihez egyébiránt a területén előkerült római régiségek is érdekes igazoló adatokat képeznek. Midőn a Lőrinczkapu-utczában álló primási bérházhoz az alapfalakat ásták, római alapfalakra találtak, melyek oly szilárd minőségűek voltak, hogy szét kellett azokat robbantani. Innen a római téglákat és faltörmelékét szekérszámra hordták a Dunába. Bélyeges téglákból Esztergomba is küldtek a herczeg-primásnak. A városi muzeum is bir innen bélyeges téglákat, valamint Feigler Ignác és Lanfronconi Enea urak is. Az ez utóbbiaknál levő darabokon a Leg. XV. Apo(linaris), valamint az Atiliae Firmae bélyegeg olvashatók. Ugyancsak itt került elő egy női csontvázat tartalmazó sír is. A csontváznál tíveg-

8. Pozsonyban talált római téglá.

gyöngysor fektűt. A Motesiczky-féle ház területén ugyancsak római alapfalakra bukkantak, valamint római érmekre is. A primási bérház előtt 9 lábnyi mélységben megtalálták a római utat is. A Duna-utczábólvalók a túlsó lapon rajzban feltűntetett római s barbár agyagedények, melyek jelenleg a városi muzeumban őriztetnek. Napjainkban pedig, az új csatornázás alkalmából a Klarissa-utczában 3 római bronzfibula került elő 2 méternyi mélységben, melyek most Hollitzer és Lanfronconi urak birtokában vannak. Ugyancsak az említett csatornázáskor a Mihály-utczában több római ezüst-érem került elő, melyeket Bernauer régiségárúsnál láttunk. Bár azonban ezek alapján elvitázhatatlan, hogy Pozsony területén rómaiak laktak, úgy mégis nagyot tévedtek mind-

II. Fejezet.

azok, kik e helyen egy *nagy római várost* hisznek állottnak¹⁾; de nagyot tévedtek azok is, kik városunknak mai nevét *római eredetűnek* vélik. Az a csacska etymologizálás, mely a középkori történétírók hitelét annyira megrontja, kitalálta azt, hogy Pozsony neve eredetileg *Pisonium* volt, mert van egy ismert római genus: a *Piso* genus.²⁾ Anélkül, hogy ebbe hosszasabban belebocsátkoznánk kijelentjük, hogy a névszármaztatás teljesen esetlen és alaptalan.

9. Pozsonyban talált római tégl.

Nem kevésbé az azok vélekedése, kik szerint a város neve a *Peiso* tótól keletkezett. Tudjuk, hogy a régi írók a *Pelissa*, *Pelso*, *Pelsois*, illetőleg *Pelzois* nevekkal hol a

¹⁾ Íróink közül többen azt tartják, hogy Pozsony helyén *római colonia* virágzott. (Czobor: *Századok*, XI, 610. Kerékgyártó: *A műveltség fejlőd.*, I. r. 34. l.) Ha a *colonia* szót *római értelemben* veszik, mely kiváló jogokkal felruházott *telepvárost* jelent, akkor az állítás mindenesetre hamis. Az állítás tévességét egyébiránt Pauler is kiemelte. (*Századok* XV, 72.)

²⁾ A Mátyás király korában élt olasz Bonfinié e névszármaztatás dicsősége. (*Rerum Ungaricar. Decades*. Dec.

1. lib. I. 4. 25. 50. Dec. II. lib. IV. 222.) Követték őt Ranzan (*Epitome rer. hung. Index. I.*), Bonbardi (*Topographia magni regni Hung.* 385. l.), Munster (*Cosmographiae universalis Libr. VI.* 808 l.), Braun (*Libri IV. urbium praecipuarum totius mundi* 441 l.) és mások. Azonban e vélemény alaptalanságát kiemelte már a mult században hirneves régiségtudósunk Schoenvisner (*In Romanorum iter commentarius geographicus* II, 215.). Tíz évvel utóbb Bél is csak azt írta: *Cre-*

A rómaiak.

Balatont, hol a Fertőt, hol mindkettőt jelelték¹⁾ s ebből aztán némelyek a Fertőt Bazinig mondták kiterjedettnék,²⁾ s minthogy az eredeti Pelso név a középkori orthografiában *Peisora* alakult, készek voltak az okoskodással, hogy ezen Peisotól kapta Pozsony *Peisonium*, *Pisonium* nevét.

10. Pozsonyban talált római és barbár edények.

ditur fuisse veterum Romanorum colonia a Pisone ibi collocata. (Compendium Hung. geographicum 43. 1). Újabban pedig Rómer Flóris jegyezte meg igen helyesen: Én . . . a XV-ik századnak szüleményét, a *Pisoniumot*, minden rómaiás következményeivel nem tartom másnak, mint Hollós Mátyás királyunk udvarában élt olasz udvari tudósok negédeskedő enyelgésőknek, a *classicitas* gyermekes utánzásának; midőn t. i. a név hasonlatosságánál fogva az ósrégi Posonból éppen úgy teremték a remekírókban történetesen előforduló *Piso* kedvéért *Pisoniumot*, valamint *Sempronius* tiszteletére változtatták *Sopront Sempro-*

niumra, Caesarról keresztelik Császárt *Caesareának*, *Marczalit* származtatják *Marcellustól*, *Kurta-Keszit Curtából* stb. (*Pozsony régészeti műemlékei. Pozsony és környéke*, 447—448. ll.)

¹⁾ *Plinius: Hist. Natur.* III, 24. *Jornandes: De rebus geticis.* Cap. LII. és LIII. *Mignenél: Patrologiae cursus completus.* Tom. LXIX. pp. 1289. 1290. *Ravennatis Anonymi Cosmographia.* IV, 19. *Parthey és Pinder kiadásában* 218. l. *Azonkiv. a IX. századi Conversio Bagoariorum szerzője Pertznel: Mon. Germ. hist. Scriptorum* XI. köt.

²⁾ *Bonbardi: Topographia Magni Regni Hung.* 7. 340. ll.

Már maga a vélemény, hogy a Fertő Bazinig terjedhetett, sokkal gyermekesebb, semhogy czáfolatába bocsátkoznánk.

Mi volt a pozsonyi barbárhelynek s illetőleg a pozsonyi várhegyen állott római erődnek a neve, sejteni sem tudjuk. Azon művek, melyek felvilágosítást adhatnának, t. i. a római itinerariumok s geográfiai művek, erről mélyen hallgatnak. Olyan feliratos kövünk pedig nincsen, mely e nevet fenntartotta volna s így alig is van reményünk, hogy valaha e nevet megtudhassuk.

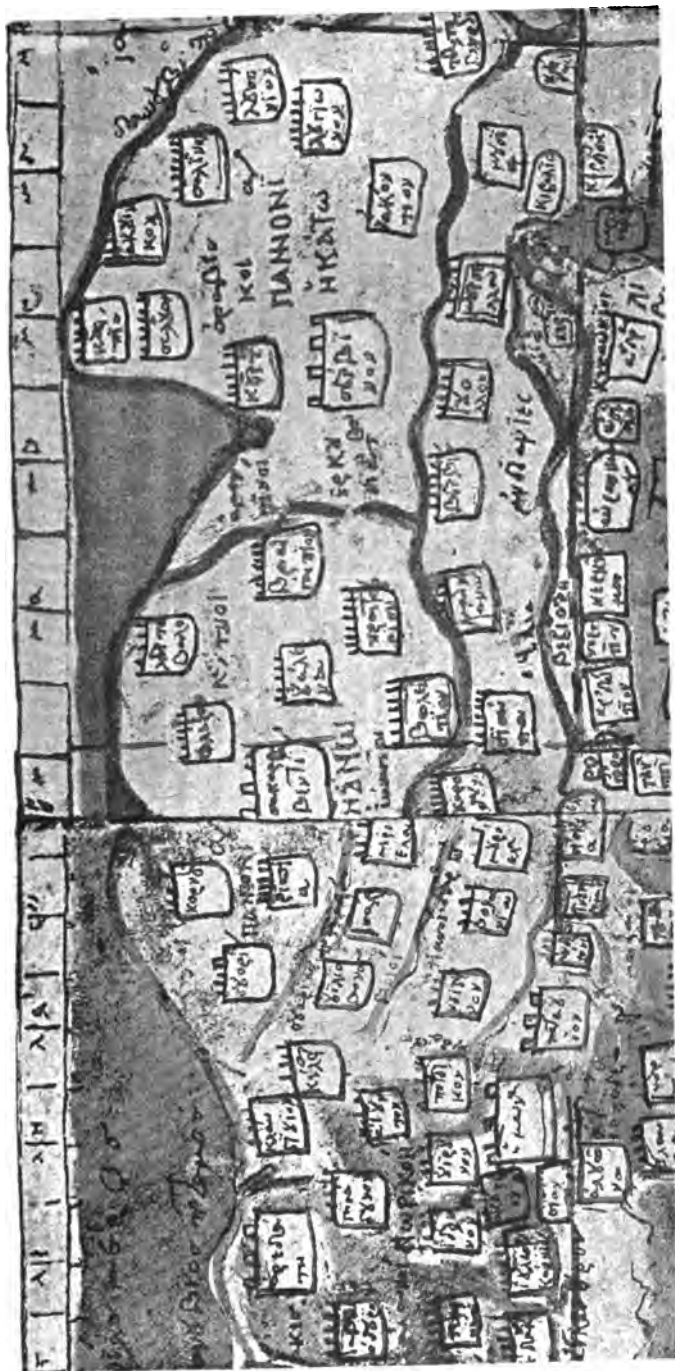
A római birodalom elenyészése után hazánkra felette mozgalmas idők következtek. Keleti népek áramlatai kverték fel a hon régibb lakosságát. Az új népek között főleg a *gótok*, de még inkább a *hunok* és az *avarok* váltak ki számuk és hatalmuk által. Általuk egészen átalakult hazánk ethnografiai képe. A *quádok* és *markomannok*, kik Éjszaknyugat-Magyarországban voltak megtelepedve, egyszerre csak elenyésznek. Valószínű, hogy összeolvadtak a fajrokon vandalokkal és gepidákkal. A hunok jobbra a tágas alföldi síkságokat lepik el s bár viselt háboruikról s a görögökkel való érintkezéseikről a byzantinusok könyveiből sokat tudunk, annyit azonban még sem, hogy hazánk topografiai viszonyairól is kielégítő képet nyerhettünk. Priscus követségi jelentéséből, bár igen körülményes és aprólékos, a nagy hun király főhadiszállásának helyét sem tudjuk biztosan megállapítani, mennyivel kevésbé lehet tehát szó hazánk akkori egyéb geográfiai viszonyainak megállapításáról. Az avarok már inkább szerepelnek hazánk hegyesebb vidékein is. Birodalmuk határa az Ennsig terjedt s Pozsony vidékét is ők tartották megszállva mindaddig, mígnem a frankok hatalmukat megtörték.

A *frankok*, nevezetesen Nagy Károly és fia Pipin, haddal törték meg az avarok birodalmát. Az egész dunántúli rész le a Dráva és a Száva torkolatáig frank kézre

C1. Ptolemeus térkép-részlete a II. századból.

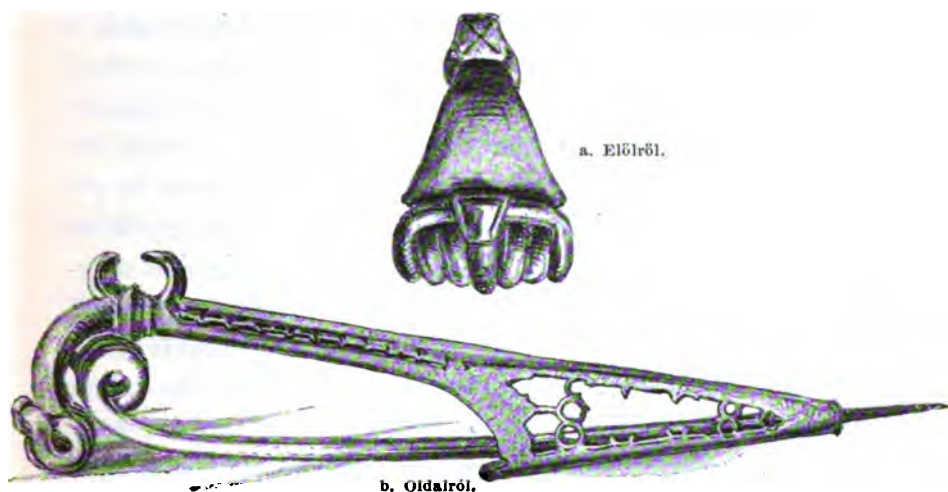
Az Auloshegyi vatopédii kolostorban levő eredeti után színményképezve s kiadva Langlois Victor által Párisban 1867.

E térkép-részleten az északi határt a Duna képezi, balról jobb felé a negyedik hely Karnuntum a mai Petronell Pozsony közelében.

A népvándorlás.

került. Új tartomány lett itt szervezve: Francochorion. Nagy Károly azonban nem hatolt át a Dunán. Birodalmának határait a Dunánál mérte ki s így azok az avarok, kik a Duna éjszaki partvidékét, tehát Pozsony táját is ellepték, ezentúl is avar kézen maradt. Az maradt azután is, hogy Pipin a Dunán áthatolva a Tiszáig vezette győztes hadait.

11. (a–b) Pozsonyban talált bronz-kapocs. Eredeti nagyság.

Amint a frank birodalom a Dunáig lett előre tolvá, a Dunán innen levő barbár népek mindinkább érezték annak szükségét, hogy a keresztény hit kebelébe térjenek. Az avarok is keresztények lettek s mint ilyenek beolvadtak újabb népelemekbe. Még mielőtt a Karolingok nagy hadi sikereiket aratták volna, Éjszaknyugot-Magyarországot *szlávok* lepték el, kik Csehországból és Morvaországból húzódtak le a Dunáig. Lassanként megalakult a *morva-szlávok* országa.

Hogy mindez események beállása és lezajlása közben mi sors érte azt a tájat, melyen Pozsony áll, meg nem mondhatjuk. Nincs semmi olyan adatunk, mely csak némileg is tájékoztatna. Csak annyi bizonyos, hogy a rómaiság elenyészésével az éjszakparti Dunavonal mindinkább alkalmassá

II. Fejezet.

vált parti helységek felvirágzására. Amit a római nem tűrt, azt tűrte a frank s így nagyon valószínű, hogy a pozsonyi erőd aljában mindjobban virágzásnak indult a községi élet. Carnuntum még állott s folyton okozhatta azt, hogy vele szemben Dévénynél és Pozsonynál a nemzetközi közlekedés és állandó letelepedés mindinkább szilárduljon.

Azt nem képzelhetjük, hogy a pozsonyi várhegy akár a keresztényekké lett avarság, akár pedig az önállóságra törekvő szlávság birtokában ne oly pont lett volna, mely kiválólag alkalmas ne lett volna egyiknek és a másiknak is a maga letelepedésének biztosítására. A frankot az avarság nem fenyegette s azért a keleti határgrófoknak nem volt ürügyük az éjszaktunai Duna-helységek keletkezését és felvirágzását megakadályozni. A szlávok alatt pedig a folyamhelységek annál inkább indulhattak fejlődésnek, mennél inkább sikerült nekik a Dunán túl is foglalásokat tenni. Szvatopluk birodalma tényleg kiterjedt délen a Dráváig s azért azt tartjuk, *hogy Pozsony épp a szlávsnak e vidéken való terjeszkedése és megszilárdulása alatt nagyobb fejlődésnek indult, mint előbb.*

Sőt azon hiszemben is vagyunk, hogy ekkor Pozsony *saját szláv névhez* is jutott, melyből aztán mai neve alakult. Egy oly tudósításban, mely a X-ik századi magyarság egyik csatájára vonatkozik, *Vratislavia*-ról van szó.¹⁾ E név magában véve csak azt mondja, hogy alatta egy oly hely értendő, melyet Vratislaus alapított avagy nagyobb jelentőségre juttatott. Ez a Vratislaus valóban előfordul a morvaszlávok dynastiájában, a nevét viselő Vratislavia tehát csak olyan helységre vonatkoztatható, melyet ezen fejedelem kiválólag fejlesztett, de melynek topografiai fekvéséről mitsem tudnánk, ha véletlenül ugyanazon forrás, melyben a helység nevére találunk, arról fel nem világosítana.

---

¹⁾ Alább tüzetesebben lesz szó róla.

A XVI. század elején élt Aventinus ugyanis a magyaroknak a bajorok ellen viselt egyik hadáról és győzelméről szólva, latin közleményében a helyet, melynek közelében a döntő nagy ütközet véghez ment, *Vratislavianak* nevezi,¹⁾ de annak német kiadásában már *Bresburgnak* nevezi azt.²⁾

Ugyanő máshelyt előadva, hogy III. Henrik császár a Lajtán alól levő földet nővérének, Gizellának kezével együtt hozományként Szt. Istvánnak adta, mint átadott helyeket megnevezi *Posonium*, *Vratislaburgium*, *Sempronium*, *Oedenburgium et alia huiusmodi oppida*.³⁾ Világos, hogy itt csak Pozsonyról és Sopronról van szó. Amannak *Vratislaburg*, emennek *Oedenburg* felelvén meg.

A XVI. századi Aventinus adatait egy X. századi forrásból merítette, tehát jól tudhatta azt, hogy *Posonium* és *Vratislaburgium* azonosak. Az általa használt altaichi évkönyvek ugyan csak töredékekben maradtak fenn, de hogy Aventinus a két helynév azonosságát valóban e forrásműben olvashatta, az a nevezett évkönynek egy fennmaradt másik helyéből is kiténik, melyben ugyanis *Preslawaspurch* várost említi.⁴⁾

Kétségtelen eszerint, hogy Pozsonynak német *Pressburg* neve és a szláv *Vratislavia* azonosak. Nem is olyan e két név, melynek egymásra való vonatkozását meg nem érthetnők. A *W*-nek *B*-vel való felcserélése általános. Okmányainkban *Veszprém* egyszerűen többször *Beszprém*nek iratik⁵⁾ s a mint a *Bazilból* *Vazul* lett, úgy lett *Vratislaviából* is *Bratislavia*.

Aki a helynevek alakulását figyelemmel kíséri, az

¹⁾ *Joannis Aventini Annalium Boiorum libri VII.* Lipcse 1710. Lib. IV. c. 11. p. 313.

²⁾ Szabó Károly figyelmeztet, hogy Aventinus munkájának 1880-iki német kiadásában *Vratislavia* nevét *Pressburgnak* találjuk fordítva. *A magyar vezérek kora*, 149. ²⁾ jegyz.

³⁾ *Annalium Boiorum libri VII.* Lib IV. c. 84. p. 306.

⁴⁾ *Annales Altahenses* ad an. 1052. Pertz-nél: *Mon. Germ. hist. Scriptores* XX, 806.

⁵⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár* VI, 163. A névtelen jegyző is *Beszprém*nek írja cap. XLVIII.

eléggé fogja tudni, hogy hangugrás és szótagelhagyás útján hogyan alakultak azok. A Bratislaviából is könnyen lett utóbb Bra(ti)slavia azaz *Braslavia*, úgy amint kétségtelen, hogy a mai Boroszló, a német Breslau is a szláv Bratislaviából, illetőleg Vratislaviából lett.¹⁾ A németiség, mely utóbb Pozsonyban túlsúlyra vergődött, nyelvének megfelelőleg a Breslaut *Bresburc*-²⁾, *Brezisburg*-³⁾, *breziburc*-⁴⁾, *Brezesburg*-⁵⁾, *bresburch*-⁶⁾, *Bresburh*-⁷⁾, *Bresburg-gā*⁸⁾ változtatta át, melyet ma keményebb hangoztatással *Pressburg*nak ejtünk ki.

Amit eszerint az etymologusok némelyikei akként magyaráznak, mintha a Pressburg név a német *Pressen*-ből alakult volna oly értelemben, hogy annak vára a Duna mentén Zwingburg lett volna, semmi esetre el nem fogadható. Épp úgy el nem fogadható azok nézete sem, kik az ó-német *press* szóból arra magyarázzák, mintha a Dunához való szoros fekvésénél fogva neveztetett volna Pressburgnak, azaz szorososan a Duna mellett fekvő várnak. De el nem fogadható azok nézete sem, kik e nevet a *borsajtóról* akarnák kimagyarázni, mire okul Pozsony egyik házának czímere szolgált.⁹⁾ A név miként láttuk, erőszakolás nélkül könnyen kimagyarázható a szlávból.

¹⁾ Szabó Károly: *A magyar vezérek kora*, 149. l. ²⁾ jegyz. És lásd Pertznel: *Mon. Germ. hist. Script.* III, 856.

³⁾ *Annales Augustani* ad an. 1052. Pertznel: *Mon. Germ. hist. Script.* III, 126. Otto püspök *Gesta Friderici I. Imperatoris*, Pertznel i. h. XX, 368 l. 30. fej.

⁴⁾ *Hermannii Augiensis Chronicon* ad an. 1052. Pertznel i. h. V, 131.

⁵⁾ Ugyanaz i. h. V, 131.

⁶⁾ Ugyanaz ad an. 1042. Pertznel V, 124.

⁸⁾ *Ekkehardi Chronicon* ad an. 1108. Pertznel i. h. VI, 242.

⁷⁾ *Annalista Saxo*, Pertznel i. h. VI, 747.

⁹⁾ *Ekkehardi Chronicon*, Pertznel VI, 242.

⁹⁾ A Zöldszoba-utcának a Deák-utcára kiérő szögletházán, melyet a népmonda Pozsony városa legrégebbi házának tart, Josue és Kaleb alakjai láthatók az ígéret földéről hozott nagy szőlővel (Rómer: *Arch. Közl.* 134. l.), s ez gyújtotta fel a hivatlan etymologusok képzelődését. Hogy mennyire időtlen e nézet, már csak abból is kitetsző, mert szerinte e ház helyén már városi borsajtó létezett, még mielőtt a város névvel birt.

Pozsony nevének eredete.

A magyar *Pozsony* név, mely latinul *Posonium*-nak ejtetik, képzésére nézve mindenesetre *magyar* és nem mint némelyek akarják,¹⁾ *avar* név. Az *on*, *ony* végzet mint helynévképző igen gyakori, mit Mosony, Sopron, Adony, Várkony, Taksony, Báhony, Ajtony stb. helynevek bizonyítanak.

De gyökére nézve e névszó már nem magyar. A *Pozs* szótag nyelvünkben mi jelentéssel sem bír.²⁾ Ez inkább szláv hangzású s valóban nem is más mint a szláv Vratislaviának egy újabb változata, mely épp úgy alakult szótagelhagyással mint a Vraslavia, Braslavia, Bresburg. A Pozs a Bras-nak nyelvjárásilag átídomított alakja. Így idomult át nyelvjárásilag a Misburg Mosony-ra, mert hogy Mososynak német eredeti neve Misburg, Misenburg, Meusen-

18. Pozsonyban talált kigyófejes bronz-kapocs.

burg volt, azt hiteles adatokkal támogathatjuk.³⁾ E névátalakulásban tisztán látjuk, hogy míg az első névtag Mis, Meus *Mos*-ra változott át, addig a burg utónévtag *ony*-nyá lett. A Bresburg névben is az utónévtag *ony*-nyá, az előnévtag Bres pedig betűelhagyással *Bes* s ez *Bos*-sá lett, melyből a keményebb hangoztatás a *Pos*, illetőleg *Pozs* névtagot alakította.

¹⁾ Így Ivánffi az Orsz. rég. társ. 1879–85. *Évkönyvében*, 171. l.

²⁾ Tudakolva e név etymológiáját Hunfalvy Pál nagyhirű nyelvtudósunknál, tőle azon választ nyertem, hogy neki e név honnan való

származásáról „legkisebb sejtelve“ sincsen.

³⁾ *Annales Altahenses* ad an. 1063. Giesebrecht-nél berlini 1841. évi kiad. 103. l. *Chronica Arnoldi Lubicensis* ap. Leibnitz: *Scriptor. rer. Brunsv.* II, 631.

II. Fejezet.

A Pozsony név valóban eredetileg mint *Bosony* jelenkezik. Otto, freisingeni püspök, ki Konrád császárral, ennek kereszthadjárata alkalmával Magyarországra járt, említi a castrum *Bosan*, quod est *Bresburc*.¹⁾ Ez világosan amellet is szól, hogy a Pozsony nevet ne akarjuk *személynévből* származtatni, ha e név mint személynév tényleg elő is kerül okiratainkban.²⁾ A Pozsony személynévnek bizonyára más az etymológiája mint a hasonló helynévnek, melyre nézve határozottsággal azt véljük mondhatni, hogy nem egyéb mint a szláv Vratislaviának olyan magyarítása, mint amilyen ugyanczen szláv névnek németesítése a Pressburg név.

¹⁾ *Chronicon* Lib. VII. cap. 13. Pertznél i. h. XX, 254.

²⁾ Így 1188-ban in villa Enderedi: *Poson cum filio suo*; (Knauznál: *Mon. Eccles. Strig.* I, 95.); 1221-ben *Poson* jobbágy (Wenzelnél: *Árp. új Okmtár* I, 173.); 1323-ban *Posonius* mester a budai káptalan tagja (Géresinél: *Károlyi-Okltár* I, 54.); 1333-ban Hodi Ják és testvére *Poson*. (*Zichy-Codex* I, 417.) Különben a Váradi regestrumban is szerepel egy *Poson* nevű főhírnök. (Endlichernél: *Rer. Ung. Mon. Árpád* 685 l.) Horvát István (*Magyarország gyökere nemzetségeiről*, 72. l.) a helynévnek személytől való származtatásában még tovább ment, midőn

Pozsony nevét a Géza alatt bevándorolt s Kézai Simon mester által említett (*Chronica*. Append. c. I. § 3.) Pázmán lovagtól vettnek állítja. Igaz, hogy Pázmán nemzetsége terjedelmes fekvőségeket szerzett Nyugat-Magyarországon, de az kétségtelen, hogy a Pozsony név tőle nevét nem vehette. Ezt a szószármaztatás szabályai nem engedik meg, de másrészt Pázmánnak ideérkezte idején a Pozsony név kétségtelenül már használatban volt. Horvát István nézetét egyébiránt már Szabó Károly is „el nem fogadható”-nak jelentette ki. (Szabó jegyzetei Kézai krónikájának magyar fordításában 87. l. 2. jegyz.)

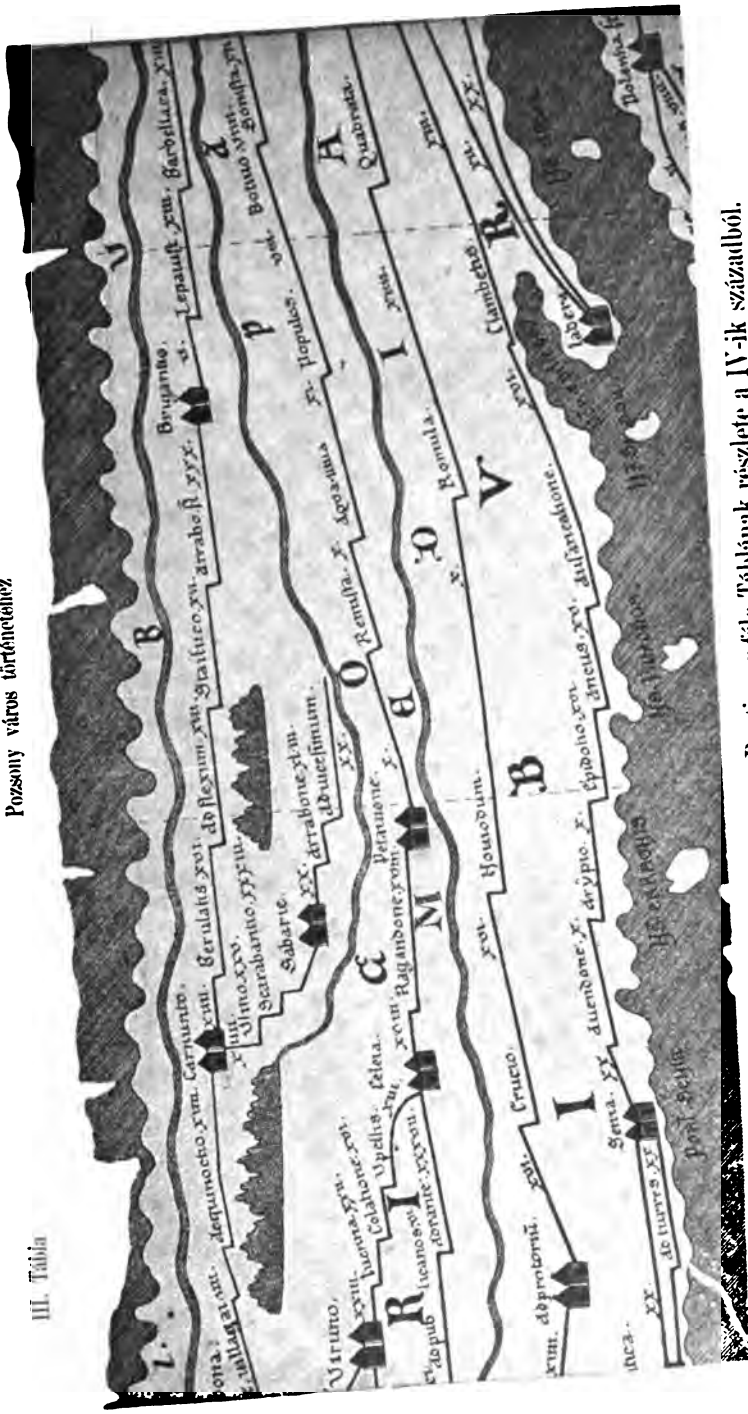

Pozsony város történetéhez

III. Tábla

Castorius világtérképeknek, az ú. n. Peutingeri-féle Táblának részlete a IV-ik századból.

Az eredeti után kiadva dr. Miller Konrad által Ravensburgban 1888.

Pozsony viúké Carnuntumtól északkeletre a Dunán túl közpöndő.

III.

A magyar vezérek kora. Pozsony a honfoglalás idején.

A 907. évi pozsonyi nagy csata.

A morva birodalom, melynek területéhez Pozsony, az egykori Vratislavia tartozott, a IX. század végtizedéig állott fenn. Ekkor amily váratlanul, oly gyorsan egy nagy kihatású esemény véget vetett létezésének. A magyarság, kizavartatva a besenyők által etelközi azaz moldva-oláhországi hazájából, a mai Magyarország elfoglalására indult. Megkerülve a keleti Kárpátokat, e hegyláncz éjszaki szorosain át az ország belsejébe nyomult. Talán egy nemzet sem ismeri oly részletesen a maga országának elfoglalását, mint a magyar. Egy régi krónikája, melyet egy névtelen szerző írott, kiről biztosan csak annyit tudunk, hogy Béla királynak jegyzője volt, nyomról nyomra beszéli el a honfoglaló ősök országszerző munkáját.¹⁾ Ezen elbeszélést az újabb időkben úgy a külföldi, mint a hazai írók közül többen erősen kifogásolták. A mi történetíróink közül sajtászerűen éppen a legkitünőbbek. Csakhogy ha az

¹⁾ *Anonymi Belae regis notarii de gestis Hungarorum liber.* A bécsi cs. könyvtár XIV. századi hártya-codexé-

ből kiadta Endlicher: *Rev. Hungaricar. Monumenta Arpadiana.* Sangalli 1849. 1—54 ll.

III. Fejezet.

okokat kutatjuk, melyek miatt e királyi jegyző könyvének hitelességét elvetették, azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy kifogásolásuk csak részben igazolt. Azt mi sem tagadjuk, hogy a névtelen jegyző szószármaztatásai tudatlanságon alapulnak. Az is igaz, hogy nála az események évszámai rendszerint hibásak. Áll, hogy személyleírásai egészen önkénytesek. Áll, hogy a maga kora szemtüvegén át tekinti a régibb századokat, minélfogva földadományokról beszél, holott a honfoglaláskor csak megszállási földszerzésekről lehet szó. De viszont másfelől az is bizonyos, hogy ő a történeti események elbeszélésénél az apáról fiúra átörökölt nemzeti hagyományt közvetíti velünk. Könyvének kétharmada okvetlenül olyan, melyet mint becseset és elfogadhatót nagyra kell tartanunk. Magának a honfoglalás történetének elbeszélése is a könyv becses kétharmadához tartozik.

A honfoglalás általános történetéből megtudjuk azt, hogy Pozsony és vidéke még csak Felső-Magyarországnak, Erdélynek s a tágas Alföldnek elfoglalása után került a hódító magyarság kezére. A hódító magyar, a vizek irányát követve, sok óvatossággal és hadi bölcseséggel nyomult honszerző műveletében előre. A Zagyva-völgyéből kiindulva Szoárd, Kadocsa és Huba vezérek Gömörbe s innen a Balogháton és a Rima völgyén át Nógrádba hatoltak. Majd az Ipoly völgyén aláereszkedve a Duna felé tartottak. Aztán az Ipolyon s a Garam vizén átkelve a bars megyei erdős hegylánczon át a Zsitva felé tartottak. Innen a Nyitra partjához jutottak, majd a Vághoz, melynek mellékén Sempte, Galgócz, Trencsén, Bolondócz és Bán várakat mind a maguk kezeibe kerítették. Megrakva e várakat magyar harcosokkal odább vezették a győztes sereget a Morva folyó felé, hol az ország határait megállapították.

E győztes hadjárat véget vetett a morva-szlávbirodalomnak, mert Szvatoplukot a magyarokkal egyidejű-

leg Arnulf német király is megtámadta nyugat felől. Hogy a magyarok tulajdonképen e hadjárat alkalmakor Arnulf király szövetségesei voltak, ezt az egykorú német évkönyvek is mondják.¹⁾ Magát a háborút ezen évkönyvek a 892-iki évre határozzák.

Feltűnő a névtelen jegyző előadásában mindeneseire az, hogy a Vágtól a Morváig terjedő terület meghódítását közelebbről nem érinti. Pedig ha a magyarság e területen is lépésről-lépésre nyomult előre, akkor bizonyára e terület kézrekerítése nem tartozott éppen a legkönnyebb munka közé. Ugyanis a Kis-Kárpátok itt a Vág és a Morva folyók között összefüggő akadályt vonnak, melynek legyőzése amaz időkben a lovasseregnek bizonyára nem csekély fáradságot okozhatott. A Névtelen nem is említi a hallgatásából mi azt következtetjük, hogy épp e vidék meghódításának emlékét a nemzeti hagyomány, melyből a Névtelen merített, nem örökítette meg. Ezt pedig csak úgy értelmezhetjük, hogy feltesszük, *miszerint a magyar sereg tetteleg a Kis-Kárpátokon át sem kelt.* Éppen az a körülmény, hogy a morvákat nyugat felől Arnulf csapatai szorongatták, érthetjük meg azt, hogy a magyaroknak a Kis-Kárpátokon való átkelésére szükség sem volt. A Morvának országhatáru való kijelölése is inkább a szövetkezett két hadviselő fél kölcsönös megegyezésének eredménye volt. S ebből magyarázzuk meg továbbá azt is, *hogy az éjszaknyugati Felföldnek elfoglalásában semmi szó sincsen Pozsonyról,* melyet a nemzeti hagyomány különben épp úgy örökített volna meg, mint a Garam-, Nyitra-, Vágmenti várakat.

Felfogásunkat egyébiránt még egy másik szembeötlő körülmény is igazolja. Nemcsak Pozsony területe, de

¹⁾ *Annales Fuldenses*, Pertznel: 77. Liutprandi *Antapodosis*. Lib. I. *Mon. Germ. hist. Script.* I, 408. *Annales* Pertznel i. h. III, 276. 279. *Annales Sangallenses majores*, Pertznel i. h. I, *Alamannici*, Pertznel i. h. I, 52.

III. Fejezet.

nagyobb körű vidéke, mondhatni egész Pozsonymegye is *a megszállásnak mi nyomait sem mutatja*. A Névtelen híuen előadja, hogy Nyitra várában és vidékén Huba vezér telepedett meg, ki különben a Zsitva mentén is terjedelmes földeket szállott meg. A Vág torkolatánál Ketel szállott meg kunjaival. A Vág felsőbb mellékén Galgócz táján Lél foglalt hadai számára földeket.¹⁾ Hogy ilyes foglalások *Pozsony környékén* is történtek volna, annak mi hire sem szállott reánk. Nem is lehet tehát meglepő, hogy későbbi okiratok sem pótolják a krónikás hallgatását. *A nagykiterjedésű Pozsonymegyében csak három nemzetség ismeretes: a Salamon-, a Magyar- és az Étrenemzetség*. Ám épp a nemzetségek hiánya jelezi legjobban az eredeti foglalási földek hiányát. Pozsonymegyében ugyan sok a kisbirtokos, de kevés a nagybirtokos, mert eredetileg kevés volt a szállásföld, mi csakis abban lelheti magyarázatát, hogy a honfoglaláskor őseink a Kis-Kárpátokig nem jutottak, ámbár az ország határaul a Morva lett tényleg kitűzve.

Hogy Pozsony a vezérek egész korán át előtérbe nem lép, részint szintén az imént mondott körülményre vezetendő vissza, részint pedig arra, hogy a tisztán csak lovasággal harczoló magyarság szemében a pozsonyi várhegy nem azon fontossággal birt, melylyel az a rómainak avagy a quádnak szemében. Pozsony fontossága csak a királyság megalapításával lép ismét előtérbe, midőn egy oly institutionnak lesz főhelyévé, mely hadi és polgári természeténél fogva a főhelynek szükségképen nagy jelentőséget adott.

Még mielőtt azonban a királyság s vele Pozsony nemzeti jelentősége megszületett volna, egy nagyszerű esemény, merő esetlegességből, már is világtörténelmi hir-

---

¹⁾ *De gestis Hungarorum liber*, cc. XV. XXXIII—XXXV.

névre juttatta városunkat. E nagyszerű esemény a 907. évi *német-magyar csata* volt.

Már előzőleg mondtuk, hogy Aventinus Vratislaviat, illetőleg Bresburgot említi. Ez említés a 907-ben a németek és magyarok közt vívott nagy csata elbeszélésének alkalmából történik. Okai és következményei a következők¹⁾:

Árpád vezér halála után kiskoru fiát Zsoltot választották meg fővezérnek. Lajos német király e kedvező pillanatot felhasználni akarván, a magyarok megtámadására határozta el magát annak reményében, hogy a gyermek-fejedelem alatt a veszedelmes pogányszomszédokat mindenkorra ártalmatlanná teheti. E végből tehát nagy sereget gyűjtött 907-ben június havában. E hó 17-ikén ő maga állott e sereg élére, mely az Ennsen túl Enns-

¹⁾ Ludovicus rex Germaniae, atque Boiorum ex omni Boiaria peracto delectu, Anassiburgium novam Boiorum coloniam se confert. Adsunt episcopi monachorum antistites, proceres Boiorum, quinto decimo Calendas Julii anno Christianae salutis noningentesimo super septimum. Ibi decretum omnium sententia Vgros Boiariae regno eliminandos esse. Vires igitur ex universis Boiariae provinciis ex Nariscis, Boethis, Chamabis, Vindeliciis, Noricis, Vennonibus, Athesinis, Stiriis, Venedis, Charinis, Carnis contrahuntur: bellum Vgris indicitur, intento infestoque exercitu utraque Danubii ripa, proceres Boiorum in hostes contendunt. Ludovicus cum Burckardo Bathavensi episcopo, Arabone praefecto, Anassiburgii substitit. Belli deinde periti, omnes copias in tria agmina partiuntur. Luitpoldus Austriaci limitis dux, ripa Aquilonari, Meridionali vero in parte Theodomarus archimysta Juvavensis, Zacharias Sabonen-

sis, Otto Fruxinensis, cum monachorum praesulibus, Gumpoldo, Hartvico, Helmprechto *Vratislaviam* usque procedunt, ibique castra faciunt. Eodem in Danubio navibus copias Sighardus Senonum princeps cognatus regis, Ratholdus, Hattochus, Meginuvarus et Eysengrinus dynastae Boiorum perducunt.

Nec Vgri segniciei atque socordiae, ubi se tantis apparatusibus peti vident, se dedunt. Cuncta antea, que necessaria forent, arma, viros, equos comparant, iamque non pro gloria, sed salute pugnaturi, acriter resistunt. Interim aliquot equites, caeteras Boiorum legiones lacerare iubent. Regesque utriusque infinito equitatu, quo plurimum tum valebant, agmen episcoporum incessunt: quasi perrupturi aciem perniciousis equis magna vi impetunt: ingentem sagittarum imbrem infundunt, Boios spiculis, quae corneis arcubus iaculabantur, obruunt, rursusque cedunt. Velociores erant, quam exercitus noster gravi

III. Fejezet.

burg vára és Sz. Florián kolostora között táborozott. A haditerv szerint a jobbára nehéz gyalogságból állott haderőnek három hadoszlopban kellett a Duna völgyében előnyomulnia. A Duna jobb és balpartjain valamint magán a Dunán. A Duna jobb partján haladó hadoszlopban Dietmar salzburgi érsek, Zakarias säbeni, Otto freisingi püspökök, Gumpold, Hartvich és Helmprecht apátok zászlóaljai voltak a nevezett urak vezérlete alatt. A Duna balpartján Luitpold keleti határgróf vezénylett. A Dunán a hajóhad haladt a király rokona Sieghard herceg, valamint Rathold, Hatto, Meinhard és Eisengrin bajor főurakkal. A dunai flottát a két folyamparti hadoszlop volt fődözendő. Maga a király a tartaléksereggel Ennsburgnál

---

armatura instructus. Rursus cum procul abesse credebantur, et fugiebant. Dum te vicisse putares, in discrimine maximo eras. Eminus sagitta Vgri inimicos petebant. Nec enim aperto Marte, pedestri praelio, acie congregi, ense cominus pugnare, vrbes obsidere, oppida oppugnare, castella expugnare tum noverant: sed nunc cedendo, nunc vrgendo, insidiisque dimicare soliti erant. Et tantus in illis dolus, tanta velocitas, tanta peritia militiae inerat, ut absentes, an praesentes, fugitantes, an instantes, pacem simulantes, an bellum gerentes, perniciosiores essent, in incerto haberetur. Dum igitur vasto impetu aduolant, rursus verso equo instant: utroque modo spicula spargunt, leta ingerunt, dextra, laeva, a fronte, a tergo incursant: nostros defatigant: tandem vndique ingruunt, vndique Boios fessos invadunt, superant, sternunt, caedunt, quinto Idus Augusti, Noctaque clanculum Danubium tranant, Luitpoldum legatum Ludovici, Eysengrinum epularum magistrum,

cum omnibus copiis, cum quindecim dynastis in castris trucidant. Postridie, hoc est tertio Idus Augusti, eos, qui ad naves erant, facile absque labore, metu perterritos, simile strage adficiunt.

Tres dies continenter irato caelo pugnatum. Maxima pars nobilitatis Boiariae perit, vulgus promiscuum sine numero occisum. Luitpoldus dux orientalis Boiariae, author generis regulorum Boiariae, praefectorumque praetorio Rheni, cum vndeviginti Boiorum dynastis, quorum haec sunt nomina, caesus est, Piligrinus, Dietpoldus, Hebo, Eysengrinus, Hatechus, Bero, Rudmundus, Leitfridus, Waltherus, Arebertus, Babo, Iringus, Gündboldus, Eysengrinus, Hathochus, Meginuardus, Ratholdus, Albertus, Luitpoldus, hunc nostrorum principum progenitorem Nariscum, Boethumque, ex prosapia Imperatorum, et regum nostrorum oriundum esse, in diplomatibus vetustis reperio. (Joannis Aventini *Annalium Boiorum Lib. IV.* 19—21. cc. 449—451 pp.)

maradt s mellette Burghard passauai püspök és Aribo gróf tartózkodtak.

E haditerv félreismerhetetlenül az volt, melyet 791-ben Nagy Károly császár az avarok ellen hajtott végre. Ő maga vezette volt a Duna jobbparti hadosztályt, a Duna balpartit vezéreire bízta, míg a bajorok a hajókon szállíták az élelmi és hadiszereket a sereg után. Akkor is az Ennsnél gyűlt össze a sereg, mely 52 nap alatt a Rába torkolatáig nyomult előre, az avarokat megverte s győzelmesen tért vissza.¹⁾

Amit Nagy Károly aggodalommal indított meg, mit az is bizonyít, hogy az Ennsnél három napon át készült seregével ima és böjt között a hadjáratra, azt Lajos király s népe nagyobb önhittséggel vélték végrehajthatni. Mert kétségtelenül ezen önhittségre vonatkoztató az egyik annalista kifakadása, melylyel a királynak superbiaját említi. Amint a készülődés nem volt egyforma, úgy az eredmény sem volt az, bár a hadi terv ugyanaz volt s jóformán az ellenség is, mert úgy az avar, mint a magyar egyaránt lovasságot képezett.

Az Ennsen innen tanyázó magyarok, látva a túlnyomó erőt, azonnal visszavonultak. Erre a németek három hadosztálya akadálytalanul *Vratislavia* azaz *Pozsony* tájáig nyomult előre. A magyarok mindössze csak apróbb lovas csapatokkal nyugtalanították volt eddig a német sereget, úgy hogy a salzburgi érsek a további előnyomulást veszélyesnek tartva, Pozsony irányában megállapodott, hol a könnyű magyar lovasság csatározásai ellen csak czélszerűleg megerősített táborában találhatott biztonságot. Miután azonban a nemzetségek zászlóaljai megérkeztek, az összes magyar haderő az ellenség hadtesteit külön-külön s leg-

---

¹⁾ *Epistola Caroli Magni ad Fastradam an. 791.*

III. Fejezet.

elsőbben is a főpapok táborát határozá megtámadni. Iszonyú volt a viharként rohanó magyar lovasság támadása, nyilaik zápora tetemes veszteséget okozott a bajorok sűrű soraiban, de a rövid heves roham az erős fekvésű tábor tömeges ellenállását egyszerre nem bírta megtörni. A magyarok ekkor, hogy céljokat érijék, a lassúbb, de biztosabb módhoz folyamodtak. Egyes kisebb csapatokban véletlenül rohanták meg az ellenséget s éppen oly gyorsan száguldoztak vissza táborukba, mind roham közben a német táborra, mind visszavonulásukkor üldözőikre szakadatlan nyilazva. Éjjel nappal, jobbról balról, mindaddig folytak e csatározó támadások, míg az ellenség e folytonos zaklatásban kifáradva erejét és bátorságát nem vesztette. Ekkor minden oldalról tömeges rohamot intéztek a lankadt bajorokra s augusztus 9-ikén a megvívott tábort összetipták. Dietmar érsek, Ottó és Zakarias püspökök s több főpap a diadal helyén halva maradtak s táboruk kincsein a győztes magyarok osztoztak.

Még azon éjjel a legnagyobb csendben átúsztatott a Dunán a magyar hadsereg s másnap hajnalban, mielőtt Luitpold a túlpárti szerencsétlenségről értesülhetett volna, ennek táborát is felveré, zavarba hozá s csaknem egészen megsemmisíté. A fővezéren s Eisengrin királyi főasztalnokon kívül tizenkilencz bajor főúr esett el a viadalban s ezrenként borították a csatátért a lekonzolt németek tetemei, kik közül csak kevésnek sikerült Ennsburgba Lajos királyhoz menekülni. A bajor nemesség mind ott veszett.

Harmadnap a hajóhadra került a sor. Ezt a fedező hadosztályok tönkretétele után kétségbeesés szállotta meg s a magyarok győzelme e napon az előbbieknél még könnyebb lón. Sieghard herczeg csak futással menthette meg életét. Rathold, Hatto és Meinhard a halottak közt maradtak. Így a magyarok három napon át három sereg fölött ünnepeltek tökéletes diadalt.

A koczka fordult s a támadottak támadókká váltak s nyomon úzték a szétvert hadak megfutamodott maradványait, melyekkel csaknem egyszerre érkeztek Ennsburg közelébe. Útközben Szent-Pölten monostorát is felégették. Lajos király pihent hadával ellenök vonult. A tért, melyen a két seregnek találkoznia kellett, oldalt erdők szegélyezték s ezeket a magyarok szokásuk szerint előre erős csapatokkal rakták meg. A királyi sereg támadása után a magyar lovasság csakhamar futásnak eredt, a németek diadalt reményelve hévvel nyomultak utánok, de amint az erdő mellett elhaladtak, a lesben álló csapatok borzasztó riadással kitörve hátba támadják őket. E pillanatban a futamodók megfordítják lovaikat és sűrű nyilazással fogadják üldözőiket, kik két tűz közé szorítva s néhány pillanat alatt bekerítve, fegyvereik csapásai alatt hullottak el. A király kevesed magával csak nagy bajjal menekülhetett Passaubá.¹⁾

¹⁾ Lásd Szabó Károly: *A magyar vezérek kora* 148—154. ll. Hogy a német hadsereg veresége teljes volt, azt az egykorú és közelkorú évkönyvírók sem tagadják. Az *Annales Alamannici* ad an. 907 írják: *Baiovariorum omnis exercitus ab Ungaris occiditur.* (Pertznel i. h. I, 54.) Az *Annales Laubacenses* ad an. 907: *item bellum Baugauriorum cum Ungaris insuperabile atque Liutpoldus dux et eorum superstitiona superbia (crudeliter) occisa paucique christianorum evaserunt interemptis multis episcopis comitibusque.* (Pertznel i. h. I, 54.) Így az *Annales Einsiedlenses* is. (Pertznel III, 141.) Az *Annales Augienses* ad an. 907: *Baiovarii ab Ungaribus interficiuntur.* (Pertznel i. h. I, 68.) Az *Annales Salisburgenses* ad an. 907: *Bellum pessimum fuit.* (Pertznel i. h. I, 89.) Az *Annales S. Emmerammi* ad an. 907: *exercitus Baiovariorum occi-*

sus fuit. (Pertznel i. h. I, 94.) Regino folytatója ad an. 907: *Bawarii cum Ungariis congressi multa caede prostrati sunt, in qua congressione Liutpoldus dux occisus est.* (Pertznel i. h. I, 614.) Az *Annales Corbeiensis* ad an. 907: *Baiovariorum gens ab Ungariis pene deleta est.* (Pertznel i. h. III, 4.) Az *Annales Hildesheimenses* ad an. 908: *Liudboldus dux cum aliis multis interfectus est ab Ungariis.* (Pertznel i. h. III, 52.) *Herimanni Augiensis Chronicon*-ja ad an. 907: *Baioarii cum Ungariis commissa pugna victi sunt.* (Pertznel t. h. V, 112.) Az *Annales Admontenses* valamint az *Auctar. Garstense* ad an. 907: *Dietmarus Salzburgensis archiepiscopus occiditur ab Ungaris cum Utone et Zacharia aliis duobus episcopis.* (Pertznel i. h. IX, 565, 573, 771.) Az *Annales Ratisbonenses minores* ad an. 907: *interfectio Baioriorum.* (Pertznel i. h. XIII, 47.)

III. Fejezet.

Egy hirneves német történetíró, Dümmler, bár kénytelen elismerni e hadjáratnak a német seregre való vészes kimenetelét,¹⁾ a pozsonyi csata leírását mégis nem tartja valószínűnek.²⁾ Igaz, aki a csatát leírja, nem egykorú író, hanem az 1500 körül irt Aventinus, ám hogy a csata leirt részletei éppen nem általa költöttek, az kétségtelen. Az újabb nyomozások tisztába hozták, hogy Aventinus részletes adatait a bajor kolostorok, nevezetesen a nieder-altaichi monostor egykorú, de ma már nem található évkönyveiből merítette.³⁾ Amúgy is e részletek nem olyanok, melyek valószínűtlenséget tartalmaznának. Azok pontosan megfelelnek a magyarság hadviselési modorának s csakis az nem tarthatja azokat valóknak, ki e hadviselési modort nem ismeri.

A XVI. században, mikor Aventinus krónikáját írta, a magyarok taktikájáról mi helyes ismerettel sem bírtak

---

Az *Annales Altahenses* ad an. 907: occisio Bawariorum in gentili gladio. (Pertznel i. h. XVII, 583.) Ami a halottas könyveket illeti, csak egyes adatokkal támogatják, illetőleg kiegészítik az évkönyveket. Így a *Necrologium Merseburgense*: Thietmarus archiepiscopus, Zacharias episcopus, Udo episcopus, et alii multi ab Ungariis occisi sunt. (*Neue Mittheilungen* XI, 236.) A *Necrologium Wizenburgense*: Udo episcopus obiit cum aliis multis apud Ungros occisis. (*Archiv v. Unterfranken*, XIII, 24.) Egy X. századi freisingi martirologium: III. Non. (Julii) bellum Baioariorum cum Ungariis in Oriente. (*Annalen zur bayr. Gesch.* VII, 451. 479. és *Forschung zur deutsch. Gesch.* XV, 164.) A *Kalendarium Laureshamense*: III. Non. Julii: *Pessimum bellum* de gentilibus. (*Martirolog.* Adonis II, 691.) A *Necrologium Frisingense*: II. Non. Jul. Outo episcopus Frisingensis obiit és a Ne-

crologium Scheftlareense ad Jul. 6: Otto episcop. Fris. (Hundt: *Urkunden des Bisthums Freising aus der Zeit der Karolinger*, 49. l.)

¹⁾ Mit diesem gewaltigen Siege war das Bestreben der Ungarn als einer selbständigen Nation in den von ihnen eingenommenen Sitzen für die kommenden Jahrhunderte gesichert. *Geschichte des ostfränkischen Reiches*. Második kiad. 1888. III, 549.

²⁾ Über die Unglaublichkeit der Schlachtbeschreibung Aventins habe ich mich schon früher ausgesprochen; nicht einmal den Namen der neunzehn gefallenen Grafen (unter denen mehrere doppelt) möchte Wert beizulegen sein, da wenn sie aus einem Todtenbuche stammten, der Schlachttag doch wenigstens richtig angegeben sein müsste. I. h. III, 548.

³⁾ Szabó: *A magyar vezérek kora*, 153. l. Marczali: *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Árpáden*, 147. l.

a németek. Aventinusnál tehát fel nem tehetjük, hogy ő olyan részleteket gondolhatott volna ki, melyek a magyarság régi taktikájának teljesen megfelelnek. Mióta a bizantinusok, nevezetesen VI. Leo és fia Biborban született Konstantin császárok művei¹⁾ közkézen forognak, a X. századbeli magyarság harcviselési módja iránt teljesen tájékozottak vagyunk. Leo császárnak saját érdekében fektet e harcmód felől helyes ismereteket szerezni és közölni. Ő a taktikáról szóló művét nem írta más célból, mint hogy tábornokainak helyes utasításokat adjon egy netáni görög-magyar hadjárat lehetősége tekintetében. Helytelen dolgokat leírni annyi lett volna, mint tábornokait félrevezetni. A magyarok hadakozása módját pedig helyesen ellesni, neki, ki a magyarokkal folyton érintkezett, nagyon is módjában állott.

Ha már most Leo császár közléseit tekintetbe vesszük, akkor pillanatig sem kételkedhetünk azon, hogy a pozsonyi csata, úgy amint azt Aventinus leírja, egészen a magyar hadviselési mód szerint folyt le. A magyar mint sorlovasság különös előnyt tulajdonított annak, hogy támadó hadsoraik egy megszakítatlanul összefüggő egészet ne képezzenek. Hadsoraiban mindig az intervallumok lettek alkalmazva, mert ez által könnyebben győzhette le a terrenum akadályait, de másrészt hatályosabban is intézhette a vele szemben álló ellenség ellen száguldozó rohamait. Az intervallumos hadsoroknak természetes előnye volt az is, hogy kisebb csapatok könnyebben válhattak el a főcsapatoktól,

¹⁾ Leo császár *Taktikája* Schegg Jakab latin fordításában megjelent 1554-ben. Görög és latin szöveggel kiadta Mursius Leydenben 1612-ben. Újabb kiadását Arcerius Sictus gondozta 1613-ban. Javított kiadást tett közzé Lami János Florenzben 1747-ben. Német nyelven 1781-ben látott napvilágot. A magyarokra vonatkozó ré-

szekeket kitűnő magyar fordításban Szabó Károly tette közzé az *Újmagy. Múzeum* 1851. évf. 1. füzetében és innen *Kisebb tört. munkái* I. kötetében 76–95. l. — Konstantin császár *De administrando imperio* és *De Ceremoniis* című művei a *Corpus Hist. Byzant* bonni kiadásában jelentek meg.

III. Fejezet.

mi megint azt hozta magával, hogy kisebb csapatok is könnyebben váltak független hadműködésre alkalmasokká.

A 907-ik évi hadjáraton is azt látjuk, hogy a kisebb csapatok rajongják körül a benyomuló németiséget, melynek erejét a kisebb, de folytonos zavarok által csakhamar kifárasztják. Anélkül hogy árthatott volna a váratlanul meglepő s épp-oly gyorsan ismét elszárguldozó lovascsapatnak, maga folytonosan szenvedett egyre ismétlődő támadása következtében. 907-ben is e folytonos támadások annyira megviselték a német hadsereg jobb szárnyát, hogy kénytelen volt táborba szállani. Az elsánczolás volt a magyarsággal szemben az egyedüli mód magát annak csapásai ellen megvédeni. Mint lovas nép őseink várak és kerített helyek ostromára kevésbé voltak alkalmasok. Fegyverzetök sem volt olyan, hogy az ily ostromot sikerrel végrehajthatták volna. Ha mégis kényszerítve voltak erődített helyeket ostromolni, azt akkép eszközölték, hogy az ily helyeket körülzárva tartották s így az élelmezéstől elmetszették. Ilyképen természetesen a siker nem állott be rögtön, pedig egész taktikájuk s stratégiájuk a gyorsaságra volt alapítva.

Nagyon értjük ennél fogva, hogy a német hadsereg jobb szárnyát csak több napi ismételt rohamok után zavarhatták össze s így Aventinus tudósítása a hitelesség teljes bélyegét viseli magán. Azonkép áll ez azon közlésére nézve is, hogy a magyarok a németek jobb szárnyának leverése után a Duna folyamot átúszták s még mielőtt győzelmök híre átjuthatott volna a túlsó partra, már rázúdultak a túlsó ellenséges hadosztályra is. Őseinknél a folyamoknak lovaikkal való átúsztatása közönséges dolog volt. A byzantinusok megemlékeznek a tömlőkről is, melyeket folyamokon való átkeléseknél használni szoktak.

Mikor Aventinus azt adja elő, hogy Ennsburg közelében a jobbra balra álló erdőkbe leseket helyeztek el, az

szintén olyan intézkedés, mely teljesen megfelelt a magyarság harczmodorának, s így nincs Aventinns közlésében egyetlenegy olyan adat, melyet mint valószínűtlent el kellene vetnünk. Ezt csak olyanok vetik el, kik nem tudják s nem akarják felfogni, hogy volt légyen olyan nemzet, mely túl tett a németen, akár hadi tudomány, akár polgári szervezettség tekintetében. S hogy maga Dümmler is ezek közé tartozik, legjellemzőbb a német tudományosságra nézve.

Az időt illetőleg a források eltérnek ugyan egymástól, amennyiben némelyek a 907-ik, mások pedig a 908-ik évre határozzák meg,¹⁾ de a kritikai összevetésből immár kétségtelen, hogy e nagy harci esemény 907-ben július 5-ikén vagy 6-ikán történt.²⁾

Sokkal bajosabb azon területet kijelölni, melyen Pozsony közelében a híres 907. évi ütközet lezajlott. Minden mégis a mellett szól, hogy e terület *Pozsonyon fölül* keresendő. A németek jobb hadosztálya nyilván azon az úton mozgott előre, mely már a X. században is ott vezetett el, melyen ma a bécs-pozsonyi országos út vonul. Ez út elég szorosán a Duna folyását követi. A bal hadosztály útját azonosíthatjuk azon úttal, mely Bécsből Enzersdorfnak, Orthnak, Wagramnak, Kopfstettennek, Engelhartstettennek tartva a Morvához vezet. Ez az út, a Duna nagy árterülete miatt, a Dunától kissé kitérő s a közte és a Duna között levő szigetség által a jobb Duna-

¹⁾ 908-ra teszi Regino folytatója s utána a hildesheimi és a weiseburgi évkönyvek. Ugyanez évre határozzák a nagyobb sz. galli évkönyvek, valamint aschaffenburgi Lambert is.

²⁾ Szabó Károly aug. 9—11-ikére teszi (*A magyar vezérek kora* 150. l.), a merseburgi halottaskönyv június 28-ikára (*Neue Mittheilungen* XI, 236), a salzburgi necrologok július 21-ikére

(*Archiv für Österr. Geschichtsquellen*, XIX, 262. XXVIII, 31. 118.), a sheftlarni halottaakönyv jul. 6-ikára Úgy Dümmler (*Gesch. des ostfränk. Reiches*, III, 548) mint Giesebrecht (*Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, I, 172. 805.) a régibb feljegyzésekre nagyobb súlyt fektetvén a jul. 5—6-iki keletet tartják elfogadhatóbbnak.

III. Fejezet.

part felől szemmel sem kísérhető. Ez a terület mindenesetre jobban felel meg a csata színhelyének, mint a Pozsonyon alól levő, hol a Duna, amint Pozsonyt elhagyja, legott tömérdek ágra szakad, melyek a Csallóközt képezik. Bajos feltenni, hogy a magyar lovasság itt kelt volna át a Dunán, mely tulajdonkép kettős átkelés lett volna, miután a Duna Pozsonyon alól két főágra szakad. Ellenben Pozsonyon fölül az átkelés

13. A Morvasíkság a hainburgi várhegyről tekintve.

könnyebben történhetett meg s amellett a távolságok olyanok, hogy a német balhadosztály valóban mitsem hallhatott a jobbparti eseményekről. Véleményünk tehát az, hogy *a német püspökök seregét Pozsonytól délnyugatra a petronelli síkságon érte utól sorsa, míg a balparti hadosztályt a Morva-síkon, mely későbbben is ismételten gyilkos csaták színhelyévé lett.*¹⁾

¹⁾ Ezzel nyilatkoztunk azokkal szemben is, kik a csata színhelyének Győr vidékét mondják, vagy pedig kik, mikép Weiss is (*Geschichte der Stadt Wien*, 1882. I, 55.) Pozsony és Ménfő

között haboznak. Győrről és Ménfőről itt szó sem lehet s az egész állítás nem egyéb, mint a pozsonyi csatának némely győrvidéki későbbi csatákkal való összeszavarása.

A pozsonyi csata következményei.

Ami a 907. évi nagy ütközet következményeit illeti, azokról a német krónikák elég érthető felvilágosítást adnak. A magyarság erejének öntudatára ébredve, ezentúl fékvesztetten Nyugat-Európára zúdult. Virágzó tartományok, gazdag városok és monostorok dúlásuk áldozataivá lettek. Az egész bajor föld menthetetlenné lett. Sanct-Florian, Mattinghofen, Mondsee, Öttingen, Chimsee, Tegernsee, Schliersee, Schäftlarn, Benedikt-Beuren, Kochelsee, Schleh-dorf, Staffelsee, Polling, Diessen, Sandau, Siverstat, Thierhaupten, Westobrunn, Freising, Regensburg külvárosa, Osterhofen, Nieder- és Ober-Altaich mind hamuvá égtek. Fel lettek e helyeken a királyi lakok, temetkezési helyek s monostorok dúlva. Lajos király már nem mert többé bajor földön tartózkodni, s Németország biztosabb nyugati részébe húzódott. Az Ennsen alól fekvő szép vidék egészen a magyarok birtokába került s még az augsburgi nagy veszteség után is egész Géza vezér idejéig birtokukban is maradt.¹⁾

Tekintettel e nagymérvű pusztításokra, egy osztrák történetíró mondhatta ugyan, elismerjük, „hogy a magyarság csakis a német cultura árán foglalt helyet Európában“²⁾, ám másrészt igen illő lett volna ezen történetírónak a későbbi történet ama tanuságáról sem megfélekednie, mely szerint a tatár- és törökvészszel szemben épp ezen magyarság lett a német, de sőt az egész nyugateurópai cultura megmentőjévé.

¹⁾ Szabó: *A magyar vezérek kora*, 154—155. II.

²⁾ Weiss: *Geschichte der Stadt Wien*, I, 55.

IV.

A magyar királyság megalapítása. Szent István a vármegyéket rendezi. Pozsony várispáni és vármegyei központtá lesz. A pozsonyi vár képe, jószágai, lakói. A vár- és főispánok a királyság első három századában.

A 907. évi csatától a magyar királyság létrejöttéig mi hír sem szállott reánk Pozsony felől. Ez az időszak különben is olyan, mely hazánkban a városok gyarapodásának kevésbé kedvezett. Árpád magyarjai félszázadon át külföldön rabló harcokat folytattak. A külföldi egykorú krónikák telvék jajgatással és panaszzal azon zaklatások és kárvallások miatt, melyeket a berohanó szilaj magyarságtól szenvedtek. Mi nem is akarjuk eleink eme hadjáratait dicsérni, de mégis másrészt félre nem ismerhetjük azt sem, hogy azoknak jótevő következményei is voltak. Vajjon képzelhető-e, tekintve az akkor Nyugat-Európában uralkodó feudalismust, hogy egy a keletről Közép-Európába szakadt, nem is nagy számú, pusztai pogány lovasnép állandósíthatta volna magát fegyverrel elfoglalt hazájában, ha fegyverének hatalmát a nyugat-európai népekkel is meg nem éreztette volna? E hadjáratok által vált a magyar név rettegetté a külföldön. A nyugati népek önvédelemre gondoltak s senki sem arra, hogy az új jövevényeket megtámadja s birtokba vett országukból kizavarja.

De magára népünkre másképen is előnyösök voltak e hadjáratok. Keletről jöven utánzásra méltó culturával sehol sem találkoztak. Ami néppel eddig érintkeztek: kozárral, besenyővel, kúnnaal, mind csak olyan volt, kivel a vitézségben versenyezhetett, de a polgári társadalom culturáját nem tőlük, hanem Nyugat-Európa keresztény népeitől sajátíthatta el. Beszáguldozván szilaj paripákon Olasz-, Német- és Franciaországot, az előhaladt európai civilisatióval ismerkedett meg. Ez elvégre is fejlesztette a magyarság érzetét, növelte életigényeit s így felébresztette benne a vágyat e jobb állapotokat saját hazájában is állandósítani.

Nagy szerencse, hogy a tanulási időszak túlsok időre nem terjedt. A 950. évi augsburgi vereség már is véget vetett a nemzet külföldi csatangolásának. A tétlenségéből felébredt külföld sorakozott s a magyart saját hazájába visszaszorította s így ez kénytelen volt hazájához jobban hozzászokni s háború helyett a békés foglalkozásnak szemtelni idejét. Mi több, kénytelen volt a *kereszténységet* is elfogadni, mely nélkül keresztény népek között politikailag érvényre jutó nemzetet, államot nem alkothatott volna.

A kereszténység terjesztésében már Géza herczeg szerzett érdemeket, a nemzet valódi apostolává azonban még csak fia, I. István lett, kit utóbb az egyház a szentek sorába iktatott. Vele hazánkban egy új korszak következett, mely a nemzetet keresztény-társadalmi alapon szervezte. A régi törzsszerkezet helyébe a monarchia lépett s a külső élet, az állami intézmények, az udvar és a család egészen a kereszténység bélyegét vették magukra,

A monarchia és egyház megalapításán kívül sz. Istvánnak talán egyik intézménye sem vont maga után oly sokféle következményeket, mint az, *hogy megalapította a vármegyéket*. Minthogy összes történeti emlékeink egyetlenegy vármegye-alapító királyról sem tudnak, fel kell tennünk,

IV. Fejezet.

hogy az összes vármegyét Sz. István szervezte. *Pozsony vármegye is tehát akkor keletkezett s vele maga Pozsony jelentősége is akkor emelkedett oly fokra, melyen addig az még nem állott.*

Nem vitatjuk e helyt, hogy mennyiben szervezte Sz. István a vármegyét önállóan s eredetien. Nem valószínű, hogy ő, ki annyira utánzó volt az állami és udvari intézmények létesztésében, éppen a vármegyék szerveztésében lett legyen egészen önálló és eredeti. Ha nem is voltak azok a görög themáknak avagy a német gauoknak és pfalzoknak szakasztott másai, úgy mégis sokban felbresztették agyában az eszmét hozzájuk hasonló intézményeket létesztítani. Egyébiránt még közelebb is találhatott megalkotásukhoz mintákat. A szláv županságok nyilván közelebb estek térben s időben hozzája s hogy ő a maga által alkotott vármegyét *ispánságok*nak, s az azok élére állított főembereket *ispánok*nak nevezte, világosan utal arra, hogy a névvel egytt a lényegét is a szláv intézményből vette át.

Hogy Sz. István a vármegyét szervezhesse, ahhoz központi várakat, ezek benépesítésére várkatonaságot s ezek eltartására várföldeket szűkségt. E végből felhasználta a már létezett várakat vagy ahol szűkséges volt újakat is emeltetett. A várkatonaságot az ország régtbb, meghódolt lakosságából vagy magának a nemzetnek nememes osztályából toborzotta össze. A várjavakat pedig kihalította a maga nemzetségének roppant foglalási földéből vagy az elfoglalatlanul maradt s így államjavakká lett latifundiumokból.

Hogy ilyen földek a pozsonyi vár kisebb-nagyobb távolságban bőven voltak, azt legjobban okirataink bizonyítják, melyekből a pozsonyi várjavakat, ha nem is teljesen, úgy mégis jórésztben egybeállíthatjuk. Valamikor e várjavak pontosan, akár egy telekkönyvben registrálva

voltak a *Legenda Sancti Stephani* című műben, mely a székesfehérvári káptalan őrizetére volt bízva, de ismereteink pótolhatatlan veszteségére Róbert Károly idején elveszett. De regisztrálva lettek IV. Béla király rendeletére a *pozsonyi* várjavak különösen is, amint azt egyik okmányából tudjuk,¹⁾ ám ez a jegyzék sem maradt ránk. Azért mi azt, hogy mely jószágok tartoztak a pozsonyi várhoz, csakis az okmányokból tudhatjuk meg.

1112-ben Kálmán királynak a zobori apátság birtokait megerősítő oklevelében enlítvék a *castrenses de villa Wedrad*, azaz a vedródi várszolgák,²⁾ Valóbszinű, hogy ezek a pozsonyi és nem valamely más várispánsághoz tartoztak, mert Vedród későbbi időben is mint pozsonyi várföld fordul elő.³⁾

Egy 1138. évi okiratban enlítve van a *terra civiliūm posoniensium de villa Tocsun* (Fejérnél Tocsun, azaz Taksony); továbbá a *terra civiliūm de villa Jeneu* (azaz Jenő), és a *terra civiliūm de Thatta in eadem insula* (t. i. a Csallóközben), a *villa civiliūm posoniensium Vduory* (azaz Udvari). Ugyancsak az ez évi okirat szerint a *jobbaciones et populi, qui pertinent ad ipsum castrum posonium* megtámadták és elfoglalták a sz. mártoni apátság némely deáki birtokrészét, de azt II. Béla 1138-ban,⁴⁾ IV. Béla pedig 1260-ban ismét visszaadta az apátságnak.⁵⁾

¹⁾ A IV. Béla király által a várjavak rendezésével megbízott Roland nádor és Vincze nyitrai püspök maguk mondják egyik 1255 évi oklevelökben: *Dominus Rex tempore revocationis perpetuitatum omnia jura et statum castrī Posoniensis ordinasset personaliter et renovasset, nomina omnium Jobagationum ac aliorum ejuſcunq̄ue conditionis hominum ad id castrum pertinentium in tenorem registri regalis concludendo.* Bartal: *Commentaria*, II. k. V. i. Mantissa.

²⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* VII, V, 85.

³⁾ Pesty: *A várispánságok tört.* 363. l.

⁴⁾ Schmitth: *Episcopi Agriens.* I. 65. Katona: *Hist. Crit.* III, 519. Fejér: *Cod. Dipl.* II, 111–112. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 98–99.

⁵⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* II, 111. Wenzel: *Árp. új Okmtdr.* XI, 473. Knauz: *Magy. Sion*, I. 57 és *Mon. Eccl. Strig.* I, 97–99.

IV. Fejezet.

1165-ben III. István több nyéki várszolgát felment a pozsonyi várszolgálat alól, Stephanus Rex quosdam homines suburbanos Posoniensis castris existentes, quorum nomina sunt Omboul, Chalow, Cwzen, Pethew, Wokud, Nyekw, Numsa, Endre, Zerechun, Penteky, Juna, Kesuol, Naca, Ceba, Nurolat, Cotar, Nonka, Pethew, Juna, Fonsal, Nychw et Arytely, a *castrensi seruitio* subtraxisset.¹⁾ Hogy ezek *Nyéken* laktak a Csallóközben, kitetszik I. Lajos királynak 1349. évi megerősítő okleveléből.²⁾

1186-ban Jób, esztergomi érsek quosdam homines de Posoniensi prouincia, Marchum et Petrum a király elé idézett, kétségbe vonva azok nemességét s állítva, hogy azok egyházi jobbágyok. III. Béla király, miután a *pozsonyi várnak* sok nemese és nem-nemese, előkelője és szolgája, valamint *jobbágya*, kikkel Márk és Péter, kezdettől fogva együtt éltek, Márk és Péternek nemessége mellett bizonyítottak, ezért a király azok szabadságát megerősítette azon feltétellel, hogy ők a *vajkai kápolnában* hittel is bizonyítsák szabadságukat.³⁾ Hogy az itt említett pozsonyi várjobbágyok *Vajkán* laktak, az okmány egész tartalmából elég bizonyos.

1197-ben Imre király *iobbagyonem de castro Posony*, nomine Zerzowoy, filium Sbima, a korona körül szerzett érdemeiért megnevesíti.⁴⁾ A megnevesített az Ilkaiak őse volt. Hogy valóban ilkai (azaz a mai jókai) várjobbágyagságról van szó, világosan kitetszik Konth Miklós nádor 1359. évi okleveléből, melyben mondja, hogy az általa tartott pozsonyi nádori gyűlésen némelyek azzal állottak elő, hogy *populos de Ilka esse populos Castrenses Castris Posoniensis*,

¹⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* II, 172.

²⁾ A csallóközi Nyék-család levelestárából Kaprinaynál *M. S. S.* XXXIX, 121.

³⁾ Knauz: *Magy. Sion*, I, 129.

Wenzel: *Árp. új Okm. társ.* VI, 162.

⁴⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* II, 308.
Katona: *Hist. Crit.* IV, 466.

A pozsonyi vár jószágai.

mit azonban az Ilkaiak Imre király 1197. évi szabadságlevelével megczáfoltak.¹⁾

1208-ban II. Endre Tamás nyitrai főispánnak terram quamdam *Bozyn* (azaz Bazin) nomine, quae *ad castrum Posoniense pertinebat*, adományozza.²⁾

1214-ben említetik, hogy Uriás, sz.-mártoni apát közt et inter *ibagiones et civiles Posonienses* maxime quendam nomine Khucar per folyt super terra de Sala duarum villarum, *Stara* scilicet et *minoris Oduory* et destruccione earundem. A pert II. Endre el akarta intézni, de hadjárata által elfoglalva lévén, az ügy elintézését Gertrud királynéra bizta, ki is a békebírák meghallgatása után akkép ítélte, hogy nevezett két falu az apáté s hogy a pozsonyi jobbágyok s főleg Csukár az általok a helységek lerombolása által okozott kár fejében az apátnak 35 márkát fizessenek. Ellenben az apát, nehogy egyházi ember létére nagyon kapzsinak látszassék, a neki odaitélt két faluból két ekényi földet átenged a pozsonyi jobbágyoknak és Csukárnak.³⁾

1215-ben II. Endre király az esztergomi érsek kértére quosdam homines Zida, Alg et eorum consanguineos Bucha et Paulum a Jurisdictione castri Posoniensis, qui editi suis progenitoribus castrenses fuerant, a várjobbágyi kötelek alól felmenti s esztergomi egyházi nemesekké teszi s egyszersmind megengedi, ut suas terras, ad eorumdem villam, nomine *Corcha* (azaz Karcsa) pertinentes, minden tartozandóságaikkal ezentúl is birhassák.⁴⁾

1217-ben említi II. Endre levele villam *Nek* (azaz Nyék) castrensium.⁵⁾

¹⁾ Telekinél: *Hunyadiak kora*, X, 441.

²⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* III. II, 466.

³⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, I, 132—133.

⁴⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* III. I, 169.

⁵⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VI,

391. Tkalčić: *Mon. Eppat. Zagrab.*

I, 47. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 215.

1217. II. Endre Turdosért cserében Pál comesnek és Jakabnak adományozza terram ville *brin* (azaz Berény), *que ad castrum posoniense prius pertinebat, exceptis castrensibus, memorato Paulino comiti et Jacobo s azok örököseinek adja.*¹⁾

Ugyancsak 1217-ben II. Endre cum in quadam villa nomine *Tolvoj*, que est sita intra portum Apostog et felduar, usque ad hec tempora semper inter homines Episcopi Vesprimiensis habitauerint quidam *Castri Posoniensis homines condicionales*, ezen várszolgákat, nehogy a vegyes jogú emberek közt a veszprémi egyház hátrányára zavar támadjon, nevezett egyháznak adományozza.²⁾

1223-ban azon okmányból, melylyel II. Endre a pannonhalmi apátság régi birtokait megerősíti, megtudjuk, hogy super partem, que est extra insulam versus Posonium, *inter iobagiones et castrenses Posonienses* (és az apáság közt) Béla király jelenlétében versenygés támadt. IV. Béla a kérdéses birtokot az apátságnak ítélte.³⁾

Ugyancsak 1223-ban II. Endre király Szazlov (László?) nevű hivének, főleg azon szolgálataiért, melyeket annak in confinio Posoniensis Castri manifeste ostendit . . . *partem terrae Teuel* (Tewel, a Dudválnál létezett Födemes körül), *subiacentem tribus aratris, quae terra Castro Posoniensi pertinebat*, adományozza.⁴⁾

1231-ben Bacha, Kotov, Jacob *iobagiones Castri Posoniensis pro se et pro aliis iobagionibus eiusdem Castri . . . centum et sexaginta iugera terre in villa Gezt* (azaz Geszt) et terram ad unum aratrum in villa *Korosa*, *nomine iuris Castri Sebós* gróftól visszaköveteltek, szintúgy terram ad unum aratrum in villa *Teyed* (azaz Tejed). Azonban köve-

¹⁾ Tkalčić: *Mon. hist. Eppatus Zagrab.* I, 47. Wenzel: *Árpádk. új Okmtár*, VII, 391. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 214.

²⁾ *Hazai Okmtár*, V, 7.

³⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VI, 363.

⁴⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* III, I, 322. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XI, 172.

telésők visszautasított, miután Sebös gróf hit alatt ezeket a maga örökségi földeinek vallotta.¹⁾ Minthogy azonban, mikép Pesty helyesen megjegyzi²⁾, Korosa helységben valóban laktak várjobbágyak, valószínű, hogy azok a másik két helység némi részét is birták.

1236-ban a pozsonyi káptalan egyik okiratából ki-tünik, hogy a Cseklész körül levő *Monar* prediumon pozsonyi várjobbágyak laktak. T. i. a birtokperben *castris jobagiones videlicet Kotov, Geel, Fyle, Bodo, Bochk, Cosma* szintén kihallgattattak.³⁾

1238-ban említvék a Csiliztő (azaz Csölesztő) és a Korosduna között levő pozsonyi várföldek; továbbá a *castrenses de Mager* (azaz Magyar, nem a mai Nagy-Magyar, hanem a már nem létező Marcsa-Magyar Somorja határában); továbbá a *castrenses de villa Samud* (azaz Sámót); végre a *castrenses de Dobrogoz* (azaz Doborgaz⁴⁾).

1239-ben a Salamon nemzetség lépett fel *contra quosdam Jobbagyones scilicet Castris et Castrenses ad Posonium pertinentes* Általut nevű föld ügyében. Az okmányban említvék *Andreas, filius Forkos, Chal, Bank, Beneduk, Kerén, Endreus, Vros, Chekend, Chiba et alii de villa Magor* (azaz Nagy- és Kis-Magyar), *filii scilicet Jobbagionum Castris Posoniensis, et item de villa Castrensi Magor: Kuka, Joannes, Moktha, et alii, item de tertia Mogor: Keneh, Azarias et cognati sui, item de villa Votha* (azaz Vata): *Martinus, Beneduk, Karacson, et cognati sui; item de alia villa Votha: Busthus (al. Matyus), Domos, Bolosoy et cognati sui; item de villa Ilka* (azaz Jóka): *Iwanch, Otus et alii. Item de alia Jelka vel Ilka: Baronu, Eordeügh, Chekelev et alii; Item de tertia Jelka: Mousa, Mikov et*

¹⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VI, 500. Fejér: *Cod. Dipl.* III. II, 262.

²⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VII, 25-

³⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XI,

⁴⁾ *A váriapánságok tört.* 366. l. 304—305.

IV. Fejezet.

alii. Item de quarta *Ilka*: Ben, Zolom, Mercuruch, Voy et alii. Item de villa *Zas-Varos* (azaz Szász): Thomas, Raby. Item de villa *Legh* (azaz Légh): Lochovan et alii.¹⁾ Végre *jobagiones Castrî Posoniensis*, Rodoman et alii de villa *Hegvi* (azaz Hegyi). A birtokpert a jobbágyok elvesztették.

1240-ben *castrenses trium villarum, que uocantur Oboni* (azaz Kis-, Nagy- és Csukár-Abony), et *castrenses trium villarum, que vocantur Caracha* (azaz Karcsa, melyből ma 11 van a Csallóközben), karcasai Remegtől *terram Castrî terre sue hereditarie adiacentem követelték s azt mint őket illetőt Endre, pozsonyi főispán nekik oda is ítélte.*²⁾

1243-ban IV. Béla király s főleg a tatárjárásban s egyébkor is érdemeket szerzett Simon és Bertrand grófoknak *terram Zolonta* (azaz Szalonta) *ad quatuor aratra, a Castro Posoniensi exemptam, que est in Comitatu Supruniensi, adományozza.*³⁾

Ugyancsak 1243-ban IV. Béla király Woch, pozsonyi polgárnak adományozta a tatárjárás idején szerzett nagy érdemeiért Ablincs nevű semptei várföldet s ennek határában említetik a terra *Seelench* (azaz Szilincs) *Hospitum Castrî posoniensis*, aztán a terra *Wedered* (azaz Vedrőd), *que est terra Jobagionum eiusdem Castrj*, valamint a terra *alterius Curtuelus* (azaz Körtvélyes), *que est Jobagionum castrî supradicti*, majd *tercia villa Curtuelus, que est terra Cozme, Jobagionis Castrj antedicti*, végre a terra *Pachv* (azaz Páty), *Hospitum Castrî sepedicti, per cuius metas protenditur usque ad metas terre Scelench Castrensiuum.*⁴⁾

1244-ben említetik IV. Béla okiratában *Kapusd villa porcariorum nostrorum Castrî Posoniensis.*⁵⁾ E néven ma e

¹⁾ Fejér: *Cod. Dipl. IV. I.*, 149—151. És azonkfv. l. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VII, 83—85.

²⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XI, 316.

³⁾ Fejér: *Cod. Dipl. IV. I.*, 275.

⁴⁾ Knauz: *Mon. Eccl. Strig. I.*, 346—347.

⁵⁾ *Hazai Okltár*, 11. l.

hely nem létezik, de hajdan Igram és Csataj szomszédságába esett. A pozsonyi vár kanászainak faluja volt.

Ugyancsak 1244-ben említetik *Igrech villa Jocularorum eiusdem Castri nostri* (t. i. Posoniensis) circa fluuium Barzanch.¹⁾ E hely megfelel a mai Igrámnak s a királyi hegedűsök lakóhelye volt.

Ugyancsak 1244-ben említvék nobiles *Jobagiones Castri David et alij. Item Ikran Zous et Mortun populi Castri Posoniensis.*²⁾ Ezek mind az imént említett jobbágyfaluk szomszédságában tanyáztak.

1245-ben Lekv, filius Moch cum fratribus suis, et Petrus, filius Chuegh, cum suis fratribus *Jobbagiones Castri Posoniensis*, minthogy a pozsonyi vár erősítésére tornyot építettek, azért neki IV. Béla király terram filiorum *Jobbagionum Castri Posoniensis*, qui vulgo Galaseadov (azaz Salaseadov = Szállasadó) nuncupantur, nomine *Neku* (azaz Nyék) minden tartozandóságával és határával, *quibus ad dictos filios Jobbagionum pertinebat*, adományozta.³⁾

1248-ban Erthuru *jobagio castri Posoniensis* fiaival Simonnal, Szeraphinnal és Péterrel együtt panaszkodott Dénes nádornál, hogy az árvizek elfoglalták földüket s ezért nem tudnak, mikép kellene, a várnak szolgálni. A nádor ezért Béla király meghagyásából *Karchan* (azaz Etre-Karcsa) nevű földet adományozza neki és fiainak,⁴⁾ s ez adományt aztán 1249-ben Roland nádor is megerősítette, *terram castri Carchan vocatam.*⁵⁾

1251-ben *iobagiones castri Posoniensis* scilicet Nicolaus, Andreas et Andurnuc clericus, et cum eisdem filii *jobagionum*, qui vulgo zalasodov dicuntur videlicet Petrus

¹⁾ *Hazai Okltdr*, 11. 1.

²⁾ *Hazai Okltdr*, 11. 1.

³⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* IV. I, 380—381.

⁴⁾ Wenzel: *Arp. új Okmtdr*, II,

206. Bartal: *Commentariorum libri XV.*

II. köt. függ. XI. 1.

⁵⁾ Ugyanott Wenzel II, 209. Bar-

tal XIII. 1.

filius Tupus, Banalc, Dubas, Balugd, Chama, Mochov bizonyos, *Olgya* határában levő birtok ügyében megjelentek a pozsonyi káptalan előtt.¹⁾

Ugyancsak 1251-ben említetik a villa *Own hospitum de Posonio iuxta fluvium Wag.*²⁾

1252-ben IV. Béla *Durug* (azaz a győrmegyei Dörög) nevű pozsonyi és mosonyi várföldet Marcel gróf fiának, Sándornak adományozza csere fejében annak Marton nevű földjeért. A határleírásból kitetszik, hogy Durug = Dorog = Dörög Alap és Mező-Órs vidékén feküdt.³⁾ Egy 1361. évi határjárás szerint pedig Nagy- és Kis- Pér, Örkény és Juren faluval volt határos.⁴⁾

Ugyancsak 1252-ben említve van terra villa *Own hospitum de Posonio, iuxta fluvium Wag.*⁵⁾ E hely Gánytól keletre esett. Alább: prima meta est Abbatis de Zubur, secunda villa *Roduan* (azaz a győrmegyei Radvány), *populorum castris Posoniensis*, tertia villa *Kulchud*⁶⁾ (azaz a győrmegyei Kulcsod). Alább: villa *Medwe* (azaz a győrmegyei Medve), *castris Posoniensis.*⁷⁾

1253-ban említetik Berweynus quondam *Mayor pre-conum Posoniensis*, azaz a pozsonyi vár néhai hirnököje, valamint Bwd et Buhta (azaz Buda és Bojta), qui se dicebant fuisse de villa Monar, *castrenses*, qui descensum dantes dicuntur Nicolao filio Terpuz, et Bacha filio Bache Comitis, *jobagionibus Castris*. Buda és Bojta arról vádolták Berweynt, hogy jogtalanul elfoglalta *Monarnak egy a pozsonyi várhoz tartozó földét*, mely Monek esperest és *Musk várjobbágy földé* között fekszik.⁸⁾

1) Wenzel: *Árp. új Okmtár*, II, 222.

2) *Hazai Okltár*, 20. l.

3) Wenzel: *Árp. új Okmtár*, II, 223. Fejér: *Cod. Dipl.* VII. IV, 105.

4) *Hazai Okmtár*, I, 238.

5) *Hazai Okmtár*, VI, 68.

6) *Hazai Okmtár*, VI, 73.

7) *Hazai Okmtár*, VI, 74.

8) Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VII, 358–359.

A pozsonyi vár jószágai.

Ugyancsak 1253-ban említvék Ethuruh et Seraphin filius eiusdem, Arazag filius Sylvestri, Ebed filius eiusdem Arazag, Joachimus et Joannes filii Othmari, Jurk filius Zolunta, Dobeck et Otk filii Clementis, Cheka filius Chobye, Moramus filius Mamley una cum filio suo Joanne, ac Bodo filius Jacobi de Villa *Karcsa*, *Jobagiones Castri Posoniensis*. Ezek perbe fogták Wogyam filium Syda, Quencer Clericum, Kemam filium Kenes, Jacobum filium Machow, Joancam filium Elyae, Mauritium filium Michaelis et suos cognatos de Villa Karcsa, et de alia Villa Karcsa Fyntur Fenies, Tukam, Mezam, Chiper Joculatorem et cognatos eorumdem, *Populos videlicet Castri Posoniensis.*¹⁾

Ugyancsak 1253-ban említvék duo *Jobagiones Castri* (Posoniensis t. i.) Bereynus major Praecouum, (ugyanaz, ki fenntebb Berweynus néven szerepel) et Bolch filius Mathiae de *Sur*. Azonkívül a terra Populorum *Gyurgsuka* (azaz Dercsika).²⁾

1255-ben Petrus filius Miceta, Bolch filius Mathie, Boda filius Dionisii de *Zovvor*, Bereyn de *Ilka* et alii *jobagiones Castri Posonienses* una cum Peth et cognatis suis *Castrensibus de villa Chondol.*³⁾

Ugyancsak 1255-ben Roland nádor és Vincze nyitrai püspök Béla király különös parancsára super iudicandis *terris Castri Posoniensis* constituti fuerunt s akkor *Chondol* (azaz ma Csandal dűlő) nevű földet, melyet a pozsonyi várjobbágyok várföldnek állítottak, de melyre nézve Tpus fia Miklós bebizonyította, hogy azt Béla királytól adományba kapta, neki e földet megerősítették.⁴⁾

1255-ben Roland nádor és pozsonyi főispán, valamint Vincze nyitrai püspök a király által kiküldettek: cum ex

¹⁾ Bartal: *Commentaria*, II. k. Mantissa XVI. l.

²⁾ Bartal: *Commentaria*, II. k. XVII—XIX. Mantissa.

³⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 329. Wenzel: *Árp. új Okmtdr*, II, 261.

⁴⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 329. Wenzel: *Árp. új Okmtdr*, II, 260. 261.

speciali mandato domini Bele Regis vngarie *terraſ Castri Poſoniensis* iudicaremus et indebite alienatás in ius eiusdem caſtri reuocaremus. Ekkor *zavari* (de Zovvor), *jókai* (de Ilka), *sápi* (de Saap) et *alii Jobagiones caſtri eiusdem* öſszjövének s akkor Roland és Vincze duas porciones terre *Saap* de iure caſtri existentis, melyekre nézve megbizonyosodott, hogy Béla király cserében adta azokat azoknak malmaiért Sápi Pósa fiának Botonak, nevezett Botonak megerősítették.¹⁾

Ugyancsak 1255-ben Nicolaus filius Opuz, Bolch filius Mathiae, Andreas filius Farcasii ac *alii Jobagiones caſtri Poſoniensis* perbe fogták Thomam filium Ombud, Guthan, Condram, Demen, Zoyzlaum et Thoman filium Milvan ac Heydur *filios Jobagionum Sancti Regis de villa Karcha*.²⁾

Ugyancsak 1255-ben Juan filius Atanas, Heym filius Bodun et Bartholomeus filius Remigy, kik a sz. király jobbágysai (azaz a pozsonyi vár jobbágysai voltak), Zolougozfi Damasától *Karcha*-nak (azaz Damazér- másképp Kis-Királyfia-Karcsának) egy részét követelték,³⁾ de követelésökkal a pozsonyi káptalannak egy 1243. évi okirata alapján visszatartattak.⁴⁾ Nevét a nevezett hely egykori birtokosaitól kapta: *Királyfia Karcsa*.⁵⁾

1256-ban *jobagiones Caſtri Poſoniensis*, scilicet Jacobus filius Waynus, Nicolaus filius Perz, Bada filius Dionisij, Bolch filius Mathie, cum ceteris jobagionibus Caſtri prenotati, et castrenses trium uillarum *Oboni* (azaz Abony) et dúarum de *Karacha* (azaz Karcsa), 3 ekényi karcsai földet követeltek karcsai Remeg gróftól, de követelésükkel el-

¹⁾ *Hazai Okmány*, VI, 84.

²⁾ Bartal: *Commentaria*, II. k. V. I. Mantissa, Wenzel: *Árp. új Okmány*, II, 256. 257.

³⁾ Bartal: *Commentaria*, Mantissa III. db. p. VIII.

⁴⁾ Ugyanott.

⁵⁾ Bartal i. h. i. l. 1) jegyz.

utasítottak. Ugyanez okmányban említetik terra de uilla *Karacha, que est Egeruh jobagionis Castri.*¹⁾

Ugyancsak 1256-ban Kozma és Achilles grófok (a bazini és szentgyörgyi grófok ősei) kérték IV. Bélát, ut terram *Bozin* (azaz Bazin), *quae castri fuerat Posoniensis*, nekik adományozná, mit a király meg is tett. Ugyanez okmány említi terram villa *Nyr* (azaz Nyir) *castrensiūm Castri Posoniensis*. Ennek közelében a Besztercze vizénél ültek birtokban filii comitis Bacha *jobagiones Castri Posoniensis*. A nevezett patak forrásánál a bazini föld tenet metam cum villa *hospitum castri Posoniensis nomine Jablam*. Említetik aztán a villa *Chukaria* (Torduna al. Thurne azaz Csukárd), filiorum Chukar *jobagionis Castri Posoniensis*. Innen a határ vadit ad villam *Modur* (azaz Modor) ubi sunt homines, qui dicto castro 5 pondera soluere tenentur. Innen a határ pervenit ad metam villae *Chanuk* (azaz Csánok) *jobagionis Castri Posoniensis*. Végre ad villam *Susullan* érkezett a határ, ubi sunt etiam *jobagiones predicti castri.*²⁾

Ugyancsak 1256-ban IV. Béla király terram *Bozin* (azaz Bazin), *que Castri fuit Posoniensis*, Kozma és Achilles grófoknak adományozza a tatárok és osztrákok ellen tett hű szolgálataikért.³⁾

Ugyancsak 1256-ban említetik a terra *Fys* (azaz a barsmegyei Fűss), *quae dicta est fuisse prius Castri Posoniensis.*⁴⁾

Ugyancsak 1256-ban inter Endres filium Farkasy et generationem suam, Petrum videlicet et Farkasium, filios Andreae Modurc et Mixse, filios Mujk, Buchtus, filium

1) Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XI, 425—427.

2) Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 389—390. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, II, 269—270.

3) Wenzel: *Árp. új Okmtár*, II, 269.

4) Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 364.

IV. Fejezet.

Sauli, et Endre, filium Farkasy, *Jobbagyones Castrum Posoniensis*, másrészt pedig inter Nicolaum, filium Epuch, Buda et Benke de *Zouar* (azaz Zavar), Petrum Magistrum de *Rethe* (azaz Réte), Bercinum de *Ilka* (azaz Jóka), Botho de *Saap* (azaz Sáp) et Juancam, Bolch de *Sur* (Súr) et Martinum de *Borsa* (azaz Borsa) *Jobbagyones Castrum memorati* birtokper támadt super terra *Ouga* (azaz Olgya). Miklós és társai állították ugyanis, ipsam terram Ouga ad *Castrum Poson* pertinere. A nádor végre is Olgyát Endresnek és nemzetségének ítélte oda, praesertim cum ydem Endres et generatio sua ad *seruitia Castrum Posoniensis exercenda, cuius sunt Jobbagyones, vtilēs admodum habeantur.*¹⁾

1258-ban IV. Béla király, cum Alexander filius Marcelli terram *Durug Posoniensis* et *Musuniensis* castrorum usui quinque aratorum subiacentem cum feneto et aliis utilitatibus ac pertinenciis suis ex nostra collacione datam sibi in concambium terre sue Mortun vocata in parochia Posoniensi vendicioni vellet exponere — azt neki IV. Béla megengedte s a földet a sz. mártóni apát vette meg.²⁾

1269-ben Iwanka et Stephanus filij Leek *jobbagiones Castrum Posoniensis*, miután elegendő földjök nem volt, kérték a királyt, hogy nekik de *terra Castrum sui Posoniensis Taxond* (azaz Taksony) vocata 5 ekényit adományozna, mit a király meg is tett.³⁾

Ugyancsak 1269-ben Mária királyné IV. Béla engedélyével *terram castrum Posoniensis Arpadsuka* (azaz a győrmegyei Árpádsoka, mely ma csak mint Árpád dülő létezik) uocatam a Csallóközben Péterfia Miklós comesnek adományozta.⁴⁾

Ugyancsak 1269-ben IV. Béla király Budon (azaz

¹⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 368—369.

²⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtdr.* VIII, 234—235.

³⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtdr.* II, 297.

⁴⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtdr.* VIII, 225.

Bodó) comesnek ajándékoz *quandam terram castris nostri posoniensis Baar* (azaz Felbár) *uocatam ubi sex mansiones castrensium tantummodo residere mondatnak.*¹⁾

1270-ben Potos (azaz a győrmegyei Patas) szomszédjainak mondatnak *sursum super aquam Chelch* (azaz Csiliz) *castrensies Castris Posoniensis.*²⁾

1271-ben V. István király Miklóst és örökösseit a *jobagionatu Castris Posoniensis* felmentette s annak egyszersmind *possessionem Castris sui Posoniensis Kworth* (azaz Hidas-Kürt) *vocatam adományozta.*³⁾

Ugyancsak 1271-ben V. István király által *Corrardus, Agabit, Cholka, Warda, Mortun, Wyda, Rumen et Gout de villa Bozey in Comitatu Castriferrei, populi castris Posoniensis,* nemesekké tétetnek.⁴⁾

1272-ben a győrmegyei Patas határleírásban említettik a *fluvius Chylch* (azaz Csiliz) s utána teszi az okmány: *et ipsa Chylch ibi vocatur Agagus* (azaz Agyagos), *que pertinebat ad ius Castris Posoniensis.*⁵⁾

Ugyancsak 1272-ben említettik *Pousa* (azaz Pósa) *filius Zuna de Zovor* (azaz Zavar) *jobagionis Castris Posoniensis* és *Bada filius Dyonisi jobagio Castris Posoniensis de eadem Zovor.*⁶⁾

1273-ban IV. László király Kemény fiának Lőrincznek sóproni és verbászi főispánnak *possessionem quandam in Comitatu Posoniensi existentem Wywar* (azaz Újvár) *vocatam, alienatam ab ipso Castro Posoniensi exemptam,* adományozza. Ezen Újvárról megtudjuk azt, hogy e birtokot már Lőrincz atyja Kemény kapta volt II. Endrétől adományba, de

¹⁾ *Hazai Okmtár*, VII, 118. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VII, 227–228.

²⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VIII, 381.

³⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VIII, 410.

347.

⁴⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* V. I, 104.

⁵⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VIII,

⁶⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VIII,

IV. Fejezet.

később tőle újból elvétetett és ismét *Castro Posoniensi fuerat applicata.*¹⁾

1274-ben említetik terra *Castrensium Posoniensis de villa Szász.*²⁾

Ugyancsak 1274-ben IV. László király possessionem *Taxond* (azaz Taksony) vocatam, in Comitatu Posoniensi existentem, *jobagionum Castri Posoniensis sine herede decedencium*, quam a Chythar *jobagione eiusdem Castri* Béla király elvett, cum quadam terra similiter predicti Castri Posoniensis iuxta Kwrth... *Toman* uocatam Miklós Ivánka fiának adományozza.³⁾

1275-ben Olgyay András fiai Péter és Ferencz és Endre Endrének testvére, *jobagiones Castri Posoniensis* IV. Lászlótól kérték *terram Castri Posoniensis Tarnuk* (azaz Tárnok) nuncupatam intra Chylloukuz (azaz Csallóköz) existentem, vacuum et desolatam. A király oda is adományozta nekik.⁴⁾

1277-ben IV. László király Béla király egy régibb adományát megújítván, villam *Samud* (azaz Sámót), ac terram *kuurth* (azaz Kürt) valamint terram *velk* (azaz Vök) a pozsonyi gróf és annak minden tisztje hatósága alól, a comite posoniensi et eius officialibus quibuslibet, et ab ipso castro posoniensi, et castri aut ceteris hominibus, custodiis et uigiliis felmenti.⁵⁾

1278-ban említetnek terra *Zylwas* (azaz Szilvás) *Castri Posoniensis* és terra *Opoy* (azaz Apaj) vocata, *que pertinet ad castrum Posoniense* és terra *Zelynch* (azaz Szilincs), *que pertinet ad castrenses Castri Posoniensis.*⁶⁾

1279-ben Mathias et Zolad filii Herchel de *Werekne*

¹⁾ *Hazai Okltár*, 63–65. ll.

²⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 194.

³⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IX, 83.

⁴⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IX, 113.

⁵⁾ Rimely: *Capitulum Posoniense*, 299–300. ll.

⁶⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 521
Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 87. Rimely: *Capitulum Poson.* 301–303.

A pozsonyi vár jószágai.

(azaz Vereknye) *jobagiones Castri Posoniensis* megveszik Súri Wojnis fiának Jakab grófnak fiaitól Jakabtól, Jánostól és Andrástól ezek pozsonyi telkét és széplaki szőlejét.¹⁾

Ugyancsak 1279-ben IV. László király Pókát a Pósa fiát, Mihályt a Zencze fiát, Chopot a Pál fiát, Endrét és Ondurnukot Chepán fiait, Bertalant a Faab fiát és Symont a Demen fiát de villa *Hudus* (azaz Hódos) in Challokuz nemesi rangra emeli, a *castro et comitatu Posoniensi*, et Comitibus, qui in eodem districtu, seu territorio eiusdem pro tempore constituti fuerint, . . . ac inferiorum officialium potencia liberantes et eximentes, őket úgy mint fiaikat.²⁾

1280-ban IV. László Pascal pozsonyi prépost kértére *quandam terram Castrensiū, Castri nostri Poson., Zelinch vocatam . . . . contiguam et commetaneam terre Ecclesie sancti Saluatoris de Posonio, similiter Zelinch vocata, quam nos olim eidem ecclesie dinoscimur contulisse . . . sibi, et per eum ecclesie sue predictae sancti Saluatoris a iure Castrensiū, et iurisdicione Castri Posoniensis absolutam penitus et exemptam . . . adja és adományozza örök időkre.³⁾*

1281-ben IV. László király elé járultak Endure, Nicolaus dictus Ormous, Andreas, Michael et Nicolaus paruus filij eiusdem, Petrus et Farcasius filij Andree, Mixe et Johannes filius eiusdem, Lampertus filius Budrug de villa *Ougia* (azaz Olgya), Bank filius Gergy de *Wata* (azaz Vata), Johannes filius Chekud de *Magari* (azaz Magyar) *ex iobagionibus Castri Posoniensis trahentes originem* s arra kérték a királyt, hogy őket szolgálataik érdemén oldaná fel a *iobagionatu Castri Posoniensis*. A király teljesíté kérésüket és nevezetteket utódaikkal és földeikkel együtt a

¹⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtdr*, IV, 206—207.

²⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 505—507.

³⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtdr*, IV, 214. Knausz: *Mon. Eccl. Strig.* II,

120—121.

IV. Fejezet.

*iurisdictione et potencia Comit̄is Posoniensis felszabadítja s nemesekké teszi.*¹⁾

1282-ben említve van a már 1279-ben is megnevezett Mathias filius Hyrchul *iobagio castri Poson.*²⁾

1283-ban IV. László király *considerantes fidelitates et seruicya petri et farcasy filiorum Andree de Mogor* (azaz Magyar), azoknak némely atyafiait, névszerint *petrum filium Cato, petrum filium lamperti, demetrium filium philipi, Thomam filium Buhthus, Benedictum filium Karachini, Johannem filium Vros, Moius filium Simon, Johannem filium Halalth Jobagiones Castri posoniensis de eadem villa Mogor exemptos ab omni seruicio dicti Castri* minden birtokukkal együtt, *ut de cetero liberi a seruicio dicti Castri, országos nemesekké teszi.*³⁾

Ugyancsak 1283-ban IV. László *quandam terram, seu possessionem Castri nostri Posoniensis, Ouun*⁴⁾ uocatam, *sitam iuxta fluuium Wagh, commetaneam et vicinam possessioni archiepiscopali Strigon. Zeredahel* vocata, quam quondam Corradus ex Regia benignitate possidebat et propter infidelitatis notam eiusdem ab eodem abstulimus . . . most Lodomér esztergomi érseknek adományozza.⁵⁾

1287-ben IV. László király hírtil adja, *Quod quia Paulus filius Nykolcha de villa Castri nostri posoniensis Zaaz* (azaz Szász) vocata oriundus, *Laurencius filius Buhte de leeg* (azaz Légh), *Vrooch filius vých de hodos* (azaz Hódos), *similiter Castrenses eiusdem Castri seruientes* Comit̄is Johannis fily Guge Pozsony várnak Miklós nádor kezéből való visszafoglalásakor sok érdemet szereztek, azért ő eundem Paulum, Jacobum, Petrum et Ponsam fratres

1) *Hazai Okltdr.*, 91. 1

2) *Knauz: Mon. Eccl. Strig.* II, 154.

3) *Hazai Okltdr.*, 96. 1.

4) *Knauz* szerint = *Ony*. Már előfordult 1252-ben.

5) *Fejér: Cod. Dipl.* V. III, 167. 207. *Knauz: Mon. Eccl. Strig.* II. 168.

suos; Johannem filium Martini et dominicum filium Symonis de eadem villa *Zaaz*; Item Laurencium predictum, Cosmam, Kazmerium, et Buhus fratres suos; Stephanum filium Bodani; Vrooch filium vrbani de predicta villa *Leeg*; Item vrooch filium vyck predictum; Andream filium Mathe et Paulum fratres suos; Item Benkem filium Beke, Chÿguez filium Salomonis, et Cosmam filium Bacha de eadem villa *Hodos* földeikkel egytt a Jurisdiccione Comitum posonien-sium kiveszi s országos nemesekké teszi.¹⁾

Ugyancsak 1287-ben IV. László király Pousát és rokonát Botout, hű szolgálataikért de *iobagionatu Castrî nostri Posoniensis cum terris ipsorum existentibus in Saap et Januk* (azaz Sáp és Jánok) felmenti s a királyi szolgálak rendébe iktatja.²⁾

1288-ban IV. László király Jakab Pózsony város birájának főleg a külföldi küldetésekben szerzett érdemei folytán *terram custodum silue Castrî Poson retro ipsum castrum Poson constitutam*, inter duos fluuios Wydriche nuncupatos adományozza.³⁾

1290-ben III. András királytól Hercel fiai Mátyás, Márton és Zorard, csallóközi nemesek quadam possessiones seu *terras castrî Posoniensis, Myr* vocatam et *terram Foch et Laurencii, Castrensium eiusdem castrî*, hominum sine herede decedencium a *vereknyei* révvel egytt kérték, miután e földeket már IV. László nekik adományozta volt. III. Endre a kiküldött vizsgálók által meggyőződve arról: *ut dicte possessiones sint castrî Posoniensis*, azokat a nevezett kérelmezőknek megerősíti.⁴⁾

¹⁾ *Hazai Okmtár*, II, 19. Fejér: *Cod. Dipl.* V. III, 345. 346. VII. II, 113—115.

²⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* V. III, 356. *Haz. Okmtár*, IV, 71. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IX, 451.

³⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV, 310. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 231.

⁴⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* VI. I, 51—53.

IV. Fejezet.

1291-ben III. Endre megerősíti Depreht Kunt pozsonyi bíró fia számára *terram Castris Posoniensis Kuhna* (azaz Konyha) uocatam, uacuum et habitatoribus destitutum, amelyben Sz. Miklósról czinzett tempлом állott. E földet nevezettnek már előbb IV. Béla adományozta.¹⁾

1291-ben Nicolyn, Isaac, Ladizlaus, Andreas, Ilerés et Jacobus, *iobagiones Castris Posoniensis de Ialka* (azaz Jóká) III. Endrétől bizonyos *Apka* nevű, Pozsonymegyében fekvő pozsonyi várföldet (*terre Castris Posoniensis Apka vocate in eodem Comitatu Posoniensi existentis*) kérték adományba. III. Endre, ut *ijdem nobis et Castro nostro Posoniensi commodius et expedicius ualeant sua seruicia exhibere, terram predicti Castris Apka uocatam ab ipso Castro nostro exceptam et exemptam*, nevezett várbosságnak adja.²⁾

Ugyancsak 1291-ben III. Endre elé járult Jacobus quondam iudex Civitatis Posoniensis s felmutatta neki László királynak okmányát *super donacione terre Custodum silue Castris nostri Posoniensis*³⁾ s kérte az oklevél megerősítését, mit III. Endre meg is tesz.⁴⁾

1292-ben Pál és Móká, Primus fiai és Jakab, Péter fia, filius Petri *Jobagionis Castris posoniensis simul cum possessi-onibus eorum dobrorgaz* (azaz Doborgaz) vocatis, unacum omni generacione Lodomér esztergomi érsek engedélyével érseki nemes jobbágyokká lesznek.⁵⁾

1294-ben Chuhun fia Abrám, Bank fiai Benedek és Máté *iobagiones castris* (t. i. Posoniensis) *de Beel*, Zurus nevű földjüket eladják Olgay Péternek. Ugyanez okmányban említvék Mycou, Fetred et Chene, populi domini

¹⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, X, 18—19.

²⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, X, 32. 70.

³⁾ Kelt 1288-ban s közölve l. Wenzelnél: *Árp. új Okmtár*, IV, 310.

⁴⁾ *Hazai Okltár*, 126—127.

⁵⁾ Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 328.

A pozsonyi vár jószágai.

Regis de uilla magna *Zorus*, et Symon filius Chegee *iobagio castris*.¹⁾

Ugyancsak 1294-ben Thomas filius Ehun et Thama filius Cizk *iobagiones Castris*, Heet nevű örökölt földüket László comesnek és testvérének elzalogosították.²⁾ Hogy a nevezettek *pozsonyi* várjobbágyok voltak, nincs mondva az okiratban, de valószínű, miután ők az elzalogosítást a *pozsonyi káptalannak* jelentették be, másrészt Heet -- Hét, Hideghét a pozsonymegyei Csallóközben fekszik. Hét egyéb-iránt nem volt várföld.

Ugyancsak 1294-ben III. Endre király Herculinus pozsonyi birónak s utódainak adományozza az általa kért terram *Mysser* (azaz Misérd) in Comitatu Posoniensi in Challokuz existentem vacuum et habitatoribus destitutum, *super qua olim hospites Castris Posoniensis residebant*.³⁾

Ugyancsak 1294-ben említetnek Blasius filius Georgii, *iobagio castris* és Abraham Rufus Curialis Comes Posoniensis.⁴⁾

1295-ben Olgyay András comes fiai Péter és Farkas comesek, *nobiles de confinio Posoniensi* kérvényt intéztek III. Endre királyhoz de quadam *terra Castris Posoniensis Vota* (azaz Vata) uocata in Chylloukuz existente, mely 3 ekényire terjedt s lakosok nélkül volt. A király *predictam terram Castris Posoniensis* a régi határok mellett ab eodem Posoniensi Castro et eius jurisdictione excipientes penitus et eximentes nevezett két Olgyaynak adja.⁵⁾

1296-ban a pozsonyi káptalan Olgyay Péter comest ellentmondás nélkül beiktatja in *terram Castris Posoniensis Zorus vocatam* in Chollokuuz existentem, melyet neki III. Endre király adományozott.⁶⁾

¹⁾ *Haz. Okltdr.*, 144—145. ll.

²⁾ Wenzel: *Árp. új Okltdr.*, XII, 560.

³⁾ Wenzel: *Árp. új Okltdr.*, XII, 173—174.

550—551.

⁴⁾ Wenzel: *Árp. új Okltdr.*, V, 100.

⁵⁾ Wenzel: *Árp. új Okltdr.*, X,

⁶⁾ *Haz. Okltdr.*, 148—149. ll. (150

IV. Fejezet.

Ugyanezen 1296-ik évben III. Endre nevezett Péternek adja *quandam terram (Castri nostri Posoniensis in Chollockuuz existentem vacuam et habitatoribus destitutam Zorus vocatam.*¹⁾

1298-ban a pozsonyi káptalan kiharította Olgyay Péter számára azon 336 hold földet, melyet III. Endre király *de terra Castrensium Fulobon* (azaz Fel-Abony) vocata Olgyay Péternek adományozott. A király 300 holdat adott, de a várjobbágyak önkényt még 36 holdat adtak Péternek, mivel az Fel-Abony alsó részében a várjobbágyok által kijelölt rosszabb minőségű földdel megelégedett. A várjobbágyok névszerint is megemlítvék.²⁾

Ugyancsak 1298-ban III. Endre király Zombafia Buchat, *Pethen* falúból való *pozsonyi várszolgát* és rokonságát nemesíti.³⁾ *Kwze* és *Pethem* a század végén mint a *pozsonyi várszolgák* földjei említetnek.⁴⁾

1299-ben Jaka, Marczel, Matthe, Csyba, Bug, Andreas, Johannes et Musga *Castrenses Castri Posoniensis in Fel-Abony* in Csallokuz, in eodem Comitatu existentes kérték III. Endre királyt, hogy tekintettel hadi érdemeikre, őket *de pristina et primaria conditione eorum* mentené fel s tenné országos nemesekké, mit a király meg is tesz.⁵⁾

1300-ban Comes Mert et Nicolaus ac Johannes filij sui, Item Comes Kunch, frater eiusdem Mert, et Paulus filius suus, ac magister Buda, nobiles *iobagiones Castri Posoniensis* a nyitrai káptalan előtt megjelennek s Mert és Kunch Magyar-Szerencs nevű pozsonymegyei örökös földjüket eladják Budának.⁶⁾

holdnyi is volt a legelőn és kaszálón kívül.) Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XII, 592.

¹⁾ *Haz. Okltár*, 149—150 ll.

²⁾ *Haz. Okltár*, 164—165 ll.

³⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* VII. V, 541. 547.

⁴⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* X. III, 281.

⁵⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* VI. II, 189.

⁶⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* VII. II, 202.

Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XII, 658.

Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 481.

A pozsonyi vár jószágai

1304-ben Petrus filius Cristin et frater suus Johannes, *iobagiones castri Posoniensis* Geszt nevű birtokukat eladták Kenéz comesnek.¹⁾

1306-ban I. Károly király Márton mesternek hadi érdemeinek jutalmazására *quasdam possessiones Custrensium Bahun* (azaz Báhony) et *Chotey* (azaz Csataj) *uocatas in comitatu Posoniensi existentes* adományozza.²⁾

1308-ban István fiai: Sebestyén és Máté, Pál fia Tamás, István fiai: Gergely, Beke és Jakab, Pál fiai: Miklós, János és Döme *nobiles Jobagiones Castri Poson de Hydeghet, de Challokuz*.³⁾

1313-ban *villa Kapusd portariorum Castri Posoniensis, villa ioculatorum eiusdem Castri, item quidam nobiles Jobagiones Castri posoniensis . . . item quidam populi Castri poson*.⁴⁾

Ugyancsak 1313-ban Henzlinus, filius Cheteu, *iobagio Castri Posoniensis* de Chollokuz Morchamagor (azaz Marcsa-magyar) nevű birtokát az esztergomi érseknek adományozza.⁵⁾

1316-ban terra *Mocholan*, mint terra *condam Castrensium castri posonyensis* említetik. Még András király adományozta azt az Ürményieknek.⁶⁾

1324-ben említetik a terra *Monar Castrensium*.⁷⁾

1326-ban Orros Péter pozsonyi várnagy I. Károlytól *possessionem Apka* vocatam a *nobilibus iobagionibus castri Posoniensis de Ilka* (azaz Jóka) magának adományoztatni kéri s a határjárásban említetik a terra *Pehthen castri Posoniensis* is.⁸⁾

¹⁾ Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 546.

²⁾ Hazai *Okmtár*, I, 101.

³⁾ Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 582.

⁴⁾ Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 680. Nagy: *Anjouk. Okmtár*, I, 291.

⁵⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* VIII. I, 525.

VIII. VII, 106. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 671.

⁶⁾ Nagy: *Anjouk. Okmtár*, I, 394.

⁷⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* VIII. II, 529.

⁸⁾ Nagy: *Anjouk. Okmtár*, II, 246 és 251.

IV. Fejezet.

1328-ban a pozsonyi káptalan okiratában említettnek *terrae castrensium de Paka*.¹⁾ Ma is meg van a Csallóközben Kis-, Nagy- és Csukár-Páka.

1336-ban I. Károly király *quandam terram videlicet Clementis filij Pouka, legalis condicionarj, castrj nostri Posoniensis, sine herede decedentis Pyukafeldi* (azaz Póka-telek) *vocatam in comitatu Posoniensi in districtu Chollokuz existentem Tamás mester csókakői és gesztesi várnagynak adományozza.*²⁾

1341-ben *Feludvarnak* (azaz Nagy-Udvarnok) *várjobbágyok birtokának* mondatik.³⁾

1351-ben I. Lajos király a pozsonyi várhoz tartozó *Szemet* nevű birtokot, a pozsonyi vár tartozandósága alól felmentvén, Jákos pozsonyi városbirónak adományozza.⁴⁾

Ezekből az adatokból tehát kitetszik, hogy a pozsonyi vár jószágokban éppen nem szűkölködött eredetileg. De kitetszik egyszersmind az is, hogy e vár jószágai megyénkben csakis a Csallóközre meg a Kis-Kárpátokon innen eső területre esnek. A mai hegyentúli járáson egyetlenegy várjószágot sem ismerünk, mi újból megerősít ama nézetünkben, hogy a hegyentúli földrész nem eredeti megszállás, hanem csak conventió útján került Magyarországhoz. Másrészt az is feltűnő, hogy a várjószágok nem szorítkoztak kizárólag Pozsonymegyére, mert Dorog vagy Dörög, Medve és Radvány *Győrmegyében*, Fűss *Barsmegyében*, Bozza *Vasmegyében* feküdtek s nyilván voltak még egyéb megyékben is várjavarai. Ám ha ez így volt, nem következik-e ebből világosan az is, hogy a *várispánság* területi álladéka nem tekinthető azonosul Pozsony *vármegye* területével? Mi kétségtelennek tartjuk, hogy a pozsonyi várispánság s a

¹⁾ Nagy: *Anjouk. Okmtár*, II, 359.

²⁾ *Hazai Okmtár*, II, 68.

³⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* VIII. IV, 485—489.

⁴⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* IX. II, 70. 71.

pozsonyi vármegye csakugyan nem azonosak. A várispánság külön intézmény volt a vármegyétől. Amaz merő katonatartási, emez merő közigazgatási institutio volt, s a megyéknek e kétfélesége mindaddig fennállott, mígnem a várjavak elfecsérlése következtében a várispánsági szervezet egészen felbomlott, úgy hogy egyedül a vármegyei szervezet maradt fenn.

Hogy mikor történt ez, azt valamennyi megyénél egyforma idővel megállapítani nem lehet. Ez minden egyes megyénél a várjavak felosztásának idejétől függött. Egyik várispánság előbb, a másik később ment tönkre. Egészen azonban mégis azt mondhatni, hogy a XIII. század vége és a XIV. század első fele jelölhető ki a várispánságok megszűntének idejéül. A pozsonyi várispánság jószágainak egyes részei még Róbert Károly idején is szerepelnek, mi jele annak, hogy e várispánság itt is belejutott a XIV. századba, amidőn aztán végleg megszűnt létezni, úgy hogy pusztán a polgári vármegye maradt fenn.

Hogy az Árpádházi királyok korában Pozsonyban a megyék dualizmusa csakugyan fennállott, azt a vármegyék geográfiai szétszórtsága mellett a *kétféle várgrófkorról* szóló okmányos adatok is bizonyítják. Okmányaink ugyanis *várispánokról* és *megyeispánokról* szólnak mindaddig, mígnem a várispánságok megszűnve, várispánokról sem tétetik többé említés.

A pozsonyi vár eszerint kettős megyének központja és székhelye lévén, magától értődik annak a királyság három első századában való nagy fontossága. Várunk ennek megfelelőleg külső kiterjedésére nézve nem lehetett csekély.

A pozsonyi vár legrégibb formájáról semmit sem mondhatunk. Mai alakja feltűnik szokatlansága által, mert meglehetősen szabályos négyszöget képez. E forma

IV. Fejezet.

annyira szokatlan a középkorban, hogy alig akadunk párjára. Ha a talaj, mely felett a középkori várak épültek, símaságával még annyira kedvező is lett volna szabályos erődművek építésére, a középkori hadtechnikus mégis rendszerint kerülte azt. Hogy messze ne menjünk, felrándulunk a hainburgi hegykúpra. A kúpnak mérsékelt lejtése nyilván nagyon alkalmas lett volna egy egészen szabályos erődmű építésére és mégis azt látjuk, hogy a hainburgi várromok éppen nem nélkülözik a középkori romanticizmust, s így önkényt erőt vesz rajtunk a sejtelen, hogy a pozsonyi vár szokatlan formájának valami nevezetes oka lehet. Az t. i. hogy első formája már négyszögű volt, melyet aztán későbben is megtartott, midőn átalakult, de sőt egészen átépült. Nemcsak Vitruviusból, de a leletekből is bizonyosan tudjuk, hogy a római castrum négyszögös volt. Erről győz meg szomszédságunkban a carnuntumi castrum rommaradéka is. Azt sejtjük tehát, hogy a pozsonyi várkastély, bár falait újabb idők emelték, római mintának köszöni mai alakját, épp úgy amint a pécsi basilikának négy tornyos constructiója szintén a római castrum utánzása. Az is egészen bizonyos, hogy várkastélyunk főtornya eredetileg szabadon állott. Azt kétségtelenné teszi rusticája, azaz púpos-négyzet-köves falazata, mely nem csak a torony külső oldalain szemlélhető, hanem annak azon belső oldalán is, mely már magába az épületbe esik.

Mondjuk tehát, hogy várunk a római castrum eredeti formáját megtartotta állandóan a mai napig, mit csak úgy érthetünk meg, ha felvesszük, hogy midőn a római mű a barbárok kezébe ment, az még annyira ép volt, hogy a barbár nem látta szükségét annak, hogy ez ép védelmi művön változtatást tegyen. Ennélfogva conserválta a régi alakot s azt tette utóbb a morvaszláv is. Ha javítások szükségeltettek, azokat mindig a főalakzat megtartásával tette meg,

A pozsonyi vár alakja.

úgy hogy egyik nép a másik után, egymás örökségébe lépve conserválta elődjének művét.¹⁾

14. (a–f) Pozsony város régi pecsétjei. (Eredeti pecsétnyomók a városi levéltárban.)

Szokatlan ez mindenestre, de nem idétlen, mert a helyi viszonyok is ugyancsak kedveztek ezen hadtani conservativusnak. Az aquincumi castrum úgy nem conserválódott, mint nem a carnuntumi s egyéb római castrumok

¹⁾ Már Henszlmann Imre is kifejezte abbeli nézetét, hogy a pozsonyi vár erődítései, melyek még N. Károly

ideje előtt készülhettek, a régi római castrum többé kevésbé sikerült mintájára készültek. *Arch. Közl.* VI, 127.

IV. Fejezet.

sem. A rómaiak elvonulásával mind tönkre jutottak és ezt értjük. A római kornak megszűnése után ugyanis mindjobban közelgett a középkori lovagkor. E kor védelmi intézkedéseivel a völgyből és lapályból a hegymagaslatra, a meredek sziklaszirtre vonult fel. Ez aztán menthetetlenül enyészetre kárhóztatta a római védműveket, melyek a

15. A pozsonyi vár a XIV. századi Képeskrónika rajza szerint.

lapon, kivételesen a hegy lejtőjén épültek. Pozsonynál az a szokatlan eset mutatkozik, hogy a római mű nem a laposra, hanem a hegyre épült. E hegy nem volt annyira magas, hogy egyáltalán a római hadicombinációt megghiúsította volna, de nem volt annyira alacsony sem, hogy a középkori lovag is biztosnak nem érezte volna magát rajta, s így kikerülte az tényleg az enyészetet akkor, midőn a szereplés színpadán a népek s csataszokások változtak.

A pozsonyi vár alakja.

Várunk négyszögű alakzása meglep minket legrégebb várképeinken és pecséteinken. A bécsi képes krónika rajza, rajzolójának idejére, a XIV. századra nézve talán nem egészen hű, de nem is oly ideális és phantastikus, mint némelyek vélik. Mutatja az egész építmény négyszögű alak-

16. A pozsonyi vár a XIV. századi Képeskrónika rajza szerint.

ját. Saroktornyai kiszökellenek a falból; ma csakis a főtorony szökkel ki, a többi 3 torony pedig nem is torony, hanem az oldalfaloknak tornyokká való kiegészítése. A régebbi rajzokból bizonyos, hogy a várnak csak egy tornya volt, midőn aztán a kastély legújabbán átépült, kapta a symmetria kedvéért a többi 3 saroktornyot.

IV. Fejezet.

Magától értődik, hogy a vár kastélyán kívül egyéb erőd művei s erőd tornyai is voltak s hogy egyáltalán a nagy terület, mely a pozsonyi várhegyen található, czélszerű erőd művekkel már a legrégebb időben el volt látva. Hazánkban a várak szilárd kőzetből leginkább a tatárjárás után épültek, de már előbb is nem ritkák voltak a kővárak. A pozsonyi vár szintén kőanyagból épült már a tatárjárás előtt s ezt némely okmányos adattal is bizonyíthatjuk. A pilisi apátról ugyanis tudjuk, hogy ő a vár erősítésére a vödri-
czi tornyot építette. A tatárjárás mindenestre hozzájárult, hogy még inkább kiépíttessék. Így tudjuk okmányilag, hogy várának egyik tornyát Moch fia, Leko, valamint testvérei és Chveghnek fia Péter építették 1245-ben, tehát a tatárjárás után néhány évvel. E cselekedetökért nekik IV. Béla király Neku azaz Nyék nevű birtokát adományozta azon kötelezettség mellett, hogy a nevezett tornyot épségben fenntartani tartoznak.¹⁾ Azonkép tudjuk azt is, hogy a pozsonyi várat a tatárdúlás után az osztrákok ellen a Ratold nemzetségből való Roland bán szintén megmegerősítette.²⁾

Am lássuk ezek után, hogy kik voltak várunk lakói ez időben? Mint várispánsági székvár természetesen királyi birtokot képezett s azért nem szenvedhet kétséget, hogy volt benne a királyi család számára berendezett lakosztály. Ezt egyik okmánynyal be is bizonyíthatjuk, mert IV. Bélának egyik 1252. évi okirata Pozsonyban, *a várban* kelt.³⁾ Hogy maguk a *várispánok* a várban székeltek, magától értődik. A várispán volt a várispánság legfőbb tisztviselője, kinek kötelességében állott, a várnak védelmi képességéről s a

¹⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* IV. I, 380.
Azonkiv. I. *Századok* XI, 605—606.

³⁾ Datum apud Posonium in Castris.
Knauz: *Cod. Strig.* I, 36. *Mon. Eccl.*
Strig. I, 392.

²⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* VII. II, 12. Nagy
Imre: *Sopron multja. Századok*, XVII, 16.

A pozsonyi vár lakói.

várispánság ügyeinek rendbentartásáról, valamint a várkatonaság hadi kiképzéséről gondoskodni. Ő volt a katonaság vezére, ő osztotta ki annak parancsait, ő ítélte meg a várhoz tartozó népek ügyeit, ő igazította el azoknak úgy a maguk, mint a nem a várhoz tartozó szabad emberek között fennforgó pereit.

De mondtuk ám, hogy várunk nemcsak a várispánságnak, hanem a vármegyének is székvára volt s azért kérdés, hogy vajjon a megyei főispánok is a várban rezideáltak-e?

E kérdésre a felelet nem éppen könnyű, mert bár okmányaink segélyével a pozsonyi grófok sorozatát eléggé összefüggően ismerjük,¹⁾ mégis másfelől nem mondhatjuk, hogy okmányos adataink minden tekintetben kellőleg felvilágosítanak. Az bizonyos, hogy voltak pozsonyi várispánok és megyeispánok azaz főispánok, de nagyon fel-tűnő, hogy a pozsonyi comesek sorozatában a *Comes Castri* csak egyszer fordul elő, 1165-ben, midőn Vanlegen neveztetik ilyenül.²⁾ E ritkaság, valamint a diplomatikai nyelvnek kimutatható ingadozása bennünk azt a gyanút kelti fel, hogy a *Comes Posoniensis* egyszerűen többször talán többet sem jelent mint *Comes Castri*-t? Ha pedig ezt meg nem lehetne engedni, akkor mégis könnyen megengedhető az a másik vélekedés, hogy a *Comites Posonienses*, vagyis a tulajdonképeni főispánok tényleg többször várispánok is voltak. A *Comes Castri*, ha csak várjobbágy volt, nem lehetett főispán, mert nem volt országos nemes s így országos nemesek felett nem is ítélhetett, de a mindig országos nemességgel bíró főispán, lehetett várispán is, amint azt egyéb várispánságoknál okmányos adatok bizonyítják. Például a *banai*, *oklicsi*, *kemlői* várispánságok élén

¹⁾ Lásd az I. számú mellékletet.

²⁾ Vanlegen eiusdem (t. i. Posoniensis) Castri Comes. Fejér: *Cod. Dipl.* II, 173.

többször nádorok, országbirák, tárnokmesterek, királyi étekfogó kancellárok s főispánok állottak¹⁾, pedig Bana, Oklics és Kemluk csakis várispánságok voltak s soha politikai nagy vármegyék. De a Pozsonytól nem messze eső *semptei* várispánság élén is barsi és pozsonyi főispánokat²⁾; a *szolgagyőri* várispánság élén ugyancsak királyi méltóságviselőket, tárnok-, étekfogó- s főlovászmestereket találunk.³⁾ Ezért tehát meglehet, hogy a pozsonyi főispánok közül szintén többen viselték a várispánsági tisztet is, és pedig nemcsak azok, kik okmányainkban egyszerűen mint Comites Posonienses említvük, hanem akár azok is, kik országos főméltóságokat is viseltek, mert épp a banai, oklicsi, kemlői, semptei és szolgagyőri esetek mutatják, hogy oly egyének, kiknek főhivatalok viselésénél fogva nem a vidéken, hanem az ország központjában s illetőleg a királyi udvarban kellett tartózkodniok, mégis vidéki várak élén állhattak. Az ilyen várispánok tehát csak időközönként, alkalom adtán jöttek vármegyéjük székhelyére.

Hogy gyanunk nem alaptalan, azt egy éppen a pozsonyi grófokra vonatkozó adat is bizonyítja. Az 1287. évben okmányilag említett János pozsonyi grófról IV. László ugyanis azt vallja, hogy ő különböző hadjáratokban, melyek amaz országrészben a végek védelmében történtek, nagy buzgóságot fejtett ki.⁴⁾ Ez kétségtelenné teszi, hogy a

¹⁾ Erre vonatkozó okmányok láthatók Fejéernél: *Cod. Dipl.* IV. I, 447. IV. II, 98. 108. V. II, 116. 146. 238. 264. 477. VII. II, 30. 298. X. IV, 862. Wenzelnél: *Árp. új Okmtár*, IV, 27. 41. VII, 318. 321. VIII, 58. IX, 16. 18. 50. 69. XII, 92. 135. 174. 691. 698. 701. *Hazai Okmtár*, I, 64. IV, 34. VII, 140. 151. 166. Knauznál: *Mon. Eccl. Strig.* I, 569. Kubinyinál: *Magy. tört. eml.* I, 29. 90. 93. 100. *Zichy Okmtár*, I, 35. Kovachichnál: *Vestigia Comitiorum*, 147. I.

²⁾ Wenzelnél: *Árp. új Okmtár*, 112. 116. Fejéernél: *Cod. Dipl.* V. II, 245.

³⁾ Fejéernél: *Cod. Dipl.* IV. II, 93. V. II, 82. 86. 203. 241. VII V, 392. 394. Wenzelnél IV, 21. 23. IX, 16. 18. 20. 22. 23. 54. 55. 57. 60. 79. 82. XII, 76. 80. 85. 93. 95. 97. 103. *Haz. Okmtár*, VI, 189. 205. Kubinyinál I, 90. 93.

⁴⁾ In diuersis expeditionibus, que in illis partibus in defensione confini regni nostri emeruerunt. *Hazai Okmtár*, IV, 71.

A pozsonyi vár lakói.

pozsonyi várban János gróf tartotta kezében a katonai vezényletet.

Különben a megyei főispán, még ha nem is volt egyszersmind várispán, mindig felette állott a várispánnak. Már abból is kitetszik ez, hogy a király, ha egyes helyégeket a várispánság köteléke alól felmentett, egynél több esetben a főispán beleegyezésére hivatkozik, mincképpen nyilván semmi értelme sem lett volna, ha a főispán viszonyban nem állott volna a várispánsághoz. Amellett tudjuk azt is, hogy a várjobbágyt a várispán vezényelte ugyan, de a király elé még sem az, hanem a fegyveres nemességgel együtt a főispán vezette. Ám azért a várispánt még sem a főispán nevezte ki s bocsátotta el a szolgálatból, hanem a király, s így a várispán mint királyi tiszt volt a szintén a király által kinevezett főispánnak alárendelve.

A várispánon s esetleg a főispánon kívül a vár lakója volt az *udvarbíró*, a *várnagy* és a *hárnökfő*. Az udvarbíró okmányaink *Comes Curialis*-nak nevezik s pozsonyi udvarbírákként 1248-ban és 1249-ben Ivánka¹⁾, 1251-ben és 1253-ban Puer²⁾, 1295-ben Vörös Ábrahám³⁾, 1298-ban és 1299-ben Irizlaus másképp Iruzlaus⁴⁾ említettnek.

IV. Bélának egy 1240. évi okmányából, melyben rendeli, hogy a *comes curialis*, *ha a várat elhagyja*, bízza teendőit visszatértéig másra⁵⁾, világosan kitűnik, hogy benn a várban tartózkodott. Az ő foglalkozásához a várnép feletti bírászkodás tartozott s azt alkalomadtán nagyon is kérlelhetlen

¹⁾ *Ivanca curialis comes noster* Posoniensis. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, I, 206. II, 209. Bartal: *Commentaria*, II. Mantissa XI. XIII.

²⁾ *Puer Curialis Comes Posoniensis*. Wenzelnél II, 222. VII, 359.

³⁾ *Abraham Rufus Curialis Comes* Poson. Wenzelnél V, 146. Knauznál: *Mon. Eccl. Strig.* II, 382.

⁴⁾ *Iruzlou Curialis Comes Posoniensis*. *Hazai Okltár*, 164. 166. ll. És III. Endre oklevelében ismételtlen *Curialis Comes Posoniensis* (*Hazai Okmtár*, VI, 437. 441.) és *Castellanus noster* nek neveztetik. *Haz. Okmtár*, VI, 440. 442.

⁵⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* IV. I, 196.

IV. Fejezet.

szigorral teljesítette. Így Domonkos pozsonyi udvarbíró 1222-ben, midőn két csalónak a pozsonyi vár kulcsait égette arczukba s az ekkép megbélyegzetteket aztán száműzte, s minden ingó s ingatlan vagyonuktól megfosztotta.¹⁾ A *várnagy*, kit okmányaink praefectus castris, maior castris, castellanus néven jelölnek, s mely utóbbi elnevezés maig él elnevezésében megyeházainknál, úgy látszik csupán csak a vár gazdasági ügyeivel foglalkozott. Nem tartozott a vezénylő tisztséghez. A *hírdetőnek*, vagyis okmányaink szerint praeconak, kik közül névszerint 1253. előtt Berweynt, s 1255-ben Sági Ivánkát ismerjük, feladatához a rendeleteknek a váron kívül való kihirdetése tartozott, de ugyanő szedte be az adónak némely nemeit, névszerint az ökrödöt. Ugyanő reá volt bízva a bitang ökrök behajtása és eladása. Vagyis az udvarbíró, a várnagy és hírdető a megyei katonai institutio személyzetének polgári elemeit képezték.

A várkatonaság nyilván nem csekély helyt foglalt el a várban. E katonaság kivétel nélkül a várispánsági kötelékhez tartozott s azért írónk azon állítása, hogy a pozsonyi vár *székelyvár azaz a határőrző székelyek védlánczának egyik vára lett volna,*²⁾ egészen hamis. A székelység, ahol csak nyomát találjuk, mindenütt vérségi szervezettel bír. Ő földjének mindenütt szabad birtokosa. Öröksége nem szállott soha a koronára. Bizonyos ugyan, hogy Pozsonymegyében voltak székelytelepek, mert egy 1258.

---

¹⁾ Jacobum cum filio Petro propter iniuriam, seu falsariam nefandissimam, cum clavibus castris super facies eorum, imitando iudicium plene provincie, et eorumdem Vdornicorum, cremari fecimus, et comburi, prout talibus competebat falsariis, eosdemque de provincia Csollokuz tamquam falsarios expellendo, et in numero proscriptorum

ipsos collocando, et sic ab huiusmodi excessus eorum sine dubio omnia bona ipsorum tam mobilia, quam immobilia nobis rite et legitime fuerunt cum possessionibus devoluta eorumdem. Fejér: *Cod. Dipl.* III. I, 364—367.

²⁾ Szombathy Ignác: *A vágyvidéki székelytelep*, 26. l.

A pozsonyi vár lakói.

évi okirat említi a bolerázi székelytelepet.¹⁾ IV. Bélának egyik 1235—1270. évi oklevelében említvük a Vágvidéki székelyek.²⁾ A Pozsonymegye nyugati határszélén fekvő Szekula azaz Székelyfalva szintén az ott tanyázott székelység emlékét tartja fenn.³⁾ Ám mindezek a székelytelepek nem voltak határőrző telepek, mert a székely név nem *határőrző* jelentésű, hanem épp oly nemzet-név, mint a besenyő-, kozár-, vagy kún-név. De már telepeiknek Boleráznál meg a Vágnál való fekvése is világosan mutatja, hogy lakóik nem lehettek határőrzők, mert messze estek a határtól. Okmányainkban a határőrzők mindig *spiculatorok*-nak avagy *ewriknak* azaz öröknek neveztetnek, s így egészen le kell mondanunk azon hitről, mintha a pozsonyi várban székelyek tanyáztak volna. A vár királyi és nem székely vár volt. Helyőrsége várjobbágyság volt, mely a számára kihasított vártelek hasznélvezete fejében fegyverszolgálatot teljesített éppen úgy, amint a várjobbágyság egyéb osztályai a fundus hasznáért különféle szolgálmányokra voltak kötelezve: eleség- és borszolgálatásra, fuvarozásra, kézi- és mezei munkára, állattenyésztésre stb. A fegyverre kötelezettek, azaz a várkatonák mindazonáltal valamennyien nem a várban voltak elhelyezve. Itten el sem tértek volna mindannyian. Inkább is nagy részük a váron kívül a vidéken, az egyes várjóságokon volt detachirozva s alkalom szerint felváltotta a várbeli helyőrséget. Az ilyen vidéki detachementek élén a *hadnagyok* meg a *századosok* állottak, kik a várispán parancsa alatt állván a vidéki várkatonaság kiképzésével és vezetésével voltak megbízva.

Nem lehet feladatunk itt a várjobbágyság egész hierarchiáját taglalni. Csak annyit említettünk meg, hogy testületében

¹⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* IV. I, 372. VI. I, 159.

²⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* V. III, 157. Szabó: *Székely Oktár*, I, 14.

³⁾ Szabó: *A régi székelység*, 102. l.

a rangfokozat igen sokféle volt. Egyes okmányaink e tekintetben elég közlékenyek, midőn értésünkre adják, hogy a királyi kegy hogyan emelte az alsóbbrendű osztályokból a magukat érdemesítettek rangosabb osztályba. Ez okmányok egyszernél többször éppen a *pozsonyi* várjobbágyokra vonatkoznak, mikép láttuk azokból az okmányokból, melyeket a várbirtokok kimutatása czéljából feuntebb elősoroltunk.

Hogy mindezekon kívül mennyiben volt a vármegyének, azaz a polgári megyének tiszti személyzete is a székvár lakója, azt itt adatok hiányában meg nem mondhatjuk. A várnak nagyságától függött mindenestre az abban elhelyezett személyzet is, s ha a polgári megyék személyzete eleinte talán a váron kívül lakott és hivatalkodott, mégis később, midőn a várispánsági személyzet a várispánság bomlásával s a várjobbágyok nemesítésével mindinkább fogyott, a polgári vármegyei személyzet is mind jobban a vár helyiségeibe vonult meg.

A mondottakat szem előtt tartva, a pozsonyi vár az elmúlt századokban valóban igen érdekes képet mutatott. Nyüzsgő, mozgalmas élet színhelye volt az. A falai közt tanyázó katonaság s ennek különböző fegyverneme: gyalogság, lovasság, pánczélosok, tüzérek (mert a ballistariusok a mai tüzérséget képviselték) már magukban véve pittoreskké tették a képet. Még inkább azzá vált az, hogy a katonaság mellett a várinstitutió polgári hierarchiájának: a gazdasági és szolgaszemélyzetnek különböző rangosztályai a várélet élénkítéséhez nagyon is jelentékenyen hozzájárultak. És minthogy a vár a várispánság gazdasági szervezetének is centruma volt, azért e várat nemcsak mint védőbástyák complexumát képzelhetjük, hanem olyanul is, melyben tágas raktárak, sütőházak, iparműhelyek is állottak, úgy hogy jó időn át Pozsonynak élete nem a Váralján, hanem a várban nyilvánult.

Persze ez a kép nem tartotta meg mindvégig az Árpád-korszakban eredeti élénkségét. Idővel ugyanis a várjóságok nagyon elapadtak, mert királyaink némelyikei meggondolatlan, könnyelmű tékozlással osztogatták el azokat hiveik között, kiknek hűségét és vitéz érdemeit készpénzzel fizetni nem tudták. A pazarlás következményei végre is oly súlyosak lettek, hogy már a legfontosabb várak védelméről sem volt többé kielégítőleg gondoskodva. Mi IV. Bélának egy okmányát birjuk, melylyel a szörényi bán-ságot az ispotályos lovagrendnek adományozza azon feltétel alatt, hogy az országot ne csak a pogány csordák, de a keresztény ellenségek ellen is megvédeni tartozzék. Nevezetesen kötelezte a lovagrend nagymesterét, *hogy 50 vitézzel legyen az a nyugati határváarak Pozsony, Mosony, Sopron, Vasvár, Újvár védelmére,*¹⁾ ami eléggé hirdeti azt, hogy e várak védőképessége 1247-ben mennyire süllyedt volt már.

A pozsonyi vár védőképessége is valóban nagyon megfogyatkozhatott. A király 1255-ben Roland nádort és Vincze nyitrai püspököt küldi ki a jogtalanul elidegenített pozsonyi várjavak visszaszerzésére.²⁾ Minő eredménynyel történt ez, nem tudjuk. Ami adat fennmaradt, az inkább azt bizonyítja, hogy semmi sem lett visszaszerezve s azért nagyon valószínűnek tetszhetik, hogy a király az 1247. évi conventió értelmében a pozsonyi várat az ispotályosok védelmére bízta.

Egy jeles hazai tudósunk ezt valóban meg is történtnek állítja. Szerinte a király 1247-ben az ispotályos lovagrendnek gazdag birtokot adományoz, hogy *az annak őrségére bízott pozsonyi várat jó karban tartsa.*³⁾ Azonban ez

¹⁾ Pray: *Dissertationes*, 134. Katona: *Hist. Crit.* VI, 45. Fejér: *Cod. Dipl.* IV. I, 447—454. Theiner: *Mon. Hung.* *Hist.* I, 208—211.

²⁾ *Haz. Okmtár*, IV. 84.

³⁾ Henszlmann: *Magyarország csúcs-íves stíli műeml.* 79. l.

állítás teljesen hamis. Sehol legkisebb nyomát sem találjuk annak, hogy a lovagrend a pozsonyi várat tényleg védelembe vette volna. Mikor segítségükre legnagyobb szükség lett volna, az Ottokár-féle hadjáratok idején, hogy e segítséget valóban meghozták volna, annak sehol semmi említése. Ellenkezőleg tudjuk, hogy a lovagrend még Szörényben sem tudott megfelelni feladatának, annál kevésbé hozott segítséget a nyugati határoknak.¹⁾

Bár IV. Béla király 1255-ben Roland nádort és Vincze nyitrai püspököt küldötte ki a jogtalanul elidegenített pozsonyi várjavak visszaszerzésére,²⁾ mégis a bomlásnak indult várispánsági intézményt ezzel már nem lehetett megmenteni. A várjobbágyság felszabadult, a várnak védelmi képessége hanyatlott, mígnem azt az Anjouk feudalismusa újból jobb karba állította.

¹⁾ Pesty: *A szörényi bánság története*, I, 22—23.

²⁾ A nádor s a nyitrai püspök 1255. évben decz. 13-ikán kibocsátott oklevelökben kijelentik: quod cum ex

speciali mandato domini Bele illustris Regis vngarie terras Castri Posonensis iudicaremus et indebite alienatas in ius eiusdem castri reuocaremus. *Huz. Okmt.* IV, 84.

V.

A városi terület. Viszonya a várhoz. A dunai rév.
Vödricz. Széplak. A város felvirágzásának alapoka.

A várról eddig mondtak még nem világosítanak fel azon viszonyról, melyben a városi terület a várhoz, illetőleg a várispánsághoz állott. Pedig városunk történetében e viszonynak ismerete annál jelentősebb, mivel általa egyszersmind felvilágosítást kapunk ama befolyásról, melyet a várispánsági intézmény a városi élet fejlődésének előmozdítására avagy megakadályozására gyakorolt.

Bár okirataink száma, melyeknek e kérdés megfejtésében hasznát vehetjük, csekély, mégis elegendők arra, hogy rájuk támaszkodva, kimodhassuk, *miszerint a mai városi terület nem volt egészen várjóság*. Ezt mindenek előtt is a pozsonyi *Dunarév* bizonyítja.

E rév, mely mikép láttuk, már az ó-korban fennállott, mindjárt a királyság kezdetén említettik okiratilag. Azon okmányban, melyet Sz. István király 1001-ben állított ki a pannonhalmi apátság javára,¹⁾ szó van róla, még pedig

¹⁾ Mióta Sickl, Horvát Árpád és Fejérpataky ez okirat teljes hitelessége mellett nyilatkoztak s ezt Fejérpataky amily bő, épp oly alaposan tudományos

apparattal be is bizonyította, azóta minden, ez oklevél autenticitása ellen megszólamlott gyanúsítás teljesen tárgytalanná lett.

mint olyan dologról, hogy némelyek tagadhatatlan fontosságából következtethetni vélték, miszerint a város ezen révnek nemcsak létét, hanem *elnevezését* is köszönhette. Szerintök Pozsony — Pressburg — Bredslavaburg elnevezés egy szláv vezér neve után használtatott, mely Bredslava a szláv „bres“ „brod“ vagy „bred“ — rév elnevezésével lévén azonos, „Pressburg“ tulajdonképen *révvárat* jelentene.¹⁾ Hogy azonban e magyarázat mennyire téves, azt eléggé bizonyítja úgy a Pressburg név összetétele, mint annak történeti származtatása. Mert ha Bredslav szláv vezértől kapta nevét, akkor mi köze van e névnek a révet jelentő bred- vagy brod-hoz? Ha pedig e névben a „Press“ szótag azonos a szláv „bres“-sel, akkor hogyan van az, hogy a rév utótagja szintén nem szláv, hanem a német „burg“? A burg szó elvitázhatatlanul azt bizonyítja, hogy a Press nem a szláv brod-ból keletkezett.

Ezt melleleg megjegyezve, révünk okleveles említésekor főleg az ragadja meg figyelmünket, hogy az a magyar királyság kezdetén *királyi javadalmat*, u. n. *kisebb haszonvételt* képezett. A nevezett pannonhalmi okmányban Sz. István e rév egy harmadát a szent-mártoni apátságnak adományozza.²⁾ E harmad nem mint várjóság, hanem mint királyi haszonvételi jog ment a benczések tulajdonába, s mint ilyet adta annak másik harmadát a pozsonyi főispánnak, mi nyilván akkor történhetett, mikor a király a megyét alapította. A harmadik harmad azután is mint haszonvételi jog a király kezén maradt, mígnem kegye végre azt is eladományozta.

Az új adományos a *pilisi apát* volt. Mikor jutott ő, melyik király adományából ezen rév-harmadhoz, nem tud-

¹⁾ Bél: *Not Hung.* I, 101. És Király: *A pozsonyi nagy-dunai vám- és rév-jog története*, Pozsony 1890. 2. l.

²⁾ *tertia pars tributi de Poson.* Fejérpataky: *A pannonhalmi apátság alapító oklevele*, Budapest 1878. 27. l.

jük. Valószínű azonban, hogy ez III. Béla avagy II. Endre alatt történt. IV. Béla csak annyit mond 1254-ben kiállított oklevelében, hogy a pilisi apát, János, eléje járult s őt az apátsági vagyron megerősítésére kérte, kiemelve azt, hogy a róla szóló királyi oklevelek elvesztek.¹⁾ A király ennek következtében szívesen teljesítette János apát kérését s megerősítette az apátság jószágait, köztük a pozsonyi rév részét is.²⁾ Megtudjuk egyszersmind az oklevélből azt, hogy a csötörtökhelyi vám a pozsonyi révhez tartozott, s minthogy ezen Csötörtökhely alatt a csallóközi Csötörtök értendő, mely úgy a Nagydunától, mint a Csallóközt északról befogó Kisdunától egyaránt távol esik, világos, hogy a pozsonyi révhez tartozó csütörtökhelyi tributum alatt nem vízi, hanem *szárazvámot* kell értetnünk.

Kétségtelen, hogy a pilisi apát már IV. Béla király elődjénél szerzett érdemeket arra, hogy a révvámot részben megkapja. Az oklevelek elveszvéen, az érdemek ismeretlenek előttünk. De ismerjük azokat későbbi időkből. IV. Béla idején, 1252-ben ugyanis János apát a pozsonyi vár tövében a Vödricz nevű részen, ott, ahol ma a katonai élelmezési ház áll,³⁾ a vár erősítésére saját költségén

¹⁾ humiliter supplicavit, ut possessiones tributa ac redditus ecclesie de Plys, quorum privilegia amissa fuerant, nostri privilegii iterato dignaremur munimine confirmare. Alább: munitamenta quorum in civitate Strigoniensi erant perdita. Békefi: *A pilisi apátság története*, Pécs 1891. 317. l.

²⁾ Preterea medietas tributí regalis de Posonio, cum due partes totius tributí Posoniensis ad nos pertinerent, de quibus unam partem habet ecclesia Sancti Martini de Sacro Monte Panonie, aliam partem possidet ecclesia de Plys antedicta; terciam vero par-

tem percipit comes Posoniensis pro tempore constitutus. Item tertia pars tributí de Cheturtucheil, pertinens ad tributum Posoniense. Békefinél: *A pilisi apátság tört.* 317. l.

³⁾ Ez úgy Rómer, mint Rakovszky nézete is. Ismételve fordultunk meg a katonai élelmezési ház szűk udvarában régi alapfalak után kutatva. Ilyeneknek itt semmi nyoma. A szomszéd, szintén katona-aerariális házban a várba a vizet feljuttató gépház ma is fenn van. Közönségesen vízi-toronynak nevezik a Teréz-város lakói, s akárhány ember emlékszik még arra, hogy e

tornyot és mellette házakat építtetett.¹⁾ A toronynyal a vár erősítése jelentékenyen gyarapodott, de jó hasznát vette annak az apát úr is, mivel az ő oltalma alatt szedette a vízi és száraz vámot. Ekkép tehát bizonyos, hogy a dunai átjáró, a Dunarév helye nem ott volt, hol az a legújabb időkgig, míg a hajóhíd fennállott, volt, t. i. a ligeti kávéház és a koronázási tér között, hanem ott, hol ma a horgonyórság van, úgy hogy a mai dunai átjáró kimutathatólag immár a negyedik.²⁾ És nyilván nem igen gondolkodnak a dolgok menetén mindazok, kik, mióta egy pár száz lépéssel lejjebb kell kerülniök, hogy a városból a ligetbe juthassanak, ócsárlásra fakadnak. Az átkelésnek folyómentén való alább kerülése nagyon örvendetes jel annak szemében, ki a város fejlődését és jövőjét a maga kényelménél többre becsüli, mert az alább került dunai átjáró a város gyarapodását, térben való növekedését mutatja.

Hogy a dunai rév valóban a Pötschen-sziget közelébe esett régen, azt egy másik jelenségből is biztosan következtethetjük. E jelenség *Ligetfalu*. Amint a megszüntetett hajóhíd Duna jobbparti oldalán kávéház és korcsma keletkezett, úgy keletkeztek a régi időben is a vízi toronynyal szemben egyes házak, melyek Ligetfalu első csiráit képezték.

De abból, hogy a Dunarév hajdan a folyam felsőbb szakaszához esett, a topografiát illetőleg még más tanulságot is meríthetünk. Ma a Dunapart az élelmezési háztól mintegy 50 méterre esik délre. Hajdan a Duna bellebb ért a

helyiségben a körben hajtott lovak hogyan hajtották fel a várba a szükséges ivóvizet.

¹⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 218. Azonkiv. lásd *Századok*, XI, 606.

²⁾ Itt azon *ideiglenes* átkelőt nem értjük, mely azalatt, hogy az állandó

híd épült, a haltérről vezetett át a tulsó partra. A hajóhídnek ezen ideiglenes fellebbhúzása azért volt szükséges, mivel az új híd és a régi hajóhíd közt az uszályhajókat vontatott gőzhajók meg nem fordulhattak anélkül, hogy az épülő hídon kárt ne tet-

városi területbe. Illetőleg ott, hol ma a vödriczki út van, régen a Duna folyt. Ott hol ma a Ferencz-Józsefvárosban a Dunasor vonul el, szintén a Duna árjai hömpölyögtek. A színház és a sétatér táján szigetségek léteztek s a mai emelkedett Dunapart csak feltöltések és a rakpart emelésének eredménye. Ilyképen a Duna mesterségesen lett a városi területtől elszorítva, s ez elszorítását egészen a folyamoknak a földrotatója elméletére alapított, oldalvást való törekvésének tulajdonítani, mindenestre hibás felfogás volna.

A pilisi apátnak vámszedési jogát IV. Béla két ízben is megerősítette, 1248-ban¹⁾ és 1254-ben.²⁾ Azonban hogy mi módon történt a vámszedés, nem tudjuk. Abból, hogy 1351-ben a pilisi apátnak egy Jakab nevű vámszedője ismeretes,³⁾ némelyek azt következtetik, hogy az apátság a vámot nem adta bérbe, hanem saját költségén tartva azt, maga szedette az illetéket. E nézetet el is fogadhatnók, ha a pilisi apát a rév egyedüli birtokosa lett volna, de mint-hogy a rév jövedelmében a főispán is, a sz. mártóni apátság is osztozott, más nézetre alig jöhetünk, mint arra, hogy a révnek mindhárom részvényese egyformán viselte a révtartási költséget s egyformán osztozott is annak jövedelmében.

Különben a vámjövedelem nem ment teljesen jogtulajdonosaik kezébe. A beszedett vám tizede az esztergomi érseket illette. Imre király 1198-ban aziránt tesz ígéretet, hogy ő a vámok tizedét a Szepességben és *Pozsonyban* az esztergomi érseknek adja.⁴⁾ Követni kívánta t. i. eldődcit, kik azért, mivel az esztergomi érsekek által koronáztattak

---

tek volna. Különben e helyen régibb időkben szintén rendes átjáró volt.

¹⁾ Békefi: *A pilisi apátság tört.* Oktár LXVIII. sz. a.

²⁾ Ugyanott XXXV. sz. a. Pozs. városi ltárban Lad. 46. Nr. 2341.

³⁾ Békefi i. m. 207. l. és Oktár XLIX. sz. a.

⁴⁾ *decimam tributorum in terra Scipiensi et in posonio.* Fejérmél: *Cod. Dipl.* II, 324. Knauznál: *Mon. Eccl. Strig.* I, 156.

meg, nekik hálából a királyi jövedelmek tizedét engedték át. S így bár utóbb a pozsonyi révvám egészen kiesett a királyok kezéből, az esztergomi érsek szerzett tizedszedési joga azután is fennmaradt mindaddig, mígnem arról Tamás érsek 1306-ban a pozsonyi prépost és káptalan javára lemondott.

A pilisi apátság másfélszázadon át szedte a pozsonyi rév- és szárazvám őt illető részét. Tartósabb élvezője volt annak a pannonhalmi apátság, mely a legújabb időkig, bár nem perlekedés nélkül, tartotta a révre való jogát elismerésben. II. Béla király nemcsak hogy megerősítette neki 1137-ben a maga részét, hanem egyúttal neki adományozta a Pozsonyvármegyében levő összes vámok egyharmadát is.¹⁾ S ez adományt megerősítette 1262-ben IV. Béla király.²⁾

Már magának a révnek királyi haszonvételi minősége s mint ilyenek magános kezekbe történt bocsátása eléggé bizonyítja azt, hogy a városi terület nem lehetett várjóság. De még inkább kitűnik az, ha a városi terület egy másik részét, a *Vödriczet* tekintjük.

Előre kell bocsátanunk, hogy a régi Vödricz nem azonos a mai Vödriczcel. Régen az egy egész terület volt, ma csak egy szerény utcza a háltér és a váraljai révpart között a Terézvárosban. Az úgynevezett Zuckermantl is hajdan vödriczi területet képezett. Szóval, hogy az az egész terület, mely a Vízhegy alján a háltértől a városi felhagyott kőbányáig s azon túl is Vödricz volt, azt eléggé bizonyítva látjuk neve által. Neve ugyanis a Vödricz nevű folyóvíztől ered. E víz Pozsonymegyében a Récese és Borostyánkő közt fekvő vidéken a Hajdu és Erdődy hegyek közt ered

¹⁾ Eredeti oklevél a pannonhalmi főapátság ltban. Cap. 26. lit. O.

²⁾ Eredeti oklevél a pannonhalmi főapátság ltban. Cap. 13. lit. L.

s elég sebes eséssel Károlyfalva meg Pozsony között szakad a Dunába. Van mellékvize is, mely Kis-Vödricz néven Károlyfalvánál jut a Duna ágyába. XIII. századi okmányainkban mindkét Vödricz Wydricha, Wydurcha, Widricha, Nog Wyzdrice és Ozzywizdrice neveken említetik.¹⁾ Hogy az Ozzywizdrice alatt a Kis-Vödricz értendő, az nemcsak abból tetszik ki, mivel a Nagy-Vödriczczel szemben van állítva, hanem elnevezéséből is, mert az Ozzy nem egyéb, mint a magyar *Aszu* azaz *Száraz*, mely szó régi vízrajzunkban nem éppen ritka jelenség.²⁾ Ha az a terület, mely nevét folyóvíztől vette, ma addig nem terjed, hol e víz habjait hömpölygeti, ez világosan azt bizonyítja, hogy az idők folyásában e terület megrövidült. Történt pedig az akkép, hogy Pozsony későbbi kiépítésében a Zuckermantl nevű városrész épült fel a Vödricz nevű folyó és a Vödricz nevű városrész között.

A régmultra nézve tehát képzeljük mindazt Vödricznek, ami a mai haltértől a Malomvölgyig s azon túl is terjed s akkor nem fogunk könnyen kísértetbe jutni, hogy ezt az egész területet pozsonyi várföldnek higyjük csupán csak amiatt, mivel egy okmányban *a pozsonyi várnak vödriczi erdőcsőszeiről* olvasunk. 1288-ban IV. László király Jakab comesnek, a pozsonyi bírónak Vödriczen *a pozsonyi vár erdőcsőszeinek birtokát* adományozta,³⁾ s a pozsonyi káptalan át is irta Jakab számára super possessionibus Wydrice a királyi adománylevelet.⁴⁾ Ez okmány nagyon alkalmas arra, hogy első pillanatra csakugyan felköltse bennünk a hitet, hogy Vödricz pozsonyi várbirtok, ám ha jobban

¹⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* IV, I, 349. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV, 306. 310. 311.

²⁾ Ortway: *Magyarország régi vízrajza*, II, 83. 84.

³⁾ terram custodum silve castri

nostri Poseniensis retro ipsum castrum Poseniense constitutum inter duos fluvios Wydriche nuncupatos. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV, 310—312.

⁴⁾ Ered. okl. a pozs. városi ltban. *Haz. Okltár*, 109—110. ll.

olvassuk az okmányt, magunktól is könnyen rájöhetünk arra, hogy itt nincs az *egész* Vödriczről szó, hanem annak azon részéről, mely a Nagy- és a Kis-Vödricz folyók közé esett. Oly pontosan írja le a várföld határait a nevezett okirat, hogy felkeresésében nem is tévedhetünk. Ez a vödriczi várföld, melylyel többféle haszonvételi dolog függött össze: úgy mint cseberadó, malomtartási jog, sziget-ségek, majorsági telepek, erdőségek és kaszálók, terjedelmére mintegy 30 ekényire volt tehető.¹⁾ Kiterjedt hosszában a Dunától a stomfai útig, szélteben pedig a Vödricztől az Ozzywizdriczeig, azaz a Nagy-Vödricztől a Kis-Vödriczig, mely utóbbi a pozsonyi várföldeket elválasztotta a dévényi várföldektől.²⁾ Mindezt a területet a király Jakab birónak és utódjainak úgy adományozta, hogy abban sem a pozsonyi grófnak, sem bármelyik tisztjének hatalma ne legyen.³⁾

Ezt szem előtt tartva, kétségtelen, hogy nekünk a mai haltértől vagy a Vödricz-utcza elejétől kiindulva az egész Vödriczen és Zukermantlon, illetőleg a váraljai révparton át kell haladnunk, sőt azon túl is, hogy a XI—XIII. században fennállott várföldet elérjük. El kell haladnunk a városi sorompón túl levő katolikus és zsidótemetők mellett, végig kell mennünk a Malomvölgybe vezető fasoron s ennek végétől lemennünk a nevezett völgybe, melynek fenekén a Nagy-Vödricz vize csendesen folyik. Amint aztán a károlyfalvi úton, az első szárazmalom (most Lanfranconi villa) sarkán, a Sz. János szoborral szemben levő

¹⁾ Egy *aratum* vagyis egy *ekényi föld* a tihanyi conventnek egy 1296. évi okirata szerint 130 holdat tett. Fejér: *Cod. Dipl.* IX. VII, 720. Azonkív. lásd Knauz: *Magyar Sion*, III, 715—716.

²⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV, 310—312.

³⁾ a *iurisdictione et proprietate eiusdem castri nostri et Comitatus sui, et jobagionum suorum excipientes, auctoritate presencium, et pariter eximentes . . . .* Wenzel: *Árpádok. új Okmtár*, IV, 310.

fahidon áthaladunk, akkor már is a régi várjószágon, a jobbágy-csőszök földén állunk. Oly távol van az a mai Pozsony nyugati részétől, hogy csakis a topografiai viszonyok teljes félreismerése következtében azonosíthatni Jakab bíró adományos földét a mai Váraljával.

Sőt némely jel mintha arra is mutatna, hogy még a két Vödricz közt fekvő föld sem volt egészen várföld. Nagyon meglepő ugyanis, hogy már egy évvel rá, 1289-ben¹⁾ a pozsonyi polgárság e birtok miatt perbe keveredett Jakabbal. Jakab ekkor már nem volt bíró s hogy miben állott legyen a per tulajdonképi lényege, azt az okmányból meg nem tudjuk. De elég könnyen sejthetjük. Aligha más miatt zörrent össze a városi polgárság egykori fejével, mint azért, mivel Jakab a várföldön kívül nem várjószágra, azaz *városi földre* is kiterjesztette birtokjogát. Az 1288-ik évi okirat világosan körülírja László király adományának határait, melyek: a Kis-Vödricz és a stomfai út. A stomfai út ma is egészen a réginek nyomán halad. Ugyanaz az út az, melyen ma akár a Malomvölgyből, akár a Mélyút felől jövet a Vaskúthoz kocsikázunk. Mielőtt a Vöröshídhöz jönnénk, a mai tölténygyárnál balra haladunk Lamács felé, honnan az út Bisztricznek s aztán Stomfának tart. Nagyon valószínű, hogy egykor ez út határt is képezett a pozsonyi és a stomfai várföldek közt, mert Stomfán is épp úgy volt várispánság mint Pozsonyban.²⁾ Alig hihetjük, hogy a határnak ilyen megjelölése mellett a pozsonyi erdő-kertülő jobbágyok földé iránt 1289-ben valami félreértés támadhatott volna. Mert ha támadt, az legott támadt volna, még 1288-ban, midőn az adományozás történt. Ám a per egy évvel később, még csak 1289-ben tört ki és azért sokkal

¹⁾ Az okirat 1287-ről szól, de ez nyilván (eredeti vagy másolási?) tévedés.

²⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* V. I, 130. VIII. III, 83. VIII. VII, 184. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV, 218. VIII, 336. IX, 251.

hihetőbb az, hogy a per anyaga nem a Vödriczen túl, hanem azon innen fektet. Jakab bíró valószínűleg a Vödricz vizének balpartján is birtokosnak képzelte és hirdette magát, oly helyen, mely már *városi terület* volt.

Ez egyszersmind legjobban bizonyítaná azt, mit amúgy is már a mondottakból bizonyítottunk hiszünk, hogy a Váralj, a mai Vödricz és Zuckermantl nem voltak várföldek, hanem városi terület. Egyébiránt a pernek barátságos kiegyezés vetett véget. Jakab a község hasznának előmozdítását ígérte, azaz értelmezésünk szerint a bitorolt városi területet kezeiből kibocsátva visszaengedte a polgárságnak, mely is aztán ennek fejében háborítlan birtokában hagyta a neki királyilag adományozott várföldnek.¹⁾

Csakis megerősít felfogásunkban ama másik adat, mely a pozsonyi Váraljra vonatkozólag ezen időszakból reánk szállott. A pilisi apát ugyanis nemcsak tornyot emelt a vár alján, hanem *házakat, udvarhelyeket* is létesített ennek szomszédságában, ami csak úgy volt lehetséges, hogy ez a terület sem volt várföld. A király nagyra vette az apát úr költekezését s jutalmazásaul őt e házak után fizetendő mindennemű adó alól fölmentette.

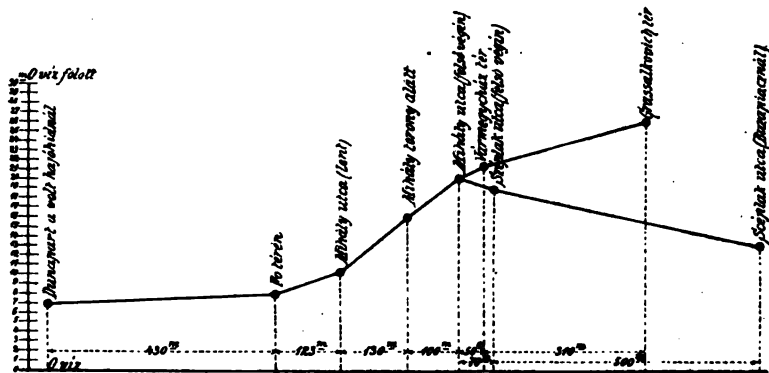
Ugyancsak a vödriczi határban voltak azon szőlők is, melyeknek birtokára a nevezett apát úr szert tett. Egy 1254. jun. 28-iki okirat szerint a pilisi apátsághoz tartoztak Pozsony határában a *Khürsner* más néven *Haffner*; *Khürsner* másképp *Schmidl*; *Zwettler* más néven *Volradl*; *Zwettler* más néven *Schmidl*; *Thonau-Leuttn* és *Hochweingarten* nevű szőlők.²⁾ Az apátság mindenesetre nem volt jelentéktelen birtokos Pozsonyban s minden arra mutat, hogy birtokszerzése nem várjószágon történt. A váraljai sorompón túl a pozsonyi várhegynek Duna felé néző oldala ma is virágzó szőlőkkel ékeskedik.

¹⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV, 306.

²⁾ Zirczi apátsági ltár II, 923. sz. 64. l. Békefi: *A pilisi apátság*, I, 207.

Széplak.

Ami a városi területnek egy másik részét, *Széplakot* illeti, azon nézetten vagyunk, hogy ez már várföldet képezett. Széplak ott terült el, hol ma a Széplak-utcza van, mely régebben, de ma is a közhasználatban Magyar-utczának neveztetik s ekkép úgy régi, mint mai nevével egyaránt bizonyítja, hogy XIII. századi telepesei *magyarok* voltak. Aligha állott sokkal többől mint egy utczából. Ezt szőlők vették körül, melyek okmányilag emlittetnek. 1279-ben ugyanis Jakab, János és Endre, a fentebb említett vödriczi birtokosnak, Jakab nemesnek fiai eladták pusztult

17. Pozsony területének magasság-vizonyai.

szőlőjüket Széplak falu hegyein.¹⁾ E tudósításban a széplaki *hegyek* említése lep meg, mert Pozsony mai lakójának úgy tetszik, mintha a Széplaki utcza táján hegyekről nem lehet szó. Pedig az okmány helyesen jellemzi Pozsony e tájának topografiáját. Erről csakhamar meg is győződhetünk, ha a Duna felől jövet akár a Mihály-utczán, akár a Vásár- és Nagy-Lajos-téren át a Széplak-utczába sétálunk. A terrenumnak itt akkora emelkedése van, hogy a létesítendő közúti vaspályának nem csekély nehézséget okoz. A

¹⁾ vineam suam desertam sitam inter vineas Ecclesie Posouiensis in montibus ville Zeplok. Ered. okl. a pozs. kápt. ltban. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV, 207.

Sz. Háromság-temploma s tőszomszédságában a vármegyeház a Duna szintje felett 21 méternyi niveau-magasságban áll s az, ki a Széplak-utczából a Fa-utczán át halad akár a város, akár a vasút felé, a niveaunak emelkedését ugyan csak észreveszi menetközben. Ha elgondoljuk városunknak e területét XI—XIII. századi állapotában, t. i. egy- és kétemeletes házak nélkül, csupán csak csekély számú alacsony házacskákkal és viskókkal, akkor nagyon is könnyen fogjuk megérteni azt, hogy a XIII. század diploma-írója széplaki hegyekről beszél.¹⁾

E részben tehát nincs is, nem is lehet a diploma közlése ellen kifogásunk. Kifogásunk csak amiatt éri, mivel meg nem mondja, hogy a Jakabfiak hogyan s miként jutottak a széplaki szőlő birtokába. Azt hisszük alig szenved kétséget, hogy ez is királyi adomány következtében történt, úgy mikép Vödriczen, hol a király nem városi, de várterületet adományozott Jakabnak. A Széplakon adományozott szőlő a várhoz tartozhatott, s amint a két Vödricz-közben egykor a várispánsághoz tartozó erdő-csöszök tanyáztak, úgy tanyáztak Széplakon szőlőműves-jobbágyok. E nézetben megerősít IV. László királynak egy 1288. évi okmánya. Ő tekintettel azon nagy károkra, melyeket a pozsonyi polgárok a cseh király pusztítása következtében szenvedtek, nekik Széplak falut adja, *melyben a pozsonyi vár vendégnépe lakott.*²⁾ És IV. Lászlónak ezen adományát

¹⁾ Meg kell e helyen még jegyez-nünk, hogy Pozsony város határában a Réceei út irányában ma is *Lang-Schöndorf* nevű szőlők vannak. Nincs kizárva, hogy okmányunkban ezen területről van szó s akkor annak közleményéhez még kevesebb gáncs férhetne.

²⁾ *consideratis ipsorum (civium) inediis et paupertatibus, ut hy, qui*

*de nostris civibus aufugerant, in eadem redirent civitatem, et per hoc ipsa eadem civitas nostra Regalis ampliari valeat et augeri, quandam villam Zeplak vocatam circa Posonium existentem, in qua hospites castris Posoniensis resident et morantur, memoratis civibus nostris de Posonio adományozza. Ered. okl. a poza. városi ltban. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV. 309.*

megerősítette 1292-ben III. Endre király.¹⁾ Sőt 1297-ben elrendeli Széplak helységnek Pozsony városával való egyesülését, azon czélból, hogy Pozsony városának megfogyott lakossága ekkép új néppel gyarapodjék, másrészt pedig, hogy Széplak lerontandó házainak anyagából a város bástyái megerősíttessenek.²⁾

A mondottakból tehát eléggé megbizható tudomást szerezhettünk a mai Pozsony Árpádház-korszaki területének a várhoz, illetőleg a várispánsághoz való viszonyáról. Midőn azt látjuk, hogy a mai Vödricz nem várföld, a mai Széplak-utcza tájéka már várföld, míg a dunai rév mint királyi haszonvétel, a főispán és a papurak jogbirtokába megy át, akkor okvetlenül azt kell hinnünk, hogy a városi területnek ilyszertü birtokjogi alakulása különös körülményeknek a következménye. A dunai rév, királyi haszonvétel lévén, a dolog megértésében mi nehézséget sem tehet. De már az feltűnő, hogy a várhoz legközelebb esett városi terület, a Váralj, nem a várnak földje volt, úgy mint Széplak avagy a két Vödricz közt fekvő erdőterület, mert mindenesetre legkevésbbé eshetik nehézség alá annak felvétele, hogy valamely vár a vele közvetlen szomszédságában levő földet a magáéként elfoglalva tartotta.

Valóban nem is szenved kétséget, hogy rendes viszonyok között a mai Váralj más mint várföld nem lehetett volna. És minthogy ez még sem volt várföld, abból a viszonyok nem rendes voltára kell következtetnünk. Állottak pedig

---

¹⁾ Ered. okl. a pozs. városi ltban. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, V, 65.

²⁾ Hospitibus nostris in civitate Posoniensi existentibus de munificentia Regia gratiam duximus faciendam, ut populi de villa *Zceplok* existentes, se in civitatem nostram Posoniensem transferre debeant causa commorandi,

illa et eadem libertate gaudeant, qua alii cives nostri de Posonio gratulantur, et omnia edificia dictorum populorum tam in lapidibus, quam in aliis constructa pro municione civitatis nostre antedictae duximus deputanda. Ered. okl. a pozsonyi városi ltban. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, V, 170.

ezek nézettink szerint abban, hogy a várispánság szervezésekor a váraljai terület már el volt foglalva, tehát a vár számára ki nem hasíttathatott. Mikép az előző előadásból tudjuk, a pozsonyi vár felépítése megelőzte a honfoglaló magyarokat. A vár alján az ősi Pozsony már gyarapodóban volt, még mielőtt a magyar hódító kezeire került. A vezérek egész korszakán át a vár és a Váralj viszonya meghatározatlan maradt. Nem is volt rá ok, hogy a viszony títzetesebben meghatározottassék, mert a honfoglaló magyarok várispánsági intézményeket nem létesítettek, sőt tekintve harczmodorukat s lovasságra alapított hadierejüket, nem is létesíthettek. A hazában talált várakkal és váraljakkal szemben gyakorlati eljárásuk az volt, hogy a várakat hatalmukba ejtették s maguk számára biztosították. A váraljak lakosságával szemben pedig úgy határoztak, hogy azok békés meghódolás esetén nyugton hagyattak falaik között és birtokaik, fekvőségeik élvezetében.¹⁾ Pozsonynál is bizonyára ugyanez a hadi praxis emelkedett érvényre. A vár magyar kézre került, a Váralj lakossága háborítlanul hagyatott. Midőn aztán a monarchia megalapításakor Sz. István a várispánságot létesítette, ennek földi kihasználásában tényleges jogokat nem sérthetett. Bizonyos, hogy oly nagy intézmények létrehozásában, milyenek a hadi várispánságok és a polgári vármegyék voltak, az alapító király vállaira súlyos gondok nehezettek. Mert a várispánságok fenntartásához nemcsak jobbágyság, de ennek eltartására termő földek is kellettek. Igaz a nemzetségek által meg nem szállott földek roppant kiterjedésben állottak a király rendelkezésére az ország minden részében, de ezeknek kitudása s kimérése nem csekély zavarokat okozhatott s hogy mennyire kimélte a király a nemzetségek s a nemzetségi

---

¹⁾ Ez a Névtelen jegyző krónikájának minden lapjából kitűnik.

tagok birtokjogait, azt eléggé megérthetjük abból, hogy a várispánságok földei sehol sem képeznek egy tagosított complexumot, hanem mindenfelé, sokszor egész más politikai megyékbe eső dirib-darab földeket és majorokat.

A pozsonyi Váralj, de a városnak a Váraljtól odább keletre, a mai tulajdonképi városi területe is már *megszállott föld* volt, melyet a várispánság számára kihalítani nem lehetett. Széplak tája még lakatlan volt. Még csak a királyok korában kerülnek oda magyar vendégnépek, kétségtelenül azon czélből, hogy bortermeléssel járuljanak a várispánság szükségleteinek kielégítéséhez. Széplak tájának a vári kötelékbe való felvétele által a király személyes birtokjogokat nem sértett.

Különben a városi területnek a várhoz való viszonya közelebbi ismeretét az adatok elégtelensége ez időszerint még nem teszi lehetségessé. De egy kérdésre, azt hisszük, már is felelhetünk egész határozottan. Arra a kérdésre t. i. hogy a pozsonyi várnak a városi területtel való közvetlen érintkezése következtében minő befolyást gyakorolt a város községi gyarapodására s anyagi eszközeinek felvirágoztatására?

Hazánk egyik elsőrangú történetbuvára e kérdésre nem kedvezőleg válaszol. Nézete szerint a hadiszervezet nem kedvező a polgári életnek s nem is szolgálhatott a polgári élet fejlesztésére, egy oly időben, midőn az akkori fogalmak szerint a fegyvert viselő osztály az ipart és kereskedést magához méltónak nem tartotta, és azért az ebbeli foglalkozást csak szolganép kezére bízta. A városokat és kiváltságos helyeket lakó polgárság ez okból mindig úgy fogta fel helyzetét, hogy a véderő főtisztviselőiben nem látta érdekeinek előmozdítóit, hanem inkább elleneseit.¹⁾

Hogy voltak Pozsonyban is idők, mikor a város és a vár nem békés együttélésnek örvendtek, azt ha az irott

¹⁾ Pesty: *A várispánságok története*, 184, 185 ll.

V. Fejezet.

18. A pozsonyi dom tornya a várhegy felől.

történelem nem is mondaná, az irásnál is hivebben és szavahihetőbben hirdeti egy hatalmas emlék, mely városunk épülettömegei fölé büszkén emelkedik. Koronázási domunk tornya az, mely mikép látni fogjuk, még az itt tárgyalásban levő időszakban épült fel. E dom-torony néma merev-

A pozsonyi dom tornyának tanúsága.

sége daczára is valóban minden krónikánál érdekeseb regélő. Csak meg kell figyelniük helyzetében és constructiójában, hogy vallomását megértsük. Midőn a bécsi Sz. István-templom nagyhirű kiépítője Schmidt tanár tornyunkat elítélőleg „építészeti szörnyeteg“-nek nevezte, azt csakis az architectus szemével tekintette és bírálta meg. Csakhogy ez a bírálat nagyon egyoldalú és igaztalan. Mert a torony egészen más felfogást igényel. Mondottuk, hogy azt helyzetében és constructiójában kell tekinteniük. Alapjai mélyen benyúlnak az egykori város-árok posványos talajába, úgy annyira, hogy ha városunk e része valamikor nivelliroztatni fog, a torony egész földszinti része föld alá kerül. Alapjától fel tetejéig egyformán zömök és nehézkes. Alsó része, hol a tornyok rendszerint át vannak törve, hogy ajtón vagy portán az emberek ki- s bejárjanak,

10. A pozsonyi dom tornyához épített lépcsőház.

se ajtóval se portával nem bír. A két ablaknyílás, mely földszinti részében látható, nem eredeti ablak, hanem utóbb készült, hogy a sekrestye papurai világosságot kapjanak zsolozsmáik olvasására. Felsőbb részeiben is kevés nyílása van, az első emeleten, meg az éktelen sisak közelében, melyet az értelmetlenség és izléstelenség rakott rá csúfságúl. Es még inkább kell hogy feltűnjék belső szervezete, az a sajátossága, hogy nincs felvezető lépcsője, mert ami lépcső felvezet emeleti részébe, az már a tornyon kívül van s későbbi építmény,

úgy hogy világos, hogy azok, kik e toronyra jutni akartak, eredetileg csak kötélhágcsón juthattak oda. És miért mindez a különösség? Semmi egyéb miatt, mint azért, *mivel e torony eredetileg és tulajdonképen harczias célra, erőd-toronyul épült.*

Amennyire az egykorú és közelkorú krónikákból tudjuk, Pozsony leginkább a vízi oldal felől lett megtámadva, de bizonyos, hogy a hegyi oldal felől is látta magára az ellenség tömegeit zúdulni. Akár az egyik, akár a másik oldal felől lett legyen ellene az ostrom intézve, annyi bizonyos, hogy ott, hol a dom erődtornya áll, legkevésbbé érhetne külső ellenségtől veszedelem. A terrenum, mely itt a város és a várhegy közé szorul, nem olyan, hogy nagy csapatok ostromát lehetségessé tette volna s amellet kettős tűznek is lett volna ilyen ostromlóserég kitéve: a város és a vár felől. Ebből eléggé megérthető, hogy a zömök templomtorony nem is a külső ellenség, azaz nem a távolból ide jött ellenség ellen épült, hanem igenis a közelben levő, azaz a belső, vagyis jobban mondva a felső ellenség ellen. Azon ellenség ellen, *mely a várban tanyázott* s onnan intézhette támadását az alantas város ellen. Tornyunk eszerint mint gránitba vésett hieroglyph hirdeti a várkatonaság és a városi polgárság közt lefolyt harczokat, mit ha megértünk, nemcsak az építészek ítéletének egyoldalu szigorán kell enyhítenünk, hanem el kell ismernünk azt is, hogy a várnak közelfekvése nem volt mindig üdvös a városi jólét és gyarapodás fejlődésére.

De azért a történelemnek egyéb tanúsága iránt sem lehetünk elfogultak. Ha ugyanis áll, hogy a vár felől kitört vihar egyes esetekben a város pusztítását vonta maga után, akkor áll az is, hogy épp a várnak oltalma és őrködése mellett indulhatott a város békésebb fejlődésnek. A középkor a lovagság kora volt, ám nemcsak a nemesebb értelemben vett lovagságé, hanem ama rablólovagságé is,

mely annyi véres nyomát hagyta maga után a történelemben, nálunk is másutt is. Csak forgatni kell kissé a világtörténelem lapjait, hogy fogalmat kapjunk a fékvesztett hatalmaskodás garázdálkodásáról s azt hisszük könnyen meg fogunk barátkozni a gondolattal, hogy a városok és helységek történetében az állandó garnisonoknak nagy érdemeik is lehetnek. A kard nem jelenti mindig a pusztítást, a fellegrvárak nem mindig azonosok a nép és polgárság szabadsága fölé kerekedett zsarnoksággal. Ezért kell, hogy szelídebben ítéljük meg a katonai institutiókat ott, hol azok értékét a culturtörténelem mezején mérlegeljük. Látni fogjuk, hogy Pozsony városa is nem egyszer éppen várának köszönhette menekülését.

Egyébiránt a várispánsági institutió mint ilyen, amúgy sem volt tartós életti. Nagyon gyorsan rendült meg alapjaiban és kezdett gyöngülni hatásában. A XIII. század végén már alig is lehet szó róla és semmisen jellemzi megbénultságát jobban, mint III. Endrének nyilatkozata egyik 1299. évi oklevelében. E szerint ő a fel-abonyi *várjobbágyokat* azért menti fel első és eredeti állapotjukból és teszi őket országos nemesekké, *hogy a harcosok száma szaporodjék.*¹⁾ Tehát a várjobbágyosság, mely a várispánsági intézmény lényege szerint a monarchia *született katonasága* volt, a XIII. század végén már annyira nem volt az, hogy nemesíteni kellett, miszerint újból eredeti rendeltetésének megfelelhessen.

Amellett mi még azt is tartjuk, hogy a várispánság mint katonai intézmény még az esetre sem akadályozhatta volna meg Pozsony felvirágzását, ha mint intézmény kevésbé gyöngült volna is meg. Mert Pozsony épp geográfiai fekvésében bírta fejlődésének biztosítékát. Alig lehet valami tánulságosabb, mint egy a terrenum alakulását híven feltüntető térkép. Azt látjuk ezen, hogy a Kis-Kárpátok

¹⁾ *ut numerus Bellatorum augeatur.* Fejér: *Cod. Dipl.* VI. II, 190.

éjszakkéleti hajlásukban két termő talaju síkvidéket választanak el, melyet egyfelől a Morva, másfelől a Vág határolnak. A Morva- és a Vág völgyek népek és áruk számára külön közlekedési utakat képeznek, tehát elejétől fogva történelmi hivatással bírtak. Ezt eléggé hangsúlyoztuk már Pozsony ó-kori történetének vázolásánál. Ott figyelmeztettünk arra, hogy Maásztnál és Stomfánál római nyomokra bukkantak, s így bizonyos, hogy a római hadút, mely mindig kereskedelmi út is volt, ott haladt el, hol ma a pozsony-stomfai országos út halad. Másfelől Sz.-Györgynek, Bazinnak, Modernak a középkoron át elfoglalt városi és kereskedelmi pozíciója meg váltig afelől győz meg, hogy a Vág völgy nagy kereskedelmi útja összeesett a pozsony-modori országos úttal. Hogyan van az, hogy a morvavölgyi út Stomfától nem egyenest Dévénynek vette irányát, amidőn ez által a Morvának a Dunába való torkolatát érte volna el? Nem is szenved kétséget, hogy a morvavölgyi útnak ez lett volna természetes végkiágazása, ha útközben oly akadály nincsen, mely az életet és a forgalmat a Kis-Kárpátok mindkét lejtőjén más irányba nem tereli. A stomfai út Bisztríczen alúl tér ki Dévény irányából s közeledik negyedkör alakjában Pozsony felé. A dévényi Nagytető állja útját meg a Hidegkúti hegység. Ez előtt hajolt meg a barbár, a római és az ezekre következett mindenféle culturnép. Előtte hajoltak meg a modern mérnökök is, kik a magyar királyi állami vasút vonalát itt kiépítették. És így a Középduna meg a Keleti-tenger közt fekvő két nagy átjáró-völgy kijáratai *sajátságos módon éppen Pozsonynál egyesültek s adtak e helynek jelentőséget*, épp úgy, amint az Alpeseken át vezetett hadi és kereskedelmi utak mindama helyeken, hol egymást keresztezték avagy folyóvíznél végződtek, maig virágzó nagy városokat létesítettek.

VI.

A vallásos élet. Az őskereszténység. A pozsonyi avar püspökség kérdése.

A római legionarius, ki karddal és pilummal terjesztette az imperium nagyságát, nemcsak hódító, de civilisator is volt. Útjai nemcsak hadi, hanem kereskedelmi utak is voltak. Ahol hódított és földet foglalt, ott telepített is és telepeibe bevitte a római műveltséget. Így történt hogy hazánkban is a rómainak beköltözésével és állandó letelepedésével a nyugati civilisatio csirái megfogamzottak.

Akár a római Pannoniát, akár a római Daciát tekintjük, itt is ott is a római cultura számos jelenségével találkozunk. A telepek helyén municipális élet kezdett ébredni. Mindenfelé a római jogszolgáltatás lépett érvényre. A társadalmi viszonyok egészen átalakultak. A kereskedelmi életet megélénkítette a nagyszerű úthálózat. Művészet és fényűzés nyomon haladt az előbb említett tényezőkkel. Amphitheatrumok, vízvezetések, hideg- s melegfürdők nélkülözhetetlen életszükségletekké lettek s habár óriási volt is a különbség Róma és a vidéki fővárosok: Carnuntum, Aquincum avagy Sarmizegetusa között, úgy mégis ezek mindegyikében a nagy Rómának halvány visszfényére rá lehetett ismerni.

• Ám ha a mondottak szerint a római legionarius eny-nyire hordozója volt a római műveltségnek, akkor nyilván meg sem lephet az, hogy a vallásos életnek is ő volt terjesztője az elfoglalt új tartományokban. Ha Pannonia és Dacia feliratos emlékeit vizsgáljuk, legott észrevesszük, hogy mikép terjedtek a római ezredek katonái által, a tőlünk legmesszebb eső tájak vallásos cultusai. Római, syriai, perzsa istenségek neveit olvashatjuk le a fogadalmi oltárokról, aszerint amint hazánk helyőrségei itáliai avagy ázsiai csapatokból állottak.

De mindezen vallásos emlékek között leginkább az ragadja meg figyelmünket, hogy köztük a keresztény emlékek sem hiányoznak. A lezajlott római világnak nálunk hátrahagyott kő-, téglá- és üvegemlékei között az őskereszténységnek kétségtelen emlékeit is találjuk. Egy Daruvárott előkerült téglán a labarum Constantini χ és a kezdetet és véget jelentő görög $\alpha-\omega$ betűk láthatók.¹⁾ Egy ugyanott talált köttöréden ugyancsak a labarum Constantinit látjuk.²⁾ Egy Sziszekén előkerült lámpán a labarum mint bélyeg szerepel.³⁾ Az ugyane városban színre került nagyszerű kőkoporsó feliratos táblájának fülei Krisztus-monogrammákkal diszítvék.⁴⁾ Az ugyanott kikertült Felicissima-féle síremlék szintén Krisztus-monogrammal és $\alpha-\omega$ -val van ékesítve.⁵⁾ Mindezek az őskereszténységnek mindmegannyi valódi, elvitázhatatlan ereklyéi.

¹⁾ Ljubíc: *Inscriptiones quae Zagrabiae in Museo Nationali asservantur*, 1876. Boynychich: *Arch. Ért.* XIII, 26.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Gruter: *Inscriptiones antiquae*, 1060, 1. Farlati: *Ilyricum sacrum*, V, 319. Muratori: *Thesaurus veterum Inscriptionum*, 1941; 7. Mommsen: *Cor-*

pus Inscriptionum Latinarum, III. I, 516. l. 3996. sz. Marsilius: *Danubius Pannonico-Mysius*, II. tab. 44. Krainz: *Mittheilungen für Krain*, 1859, 44. Rómer: *Arch. Értesítő*, III, 251—252. Azonkiv. Ljubíc és Boynychich fennidézett helyeken.

⁵⁾ Mommsen: *Corp. Inscript. Lat.* III. I, 506. 3996. a. sz.

Őskeresztény emlékek.

A dunántúli magyar vidéken Pécssett előkerült téglasarcophag nyeregterítője két átellenes oldalán belül a csontváz fejénél és lábainál szintén két köralakba foglalt festett Krisztus-monogramm volt szemlélhető.¹⁾ Kétségtelen, mert a feltalált sírok is bizonyítják, hogy a pécsi hírneves kubiculumot, mely az Alpeseiken innen levő tartományokban párját ritkítja, egy IV. századi keresztény coemeterium vette körül.

A Pécsből odább éjszaknyugatra eső Szombathely, a régi római Sabaria, Sz. Márton toursi püspök és Sz. Leonian viennei apát szülőhelye még szaporább lelőhely. A sabariai temetőhelyiségek negyedikébe temetkezettek, mely valószínűleg Galerius császár után következő korból való, a Krisztus-monogramját már többször használták. Egyik hazai régiségbuvárunk állítja, hogy ahol e helyt csak talált felírást, mindegyikén rajta látta ezen monogrammot.²⁾

A sabariai őskeresztény síriratokból a magyar nemzeti muzeum is őriz hármat,³⁾ kettőt pedig — Krisztus-monogrammal — a vas megyei régészeti egyesület muzeuma Szombathelyt. Egyik két festőé, a másik Aurelianus és Leo tejttestvéreké.⁴⁾ Egy ötödik ilyen ó-keresztény sírkő, a Florentinusé, ki *requiem adcepit in Deo Patri nostro et Christo eius*, elveszett ugyan, de hiteles feliratát fenntarták epigrafistáink.⁵⁾

A nemzeti muzeumban ritka kincsül őrzött hires áldozati üvegcsésze, a vas diatretum kétségtelenné teszi, hogy

¹⁾ Koller: *Prolegomena in hist. Episcopatus Quinqueeccles.* XIV. tábla, 7. áb. Czobor: *Arch. Értesítő*, XIII, 175.

²⁾ Varsányi: *Arch. Értesítő*, IV, 218.

³⁾ Desjardins-Rómer: *Acta nova Musei Nationalis*, 135. 207. 208. sz. Mommsen: *Corp. Inscript. Lat.* III, I, 4190. 4217. 4220. sz.

⁴⁾ Mommsen i. h. 4218. és 4222. sz. Lipp: *A vas megyei rég. egyt. évi jelentése*, 1874. LXV, 32—LXIX, 36. sz. 86—88. II. Czobor: *Arch. Ért.* XIII, 176.

⁵⁾ Gruter: *Inscript.* 1052, 12. Mommsen: *Corp. Inscript.* III, I, 4221. sz.

a szegszárdi sarcophag is, melyben ezen üvegedény előkerült, ugyancsak ó-keresztény.¹⁾

Ilyformán tehát az ó-keresztény műemlékek és sírok a Dráva-Szávaközben a legszaporábbak, a dunántúli vidéken pedig Szombathelyt, Pécsét és Szegszárdon kerültek elő és ezzel nagyjában megismerhetjük azt a területet is, a melyig az első kereszténység végső hullámárja a római korszakban elhatolt. E területnek legkülsőbb határa nem éri el Kelet-Pannoniában a Balatont, Nyugat-Pannoniában nem a Rábát. Sem az aquincumi, sem a bregetiumi és a mi e helyt különösen kiemelendő, sem a *carnuntumi* gazdag római régiségtelepeken ilyes ó-keresztény emlékek eddigelé elő nem fordultak.²⁾ A mi feliratos és alakos emlékek itt előkerültek, mind Róma pogánysága mellett bizonyít.

Egyébiránt az érintett leleteknek megfelelőleg maga az irott történelem is híven elénk tárja a vallásos művelődés áramlatának előhaladását. Történeti adatok hirdetik, hogy *Sirmiumban*, a mai Mitroviczán, *Mursaban*, a mai Eszéken, *Sisciában*, a mai Sziszeken, *Petoviumban*, a mai Pettauban őspüspökségek állottak fenn.³⁾ De nincs egyetlen adatunk sem arra, hogy püspökség létezett volna akár Sopianaeban, a mai Pécsét, akár pedig a pannoniai Felső-Duna valamelyes helyén. Sopianaeban létezett ugyan sűrű kereszténység, de ezzel szemben is értjük, hogy itt külön püspökség nem alakult. A sirmiumi és a sisciai dioecesisek egyaránt elvonták tőle a hatáskört. Már sokkal előnyösebb volt e tekintetben Sabaria, a mai Szombathely helyzete. Közepes

¹⁾ Kubinyi: *Szegszárdi régiségek*, 1857.

²⁾ A német-óvári *Carnuntum-Muzeum* régiség-tárgyai között előjő ugyan egy bélyegű agyaglámpa is, de minthogy egy ily tárgyknak olyan

helyi jelentőséget nem tulajdoníthatunk mint egy sarcophagnak, azért e lámpát nem is tekinthetjük oly érvnek, mely fenntebbi állításunkat megczáfolhatná.

³⁾ Hansiz: *Germania Sacra*, I, 21. Fejér: *Cod. Dipl.* I, 56. 62. 72.

helyt foglalva a noricum, dalmát és sirmiumi püspökségek között, egy itt alapított püspökségnek alkalmas működési tere jutott. Ez okból ennek tényleges létrejöttét gyanítják is iróink,¹⁾ míg tényleges létezettségét az bizonyítja, hogy a 326-ban tartott trimumi zsinaton Mogasius püspök is megjelent Sabariából.²⁾

A sabariai püspökség teljesen megfelelt a Dráván innen levő Pannonia vallásos szükségleteinek s nem forgott fenn ok arra, hogy akár Bregetiumban, a mai Ó-Szőnyben, akár Scarabantiában, a mai Sopronban, akár Salvaban, a mai Esztergomban, akár pedig Arabonában, a mai Győrött püspökség keletkezzék³⁾ és így világos, *hogy a mai Pozsony helyén is nemcsak püspökség, hanem egyáltalán kereszténység sem létezett a római időszakban.*

Pozsony amúgy is kiesett amaz útból, melyen az őskereszténység Pannoniában elterjedt. Az őskereszténységnek útja Pannoniában az első századokban az volt, amely későbbben a honfoglalás után a X. században. Az út két ellenes irányról, nyugatról és keletről kiindulva, országunk belsejében találkozott, ami természetes is, ha hazánk földrajzi fekvését tekintjük. Mint olyan földdarab, mely a nyugat- és a keletrómai császárság, Italia és Byzancz közé esett, a culturát s az új vallást is a két ellentétes világtájék felől kapta. A X. században a nyugati befolyás vergődött túlsúlyra a keleti felett, amint azt a latin egyháznak domi-

¹⁾ Haynald a Wetzter-Welte-féle *Kirchenlexicon*-ban, IV, 661. Schrödl ugyanott, VIII, 73. Lányi: *Egyháztört.* I, 31.

²⁾ Harduicus: *Collectio Conciliorum* című művében és *Tud. gyűjtemény* 1824. évf. IX. füz. 62. l.

³⁾ A *bregetiumi* és *scarabantiai* püspökségeket Szalágyi említi: *De statu Ecclesiae Pannoniae* című nagy

műve III. könyvében, valamint Lányi is *Egyháztörténet*-ében I, 31; a *salvai* püspökséget pedig Rupp: *Magyarország helyrajzi történeté*-ben I. I, 3. Hogy egyik is másik is mily tarthatlan alapon, kiviláglik Hansiz művéből: *Germania Sacra*, I, 21. *Arabonát* illetőleg pedig lásd *Magyarorsz. egyházi földleírása* című művünket, I, 309—313.

VI. Fejezet.

náló terjeszkedése bizonyítja. Az első századokban megfordítva, a keleti befolyás volt az erősebbik, amint azt megint az arianizmusnak hazánkban történt felvirágzása hirdeti. Photinus és Germinus szerémi püspökök arianusok voltak s így Sz. Ambrus személyes megjelenésére volt szükség, hogy Sirmiumban Anemius katolikus püspök helyet foglalhasson. A két Moesia és Dalmatia, részben pedig Noricum képezték a területi kapcsot, mely Pannoniát a két vallási nagy tűzhelyhez csatolta.

Az őskereszténység ellentétes útjai meglehetősen abban a völgyben találkoztak egymással, melyet a Drávának folyása jelez. Mint mondtuk a Balatonig fel egyik út sem hozta az új vallást. Ez hogy történjék, új politikai helyzetnek kellett bekövetkeznie: a frankok birodalmának a Közép-Dunához kellett eljutnia.

A Karolingok fegyvereinek dicsősége ugyanis új irányba terelte a keresztény eszméknek áramlatát. Ha nem is tudjuk kimutatni, mégis több a valószínűnél, miszerint a régi Pannonia jobban éjszakra fekvő egynemely területe belezott a vallásos átalakulás körébe. Mi lett alatta az egykori római határtartományban tényleg kereszténynyé, nem tudjuk ugyan, de tudjuk, hogy akkor Carnuntum már pusztulásnak indult volt, s tudjuk, hogy a Nagy-Károly által legyőzött avarok a kereszténységnek elfogadására önkénynt jelentkeztek.¹⁾

Nagy-Károlyra nézve alig lehetett valami örvendetesebb mint ez az ajánlkozás. Mert csakis a kereszténységnek elfogadása biztosíthatta állandóan az idegen faj területét birodalma számára. Ami avarság túl a Dunán volt, az el

¹⁾ Tudun khán követsége megjelenve kijelentette, quod idem Tudun cum terra et populo suo se regi dedere vellet, et ejus ordinatione christianam

fidem suscipere. *Annales Bertiniani* ad an. 795. Azonkívül lásd *Eginhardi Annales* ad an. 796.

is fogadta a kereszténységet,¹⁾ ám e nemzetnek a Dunán innen is nagy része lakott, melynek területe most épp úgy nem került a frank világbirodalomhoz, amint nem került volt a rómaiak alatt sem. Kell valami kényszerítőnek lennie a vidékek földrajzi situációjában, midőn látjuk, hogy az egyenlő erélylyel egyenlő cselekvésre bírta a rómaid meg a frankot. Amint Róma megelégedett a Dunán innen tanyázó barbárság clienteláris függésével, úgy elégedett meg Nagy-Károly is a Duna balparti avarság pusztá hódolatával. És pedig nem mintha a frank a rómaid akarta volna utánozni, hanem mivel a vidékek földrajzi characterében oly kényszerítő erő nyilatkozik, melynek a hadvezérek épp úgy mint a politikusok önkénytelenül alárendelik lángeszöket.

Ha egy nagyhírű francia író a Morva és a Vág közt fekvő földrészt is a frank birodalomba bekebeleztetnek állítja²⁾, bizonyára csak oly állítást irt le, melyet egykorú s szavahihető tanúval igazolni nem tud.³⁾ De nem is nehéz állításának ellenkezőjéről meggyőződntünk. Az avar háborúnak egyik következményeül a keleti és déli márkák felállítását kell tekintentünk. Azt látjuk, hogy a déli márka Friault, Istriát, Liburniát, Dalmátia frank részét, Karantániát vagyis a mai Karintiát, Krajnát, Tirol és Stíria némely részeit foglalta magában, Pannoniából pedig a mai horvát-szlavon részt vagyis a Dráva és Száva között fekvő

¹⁾ *Epistola Alcuini ad Carolum Magnum*, an. 796.

²⁾ Thierry Amadé: *Attila fiaí és utódai története*, Pest 1865. 367. l.

³⁾ Eginhard in *Vita Caroli Magni*, cap. 15. igaz *adpositam in altera Danubii ripa Datiam* is az elfoglalt tartományokhoz számítja, ám világos, hogy ezzel mást sem akar mondani mint azt, hogy a frank fegyver a Dunán túl

is győzedelmeskedett. Ez eléggé kitetszik aquilejai Paulinusnak ama költeményéből is, melyet Erich friauli herczeg halálára irt, s melyben a Nagy-Károly által szerzett új tartományok terjedelmét világosan kiemeli. Pertz-nél in *Eginhardi Vita Caroli M.* p. 37. Azonkí. lásd Dümmlernél: *Die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches*; 14—15 ll.

VI. Fejezet.

területet. A keleti határgrófság pedig Alsó- és Felső-Pannoniát a Dráváig, valamint a mai Ausztriát a Traungauval együtt. E keleti grófság határa nem nyúlt át a Morván s így Pozsony-, Nyitra-, Trencsénmegyék nem is tartozhattak a frank birodalomhoz.

Miután a Dunán innen levő avarok, mikép mondtuk, a kereszténység felvételére jelentkeztek, önmagától kitetsző, hogy ők az új vallást csakis nyugattól kaphatták. Nem annyira azért, mivel közelebb estek a nyugati kereszténységhez, hanem főleg azért, mert a nyugati kereszténység a népek térítésében az életrevalóbb kovászt képezte. Byzancz a térítésben is sokkal lanyhább volt, semhogy pogány népek sikeres térítőjévé válhatott volna. Sőt azt kell sejtünk, hogy Byzancz az avaroknak pogányságban való maradását inkább óhajtotta, semmint christianizálását. Mert tudta, hogy a kereszténység felvételével létrejön a kapocs, mely ezt az ősi barbárságában rettenetes fajt a nyugati birodalomhoz végleg csatolja. Ellenben a *pogány* avarság a frank szomszédságában mindig veszedelmes népelemet fogott volna képezni. Csakhogy mindezt épp oly jól átlátta Nagy-Károly is s azért sietett a kedvező viszonyokat politikája és birodalma javára felhasználni.

Azt fel nem tehetjük róla, kinek politikája csupa eszélyesség volt, úgy amint fellépése csupa erőre és elhatározottságra mutatott, hogy az avarság ügyében akkép intézkedett volna, miszerint e nép számára a maga birodalma határain kívül állított legyen fel püspökséget. Azért nem is osztozhatunk azon régibb s újabb történetírók nézetében, kik szerint az általa felállított avar püspökség székhelye *Pozsonyban* volt.¹⁾

Különben is, ha az állítás alapját kutatjuk, könnyen

¹⁾ Így írja Schröder (*Geschichte* és utána Ivánffi (Orsz. rég. társ. 1879—*Karl des Grossen*, Leipzig 1850. 100. l.) 85. *Évkönyve* 167. és 171. l.), hogy

II. Jenő pápa bullája.

győződhetünk meg annak tarthatatlanságáról. Nem máson alapszik az, mint II. Jenő pápa egyik levelének téves magyarázatán. E levél az, melyre Piligrim passauai püspök hivatkozott akkor, mikor a maga hierarchikus suprematiáját a szentszéknél kieszközölni törekedett. A újabb történetírók közt már jóformán általános nézet, hogy az itt szóban levő pápai bulla magának Piligrimnek hamisítványa.¹⁾ Nem forog fenn ok arra, hogy mi e helyt Piligrimnek akár ezen, akár pedig egyéb, kieszközölné egyházi fennhatósága ügyében felmutatott levelének hitelességét kutassuk, mert ha e levelek még oly hamisak is, annyi bennök okvetlenül igaz, hogy a helynevek és a létezett püspökségek dolgában bennök csalárdság fenn nem foroghat, mert ezek költésével Piligrim maga álcázta volna le hamisítványait egy oly időben, midőn még okvetlenül emlékezniök kellett az embereknek arra, hogy ily személyek s ily püspökségek léteztek-e vagy sem? E szempontból kiindulva tehát bizonyos, hogy II. Jenő idevágó oklevelében is a személyek és a geográfiai terminusok valók.²⁾ Ilyen terminusok a levélben megnevezett

---

„II. Jenő pápa Avaria püspökétül Theodorikot nevezi ki s annak székhelyétül Pozsonyt tűzi ki, Anno salzburgi érsek joghatósága alá rendelvén őt.“ Ugyancsak Ivánffi szerint „Arno avar püspök, Pozsonyban lakott.“ (*A régészet Mosonymegyében*, 21. l.) Patuzzi (*Geschichte Oesterreichs*, 1881. I, 15) azt írja N.-Károlyról: „Zu Pressburg errichtete er ein Bisthum.“

¹⁾ Dümmler: *Piligrim von Passau und das Erzbisthum Lorch*, Leipzig, 1854. Hunfalvy: *Ethnographie v. Ungarn*, Budapest, 1877. 197. 208. 412. ll. Palacky: *Geschichte von Böhmen*, I, 108. Krones: *Handbuch der Gesch. Oesterreichs*, Berlin 1876. I, 590. Pritz: *Geschichte des Landes ob der Enns*, I,

416—418. Kleimayrn: *Nachrichten von Juvavia*, 76. l. Blumberger: *Archiv für Geschichte*, Wien 1828. 71. sz. 376. l. és *Archiv für Kunde Österr. Geschichtsquellen*, III, 363. Thierry ellenben valódi gyanánt veszi, amint már előtte Filz (*Wiener Jahrbücher der Litteratur* 1835. évfolyama 63—65. ll.), Rettberg (*Kirchengesch. Deutschlands*, II, 561), Safarik (*Slavische Alterthümer*, II, 469—470.) és Gebhardi (*Geschichte des Reichs Hung.* I, 341.) hitelesül elfogadták, bár Filz utóbb, 1843-ban (a *Museum Francisco-Carolinum* VII-ik jelentésében, 74—76. ll.) szintén a bulla ellen nyilatkozott.

²⁾ Ily értelemben nyilatkozik Hunfalvy is. *Ethnographie v. Ungarn*, 259. l.

VI. Fejezet.

azon püspökségek, melyek püspökeihez a levél intézve lett. Ezek Rathfred *favianai*, Method *speculijuliumi* másképp *soriguturi*, Alvinus *nitravai* és Anno *vetvari* püspökök. Szól ezek mellett e levél még Tutund és Moymar fejedelmeknek valamint Hunnia, másképen Avaria és Moravia népe előkelőinek és katonáinak is.¹⁾ Hogy Faviana és Nitravia hol keresendő, tudjuk. Az egyik Bécsnek, a másik Nyitrának felel meg. Azonban annál eltérőbben magyarázták a másik kettőt. Speculijulium alatt ugyanis némelyek Olmützet, mások Dévényt értették. S ez utóbbi vélemény vallói közül többen *Vetvar* alatt *Pozsonyt* vélik sejteni. Ám hogy minő joggal, legott látni fogjuk.

Hogy Speculijulium Dévény, oly nézet, mely valóban minden alapot nélkülöz. Nem egyéb az, mint egy esetlen névmagyarázat, mely azon alapszik, hogy az ember a dévényi várhegyről, mint egy alkalmas kilátóhegyről a körülfekvő tájat szépen átláthatja.²⁾ Dévénynek multja, a mennyire csak ismerjük, legkisebb jogosultságot sem ad azon nézetnek, mintha területén valaha püspökség létezett volna. Már sokkal többet mondó azok nézete, kik Speculijulium-ot Morvaország mai fővárosára magyarázzák.³⁾ Nézetünk szerint is az csakugyan *Olmütz*-nek felel meg.

Ami pedig *Vetvart* illeti, neve már magában véve ellentmond annak, hogy azt akár a Vratislavia, akár a Bresburg avagy a Pozsony névvel azonosítsuk. A névnek

¹⁾ Gevoldnál: *Chronicon Reicherspergense*, 1611. Ludewignál: *Scriptores rerum Germanicarum*, II, 352—360. Hanszinnál: *Germ. Sacra*, I, 149. Fejérnél: *Cod. Dipl.* I, 153. Újabbán Dümmlernél: *Piligrim von Passau*, 115—117. ll. Részleteket közölt belőle Thierry *Attila fia s utóai történelmében*, 377—378. ll.

²⁾ Jornandes (*De rebus geticis*, Migne-féle párisi kiad. in *Patrologiae*

cursu completo LXIX. kötetében 1289. l.) említi a *Hunnivar-t*.

³⁾ Timon és utána Pray *Vetus Varinum*-nak olvassák. (*Annales Veteris Hunnorum, Avarum et Hungarorum*, 286. l.) s ugyancsak e szófejtés alapján magyarázták többen *Óvárra* és pedig *Magyar-Óvárra* Fessler (*Gesch. v. Ungarn*, I, 157.), Német-Óvárra Fényes. (*Magyarország Statistikája*.)

utótagja, a *var*, kétségtelentül hunavar eredetű,¹⁾ s így egymaga elég bizonyíték arra, hogy a név előtagjának, a *Vet*-nek is hason hunavar származásúnak kell lennie. Azért azok, kik azt a latin *vetus* megrövidítésének tartják²⁾, inkább csak könnyed szójátékból, semmint tudományos meggyőződésből tehetik azt. A névképzések magyarázásában kell hogy elvünk az legyen, miszerint helynevek nem lehetnek különböző nyelvek conglomeratumai s ez okból ezen Vetvarról sem tehető fel, hogy az a latin és az avar nyelv szavainak összetételéből keletkezett volna, épp úgy, amint mondtuk, hogy a Bresburg név sem alakulhatott a szláv brod- és a német burg-ból.

Fájdalom, az avar nyelv épp úgy ment tönkre, mint civilisatiójuk minden egyéb emléke. Egy néhány koponyán, lószerszámon és ékszer-leleten, meg néhány kétes erőd-töltésen kívül mivel sem bírunk, mi e hazánk területén harmadfél századon át tartózkodott népet velünk jobban megismertethetné. Csak annyit tudunk, hogy ott, hol ki-

¹⁾ Szalágyi fejezte ki ez értelemben nézetét, hogy e név azért ragadt Dévényre, quod ex ea partes in omnes, *velut e sublimi quadam specula prospectus esset* és Szalágyi e nézetét felhossa Pogán is (*Praepositura et Praepositi S. Martini alias SS. Salvatoris de Posonio*, 1855. 13. l.) Azonban e véleményre már Henszlmann tette a helyes megjegyzést, hogy a Specula Julii névnek alkalmazása a dévényi várra kevésbé van kellőleg indokolva, mert ezen elnevezést különböző régi írók különböző helyiségre alkalmazták. (*Magyarország csúcstíves stílus műemlékei*, 1880. 77. l.) Egyébiránt Dévényre magyarázza Speculumot Fessler is. *Die Geschichten der Ungern* I, 157.

²⁾ Hansiz felhossa, hogy Aventi-

nus és követői a Speculumjulii-t Juliomontanum-ra magyarázzák, melytől a megrövidített *Julmontium* azaz *Olomucium* keletkezett. Ez etymon ellen már Aeneas Sylvius kelt ki, s Hansiz is melléje szegődik. Hansiz szerint a név inkább *Speculunense*-nek irandó, mert Olmücz régente Holmunznak iratott, melynek értelme Holmont. Azt úgy fordították latinra, mint Mondsee-t Lunaelacense-re. A Hol = Höll-ből lett *Specus*, a Mont = Mond-ből *Lunense* s így az egészből *Speculunense*. Egyúttal elveti Lazi véleményét, mely szerint e helynév *Turnavia*-nak azaz Nagyszombatnak felelne meg. (*Germania Sacra* I, 147) Olmüczet fogadja el Gebhardi is. *Geschichte des Reichs Hungarn*, 1778. I, 341.

mutathatólag legtovább tartózkodtak, oly szavak maradtak fenn, melyek sem szláv, sem magyar szavak. A *vár*, *fertő* s *hanság* nyilván avar szavak, mert az első mellett maga a népnév bizonyít, a másik kettő mellett meg az, hogy e nevek nem avarsága esetére fel kellene tenntünk, mit pedig nem hihetnénk, hogy e nép a Hanság és a Fertő tájain lakva, egyiknek sem adott legyen nevet. Valóban csakis tőlük vehette e két szót a később ide érkezett s még avarmaradványokat előtalált magyar, úgy amint az az itt talált szlávoktól vette át a Balaton szót. Nem valószínűtlen tehát az, amit Hunfalvy állít, hogy a *Vetvar* névben a *vet* megfelel a vogul *vít*, a finn *vete* vagy *vede* szónak, mely azonos a magyar *víz*-zel, úgy hogy *Vetvar* annyi mint *Vízvár*.¹⁾

Ha csakugyan való volna e névmagyarázat, akkor a helynév keletkezési oka nem lehet más mint az, hogy az avarság vára vízzel volt körülvéve, avagy pedig, hogy oly víz közelébe esett melynek különös jelentősége volt. Egy vízzel körülvett avarvárat el is képzelhetünk a Fertő vagy a Hanság posványaiban, de azért még sem tartjuk valószínűnek, hogy egy olyan kitünően lovas nép, mint a milyen az avar volt, a Hanság vagy a Fertő süppedékes területére vonult volna vissza. Rhingjeit e nép bizonyára oly helyre építette, mely a lovas csapatoknak könnyen

¹⁾ *Ethnographie von Ung.* 359. l. Különb. maga Hunfalvy idézett műve egyéb helyein a *Vetvar* név jelentését kétségesnek nyilvánítja, s e helyt megjegyezzük azt is, hogy a *var*-ra nézve sem egyeznek a tudósok véleményei, mert míg Jornandesnél a hun var *folyóvizet*, addig Vulcan szerint (Mignenél: *Patrolog.* LXIX, 1289. l. a *jegy*) *rébet* (trajectum), Zeuss szerint pedig (*Die Deutschen und ihre Nachbarstämme*, 726 l.) *hegyet s erdőt* jelent az *A Vetvar* nevet Hunfalvyn kívül Dümmler

is kétségesnek mondja, míg mások, nem tudjuk, mire támaszkodva, e helyet a morvai *Wetaw*-ra magyarázzák, mint Lazi, *Veszprém*-re, mint Aventinus, *Welhrad*-ra, mint Stredowski, *Hradist*-ra, mint Horváth Mihály. (Lásd Hansiz: *Germ. Sacra*, I, 147. Pray: *Annales Hun. Avar. et Hung.* I, 147 Inchofer: *Annal. Eccles. Regn. Hung.* I, 37. Gebhardi: *Geschichte des Reichs Hungarn*, I, 341. Horváth: *A kereszténység első százada Magyarországon*, 8. l.)

lehetségessé tette a kivonulást s a rhingen kívül való hadi kibontakozást. Az avar várak nem is voltak szorosán vett várak, melyekre hadműveleteik úgy alapultak volna, mikép az napjainkban történik, hanem inkább is erődített helyek voltak, melyek drágaságaik, kincseik, nejeik és gyermekeik befogadására szolgáltak s melyeket a fegyveres avarok nem belülről védtek az ellenség ellen, hanem kívülről. A várnak tehát oly területen kellett lennie, melylyel a kívül álló védők könnyen közlekedhettek. Ezért azt hisszük, hogy a Vetvar is nem volt egy vízzel hozzáférhetlenné tett vár, hanem inkább olyan vár, mely nevét egy a szomszédságában létező különös jelentőségű víztől kapta, úgy amint Aquisgranum, Nagy-Károly székhelye, a mai Aachen is nevét azoktól a thermáktól vette, melyek területén fakadnak s a város jelentőségét kezdettől fogva a mai napig biztosították.

Hogy példaképen Aachent hoztuk fel, az onnan van, mivel e város az avaroknál nem volt ismeretlen. Ismételen fordultak meg követeik a falai között időző frank császárnál s itt vette fel egyik fejük a keresztiséget is, s így nem valószínű, hogy az ő Vetvarjuk is a frank Aquisgranum utánzása. Ám ez esetben fel kell vennünk azt is, hogy a Vetvár elkeresztelése mégcsak azon időbe eshetett, mikor a frank-avar viszony bensőbbé vált, vagyis midőn a frank fegyvernek meghódolt avar új területi rendezkedéshez jutott.

Ez kevéssel a frank-avar hadjárat után történt, midőn a szláv marahánok, vagyis a morva-szlávok a dunabalparti avarságot szorongatni kezdték. A folyton tartó bolygatások következtében elvándorlásra gondoltak s nyilván az egykor rettegett nép hatalmának nagy hanyatlására mutat, hogy az ellenséges nyomást megfelelő ellennyomással már nem egyensúlyozhatták. Úgy tarták és érezték, hogy a

nyomásnak engedniök kell s hogy a Dunán át kell vándorolniok. Ennek következtében 805-ben lakóhelyre alkalmas térséget kértek a frank királytól s ez számukra azon területet jelölte ki, *mely Carnuntum és Sabaria, azaz Petronell és Szombathely, mondjuk a Duna és a Rába között fekszik s ma Mosony, Sopron s részben Vas megyéket foglalja magában.*¹⁾ E jókora területről tudjuk, hogy az a frank-avar háború idején egészen elnéptelenedett, részint a frankok kegyetlensége miatt,²⁾ részint pedig azért, mivel a háború előtt az Ennsig lakott avarok a császár hadai előtt meghátrálva végre is a Dunán át a Tisza felé húzódtak. E lakóktól üres térség tehát egy számosabb nép állandó befogadására mindenképen alkalmas volt. Az avarság tetteg át is költözött a folyón. Pozsonyt és vidékét a morva-szlávok szállották meg, kik birodalmuk határát egyelőre másutt, mint a Dunánál nem vélték megállapíthatni, s ezen területük egyházilag a passzai, majd a nyitrai püspökség alá vonatott, míg a folyón túlra került avarok számára egy külön egyházi dioecesis alkotott, — *a vetvari dioecesis tudniillik, mely eszerint nem a Duna balpartján, hanem annak jobbpartján keresendő s így Pozsony nem lehetett annak székhelye.*

Világosan kitűnik az II. Jenő pápa már szóba hozott okleveléből is. Ha igazi ez oklevél, az máskor mint 825—827 években nem kelhetett,³⁾ mert Jenő pápa 827-

¹⁾ Chaganus princeps Hunnorum propter necessitatem populi sui imperatorem adiit, postulans sibi locum dari ad habitandum *inter Sabariam et Carnuntum*, quia propter infestationem Sclavorum in pristinis sedibus manere non poterat. *Annales Mettenses* ad an. 805.

²⁾ Quot proelia in bello Avarico gesta, quantum sanguinis effusum sit, testatur vacua omni habitatore Pan-

nonia, et locus, in quo regia kagani erat, ita desertus, ut nec vestigium quidem in eo humanae habitationis appareat. Tota in hoc bello Hunnorum nobilitas periit, tota gloria decidit. *Eginhardi Vita Caroli Magni*. 13 fej.

³⁾ Úgy Fejér, mint Thierry és Hunfalvy 826-ra, Permaneder (a *Wetzer-Welte-féle Kirchen-Lexicon*-ban VIII, 173.) 824-re teszik, Hansiz pedig 825—827-re.

ben aug. 27-ikén halt meg.¹⁾ Ha hamis, akkor Pilgrim szintén csak ez évek valamelyikére költötte, mert hiszen ő azt II. Jenő pápának tulajdonította, már pedig ez években nem lehetett többé szó más Avariáról mint arról, mely a 805-iki avar-átköltözködéssel a Duna jobb partvidékén keletkezett.

Ha tehát Vetvar a Duna túlsó partvidékén keresendő, természetes, hogy, ha nyomába akadni akarunk, át is kell a folyón mennünk. Azt pedig annál örömebben tehetjük, mert a Pozsonynyal szemben fekvő terület meglátogatása mindig sok élvezettel jár, miután e területet nemcsak a természet bája, hanem a történeti multnak ingere is teszi érdekessé.

Ha a helyi hajóval áthajózunk, a tulsó oldalon csakhamar oly jelenségekkel találkozunk, melyek annál jobban győznek meg arról, hogy a régi avar dioecesis terén vagyunk, mennél inkább elgondolkodunk a látottak felett. Hogy régi emlékeket lássunk, Hainburgnál kell ki szállanunk, melynek a niebelungi ének poezisében uszó akropolisa barátságosan tekint le reánk. Ám ez úttal nem a romvár az, mely figyelmünket leköti, hanem azon elhagyott körépuilet, mely a templomtól balra, a plébánialak közelében áll. Első pillanatra ráismerünk benne egy ősi körkápolnára, mely csakis a románkorú műépítészet idején épülhetett. Hainburgtól aztán a sima országúton Német-Óvár felé haladva, azt vagy fél órai haladás után elérjük. Bár por és izzó napsugárban nem volt hiány, mégis az út kellemes sétának bizonyult, mert e területhez annyi emlék fűződik, hogy a merengésből ki sem jövünk. Közvetlenül Német-Óvár előtt egy hatalmas tumulus állít meg, mely méltó arra, hogy megbámuljuk, mert nagyságával túl tesz Alföldünk leghatalmasabb földhalmain

---

¹⁾ Muratori: *Annali d'Italia*, milanói kiad. IV. kötetében.

VI. Fejezet.

is.¹⁾ Mi természetesebb mint az, hogy rája fel is menjünk, s azt nem is bánjuk meg, mert tetejéről a kilátás elragadó. Nemcsak a tágas carnuntumi terület, az újabban nagy erélylyel folytatott dunaszabályozási műveletek által megrendszabályozott felséges Duna s a duzzadó ifjú erővel hajtó dunaligetek által szegélyezett lendületes Morva-síkság képe tárul elénk,²⁾ hanem közvetlen közelünkben egy oly műalkotás is szemlélhető, mely az örökké szép tájéknál is erősből köti le érdeklődésünket. E műalkotás a német-óvári régi templom, mely a terrenum magaslatán trónolva a Bécsből jövő dunai utasnak is feltűnik. Első pillanatra romnak gondolnók. Alásülyedtnek látszó középhajója s a föléje kerekedő sugáralkotású szentélye meg kősisakos tornya, nemkülönben az állószobroktól megfosztott toronyfiak s legfőképpen kőanyagának időtől megbarnított színe az egész építménynek romszerű színezetet kölcsönöz. Pedig e templom nem rom s fel sem tehető az osztrák kormánytól, hogy rommá lenni engedje. Körülötte a kőkerítésen belül a városka csinosan tartott temetője terül el. A templom ősisége nyílt szóvel hirdeti, hogy a temető friss sírhantjai az ősi temetőt takarják. A templom-szentélytől délre újból olyan körkápornát látunk, mint Hainburgban, csak hogy a német-óvári jóval épebb s díszesebb, merő négyszögű kövekből van építve,³⁾ s olyan ép, mintha csak minapában fejezték volna be építését a ma is élő kőművesek. Pedig azok, akik építették, már réges régen nyugszanak a friss sírhantok alá rejtett ősi temető ölében. E

¹⁾ Magassága 15 méternyi.

²⁾ Tiszta levegő idején a bécsi Sz. István-templom tornya is kivehető innen.

³⁾ Amint a templom-toronyinak kősisakja van, úgy volt e kápolnának is eredetileg kőkupolája. Körper úr egy

nagy szorgalommal festett aquarell mutatott, melyen a kápolnán még az eredeti kőkupolát láthatjuk. Ennek a nagy idő miatt beállott rozszantsága sürgősen szükségessé tette a kőfedélnek lehordását s a mai zindelytetővel való ellátását.

A német-óvári régi templom s kápolna.

körkápolna, úgynevezett halottas-kápolna, mert felső kápolnája alatt kripta van, szintén ősrégi épület, mely felett sok dicső és sok zivataros század zajlott el. E kápolna rendkívül díszes román portaléjának szerkezete s oszlopfejeinek sajátos alakítása és diszítése, az oszloptalpak zömöksége, az egyes oszlopoknak csavaros cannelirozása s aztán az

20. A német-óvári templom és körkápolna.

épület félkör-apsisán végig futó félköríves dísz egyhanguan bizonyítják rendkívüli ősiségét.

Akár e templomot, akár a mellette álló körkápolnát tekintjük, mély megilletődés vesz rajtunk erőt, mert éreztük, hogy egy ezer évvel idősb nemzedék műhagyatékával állunk szemben. Csak fokozódik a hatás, ha a földbe süllyedt alacsony oldalajtón a templom hajójába lépünk. Milyen régiség mered itt reánk mindenfelől! Míg a szentélynek ma háromnegyedrészen befalazott, de eredetileg

VI. Fejezet.

egészen nyílt hatalmas ablakai által áttört falai karcsún emelkednek a magasba, addig a hajó alacsony, nyomott szerkezete, zömök s a régóta viselt teher súlya alatt görnyedező oszlopai azonnal megértetik velünk, hogy szentély és hajó nem egy időben épültek. A hajóban minden még a román stíl ősi korát hirdeti. A hajó, kívül is a tetőzet alatt végig futó félköríves diszítésével ugyancsak a román stíl izéről tanuskodik. A hajót tehát azok építették, kik a körkápornát, míg a góth stíli torony és szentély csak századok mulva járultak a régibb építményhez.

A templomtól éjszakra, attól néhány száz lépésnyire, a Dunára kihajló szirttetőn, az úgynevezett „Kövön,“ szokatlan földsánczokat szemlélhetünk. Széles árokból kiemelkedő égett sánczműből áll az, s mint ilyen méltán magára vonja ez is figyelmünket. Fájdalom ez ősi erőd-hely, melyet közönségesen quad-erődnek neveznek, mindjobban pusztul, mert azon sziklahegy, melyre épült, a dunaszabályozáshoz szükséges kőanyagot szolgáltatja. E hegynek a Dunára kitérő egész éjszaki része már le van hordva, s vele az erődnek is egy jó része már örök pusztulásnak indult.

Mit hirdetnének mind ez ősi emlékek mást, mint azt, hogy a talaj, melyet lábunk tapad, ugyancsak klasszikus föld. Méltó párja e terrenum a közelben levő Carnuntuménak, ha a rajta álló emlékek közt különbség is van. Valóban édes örömet idéznénk még tovább is e kies helyen, de mint-hogy szemlénket még be nem fejeztük, azért az országúton tovább haladunk. Megyünk torony irányában Petronell felé, s ennek területén, a templomtól délnyugatra egy harmadik körkápornára találunk. Ez a hainburginál és a német-óvárinál is nagyobb és díszesebb, mert körfalát sugár oszlopok tagolják s a félköríves fries nemcsak az apsiszt, hanem az egész épületet diszíti, bár másrészt oly

portalával, mint az óvári, nem dicsekszik. Ma e kápolna Petronell urainak, a Traun-Abensperg grófoknak családi sírboltját képezi, ellentétben eredeti rendeltetésével, mely nem volt más, mint hogy keresztelő kápolnául szolgáljon, amint azt nemcsak építészeti, hanem a nyugati oldalra nyíló bejárata felett szemlélhető s még a bécsi dom óriáskapuja felett alkalmazott relieffaragványnál is durvább faragásu, Krisztus keresztelését feltüntető dombormű is hirdeti. Különben e körkápolnán kivül maga a plébánia-templom is ősi emlék, melynek főleg tornya és egyenes zárású szentélye tűnik fel.

Ime mily közel egymáshoz, mennyi nagyérdekű építészeti műemlék. Ha kérjük, hogy mikor, melyik évben épültek azok, határozott választ adni nem tudunk. Mindenesetre nagyon különös, hogy magukkal ezen emlékekkel a rájuk vonatkozó történeti ismeretek is fenn nem maradtak. A hagyomány csakis a német-óvári templomnál maradt fenn. A közhit ugyanis azt tartja róla, hogy azt Sz. István első magyar király építette.¹⁾ Az egyik vélekedés szerint a király lovai e helyt őt elragadták s miután ő a veszedelemtől megszabadult, hálából építette a Boldogságos Szűz tiszteletére e templomot. Ellenben a másik vélekedés szerint Sz. István, megtámadtatva Konrád német császár által, a háború szerencsés befejezése után e templom építésével róttá le háláját a Boldogságos Szűznek.

¹⁾ Maurer József német-óvári plébános úr egy rézmetszet birtokába juttatni sziveskedett, mely a német-óvári templom csodahírben álló Sz. Mária képét mutatja. E kép aláírása ez: „Abbildung des wunderthätigen Gnadenbildes, welches von dem heil. Stephan, ersten König in Ungarn, sammt der Kirche in Deutschaltenburg vor 800 Jahren hergestellt wurde.“ Azon-

kép olvassuk Fuhrmann Mátyás 1734-ben megjelent könyvében: „Teutsch-Altensburg, ein uralte grosswunderthätige Gnaden-Bildnuss der Mutter Gottes, welche vor 700 Jahren von dem H. Stephano ersten Christlichen König in Hungarn, in der dasigen von ilme erbauten Kirche zur Verehrung aufgestellt worden“. *Alt u. Neues Oesterreich*, I, 344.

Hogy e templom Sz. István által történt építésének hite nem éppen a legújabb korban keletkezett, azt eléggé bizonyítja azon oldaloltár, mely ezen egyház hajójának bal-
oldalán áll. Ez oltárt 1726-ban Kohári országbíró állította fel, amint azt az oltárkép fölé alkalmazott felírás bizonyítja.

21. A német-óvári templom oldaloltár-képe.

Az oltárképen Sz. István magyar királyt látjuk, amint térdelve az óvári templomot a Boldogságos Szűznek felajánlja. Mellette fia, Imre herceg, Magyarország koronáját és czimerét tartja, s így e kép után ítélve a templomot Sz. István építette, mert a felajánlás az egyház alapítását, építését jelenti. Ám másrészt épp a képből az is világos, hogy a XVIII. században az emberek a templomépítés történetére nézve már zavarban voltak.

Ugyanis az oltárképen feltüntetett templom szakasztott mása a mai templomnak. Az oltárkép temploma góth toronynyal és góth sanctuariummal bir. A góth styl Sz. István korára nézve merő anachronismus. Sz. István idejében a monumentalis építészetben a román styl volt a kizárólag uralkodó. Ezt bizonyítják Sz. István magyarországi építkezéseinek maradványai is: a székesfejérvári meg a kalocsai bazilikák, melyek alapfalai a mi időnkben lettek kiásva és tanulmányozva.¹⁾ Hazánkban a góth styl még csak a XIII-ik században kezdett divatba jönni s ez okból kétségtelenül bizonyos, hogy a német-óvári templomszentélye és tornya nem egy időben épült a tiszta román stylű

¹⁾ Henszlmann: *A székesfejérvári dsatások eredménye*, 1864. Ugyanó: *Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa*, 1873.

nem is folytatólagos kiépítése a templomnak, ugyancsak a stylek befejezettsége mutatja. A hajó tiszta román styl, mely az átmeneti ízlésnek semmi jelét sem mutatja. A torony és kivált a szentély tiszta góth stylú, melyen a románból való átmenetnek szintén semmi jelét sem látjuk. E styl a gothismus virágzási korából való s épp azért, mert a két külön korszakot jelző stylt: a köríves és a csúcsíves stylt átmeneti kapocs össze nem köti, kétségtelen, hogy e templomon két egymással közvetlenül össze nem függő kor épített. Mikor Koháry az említett oltárképet festette, a stylkülönbséget nem vették figyelembe, de egyszersmind megtudjuk ebből azt is, hogy a mai oltárképek mintául nem szolgálhatott oly festmény vagy faragvány, mely a XIII. századot megelőző időből származott volna. Ha Koháry festője minta után dolgozott, az csak olyan lehetett, mely a XIV—XV. században készült.

Ám azért még korántsem mondható, hogy a hit, mely Sz. Istvánt e templom építésével összeköttetésbe hozza, igazolatlan. A hajó stylje, valamint a körkápornáé is mindenestre feljogosít, hogy az e stylben épített részeket Sz. István korában fennállottnak tartsuk. Ha Sz. István nem is építette a mai tornyot és apsiszt, építhette a hajót, mert ez Sz. István kora építési modorának teljesen megfelel. De mi azt hisszük, hogy Sz. István nem volt e templom eredeti építője, ő inkább is csak átépíthette azt, mert az eredeti templom még Sz. István idejénél is régibb lehet.

Ha ugyanis Sz. István akár a háború, akár a szilajlovak által felidézett veszedelemből történt szerencsés megszabadulása következtében építette a fogadalmi templomot, hogyan van az, hogy e templomon kívül e vidéken több helyen is olyan építészeti emlékeket találunk, melyek egészen a német-óvári körkáporna formájára s idejére vallanak? Nem-e bizonyos ebből, hogy itt nem egy fogadalmi

VI. Fejezet.

műről van csupán szó, hanem a kereszténységnek egy nagymultú elvirágzásáról? Azt tartjuk, hogy mindezek a román stílusú építészeti emlékek, melyekhez hasonlókat elég közel Scheiblingkirchenben, Sanct-Lorenzenben, Pottensteinben, Pulkauban, Kuenringben, Hadersdorfban, Mistelbachban és Tullnban találhatunk, még amaz idők maradványai, mikor a Duna balpartjáról Nagy-Károly császár az avar-ságot a Duna jobbpartjára áttelepítette. Azon dioecesis, melynek Vetvar volt a székhelye, itt terült el s minthogy a német-óvári egyház valamennyinél a legkiválóbb, azért magát Vetvart is Német-Óvárral azonosítjuk, és pedig annál inkább, mivel itt egy régi földsáncz is fennmaradt, melyről előbb hihetjük, hogy avar, semmint quád mű.¹⁾ E sáncz az avarok birtokában egészen megfelelehetett azok igényeinek, kik mint lovas haderő, amúgy sem tartózkodtak e sánczon belül, hanem használták azt legvalóbbszinűen fejedelmük kincsőrző s netán családja tartózkodási helyéül. Azonkívül tekintetbe kell vennünk, hogy e vár tövénél, a várhegy alján gyógyító erejű hévvizek, jódtartalmú kénesvizek fakadnak, melyeknek már a rómaiak jó hasznát vették s így a vár és az ásványforrások eléggé igazolnák a Vetvar nevet, ha ez valóban Vízvár jelentéssel bír.²⁾

¹⁾ A quádoknak e sánczművet tulajdonítani, semmi ok sem forog fenn. Much és Schmidel fíradozásának és vizsgálatainak köszönhetjük azon biztos tudást, hogy római kor utáni erőd-helylyel van dolgunk, minthogy a sánczok római substructiókon nyugosznak s még csak oly időben épültek, mikor Carnuntum egy már teljesen elhagyatott s teljesen porrá, hamuvá összeomlott romhalmazzá vált volt.

²⁾ E nézetet vallja Hansiz is, ki erre vonatkozólag ezeket írja: Certum videtur Vetvar fuisse oppidum Hunno-

rum non Moravorum. *Var enim Hunnis idem erat, quod Germanis burgum, seu arx. Credibile est locum Vetvar fuisse Danubio Moraviam respicienti vicinum. Moravi enim ad Danubium usque colebant. Intra fluvium juxta rudera veteris Carnunti Tutundus seu Tudunus Hunnorum Princeps cum suis residebat. Germania Sacra, I, 147—148. Szentiványi Urolf lorchi érsekről írja, hogy az 825-ben Óvárott, németül *Altenburg*-ban járt, hol sok hunt és avart megtértített. (In *Catalogo Sanctorum Hungariae ad diem 14. Januarii.*)*

És Német-Óvárral azonosítjuk még más miatt is. Említettük azon nagy földhalmot, mely a német-óvári templom tőszomszédságában áll. Mi lehet e nagy földmű, mi czélból építhették azt, micsoda időből származhatik az? Irott nyoma nem maradván fenn, tisztán csak a hozzávetés alapján szólhatunk mind e kérdésre. Azt állítani, hogy e tumulus hadi czélból épült akár a barbárok, akár a rómaiak, akár pedig a törökök által¹⁾, érthetetlen magyarázat. Mert ily magyarázatnak csakis nyílt síkon, lapos területen volna elfogadható értelme, de nem itt, ahol a szomszéd hegyek környezik s nagyban föltűlniük. Ha bármi nép jelt akart volna adni távolabbi vidéknek, azt a szomszéd magasabb helyekről bizonyára sokkal észrevehetőbben adhatta volna, úgy hogy e földművel szemben más véleményünk nem lehet, mint az, hogy valóságos tumulus, azaz sírdomb, melynek belsejében igen kiváló egyéniségnek kell nyugodnia. Valósággal tehát nem más az, mint testvére ama nagy földhalmoknak, melyek hazánk nagy alföldi síkságában találhatók. Ám épp azért nagyon meglepő, hogy ily halommal éppén Német-Óvár vidékén találkozunk. Az alföldi nagy halmok építői nem voltak keresztények. Nem azért mondjuk azt, mintha a halomnak sírfölé való emelése ellenkezne a keresztény felfogással, hiszen temetőinkben a sírhantok elvégre szintén nem egyebek, mint szerény tumulusok. Hanem állítjuk azt azért, mivel ami tumulust eddig felnyitottak s átvizsgáltak, az mind annak bizonyítékát szolgáltatatta, hogy egy ősi pogány népnek sírhalmai. Emelték azokat hunok, avarok s ama pogány kunok, kik még a XIII. században sem akarták szép szerével a kereszténységet elfogadni. S ebből kiindulva, gyorsan jövünk ama gondolatra, hogy a német-óvári tumulus is egy olyan ősi

¹⁾ V. ö. Kubitschekkel és Frankfurterrel: *Führer durch Carnuntum*, 44—45. ll.

népnek alkotása, mely a tumulus-építő népek közé tartozik. Tartjuk *avar* alkotásnak s oly sírdombnak, melynek bensejében igen előkelő avar egyén nyugszik.¹⁾ Azokról az avarokról, kik Nagy-Károly idején e tájra költöztek, tudjuk, hogy a kereszténységben soká ingadoztak. Egyik khánjuk, Tudun, elfogadja Aachenben a keresztiséget, de itthon újból ősei hitére tért. Más tudósítások is megerősítik azt, hogy az avarok csak késve nyitották meg füleiket s sziveiket az evangéliumnak. Hasonlítottak XIII. századbeli kunjainkhoz, kik elfogadták ugyan kényszerből a kereszténységet, de soká mégis pogány módra éltek s pogány mód szerint viselkedtek.

Akkor, mikor avarjaink e tumulust egyik vezéregyéniségük tetemei fölé emelték, keresztény egyház még aligha állott e helyen. Akkor e tájon csak az avar-ring állott, úgy hogy tumulus és ring között az összefüggés szembetűnő. Az egyház építése csak ezután történhetett. Ábrahám khán, ki azon Tudunt, ki a keresztiségben a Tódor nevet kapta, követte a kháni méltóságban, a Fische torkolatánál vette fel a keresztiséget, miből talán azt következtethetjük, hogy a mai Óvár helyén akkor egyház még nem létezett. De minthogy másrészt Nagy-Károly az avar

¹⁾ Lanfronconi Enea úr, kivel egyszer együtt rándultunk ki Német-Óvárra, az itt levő tumulust *Arpád strjának* tartja. Nézetében több oknál fogva nem osztozhatunk s azt hisszük, hogy nézetének tarthatatlanságáról ő maga is meg fogna győződni, ha tervét, e tumulust felásatni, végrehajtja. Valóban e tumulus felásása volna az egyedüli út, melyen a valóság felismeréséhez juthatnánk. Az ötvenes években a hainburgi pionierok hozzáfogtak ugyan a földhalom ásásá-

hoz, de az nem tudományos czélből, hanem pusztán csak gyakorlatképen történt s ennek következtében a végzett munkáról jegyzőkönyvet sem vettek fel. Az egész ásás egyébiránt akkor a nagy földhalomnak csakis egyik oldalára szorítkozott. Lanfronconi úr, ki tudományos czélokra már nagy összegeket áldozott, kétségtelenül igen nagy újabb érdemeket szerezne, ha a német-óvári tumulus rendszeres felásatásának módját ejthetné meg.

népnek térítésében ugyanazt az erélyt fejtette ki, melyet a pogány századoknál és bajoroknál, azért azt a további véleményyt is kockáztathatjuk, hogy a német-óvári egyház létrejötte már soká nem késett az után, hogy a *vetvari* egyházi kerület szervezve lett.

Ha igaz az a feljegyzés, hogy a mai német-óvári régi egyház okleveles emléke 1213-ból való, midőn azt a terület akkori birtokosai Dörr Albán és János lovagok építették fel¹⁾, akkor e feljegyzés bizonyára csakis a régibb templomnak átépítésére vonatkozhatik. Úgy építették azok át a Sz. István-féle templomot, amint a XV. században, 1400 körül átépítették a Dörrék templomát azok, kik a ma is álló tornyot és szentélyt építették, mert a román stílusú hajónak egész szerkezete mutatja, hogy kellett román stílusú apsisának és tornyának is lennie s nyilván az akkor lehordott építészeti anyagból jutott a templomkerítéshez az a sok antik kő- és díszítményrészlet, mely e kerítés falában szemlélhető. Átépítő volt-e Sz. István is? hogyan mondhatnók meg oklevelek nélkül biztosan. A templomhoz kötött hagyomány, s legfőképen annak oltárképe arra utal, hogy Sz. István is építő volt s ha valóban épített, akkor ő is csak átépítő volt, átépítője annak a templomnak, mely még Nagy-Károly korában épült volt.

Fog-e valaha több világosság e kérdésre derengeni, ki tudhatná? Annyi bizonyos, hogy a vetvari püspökségnek 826-on innen többé semmi említésével sem találkozunk. De az avarságnak is minden nyoma vész. 822-ben említik utoljára a birodalmi évkönyvek azon alkalomból, hogy az aacheni országgyűlésre Kegyes Lajos haragjának lecsillapítására ajándékokat küldenek.²⁾ Azontúl semmi említéssel

¹⁾ Kubitschek és Frankfurter i. h. 45. l.

Azonkiv. l. Krones: *Handbuch der Gesch. Österr.* I, 272. Büdinger: *Österreichische Geschichte*, I, 137.

²⁾ *Eginhardi Annales* ad an. 822.

VI. Fejezet.

sem találkozunk az évkönyvekben. Azért-e, mert e népnek fatuma, hogy nyomtalanul tűnjék el az enyészet tengerén¹⁾, vagy azért-e, mert végre is egészen felolvadt a kereszténységben, úgy hogy mai utódaik a kereszténység polgárosító hatása következtében már réges-régen kivetkőztek a faji jelleg minden sajátosságából?

---

¹⁾ Egy orosz közmonda azt tartja:
„Eltűnt mint az avar, kinek többé se
atyafia, se örököse nincsen.“ *Nestor*

Schlözer fordításában II, 217. De a
magyar is *avarsággal* jelöli a pusztult-
ságot.

VII.

A pozsonyi prépostság alapítása. Eredeti helye. Birtokai, jogai, prépostjai s kanonokjai az első három században. Az első plebánia.

Az avarok elvándorlásával a kereszténység mindinkább általánossá lett a Morva-Vágközben s így az ősi Pozsonyban is. 822-ben említetik *Moravia* először a történelemben s 830 körül Mojvár és Privina fejedelmeitl.¹⁾ Ezek lettek a kereszténységnek ha nem is első, de mindenesetre buzgó terjesztői a szlávok közt. Míg Mojvár a Morván túl levő részben tartózkodott, addig Privina a Morván innen Nyitrában székel. Mojvárnak mindenesetre buzgó kereszténynek kellett lennie, mert már az ő idejében virágzott fel a speculijuliumi püspökség. Hogy amúgy is jó keresztény hirében állott, onnan tudjuk, mivel a II. Jenő pápának tulajdonított 826. évi bulla őt is felszólítja keresztény püspökségek alapítására. Igaz e bulla későbbi koholmány, de ennek daczára is hiven bizonyítja azt, hogy Mojvár híre még egy évszázad mulva is olyan volt,

¹⁾ Eginhard in *Vita Caroli Magni* ad an. 822. S ehhez l. Dümmler: *Pilgrim v. Passau*, 11. l. Palacky:

Gesch. v. Böhmen, I, 107. Dudik: *Mährens Allgem. Geschichte*, I, 82. Büdinger: *Oesterr. Geschichte*, I, 183.

mely keresztény buzgóságának nagyon kedvezett. Privináról ez talán még inkább áll. Akkor, mikor ő a Morván innen levő részeken elhelyezkedett, Nyitrában még nem volt keresztény egyház, hiszen maga Privina is még csak ezentúl vette fel a keresztiséget. Mikor őt Mojvár kizavarja birtokából, Privina Radbold határgrófhhoz menekült s ez időbe esik Privinának a trismaueri sz. Márton-egyházban történt megkeresztelkedése. Erre Adalram salzburgi érsek Nyitrára jön s ott az első egyházat felavatja, mi csakis 821—836. évek közt levő időben történhetett, miután Adalram érsekeskedése ez évekre esik.¹⁾ Hogy ezen első nyitrai egyház nem volt *püspöki* egyház, talán csak eléggé kitűnik azon körülményből, hogy az a történeti forrás, melyből mindezt megtudjuk, nem mondja a templomot püspöki egyháznak.²⁾ De kézzel fogható ebből egyszersmind az a történeti anachronismus is, mely II. Jenő pápa állítólagos bullájában foglaltatik, mint melyben a nyitrai püspökség már 826-ban mondatik feunállónak. E püspökség tényleg még csak vagy öt évtized múlva jött létre, mit az okmánykoholó Piligrim egy század múltán könnyen téveszthetett szem elől.

Valamint Mojvár, úgy az is, ki őt a morva fejedelemségben követte, Ratislaw, a kereszténység terjesztése mellett a morva szláv aspirációknak is mind nagyobb kört vontak. Egyik is másik is a frank uralmat lerázni törekedett. De mindkettő kísérlete meghiusult, míg nem azt Mojvár harmadik utódja, Szvatopluk végre is valósította. E fejedlem uralkodása, amennyire azt a reánk jutott emlékekből megítélhetjük, nagyon czéltudatos lehetett

¹⁾ Dümmler: *Piligrim v. Passau*, 12. 155. II. 26. jegyz.

²⁾ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, I. I. p. 12. Pertznél már

id. helyen: Cui (t. i. Privinae) quondam Adalramus archiepiscopus ultra Danubium in sua proprietate loco vocato Nitrava consecravit ecclesiam.

annak daczára is, hogy a politikai eszélyesség e fejedelmet nagyon ingatag jelleművé tette. Bizonyos, hogy hatalmi ambíciója nem volt csekély, s hogy tisztában volt magával aziránt, hogy a politikai függetlenséget mivel sem lehet jobban biztosítani, mint a vallási függetlenséggel. Ezt már elődje is tudta s e tudat sarkalta mindkettőjüket arra, hogy birodalmukban egy oly püspökséget állítsanak fel, mely hivatva legyen a szlávságot a dunántúli német nagy vallási centrumoktól elvonni, mindjobban maga köré összpontosítani. Konstantinápolyba menesztett követségek a görög császárt arra kérte, hogy küldene hozzájuk oly igehirdetőt, ki nekik egész tisztaságában fejtse fel ama tannak igazságát, melyet az Olasz-, Görög- és Németországból jövő tanítók értelmök előtt annyira összezavartak.¹⁾ S ezzel eléggé ki volt fejezve a küldők óhajának veleje. A nyugati praedicatorok működése nem válhatott a szláv aspiratióknak javára. Ám azt sem kell hinnünk, hogy a morvaszlávok a görög praedicatorok működésében láthatták volna politikai ügyük diadalának biztosítékát. Nekik szláv apostolra volt szükségök, ki az ő nyelvökön ne csak az evangelium tanait elemezze, hanem a rítus énekeit és a liturgiát is végezze. Ilyen apostolt pedig legelőbb a keleti birodalomból kaphattak, hol Thesalonich környékén szláv lakosság élt. A császár tényleg innen küldötte Morvaországba Methodiust és testvérét Konstantint, ki később Cyrillnek nevezte magát. Ez utóbbi a sz. írást szláv nyelvre fordította s testvérével együtt a ritust szláv nyelven végezte. Midőn aztán a politikai viszonyok úgy alakultak, hogy a 874. évi forchheimi egyezés Svatoplukot morvaországi hatalmában megerősítette, a német papságnak távoznia

¹⁾ Dümmler: *Die pannonische Legende vom heil. Methodius*, közzétéve az *Archiv f. Kunde österr. Geschichte*.

forschung, XIII, 186—187. II. Azonkívül Miklosich: *Vita S. Methodii*, Bécs 1870. 18. l.

kellett Moraviából, s kétségtelenül ez időszakba esik a nyitrai püspökség alapítása.¹⁾ 879-ben Szvatopluk bizalmasa és kegyence, az alamann Wiching, mint nyitrai püspök megy Rómába.

A nyitrai püspökség alapítása egyszersem világos jelül tekinthető arra, hogy Szvatopluk mikép vélte szlávjait egyházilag s politikailag is egyesíteni. Bár Dévény Ratislaw főerődhelye volt, tehát alatta nagyon fölvirágozhatott, Szvatopluk mégis annak daczára nem itt alapítja meg a szláv püspökséget. De nem alapítja meg Pozsonyban sem, mert úgy Dévény, mint Pozsony közvetlenül a német határon fektüdtek s így geografiailag nem felelhetek meg tervének. Az egyházi centrumot távolabbra kellett a német határtól elhelyeznie, mert szlávjait csak így vélte a németiség absorbeáló befolyása ellen biztosíthatni. Nehogy mégis a dunai határ e legjelentékenyebb népességi pontja (mert Dévény inkább csak erődhely volt) egyházi védbástya nélkül maradjon, azért azt hisszük, bár okmánynyal nem igazolhatjuk, Pozsonyban is jelentősebb egyházi institutiót létesített. Vajjon ez institutió az a

¹⁾ A nyitrai püspökségről többen Márton velehradi szerzetesre támaszkodva, azt tartják, hogy azt Fritigil, Rosemund markomann királynak Sz. Ambrus által megtérített neje alapította 395-ben. Mások s ezek közt Szalágyi (*De statu Eccles. Pannoniae*, III, 225.), Katona (*Hist. Crit. Duc.* 537. l. és *Epist. Exeges.* 11. l.), Fejér (*Dissertatio in res hung. veteres*, 88. l. és *Initia religionis Christianae*, 135. l.), Pray (*Specimen Hierarchiae Hung.* I, 861.), Podhráczky (*Chronicon Budense*, 174. l.) Schrödl (*Wetzer-Welte: Kirchenlexicon*-ban, VII, 768.) azt a IX. század elején, 824 körül Urolf lorchi érsek által tartják alapítottnak. Ha

megfontoljuk, hogy a markomannok és a Nyitravidék közt nem a markomannok, hanem a quádok ültek, a markomann királyné alapításának lehet-e valószínűsége? Nincs semmi biztos adatunk, melylyel a lorchi érsek alapítását igazolhatnók, míg ellenben a körülmények nagyon határozottan arra vallanak, hogy a nyitrai dioecesiset csakugyan Szvatopluk alapította, amint e nézetet Szabó Károly (*A magyar vezérek kora*, 80. l.) és Krones is (*Handbuch d. Gesch. Oesterr.*, I, 478) vallják. Magunk is (*Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején*, I, 66.) e nézet mellett nyilatkoztunk.

prépostság volt-e, mely máig virágzik, vagy pedig csak olyan institúció, mely a később szervezett prépostság alapjául szolgált, hogyan mondhatnók meg ma, mikor erre vonatkozó semminemű történeti tudósítások reánk nem szállottak. Annyi kétségtelen, hogy Szvatopluk alapítványával Pozsonyban az egyházi élet erősebb gyökeret vert.

A nagy nemzetiségi cél, melyet Szvatopluk maga elé tűzött, el lett ugyan általa érve, de a siker nem volt tartós. Láttuk, hogy az Arnulfal szövethozott magyarok csapásai alatt hogyan dőlt romba Szvatopluk trónja és azzal együtt birodalma. Kérdés, hogy a terület új urai alatt az egyházi élet is megszűnt-e eme vidéken?

Két jelenség van szemünk előtt, melyekből jóformán biztos következtetést vélünk vonhatni az eseményekre. Az egyik az, hogy a magyarság nemcsak mint keresztény, hanem még mint pogány nemzet is mindenkor vallási türelmességgel tűntette ki magát.

Bár a magyarok nemzeti istenségben hittek, mégis a külföldi évkönyviróknak rájuk vonatkozó tudósításaiban egyetlen hely sincs, mely arról vádolná őket, hogy vallási ellenszenvből üldözték volna félszázadon át a keresztény népeket. Kaland- és rablásvágy, vagy a szenvedett sértések megtorlása miatt törtek a nyugati tartományokba s nem vallási üldözésből sarczolták meg a kolostorokat és egyházakat. Mindez csak kincsszerzési szenvedélyből történt. Ennek megfelelőleg tehát azt sem tehetjük fel, hogy Szvatopluk legyőzése és tartományának elfoglalása után az általa alapított pozsonyi egyházat felforgatták és tönkretették volna.

A másik jelenség, mely minket e hitben megerősít az, hogy Szvatopluknak egy másik alapítványát a *nyitrai* püspöki egyházat sem forgatták fel. Sz. Istvánnak 1006. évi okmánya kétségtelenné teszi a nyitrai püspöki egyház

fennállását. Nagyon jól tudjuk, hogy eme nyitrai oklevél hitelessége erősen meg van támadva.¹⁾ Magunk is azok táborához szegődtünk, kik az oklevelet alaki formájánál fogva eredetinek nem tekinthetik. Sz. István cancelláriájában egészen más schema szerint készültek az oklevelek, de tagadjuk azt, hogy egy a formának meg nem felelő okmány a benne foglalt történelmi tényekre nézve is hamisítvány volna minden egyes esetben. Ha a forma hiányossága miatt el nem vetjük a pécsi püspökség alapító oklevelét, akkor nincs jogunk azt a nyitrai oklevéllel sem tenni, mert a tények, melyek ebben foglaltatnak, nem bizonyíthatók koholtaknak.²⁾

Az 1006. évi oklevél azt mondja, hogy a nyitrai Sz. Emeram-egyház Sz. István idejében is fennállott. A szent király itt papokat talált, kik az isteni tiszteletet rendesen végezték. Ő maga is velök tartott az imádság végzésében. Velök együtt mondotta el Sz. Emeram oltáránál a psalmusokat.³⁾ Az egyház csak annyiban ment át változáson,

¹⁾ Gyanusnak mondotta Katona (*Hist. Crit.* I, 127.), Jászay (*A magyar nemzet napjai az arany bulláig*, 239. l.), Fejér (*Dissert in res veteres*, 123. l. és *Initia relig. Christianae*, 137. l.), Kerékgyártó (*Magyarorsz. művelőd. tört.* II, 84.), koholt álműnek pedig Szalay (*Magyarorsz. története*, I, 99.), Knauz (*Lányi Magy. Egyháztört.* I, 338.), Dudik (*Mährens Allg. Gesch.* I, 43.), Záborszky (*Századok*, 1868. évf. 54. l.), Balics (*A r. k. egyház tört.* I, 92.) és legújabbán Karácsonyi (*Sz. István király oklevelei*, 103—106. ll.)

²⁾ Ezt is közelebről kimutattuk *Magyarorsz. egyházi földleírása a XIV. század elején* című műben, 68—72 ll. Különbön támogatják felfogásunkat nem kisebb történetírók mint Horváth Mihály (*A kereszténység első százada*

Magyarországon, 188. l.) és Szabó Károly (*Kisebb történelmi munkái*, I, 271.), kik talán szintén „a valódi történettudósok közül” valók. De Fejérpataky sem mondja ki ez oklevél hamisságát (*A pannonhalmi apátság alapító oklevele*, 160. l.) s azt csak annyiban zárja ki vizsgálódásából, amennyiben szövegezése a Sz. István 1001. évi oklevelétől teljesen elüt.

³⁾ *venimus ad castrum nostrum Nitra: vbi indicibili cordis nostri solatio affecti sumus, quia extra quamlibet expectationem accidit nobis, quod nouem S. Romanae Ecclesiae Sacerdotes Presbiteros inuenimus, qui se capitulares canonicos Ecclesiae B. Emerami martyris, in dicto castro nostro Nitra situatae, nominabant; et dictae Ecclesiae ac populo, vsque ex*

amennyiben püspöke Wiching, a magyarok ideérkeztekor a lelki gondjaira bizott nyáját hűtlenül elhagyta s Arnulfhoz menekült, kinek kancellárjaként szerepelt azután.¹⁾ Természetes, hogy a pásztor megfutasával a nyáj is könnyen elszéledett, az egyház vagyona, melyről egyébiránt nem tudjuk, hogy miben állott, megfogyatkozott, annyira, hogy azok, kik Sz. Emerám egyházában az oltárnak szolgáltak, alig élhettek meg az oltár jövedelmeiből. De az egyház minden elszegényedése daczára is az oltár maga fennállott.

Egészen hasonló lehetett a pozsonyi egyház sorsa is. Az eredeti egyházi alapítvány csorbát szenvedhetett személyzetében és vagyonában. Elszegényedhetett mint a nyitrai egyház, de mint az, úgy ez is fel nem lett forgatva, s ez teszi előttünk Sz. Istvánnak eljárását is érthetővé.

Tudjuk, hogy Sz. István volt nemzetének apostola. Az ő fáradozásainak köszönhető, hogy a nemzet keresztényné lett. Ugyanő volt az, ki hazánk maig fennálló püspökségeinek legtöbbjét alapította, s ha emez alapításait megfigyeljük, azt látjuk, hogy országának népességi viszonyaira volt kiválólag tekintettel s azért nagyon meglepő, hogy épp ott, hol a népességi viszonyok legkedvezőbbek voltak, Éjszaknyugat-Magyarországon, egyházi dioecesiset fel nem állított. E szembeeszkő jelenségnek megfajtására

---

partibus Marcomannorum illuc confluente, inseruiebant, laudes diuinas.. assidue decantantes. Quibus nos vltra associati, diebus pluribus compsalere, veniamque peccatorum ac verae fidei lumen, robur, et incrementa deprecari non destitimus. Deserics: *De initiis et majoribus Hung. Commentaria*, V, 181. Legújabbán Karácsonyi: *Sz. István kir. oklevelei*, 103. l.

¹⁾ A császári kegy őt még a passai püspöki székre is felsegítette, de a 899. évi tartományi zsinat őt mint olyant, ki már előbb a nyitrai cathedrán ült, e helyről elmozdította azon okadatulással, hogy a püspöki székek változtatása meg nem egyeztethető az egyházi törvényekkel. *Annales Fuldenses* ad an. 899. Kleinmayrn: *Iuvavia*, 99. l. Dümmler: *Pilgrim v. Passau*, 7. l.

VII. Fejezet.

többen azt hozták fel, hogy a magyarok az augsburgi uttközet óta a nyugati országrész birtokában nem voltak, s így itt Sz. István sem tehetett alapítványokat. Azonban e nézet minden alapot nélkülöz. Igaz ugyan, hogy az augsburgi vereség után a dunántúli rész a Szárhegytől a Lajtaiig elveszett, de épp oly igaz az is, hogy e területet Sz. István akkor, mikor 955-ben III. Henrik nővérét nőül vette, a német királytól ismét visszakapta.¹⁾ Hogy pedig a kárpátalji felföld a honfoglalás idejétől fogva folyton és szakítatlanul a magyarok kezén volt, kétségbevonhatatlan történeti igazság. Az az állítás, hogy a cseh Boleszláv 955-ben birodalma határait a Mátráig terjesztette volna ki²⁾, a prágai püspökségnek 973. évi sem eredetiben, sem az 1086. évi átiratban fenn nem levő s mindössze is csak az 1125-ben elhalt Kozma prágai dékán cseh krónikájában található töredékben ránk jutott alapító oklevelének félremagyarozott szavain alapszik. Ugyanis az ez oklevélben említett *Mudre* helynevet minden kritika nélkül *Mátrá*-nak magyarázták, holott kimutathatólag az a *Mouriperg*, azaz *Malberg* a mai Alsó-Ausztria éjszaki részén, mint a meddig a X. században a prágai püspökség tényleg terjedhetett. Az pedig, hogy az 1000-dik évben a lengyel határ a Duna folyóig, Esztergom városáig, onnan Eger városáig s a Tiszáig terjedt volna³⁾, szintén nem egyéb merő ábrándnál, melyet egy állítólag XII. századi, a történelemben

---

¹⁾ *Infra Litham, nunc pars Vngariae est, olvassuk Aventinusnál. D. enim Henricus secundus Caesar Augustus, regulus Boiorum tertius, Stephano regi, Gisalae sororis suae marito, quo facilius gens effera religionem nostram reciperet, quasdam urbes Boiorum, regnique Boiariae, quae infra Litham sitae sunt, quaei dotis nomine traditissae*

legitur: Nempe Posonium, Vratisla-burgium, Sempronium, Oedenburgium, et alia huiusmodi oppida. Annales Boiorum. Lib. IV. cap. 84. p. 306.

²⁾ Palacky: *Geschichte von Böhmen*, I, 157. 221. 226—228.

³⁾ Palacky: *Geschichte von Böhmen*, I, 248—249.

teljesen járatlan és tudatlan lengyel krónikás¹⁾ képtelenségekkel teljes, hitvány férczmunkája gyulasztott fel.²⁾

Igy állván a dolgok, mindenesetre nagyon feltűnő, hogy Sz. István egész Éjszaknyugat-Magyarországon semmi egyházi alapítványt nem tett a zobori apátságon kívül. De értjük ez eljárását, mihelyt feltesszük, hogy akkor úgy Pozsonyban, mint Nyitrán, ha nem is püspöki, de mindenesetre főegyházak, prépostságok, káptalanok léteztek.

A pozsonyi egyházra vonatkozó biztos tudósítás még csak a XII. század elején merül fel. Ez a kései említés szolgálta okul arra, hogy íróink egy része ezen egyházat a XI. században még nem létezettnek, fenn nem állottnak hirdeti. De állításukat el nem fogadhatjuk.

A prépostságnak Sz. István és Sz. László alatt való fennállását, ha nem is bizonyíthatjuk okmánynyal³⁾, de

¹⁾ *Cronica Hungarorum*. A varsói XIII. századi codexből kiadta Endlicher: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*, 60—82. II. Bialovszkynál is: *Monumenta Poloniae*, I, 487.

²⁾ Lásd Szabó Károly: *Igaz-e, hogy a kárpátaljai felsőldet nem Árpád, hanem Sz. István foglalta el?* című értekezését a *Századok* 1868-iki évfolyama 5. 7. füzetében és *Kisebb Munkái*-ban I, 233—274. II. A jeles tudós e művel teljesen eloszlatta a balvéleményeket. Szabó mellett említendő Botka Tivadar is, ki: *Tanulmány az esztergomi érseki egyházi megye első régi határaitól és territoriumáról* című s a *Magyar Sion* 1864-iki évfolyama 241—261. lapjain megjelent dolgozatával ugyancsak hozzájárult a téves nézetek eloszlatásához. Hogy különben a józanabb tan a külföldi írók közt is kezd már terjedni, mutatja Roesler munkája: *Romä-*

nische Studien, Leipzig 1871. Ebben, a 163. lapon elismeri, hogy a honfoglalás idején *wurde überall der Kammer der Karpaten die Grenze des ungarischen Reiches*. Épp úgy mondja Dümmeler is, hogy a magyaroknak Morvaország ellen vívott harcrai *führten zur völligen Besiegung dieses Reiches*. *Piligrim*, 14. l.

³⁾ Kaprinai egy 1022. évi okmányról tesz ugyan említést, mint olyanról, melyben e prépostság már említették. Ám kérjük hol van ez okmány? Kaprinai kéziratai megvannak az egyetemi könyvtárban, de ezek közt az 1022. évi okmányt hiába keressük. Fejér, ki közölte Kaprinai gyűjteményéből a legrégebbeket, szintén nem akadt rá, mert különben okvetlenül közölte volna azt is, s így nem állíthatjuk az okirat alapján bizonyos gyanánt, hogy a pozsonyi prépostságot Sz. István alapította volna.

bizonyíthatjuk mégis azzal, hogy Kálmán király törvényében már említetik, Kálmánnak pedig semmi esetre sem tulajdoníthatjuk alapítását. Kálmán ugyanis nem az a fejedelem volt, ki egyházi alapítványok által kinttint volna. Tekintve a történelemben feljegyzett intézkedéseit és kifejtett tevékenységét, valóban nem mondhatjuk, hogy ő nagy alapítványtevő király lett volna. A törvényhozásban őt kétségtelentül magasabb szellemi emelkedettség jellemzi. Egyes törvénycikkjei kiváló felvilágosodottságról tanuskodnak, de viszont mások arról is, hogy az egyházi vagyon sokasításához nem járult. Egyik törvénycikkével elrendelte a felesleg egyházi vagyon visszavételét s a kincstár javára való értékesítését.¹⁾ Nincs egyetlen egy okmányunk sem, mely őt kolostor- vagy egyházalapítónak hirdetné. Egyik-másik régibb alapítványt megerősíti ugyan, tesszük a veszprémvölgyi görög apáczákat²⁾, vagy az arbei egyházét³⁾, vagy a zoborhegyi apátságét⁴⁾, de maga újat nem alkot. Míg árpádházi királyaink közt I. István, Péter, I. Endre, I. Béla, I. Géza, I. László, II. Béla, II. Géza, III. Béla, Imre, II. Endre, IV. Béla, IV. László mind oly fejedelmek, kik egyházi alapítványok és monumentális egyházi építkezések által tették nevüket emlékezetessé, addig Kálmán király azon kevesek közé tartozik, kik e téren kimutathatólag mitsem tettek. Amint III. István, II. László, IV. István, III. László, V. István s III. Endre királyokról mi hír nem szállott reánk, úgy Kálmánról sem tudjuk, hogy alapított avagy hogy valamely emlékszerű építményt

¹⁾ *Decret. Colom. regis* 15. Endlichernél: *Rer. Hung. Mon. Arpad.* 362. l.

²⁾ Katona: *Hist. Crit.* III, 263. Fejér: *Cod. Dipl.* II, 46. VII. I, 141. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 74.

³⁾ Farlati: *Illyr. Sacrum*, III, 166.

V, 236. Lucius: *De regno Croatiae*, 188. l. Katona: *Hist. Crit.* III, 276. Fejér: *Cod. Dipl.* II, 56.

⁴⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* II, 41. 58. V. I, 309. VII. IV, 57. VII. V, 87. Pray: *Diatribé de S. Ladislao*, 31. 40. Katona: *Hist. Crit.* III, 214.

templomot, kolostort emelt volna. A dömösi káptalan és templom alatta épült ugyan 1111-ben, de nem általa, hanem Álmos herczeg által.¹⁾ S azért tekintve mindezen érintett körülményeket, valamint a saját vérei ellen elkövetett kegyetlen és embertelen dühöngését,²⁾ nem tartjuk valószínűtlennek, hogy a papi krónikások őt csakis ezen tulajdonságai miatt tüntették fel testi szörnyként, őt púposnak, szőrösnek, bandzsálnak, hebegőnek festve, holott kortársai személyes ismerőse, Kozma prágai dékán, mitssem szól ilyes nagymérvű testi fogyatkozásokról.

Éppen azért, mert az egyházi alapítványok terén Kálmán ki nem tűnik, nem is tehetjük fel róla, hogy ő a pozsonyi prépostságot alapította volna.

Ha pedig ő azt nem alapította, akkor okvetetlenül elődei Sz. István vagy Sz. László alatt már léteznie kellett, mert, mikép említettük, Kálmán törvénykönyvében a pozsonyi prépostság már említve van. E törvénykönyv I: 22 cikkében ugyanis Kálmán király tilalmazza a tüzes vassal és forró vízzel való istenitélek tartását mindenütt, kivéve a püspöki székhelyeken és a nagyobb prépostságokban mint Pozsonyban és Nyitrában.³⁾ Igaz a törvénycikk közlésében eltérés van, amennyiben némelyek annak ut-ja helyett *nec non*-t olvasnak és vitatnak,⁴⁾ úgy hogy ezek szerint a törvénycikk az istenitélek tartását csakis a püspöki székhelyeken és a nagyobb prépostságokban valamint Pozsonyban és Nyitrán engedi meg. Azonban mi ezt

¹⁾ *Marci Chronica*, cap. 66. Thuróczy: *Chronica*, II, c. 61. Katona: *Hist. Crit.* III, 225.

²⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* II, 152.

³⁾ *Judicium ferri et aque in aliqua ecclesia fieri interdicitur, nisi in sede episcopali et majoribus preposituris, ut Posonii et Nitrie.*

⁴⁾ Így Endlicher: *Rer. Hung. Mon. Árpadiana*, 363. l. Pesty.: *A perdöntő bajvívások története Magyarországon*, 86. l. És mások. Ellenben a magyar törvénytárban *ut* áll s így közli a törvényt Batthyány: *Leges ecclesiasticae Regni Hung.* I, 454. és legújabbán Knauz is: *Mon. Eccl. Strig.* I, 69.

VII. Fejezet.

az olvasást és értelmezést el nem fogadhatjuk. A törvényczikknek csakis az lehet helyes értelme, hogy nagyobb prépostságok Pozsonyban és Nyitrán voltak. Ha e helyeken nagyobb egyházak nem léteztek volna, az istenitéletek tartása itt sem lett volna engedélyezve. Különben is kétségtelen, hogy az ilyes istenitéletek közönséges egyházakban már amiatt sem voltak könnyen megtarthatók, mert megtartásuk nagyobb személyzetet igényelt, amennyiben ily alkalmakkor jegyzőkönyvi felvételekre, jegyzőkönyvi kivonatolásokra és azonkívül hivatalos ellenőrzésre volt szükség. A törvény nem is lett volna világos, ha a nagyobb prépostságokat névszerint ki nem jelöli, mert akkor nyilván minden prépostság magát nagyobbik prépostságnak tarthatta volna, részint hogy tekintélyét ily úton is öregbítse, részint hogy jövedelmét ilyképen is szaporítsa, mert az istenitéletek tartása kétségtelenül nem csekély jövedelemmel volt egybekapcsolva. A tilalom ez esetben tehát igen könnyen kijátszható lett volna s Kálmán bölcseségétől feltehető, hogy ilyes szöveget nem szentesített volna. A visszaélést a törvénynek csakis abbeli szövegezése lehetetlenítette, hogy névszerint megmondotta, melyek azok a nagyobb prépostságok t. i. *Pozsony* és *Nyitra*.

Ezt a magyarázatot annál is inkább kell elfogadnunk, mert a törvényszövegnek ellenkező értelemben vett olvasása és értelmezése még egyéb félreértéseket is szülne. Egyik irónk tényleg már nagyon sajátos következtetéseket vont le a hibás szöveg-magyarázásból.¹⁾ Azt állítja ugyanis, hogy a törvényczikkely megkülönbözteti a cathedralis egyházakat a társaskáptalanoktól, valamint azoktól az egyházaktól, melyek sem cathedralis egyházak, sem társaskáptalanok nem voltak, mint *Pozsony* és *Nyitra*. Vagyis szerinte

---

¹⁾ Podhraczký in *Chronicon Budense*, 175—176. ll.

A Csukárok nem alapítói a pozsonyi prépostságnak.

Pozsonyban és Nyitrán *prépost nélkül levő egyházak voltak* s állítását Nyitrára nézve megerősítve látja II. Gézának 1158. évi diplomája által, mely szerint a nyitrai egyháznak még nincsen prépostja.¹⁾ Csakhogy az egész okoskodásnak nincs semmi alapja, mert ha a Kálmán-féle törvényt ily értelemben magyarázhatnók Nyitrára, épp oly értelemben kellene azt azután Pozsonyra is magyarázni, ami lehetetlen, miután *Pozsonyban prépostság létezett*. Prépostság képzelhető káptalan nélkül, de *nem prépost nélkül*.

Ha ezek szerint Pozsonyban már Kálmán király idején és pedig uralkodásának elején, mikor ezen törvény készült,²⁾ prépostság létezik, világos, hogy annak alapítói a Csukárok nem lehetnek. Ez állítást sajátságosan épp egy nagytudományú tudósunk bocsátotta világgá, kinek máskülönben nagyon sok okulást köszönhetünk a hazai történettudomány terén. Ő ugyanis a Péter fia János adományához megjegyzi: hogy a pozsonyi prépostságot nem a morva hercegek, sem a magyar királyok nem alapították, hanem az itt említett János.³⁾ És elfogadta utána ez állítást Balics is.⁴⁾ Pedig az egész állítás csak látszaton és félreértés-

¹⁾ *Ecclesia Nitriensis caret adhuc Preposito.*

²⁾ Az évet pontosan meghatározni nem tudjuk. Mossóczy, Jászay, Knauz 1100-ra teszik, Batthyány 1099-re. *Leges ecclesiasticae Regni Hung.* I, 449–450. ll. e) jegyz. Annyi kétségtelen, hogy a törvénykönyvnek szerkezete, illetőleg a különböző években megalkotott törvénycikkeknél Alberik által történt összegyűjtése a XI. század végére és a XII. század elejére esik, miután Alberik e törvényeket Szeraphin érsek rendelkezésére gyűjtötte össze, Szeraphin pedig, mikép legújabbban ki lett mutatva (Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 68.) 1095–1104-ben érsekeskedett.

³⁾ E literis his assertio, que fundatae huius Praepositurae laudem Ducibus veteris Moraviae tribuit (*Praepositura Poson.* p. 3.) satis convellitur. Nec Duces hi, nec Reges Hungariae illam fundaverint; sed antenati Joannis huius, cum Patronatum exercuerint, atque in Ecclesia sepulti fuerint. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 297. l.

⁴⁾ Tehát míg későbbben netalán felföldözendő okmányok ellenkezőről nem fognak tanuskodni, — írja ő — a pozsonyi prépostságnak e Csukár gróf által való alapítását legvalószínűbben a XII. század végére, vagy a XIII. század első éveire tehetjük, — s első birtokaul a Csukár-földet,

sen alapszik. Hazánkban, igaz, a nemzetségi monostorok emlékével sűrűn találkozunk. Ezek világos bizonyítékai annak, hogy a nemzetségek monostorokat alapítanak, melyek nemzetségek tagjainak temetkezési helyektől szolgáltak, ám abból, hogy valakinek a genusa, illetőleg genusának tagjai közül többen egy bizonyos egyház alá temetkeztek, csak nem következhetik az, hogy az a genus az egyházat, vagy éppen azon apátságot vagy prépostságot is alapította, melynek a temetkezésre szolgáló templom egyháza volt. Ez az eset a Csukároknál. Mi egy 1291 évi okirattól csak annyit tudunk meg, hogy a Csukárok egyik sarja, János, a Péterfia, mielőtt Albert osztrák herceg ellen a magyar királylyal hadba indult, a pozsonyi prépostságnak földi javakat adományozott s hogy ő ezen alkalomból elődeit a pozsonyi Sz. Márton-egyház patronusainak nevezi, kik a nevezett egyház alá temetkeztek.¹⁾ A dolgon nagyon nagy erőszakot követnénk el, ha ez adat alapján azt vélnők állíthatni, hogy a Csukárok a pozsonyi prépostságot alapították. Először is az adat csak azt mondja, hogy a Csukárok a Sz. Márton-egyház patronusai voltak s nem a *prépostságéi* s ezt úgy érthetjük, hogy a Csukárok földi javakat juttattak a Sz. Márton-egyháznak, amint az valósággal történt is. De másrészt amúgy sem mondható, hogy a patronus mindig egyjelentésű az alapítóval. A patronátus egyszerűen többször kiesett az alapító család kezéből, átmenve egy nem alapító idegen családra, akár örökösödés, akár birtokszerzés, akár királyi adományozás útján.²⁾ Tehát a Csukárok is lehettek nem alapító patronusok, a patronusi czimet és jogot pedig akkép szerezték, hogy a prépostság egyházát,

legelső prépostjával pedig az eddig is első prépostnak ismert Ubaldust vehetjük. *A r. k. egyház tört. Magyarországon*, I, 205.

¹⁾ cuius progenitores et antecessores eius sunt veri patroni.

²⁾ Példát lász Knauznál: *Mon. Eccl. Strig.* I, 160.

A Csukárok nem alapítói a pozsonyi prépostságnak.

tehát nem magát a prépostságot, földi javakkal tetézték. Ezt egyébiránt III. Endre királynak 1292. évi oklevele, melylyel a pozsonyi egyháznak ezen Csukár-féle adományt megerősíti, világosan ki is jelenti. Azt mondja ugyanis abban, hogy János Péter fia, a pozsonyi vár nemes jobbbágya Thurné-t *ájtatosságból és a Sz. Üdvözítőről címzett egyház kegyúri jogának megszerzési céljából* adományozta¹⁾ s ez adományát Óvárrott halálos ágyán élő szóval is kifejezte. Az adomány az egyházat *patronátusi jog címén* (ex iuris patronatus) illeti.²⁾

Az 1291. évi ápril 14. kelt okirat szerint ugyanis Péterfia János pozsonyi várjobbágy Óvárrott betegen fekvén, Miklós pozsonyi kanonok és Márton pozsonyi karpap, valamint Péter mosonyi plébános és János chuzthui (= csölösztői?) pap és mások jelenlétében megalkotta végrendeletét, melyben egyebek között ezeket mondja: Úgy a magam, mint összes atyafiságom lelkiüdvéért rendelem, adom, hagyom és hagyományozom Thurne nevű, hajdan királyi adományból kapott birtokomat örök birtokjoggal a pozsonyi Sz. Üdvözítő-egyháznak, melynek temetőjében atyám Péter gróf és más őseim nyugosznak, amint én is ott választottam és választok ezennel sirhelyet.³⁾ Azon esetre ha netán felgyógyulna, ezen birtok dominiumát magának tartja, de mihelyt kimulik, az azonnal átmegy a nevezett egyház birtokába.⁴⁾ Ugyanezen év július 18-dikán

¹⁾ pro deuocione et fundacione iuris patronatus eiusdem ecclesie sancti Saluatoris.

²⁾ Knausz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 316—317. Fejér: *Cod. Dipl.* VI. I, 196.

³⁾ ordinaui, dedi, reliqui et legauí quamdam possessionem meam Thurne uocatam, olym ex donacione Regia collatam, perpetuo possidendam pro

salute et remedio anime mee et omnium parentum meorum Ecclesie Sancti Saluatoris de Posonio, sub cuius cimiterio pater meus Comes Petrus et alij progenitores mei requiescunt, quia et ego eciam ibi elegi et ex nunc eligo sepulturam.

⁴⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtdár*, V, 51. Knausz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 282—83.

ugyanezen János pozsonyi nemes várjobbágy ugyanezen birtokát¹⁾ újra ezen egyháznak, kinek elődei és ősei igaz kegyurai (eidem ecclesie, cujus progenitores et antecessores ejus sunt veri patroni), hagyományozza.²⁾

Az, hogy az első okmányban Csukár János nem emelte ki azt, hogy ősei a pozsonyi egyháznak kegyurai, eléggé érthetőleg magyarázza a második oklevélben hangsúlyozott *valódi kegyurak (veri patroni)* értelmét. A Csukárok tényleg nem voltak más, mint a pozsonyi egyház jótévoí s ennyiben joggal mondathattak patronusoknak. Nincs ugyan okmányunk, de sejtjük, hogy Csukár Péter fiának, Jánosnak ősei különösen azon alkalomból érdemesültek mint jótévoók a pozsonyi egyház körül, midőn a préposti egyház a várból a városba lekerült, mikor tehát új préposti egyháznak épílnie kellett.

A prépostság első egyháza ugyanis eredetileg a *várhegyen*, benn a *várban* állott. A pozsonyi vár legrégibb ismert képén, mely a XIV. századi bécsi Képeskrónika vagyis a Marci Chronica lapjain maradt fenn, a vár falain belül egy magas tetejű, tornyos egyházat látunk, mely helyesen van keletelve, miután szentélye keletnek van irányítva.³⁾ Ezen egyház kétségtelenül az eredeti pozsonyi prépostsági egyház s ennyiben ezen kis képnek nagy helyi érdeke s jelentősége van. Az a körülmény, hogy a miniatur-festő

¹⁾ possessionem, villam seu terram suam, Thurnie vocatam, inter Tyrnam et Posonium existentem . . . ecclesie sancti Saluatoris de Posonio, cuius progenitores et antecessores ejus sunt veri patroni . . . donaverit, ac contulerit, in elemosinam sempiternam, in eiusdem ecclesie Cymiterio, inter caros suos, ex voto se optens tradi ecclesiastice sepulture, in quo ejus parentes et consanguinei requiescunt. E

birtokot, ha a hadból szerencsésen visszatér, magának tartja élte befeljezéseig. Post mortem autem illam eidem ecclesie sancti Saluatoris, et in eadem deo famulantibus, pro tempore, preposito scilicet et capitulo adja. Wenzel: *Arp. új Okmtár*, V, 51. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 296—97.

²⁾ *Új Magy. Sion*, 1880. évi. 252—253. ll.

³⁾ Lásd 15. sz. rajzunkat a 94. l.

A prépostság eredeti helye.

az egyházat a *várban* tüntette fel, bizonyossá tesz arról, hogy ő vagy egy régibb mintát idealizált, vagy pedig, régibb leírás után indulva az egész képet maga fogalmazta.

Azt tartjuk azonban, hogy épp e kép után indulva, az egykori prépostsági templom helyének kijelölésében mégis tévedtek mindazok, kik e templomat a mai várpalota romjaiban található várkápolnával azonosítják. A várkápolnát egy időn át írónk a várpalota keleti oldalán keresték. Ma tudjuk, hogy az itt egykori várkápolnául mutatott helyiség nem lehetett kápolna, mert így keletelve sem lett volna, miután szentélye nem keletnek, hanem éjszakknak esett volna. E tágas s díszes helyiség inkább is a régi lovagtermet képezte, míg a kápolna az épület déli szögletén volt berendezve, úgy hogy oltárával, mint illet, keletnek állott.¹⁾ De ismételjük e kápolna a várpalota szenthelye volt, mely csak századok múlva épült ki abban az alakban, amelyben ma a várpalota romjait szemlélhetjük. A régi prépostsági egyház bizonyára nem a mai várpalota területén, hanem e terület mögött állott, valószínűleg azon a lapályos téren, mely a várpalota és a katonai laktanyák közt terül el s melyen lombos fák üdítik árnyékukkal a felfáradt látogatót. E területen több alapfal nyomai mutatkoznak s ha valahol, úgy bizonyára itt volna érdemes ásatással bizonyosságot szerezni az eltűnt régi prépostsági egyház ügyében.

Hogy a régi prépostsági egyház csakugyan a várban állott, azt egyébiránt nem egyedül a XIV. századi Képeskrónika rajzából tudjuk. Ezt e rajznál sokkal hitelesebben okmányos adatok bizonyítják. Ugyanis már a XIII. század elején tervezték a prépostsági egyháznak a várból való eltávolítását. Az erre vonatkozó okmányok az okot is vilá-

---

¹⁾ Henszlmann: *Magyarország csúcsíves stílus emlékei*, 87. l.

gosan megmondják, amely miatt e dolgot tervezték. 1204-ben ápril 24-dikén III. Incze pápa az esztergomi érseknek ír, megengedve azt, *hogy a pozsonyi prépostság a várból a várfalakon kívül eső területre áthelyeztessék.* A pápa pedig úgy jutott az engedély megadásához, hogy hozzá Imre király folyamodást intézett az áthelyezés ügyében, előadva, miszerint a hiveknek a vártemplomba való feljárásából könnyen veszélyeztethetnék a vár biztonsága.¹⁾ A pápa ennek következtében meghagyta az érseknek, hogy tegye meg azt, amit az országnak szüksége és az egyháznak haszna megkíván. Egyszersmind szívére köti neki, hogy a nevezett egyházban nyugvó sz. vértanu teteme a kellő tisztelettől meg ne fosztassék.²⁾

Ám a pápának emez engedélye daczára is a templom áthelyezésének ügye még sokáig huzódott, mert 1221-ben ápril 20-dikán Honorius pápa újabb levelet intéz ez ügyben az esztergomi érsekhez.³⁾ Azt mondja ebben, hogy a pozsonyi prépost őt a felől tudositja, *hogy miután a pozsonyi egyház a vár erősségében van, gyakran megesik, hogy a kanonokok a meghatározott órákban a várba be nem bocsájtatnak s így az előirt isteni tiszteletet meg nem tarthatják.* Ez okból esedezik a prépost aziránt, hogy a templomot a városba lehessen áttenni, mit a pápa meg is engedett.⁴⁾

¹⁾ *Supplicavit nobis Rex Vngarorum illustris, ut quia in quodam castro suo Posoniensi Praepositura consistit, et ex accessu hominum ad eandem timet sibi de castro illo periculum provenire; ei licentiam concedere dignemur, ut Praeposituram ipsam extra munitionem construere de licentia nostra valeat.*

²⁾ *quod necessitati Regni et utilitati ecclesiae noveris expedire. Provisurus, ne corpus beati Martyris, qui*

in dicta Ecclesia requiescit, debita veneratione fraudetur. Az oklevél a Lateranban kelt. Dobner: *Mon.* II, 346. Katona: *Hist. Crit.* IV, 710. Fejér: *Cod. Dipl.* II, 430. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 170.

³⁾ Hibáznak tehát mindazok, kik az áthelyezést már 1204-ben tényleg megtörténtnek állítják.

⁴⁾ *Posoniensis Praepositus proposuit coram nobis, quod cum Posoniensis ecclesia in munitione castris Posoniensis*

Ezekből az oklevelekből tehát megtudjuk azt, hogy Imre király merő katonai szempontból óhajtotta a székesegyház áthelyezését, de megtudjuk egyszersmind azt is, hogy volt a templom áthelyezésére törekvő tervnek a katonain kívül más közelebb fekvő oka is, mert maga a káptalan is óhajtotta azt, miután a viszonyok olyanok voltak, hogy tagjai rendes időre a vári templomba fel nem juthattak.

Ha a prépostnak a pápához intézett levelét figyelemmel olvassuk, kell hogy feltűnjék, miszerint ő a kérést nem a maga, hanem a káptalanbeliek bajával okadatozza. Ebből tehát bizonyos, hogy az a baj, mely a káptalanbelieket a templom látogatásában akadályozta, a prépostra nézve nem forgott fenn, vagyis bizonyos, hogy míg a *káptalanbeliek lenn a városban laktak, addig a prépost fenn a várban székelt*, ahol egyháza is volt. Nagyon rosszul mondja azért egy hazai kitünőségünk, hogy a várban prépost és káptalan együtt lakott. „Feltehetjük — írja ő — hogy a várfallal vagy csak sánczczal is körülvelt területének csekély kiterjedése miatt a prépostság papjai, kanonokjai egy épületben együtt éltek (collegiatim). Ezen együttes élet a középkorban szokásos volt, csak nálunk, sem Székesfejérvárott, sem Kalocsán nem sikerült az erre szükséges zárdaépületekre akadni. A premontreiek canonici regulares neve is ezen együttes életből, sub regula származik.¹⁾

Nagyon meglepő, hogy az érdeemes tudós, kinek a pápai bullákat ismernie kellett, hogyan írhatta a tények-

sit sita, frequenter contingit, ut eisdem canonicis castrum ipsum statutis horis intrare nequaquam valentibus, ecclesia ipsa debitis obsequiis defraudetur; quare — supplicavit, ut in Burgum eiusdem castri eam liceret — transferri.

Mit a pápa megenged. Fejér: *Cod. Dipl.* III. I, 312. Theiner: *Mon. hist.* I, 29. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 229.

¹⁾ Henszlimann: *Magyarország csúcsíves műemlékei*, 117. ll.

kel annyira ellentétben álló ezen sorokat. Ha ugyanis a káptalan és a prépost együtt laktak volna fenn a várban, akkor mi okon panaszkodhatta volna fel a prépost azt, *hogy a kanonokok az isteni tiszteletet nem végezhetik, miután őket minden időben a várba be nem bocsátják?* Ez a körülmény tényleg minden kétségét kizárja annak, hogy a káptalan csakugyan a váron kívül volt. Amit Henszlmann a premontreiekről mond, áll; de ezekről, mint szerzetes rendről nem szabad következtetést vonni a világi papi intézményekre. Azután is, hogy prépost és káptalan a városban összekerültek, meg nem mondhatjuk, csakúgy mint nem a székesfejérváriról vagy kalocsairól, hogy *egy épületben együtt* laktak-e? Ha egy 1236. évi okmányában a pozsonyi káptalan azt mondja, hogy Bökény gróf kész *in nostro monasterio* esküt tenni¹⁾, ezen monostor alatt más nem érthető, mint az egyház *sekrestyéje*, melyben a káptalan hivatalos működését teljesítette.²⁾

Az a tényállás, hogy a prépost a várban, a káptalan a városban lakott, nyilván nagyon alkalmas arra, hogy belőle minden erőszakosság nélkül újabb, a helyi érdek szempontjából nagy fontosságú következtetést vonjunk. Ha a prépost a várban, a káptalan a váron kívül a városban lakott, akkor ugyanis mi kétséget sem szenvedhet az, *hogy a prépostság eredeti alapításában tisztán prépostság volt, melyhez a káptalan csak később járult.*³⁾ A káptalanok nálunk

¹⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VII, 25.

²⁾ Henszlmann egyébiránt más tekintetben is zavarban van magával s ír ennek következtében zavarosan. Így állítja egyik helyt, hogy „a pozsonyi várban a XIII. század legelején meg volt a Sz. Üdvözítőnek (S. Salvatoris) prépostsága és hihetőleg temploma is.” Más helyt ezzel ellenkezőleg azt mondja, hogy „a várban nemcsak a

prépostság, hanem természetesen az ahhoz tartozó templom is volt a XIII. század legelején.”

³⁾ Azon irodalmi harczban, mely Knauz és Rimely spáturak között a pozsonyi prépostság történetére nézve kitört, a pozsonyi egyház *szíme* is meg lett vitatva. Knauz szerint a pozsonyi egyház nem káptalan, hanem *prépostság*, Rimely azerint a prépost

Prépostság és káptalan.

is csak úgy alakultak, mint egyébütt, hol a püspökök körül alsóbb állású papok gyülekeztek, kik a püspök kisegítői voltak. Nem lettek ezek eredetileg kinevezve, hanem a püspöki egyház körül gyülekezve székesegyházi papokká lettek. Erre vezethető vissza az, hogy a legrégibb időkben egy-egy püspöki széktemplom kanonokjainak száma 20—40 egyénre is rugott. Hogy Sz.-Gellért hogyan alapította káptalanját, tudjuk annak életiratából. Az egyházi tanításban részesített egyéneket segítőül alkalmazta a templomban, az iskolában, a lelkipásztorkodásban. A zárt káptalanok, melyekben a káptalanbelieknek száma meg volt állapítva, csak később szerveződtek. Bár a pozsonyi főegyházról nem tudjuk kimutatni, hogy az eredetileg püspöki egyháznak volt alapítva, mégis annyit bizonyosul tudunk, hogy jelentékenyebb egyházat képezett elejétől fogva. A meddig ismereteink visszanyulnak az időben, a pozsonyi egyház élén *prépost* állott s e körül épp úgy gyültek össze alsóbb rangú papok, mint a püspökök körül, anélkül, hogy ezek szervezett, alapított prépostsági káptalant képeztek volna.

A gyanúsított nyitrai 1006. évi oklevél valóban nagy okulásunkra van e tekintetben is, mert megtudjuk belőle azt, hogy ott is a káptalani viszonyok épp olyképen fejlődtek és szervezkedtek, mikép azt imént előadtuk. Azok a papok, kik itt Sz. Emerám oltára körül forgolódtak, magukat kanonokoknak mondogatták, de hogy valósággal nem a maihoz hasonló zárt káptalant képeztek, világos abból, hogy őket ilyenné még csak Sz. István tette azzal, hogy nemcsak anyagilag szervezte őket s ezáltal rendes

---

és a káptalan együttesen *egy collegiumot* képez. (Lásd *Új Magyar Sion* 1880. évf. és *A pozsonyi prépostság. Adalék.* 1881. 5—8 ll.) Bizonyos tekintetben mindkét tudós igazat állít, mert alapi-

tására nézve a pozsonyi egyház *prépostság*, későbbi szervezete alapján azonban *prépostság és káptalan* vagyis *oly collegium*, melynek *feje* a prépost, *tagjai* pedig a kanonokok.

megélhetési módjukat biztosította, hanem szervezte őket hierarchiailag is.¹⁾ E ténynek felemlítése annyira összevág az ősi egyházi viszonyokkal s annyira ellenkezik a mai s a mult századi viszonyokkal, hogy mi az okmányt semmi szín alatt mult századi koholmánynak nem tarthatjuk. A mult század oklevélgyártója, ha még oly raffinirozott volt is, soha olyasmit ki nem eszelhetett volna, mi a maga idejének élésmódjával, joggyakorlatával és egyházi praxisával oly lényegesen ellenkezett. Azt valóban csak úgy írhatta le, hogy annak egy régibb iratban nyomára akadt s azért, ha formailag ez oklevél költött is, történeti tartalmára bizonyosan autentikus.

Mi volt oka annak, hogy a pozsonyi prépostság áthelyezése annyi időn át késett, nem tudjuk. Alig magyarázhatjuk azt másképp, mint azzal, hogy a városban a szükségeselt prépostsági új templom el nem készült. Nincs ez időből egyetlen okmányunk, mely biztos útbaigazítást adna. Csak gyanítjuk, hogy az új templom ott épült, ahol domunk ma is áll, a várfalak mellett, a mai prépostság tőszomszédságában. S minthogy a XIII. században a Csukárok magukat a Sz. Üdvözítő-egyház patronusainak mondták, elég alapunk van azon további vélekedésre is, hogy épp e templom építése körül is szaporították érdemeiket.

Mikor Csukár János 1291-ben Csukárdot a pozsonyi egyháznak adományozta, különösen kiemeli, hogy az ő atyja és más ősei a Sz. Üdvözítő-egyház czintermében nyugosznak, s hogy ő maga is itt választott a maga

¹⁾ Et ut tanto amplior haec donatio nostra habeatur; ordinauimus, uti presentes et futuri sacerdotes presbyteri Ecclesiae S. Emerami Martyris de castro Nitra capitulares canonici

in omnibus tam Synodalibus, quam Regis et Regnicolarum conuentibus ab Ecclesia et Capitulo Strigoniensi statim secundum locum teneant, et vicem habeant.

l. (Boros Radó eredeti rajza.)

A prépostsági templom kettős czime.

számára temetkezési helyet. Ha nemcsak atyja, de ősei is ide temetkeztek, feltehetjük, hogy a mostani dom helyén már 1221 előtt is állott templom, mert az a 70 év, mely 1221 és 1291 közé esik, nyilván alig elegendő arra, hogy Csukár János az e helyt eltemetett őseiről beszélhessen. És ezt annál inkább hisszük, mivel csak így vélünk tisztába jöhetni arra a kérdésre nézve is, hogyan kapta a Sz. Üdvözítő egyház a Sz. Márton czimet? A sz. Márton czim a XIV. század elején kezd erőre kapni akkor, mikor a káptalan és a város a plébánia ügyében meg-egyeztek, 1302-től fogva, s ezt úgy fejtjük meg, bár ok-irattal nem bizonyíthatjuk, hogy a Csukárok temetkezési temploma eredetileg sz. Mártonról volt czimezve, mely czim azután is fenntartotta magát, hogy a várból lekerült prépostság egyházává lett, úgy hogy ezentúl e templomnak tulajdonkép kettős czime volt: Sz. Mártonról és Sz. Üdvözítőről.

Azt alig hihetjük, hogy az a templom, melynek a Csukárok patronusai voltak, még mielőtt prépostsági templommá lett, különös terjedelmű lett volna. Valószínű hogy csak kápolnaszerű egyház volt, melyet, hogy megfelelő prépostsági egyházzá lehessen, átépíteni, de sőt tete-
mesen nagyobbítani kellett. S épp ez az átépítés és nagyobbítás, mely nagy részben újépítés volt, késleltet-
hette a prépostságnak a várból való áthelyeztetését.

Vannak, kik azt hiszik, hogy mai domunk hajója még az eredeti, valamint az éjszaki bejárat, a porta speciosa is. Mi ez állítást oly nagyon elfogadni még sem merjük. Az bizonyos, hogy a hajó oldalfalai s az említett bejárat a templom legrégebbi részletei, de minthogy éppen a porta speciosán a kora csúcsíves styl jelenkezik, azért mi e templomrészeket nem a XIII. század első, hanem annak második feléből valóknak tartjuk. Vagy azt kell tehát

VII. Fejezet.

tartanunk, hogy a mai dom oly új építés a régi eredeti templom helyén, mely már mit sem tartalmaz az első templom falazatából, vagy pedig oly építmény, melyben a hajó oldalfalai és az ezeken áttört porta speciosa csakugyan még az első eredeti templom maradványa. Csakhogy az utóbbi esetben azt kell mondanunk, miszerint az első eredeti templom kiépítése még csak a XIII. század derekán történt, úgy hogy fel kell vennünk, miszerint az eredeti szentély, (melynek helyén ma a XV. században épült szép góth stílű szentély áll), még a XIII. század első felében épült, míg hozzá a hajó (melynek mai boltívei szintén későbbiek) s a torony a XIII. század második felében épültek. És ez nem éppen valószínűtlen, mert ha a templom építéséhez, mondjuk, 1221 táján fogtak, van még a század végeig 70—80 év, nem túlsok idő arra, hogy az akkori időkben s ily nagy arányoknál ekkora építlet létrejöhön,¹⁾ főleg ha meggondoljuk, hogy időközben a háború viszontagságai is rájártak a városra úgy, mint a templomra.

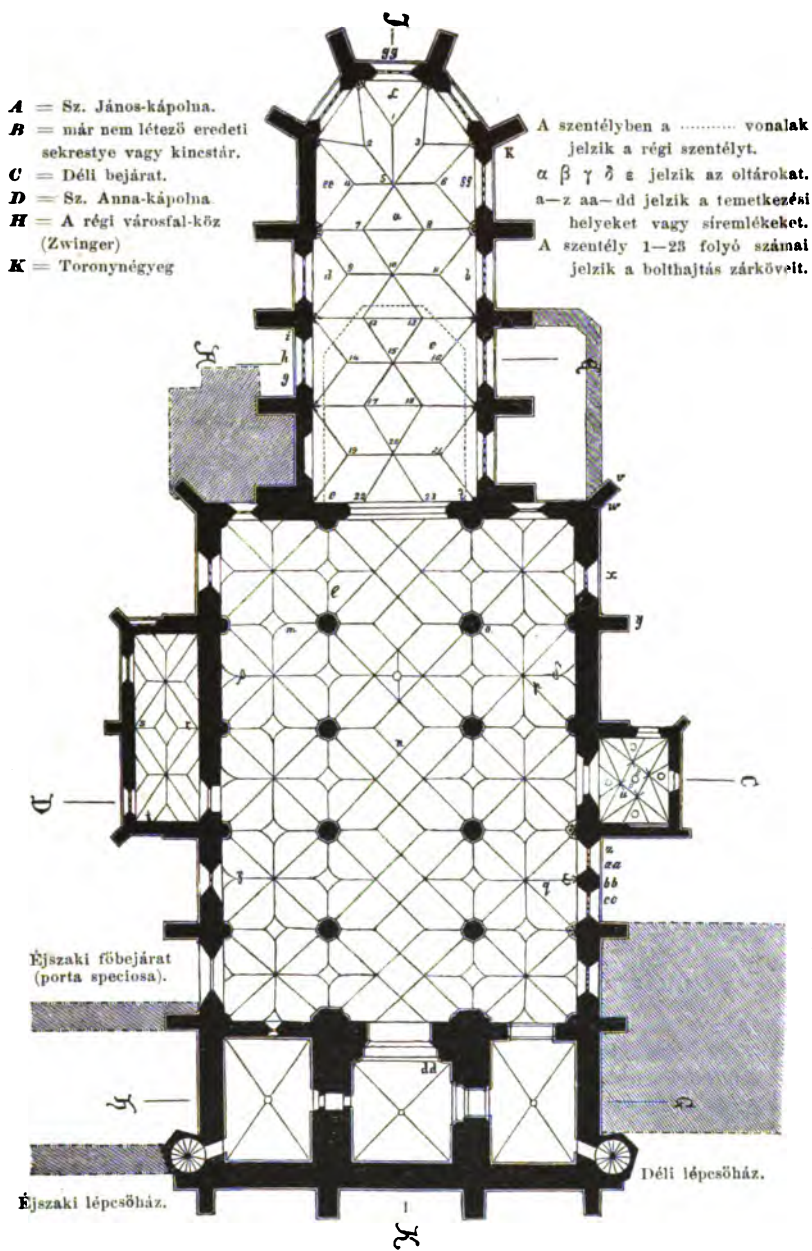
Különben az évet, melyben az új prépostsági templom építéséhez fogtak, meghatározni szintén nem áll módunkban. Mert nem ismerjük azt az időt sem, melyben a prépostság leköltöztetése történt. Bizonyos csak annyi, hogy az 1221 után történt, de sem 1277-ben, sem 1296-ban, mikép azt egyes tudósaink hiszik.²⁾ Legvalóbbszínű, hogy ez áthelyezés az 1221-ik évet csakhamar követte.

¹⁾ Pesty Frigyes nézete szerint „Éppen oly formán áll a mostani főgyház (dom) azon ősrégi templom helyén, mely tán még a magyarok bejövetele előtt, vagy az első magyar királyok alatt épült.“ (*A perádnő bajvívások története*, 128. l. 1. jegyz.) Ez állítás, ha az ősrégi templom alatt a prépostsági templomot érti, egészen hamis, mert mikép láttuk, az eredeti

prépostsági templom nem a mainak helyén, hanem fenn a várban állott.

²⁾ Baernkopf (*Praep. praepositi S. Martini, alias SS. Salvatoris*, 1848.) talán 1277 utánra véli tehetőnek, mivel IV. László király 1277. évi oklevelében a pozsonyi várnak bevételét a levéltár kirablásával köti össze. Ellenben Knauz 1296-ra állapítja azt meg, mert akkor III. Endre király

22. A pozsonyi dom alaprajza.
 (Könyöki József felmérése és rajza szerint.)

VII. Fejezet.

Vége nem mondhatjuk meg azt sem, hogy a várbeli eredeti prépostsági templomnak mi lett a sorsa. Vajjon fennállott-e mint vártemplom azontúl is, hogy lenn a városban új prépostsági egyház keletkezett, avagy lebontották azt? Minderről semmit sem tudunk. A Marci Chronicon képe, bár az nem egy XIV., hanem egy XII. századi eseményt tüntet fel, mindenesetre azt látszik bizonyítani, hogy a templom még a XIV. században is lebontatlanul állott a várban.

De lássuk ezek után a prépostság régi birtokviszonyait.

Az alapító oklevélnek hiánya lehetetleníti a prépostság eredeti alapítványait is meghatározni. A XIII. század derekáig semmit sem találunk feljegyezve azon kérdést illetőleg, hogy mi tartozott jószágul a pozsonyi prépostsághoz. Először még csak IV. László király 1277-ik évi okmányában említetik, hogy a prépostság és káptalan javai részint királyi adományból, részint a hívek kegyajándékai- ból, avagy részint vételből s egyébképi szerzésből kerültek össze:¹⁾ Nevezetesen, hogy IV. Béla király a Csallóközben Sámidot, Völköt és Küirtöt adományozta Zozuoseurem, Senketekuta, Haruskuuth és Körtvélyes nevű halasokkal, valamint egyéb Csőszerész nevű halasokkal együtt örök adományképen a pozsonyi prépostságnak és egyháznak, mely adományt nevezett évben IV. László király is meg-

---

nőül vevén az osztrák Ágnest, Pozsonyt neki hitbérül adományozta, s ilyképen Pozsony és vidéke a német oldal felől teljes biztonságot nyert. De hiszi azt főleg azon szerződés miatt is, melyet 1302-ben a város a prépostsággal a plébános-választás ügyében kötött, miután ily szerződésre természetesen csak azon időtől fogva volt szükség, hogy a prépostság a várból a városi

plébániatemplomba helyezkedett át. (*Magyar Sion*, 1881. évf.) Ám a tudós püspök e nézetének tarthatatlanságát meggyőzőleg mutatta ki Rimely a pozsonyi prépostságról közzétett *Adalékában*, 30–32. ll.

¹⁾ ex donacione Regia, uel pia deuocione fidelium, uel empcionis, aut cuiuscunque alterius contractus titulo.

A prépostság birtokai.

erősítette.¹⁾ Nevezetes, hogy ezen javakból Sámod a préposté, a többi három a káptalan javai lettek, amint még ma is így birják azokat prépost és káptalan.

Egy évvel később 1278-ban IV. László király, Habsburgi Rudolfal együtt legyőzvéen Ottokár cseh királyt, Pozsonyon át vette útját haza.²⁾ Ez alkalomból a káptalan a király elé járult őt győzelme alkalmából üdvözlendő. Egyszersmind felkérte őt, kárpótolná a káptalant azon károkért, miket javaiban Ottokár részéről szenvedett. A király ekkor meggyőződvéen arról, hogy a káptalan csakugyan nagy károkat szenvedett,³⁾ *Flanczendorf* nevű, a Dunától Köpcsényig terjedő rétet adományozta neki örök időre. E földet a káptalan ma is birja, mely e miatt *Káptalan-rétjének* is neveztetik.⁴⁾ Azonkívül Nagyszombat közelében *Szilincs* nevű királyi földet szintén a káptalannak adományozta.⁵⁾ Ugyanő 1280-ban egy másik Szilincs nevű földet is adományozott a káptalannak.⁶⁾ Mindkettőt III. Endre király 1291-ben megerősítette a káptalannak.⁷⁾

Ezekből állanak mindössze az ismert királyi adományok,

¹⁾ Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 77—78. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV, 81.

²⁾ per partes Posonij in redeundo transitum fecit.

³⁾ invenissemus Posoniensem ecclesiam certo cercius oculata fide per hostiles incursus predicti Boemorum Regis in suis facultatibus grauiter lesam et pene ad extreme exinanicionis facultatem conlapsam, nimia inopia laborare; condolentes ipsius ecclesie ruine et volentes eius miserie, ut debita, sic deuota, restauracione prospicere, et misericorditer misererj, annak Antal pozsonyi prépost kérelmére Flanzendorf földet és Szilincset adományozza. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 87. Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 521.

⁴⁾ Bél: *Notitia Hung. Novae.* I, 559. Rimely: *Capitulum Eccl. Poson.* 100—101. ll.

⁵⁾ 1278. IV. László a pozsonyi káptalannak adományozza terram *Flezendorph* vocatam, iuxta danubium sitam in confinio Regni nostri et Castro Potunburg contiguam et vicinam, et aliam terram *Zelynych* nomine, in maiori Posonio existentem, iuxta Thijrnam, ad collacionem nostram spectantes, vacuas tunc et incolis, ac habitatoribus destitutas. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 87. Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 521.

⁶⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, V, 51.

⁷⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, V, 35.

VII. Fejezet.

melyekhez némely magánosokéi járultak. 1287-ben Benedekfia Pál, pozsonyi kanonok *Uzur, Akoli, Csörle és Simperg* nevű helységekben levő birtokrészeit örök joggal a pozsonyi Sz. Salvator-egyháznak s annak prépostjának és káptalanjának adományozta.¹⁾ 1291-ben adományozta, mikép már láttuk, Csukár János a Péterfia *Csukárdot*. Ám ez az adományozás a káptalannak birtokbajokat idézett fel. Egy 1292. évi okiratból ugyanis megtudjuk, hogy Csukár nemzetségének némely tagjai és a pozsonyi egyház közt Csukárfalva miatt szóvita támadt,²⁾ de ennek csakhamar vége lett, mert Nyéky Miklós, Pákai Veres Péter, Lipót és Chama (Tamás), valamint Bwdi Miklós, pozsonymegyei nemesek megjelentek a győri káptalan előtt s lemondottak előtte a pozsonyi Sz. Üdvözítő-egyház, ennek prépostja és káptalana javára Csukárfalvára vonatkozó mindennemű jogigényökről.³⁾ Két év múlva, azaz 1294-ben III. Endre e birtokot ünnepélyesen megerősítette az egyháznak. De bár az abba be lett vezetve, már két év múlva újból háborítást szenvedett benne, mert 1296-ban ugyancsak Nyéki Panka Miklós, Pákai Veres Péter, Lipót és Tamás, valamint Budi Miklós, tehát ugyanazok, kik előtt a csukárdi birtokot illetőleg minden jogról lemondottak, most újabb

¹⁾ nobilis vir magister Paulus filius Benedicti Canonicus Posoniensis . . . portiones suas de possessionibus, terris seu villis Vzur, Ocoly, Churle et Simperg vocatis ipsum de jure hereditario contingentes, saluis tamen porcionibus Johannis et Petri fratrum suorum, Ecclesie Sancti Saluatoris de Posonio et eius Preposito et Capitulo ex voto pie mentis dedit, optulit et donauit in elemosinam sempiternam. Ered. okl. a pozsonyi kápt. magánltban, Capsa C. fasc. Nr. 121. Kiadta Knauz után Wenzel: *Árp. új Okmtdr*, IV, 304.

²⁾ inter ipsos, et Prepositum ac Capitulum super possessione Twrne seu Chukarfalus nuncupata, Ecclesie Sancti Saluatoris de Poson per Johannem filium Petri in vita et in morte collata altercatio quedam et uerba mota fuissent.

³⁾ ipsi tamen propter bonum pacis et iusticie ac premiorum intuitum eternorum, omni altercationi, controuersie, liti et iuri, si que forte eis in ipsa possessione Twrne nominata ex eo, quod ipsi de generatione quondam Comititis Chukar, aui prefati Johannis

A prépostság birtokai.

birtokigénynyel léptek fel, mi ellen a pozsonyi káptalan legott 1296-ban¹⁾ a győri káptalan előtt tiltakozott. A káptalan tiltakozásának eredményesnek kellett lenni, mert később is Csukárd birtokélvezetében találjuk.

Egyébiránt ezen Csukárd nem volt az egyedüli birtok, mit a káptalan a Csukároktól kapott. Már Péterfia János egyik öse a Csallon-rév mellett *Csukárfölde* nevű földrészét adományozta volt a káptalannak.

Ez időszakban adta Jánoki Jakab *Csandalt*, vagyis a mai *Toronyt* a pozsonyi káptalannak. E földet eredetileg IV. Béla király 1253-ban Tepuzfiának, Miklósnak adományozta, kitől azt később Jánoki Jakab szerezte meg. A birtok 36 holdból állott. Nevezett Jakab élte fogytáig magának tartá fenn e birtok hasznát s csak halála után rendelte azt a káptalan birtokába menendőnek. Adományát megerősítette III. Endre király 1296-ban.²⁾

Hogy a birtokokkal *jogok* is voltak összekötve, magától értetődik. Különben a prépostság és káptalan nemcsak a birtokon alapuló jogok élvezetében voltak, hanem oly jogokéban is, melyek külön adományból folytak. Így tudjuk, hogy a prépostság és káptalan alá tartozó népek a megyei comes hatósága alól fel voltak mentve. Midőn IV. László 1277-ben a pozsonyi prépost és káptalan javait megerősíti, kivonja azok népeit a nevezett főispánnak s minden tisztjének hatalma s hatósága alól.³⁾ 1278-ban is, midőn Flanczendorft és Szilincset adományozta a prépost-

---

essent, competeret, nomine suo, et nomine ac vice omnium fratrum et cognatorum suorum cessissent et renunciassent, et quod predictam Ecclesiam Sancti Salvatoris, et eius Prepositum ac Capitulum prefatam possessionem Twrne, seu Chukarfalua dictam tenere, habere et possidere reliquissent pacifice

et dimisissent. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, V, 71.

¹⁾ Knauz 1299-re teszi, *Mon. Eccl. Strig.* II, 469. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, V, 242.

²⁾ Wenzel: *Árp. új Okmtár*, V, 148.

³⁾ Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 77—78. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV, 81.

nak és káptalannak, ezek lakóit ugyancsak kivonja a pozsonyi comes hatósága alól.¹⁾ 1284-ben pedig Miklós nádor és pozsonyi főispán ugyancsak elismeri azt, hogy a pozsonyi prépostság és egyház népei az ő főispáni hatósága s a vár iránt minden tartozás és teher alól felmentvék és meghagyja szigorúan különösen a vár gondnokának és a pozsonyi alispánnak, valamint a jövevények birájának (comes hospitum castris), hogy közülök valamelyik a prépostság és pozsonyi egyház népeit idézni, elmarasztalni, megadóztatni avagy megterhelni ne merészelje.²⁾

Ami a pozsonyi prépostnak eredeti egyházi állását s ebből folyó jogkörét illeti, irodalmunkban nyoma van annak, hogy ő *püspöki joghatóság*-félét gyakorolt a XIII. századig.³⁾ És ez állítás nem is alap nélküli. Tekintetbe kell ugyanis vennünk mindazokat a körülményeket, melyek között a prépostság alapítása jelenkezik. Alapítva volt, mi-kép mondtuk, még Sz. István kora előtt s így megelőzte a magyar egyházmegyék alapítását. Az esztergomi érsekség alapítása 998-ra esik, s így a már a morva-szlávok idején keletkezett pozsonyi főegyház egyházközigazgatásilag nem lehetett Esztergomnak alárendelve. Alá volt rendelve a morva főpüspöki egyháznak, vagy a nyitrainak, vagy az olmüczinek. A morva birodalom összedőlése után amint a Morva folyón túl levő tartománynak a Morva-Vágközzel való minden politikai összefüggése megszűnt, úgy szűnt

¹⁾ Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 87. Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 521.

²⁾ Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 181—182. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV, 267.

³⁾ Bärnkopf püspök szerint: *jurisdictionis fuit ipsius (a prépostoknak) propria et peculiaris, atque tanta, quanta nulli praepositorum competebat.* Szatán: pa-

tebit praepositorum posoniensium fuisse olim auctoritatem et jurisdictionem tam voluntariam, quam contentiosam, episcopali haud minorem. Pogánnál: *Praep. Poson.* 1848. Azonkívül l. hasonló értelemben Cherriért: *A magy. egyház tört.* 91. l. főleg pedig Rimelyt: *Capitululum Posoniense*, 22. l. s még inkább annak *Adalék-át*, 49. s kk. ll.

A prépost joghatósága.

meg az olmiticzi püspöknek is minden egyházi hatósága e földterületre, s azért azt kellene tartanunk, hogy a pozsonyi egyház szükségképen a nyitrai püspökség hatáskörébe vonatott. Igen ám, de a nyitrai püspökség ugyanakkor szünt meg, mikor a morvaországi politikai hatóság, mert Nyitra püspöke elvándorolt s Sz. Emerám egyháza nemcsak hogy elárvult, hanem teljesen el is szegényedett, s így egészen megszakadt ama függési kötelék, mely a pozsonyi egyházat netán a nyitrai egyházhoz kötötte. Kétségtelen, hogy a morva-szláv birodalom megszűnése után a német egyház s nevezetesen a passauai egyház, melynek élén a válságos időszakban az a nagyratörő Pilgrim állott, kinek legfőbb ambíciója volt egyházának fényét s egyházi hatalmát minél jobban fokozni, teljes erővel s buzgósággal igyekezett a Morván és a Lajtán túl levő magyar földet egyházi hatóságának alávetni, de minthogy ez minden igyekezete daczára sem történhetett, azért a pozsonyi egyházra valóban oly időszak állott be, mikor *önállóságát* könnyen fejleszthette és érvényre juttathatta. Ha ismernők a személyt vagy személyeket, kik ez időszakban a pozsonyi egyház élén állottak, azok erélyéből nyilván többet is következtethetnénk az egyházi önállósítás mikép történt előhaladására. Így mindössze is csak nagyon valószínűnek tetszhetik, hogy a pozsonyi egyház exempt állása alakuláshoz jutott s be is fejeződött arra az időre, melyben Sz. István az esztergomi dioecesiszt megalapította.

Hogy az esztergomi egyházmegye alapítása a pozsonyi prépostság kivételességének véget nem vetett, azt a Kálmán-féle törvénykönyv eléggé bizonyítja. Mikép láttuk, e törvénykönyv az ordaliák megtarthatását *csakis a püspöki székegyházakra meg a pozsonyi és nyitrai nagyobb prépostságokra* szorítja. A pozsonyi és a nyitrai nagyobb prépostságoknak okvetlenül tehát olyanoknak kellett lenniök,

VII. Fejezet.

melyek ha nem is voltak püspöki egyházak, mégis ezekhez hasonló vagy ezeket megközelítő egyházigazgatási szervezettel bírtak. Valóban teljesen érthetetlen volna Kálmán királynak kérdésben levő törvényczikke, ha már Sz. László és Sz. István alatt s esetleg még előbb is e két prépostságban oly egyházközigazgatási állapotok nem fejlődtek volna ki, melyeket a világi törvényalkotásnak is ne kellett volna tekintetbe vennie. Az 1006. évi oklevél is oly dolgokról tudósít, melyek egészen megfelelnek az események fejlődésének s melyek újabb tanubizonyosságát adják annak, hogy nekünk az oklevél authenticitásának kérdésében nem szabad kizárólag a diplomatikai forma után indulnunk, hanem a benne foglalt történeti tények alapján kell itélnünk. Azt mondja az oklevél, hogy a nyitrai káptalan Sz. István jóvoltából nem csak földi javakat kapott, hanem hierarchiai elsőbbséget is egyéb káptalanok felett.¹⁾ Miért s hogyan, mikor a nyitrai egyház nem is Sz. István alapítása? mikor ő csak nagy meglepetésére értesült ezen egyház fennállításáról? Ha ennek daczára mégis elsőbbségi jogot adott a nyitraiaknak, az másképen nem magyarázható, *mint hogy ezen egyház mint ősi püspöki káptalan az elsőbbséghez már történeti jogosultságot szerzett volt.*

Meglepő, hogy összes eddig ismeretes Árpádkorszaki okleveleinkben, melyek legalább is vagy tizezerre mennek, egyetlenegy olyan sincsen, mely említést tenne a *pozsonyi füesperestségről*, holott az esztergomi érsekség egyéb archidiaconatusainak okleveles nyoma ez időszakban egyszernél többször előfordul. Így az esztergomié,²⁾ a komáromié,³⁾

¹⁾ Capitulares canonici in omnibus tam Synodalibus, quam Regis et Regnicolarum conventibus ab Ecclesia et Capitulo Strigoniensi, per nos in Metropolitanum erecto statim secundum locum teneant, et vicum habeant.

²⁾ 1241-ben és 1266-ban. Knauz: *Mon.* I, 340. 532. 534. Theiner: *Mon.* I, 281. 282. 288. Fejér: *Cod. Dipl.* IV. III, 341. 358. Wenzel: *Árp. új Okmtdár*, III, 147.

³⁾ 1223-ban és 1233-ban. Fejér:

A prépost joghatósága.

a barsié,¹⁾ a sasvárié,²⁾ a hontié,³⁾ a nógrádié,⁴⁾ a sz. eustachié.⁵⁾ Nem következtethetünk-e e jelenségből is arra, hogy a mai pozsonyi főesperesség az imént előszámláltakal nem egyidejű, hanem későbbkorú? S e későbbkorúsága nem-e bizonyítja azt, hogy Pozsonymegye egyházi tekintetben a magyar hierarchia alapításakor nem úgy volt az esztergomi érsekségnek egyik közigazgatási kerülete, mint Bars, Hont, Nógrád, Komárom? s hogy csak utóbb lett azzá, mikor a pozsonyi prépostok egyházi joghatósága már csorbát szenvedett?

Fájdalom nem állanak rendelkezésünkre okmányok, melyekből a pozsonyi prépostság egyházi positiójának fejlődését apróra megtanulhatnók. Különböznem is hisszük, *hogy valaha oly okmányok léteztek volna, melyek a pozsonyi prépostnak exempt állását mint egyházi állást biztosítani akarták volna*, mert azt hisszük, hogy az egyházjogi állás nem királyi s nem pápai kegyelvelek alapján sarkallott, hanem pusztán *történeti fejlődésen*. A pozsonyi prépostság két ország határán s két nemzet érintkezési pontján oly helyzetbe jutott, hogy írott privilegiumok nélkül is hierarchiai önállóságához juthatott, s ebben keresendő aztán annak oka is, hogy idővel ez önállóságát elveszítette. Ha a prépostok rendelkezésére diplomák állottak volna, akkor annak egy-

---

Cod. Dipl. III. I, 428. Knauz: *Mon.* I, 241. 291. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VI, 538. 544.

¹⁾ 1233-ban és 1263-ban. Fejér: *Cod. Dipl.* III. II, 326. Knauz: *Mon.* I, 297. 488. Theiner: *Mon.* I, 116. 244. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, III, 34.

²⁾ 1233-ban és 1272-ben. Fejér: *Cod. Dipl.* III. II, 319. 326. V. I, 255. Knauz: *Mon.* I, 297. 597. Theiner: *Mon.* I, 116. 117.

³⁾ 1233-ban, 1262-ben és 1263-ban. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, III, 34. VI, 533. VIII, 61. Knauz: *Mon.* I, 290. 482. 488. 491. Theiner: *Mon.* I, 244

⁴⁾ 1254-ben. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, II, 247. VII, 362. Knauz: *Mon.* I, 415. 416. Theiner: *Mon.* I, 225.

⁵⁾ 1264-ben és 1265-ben. Fejér: *Cod. Dipl.* IV. III, 228. 258. Knauz: *Mon.* I, 498. 520. Theiner: *Mon.* I, 266. 279.

házi positiója oly könnyen meg nem ingattathatott volna, mert a prépostok e diplomákat felmutatták volna.

Hogy a pozsonyi prépost valóban kiválóbb joghatóságot gyakorolt, azt kétségbevonhatlan tények és adatok bizonyítják. Már maga a Kálmán-féle törvény mondja azt, amidőn a pozsonyi egyházat *nagyobb prépostságnak* (praepositura majornak) nevezi. Világos, hogy itt a *major* jelző másra mint a *prépostság titulusára*, tehát a prépost *jurisdictionalis hatalmára* nem vonatkozhatik. Ezen titulus majornál fogva felülemelkedett e prépostság minden egyéb apátság és prépostság fölé s ha nem is lett általa a püspöki joghatóság *coequalisa*, mégis igen megközelítette azt, mert az ordinationón alapuló joghatóságon kívül sok jurisdictionalis hatalma csakugyan egyenlő volt a püspökökével. Így bizonyítják a XIV. század egyes okmányai azt, hogy a pozsonyi prépostok káptalanjukban kanonokságokat és jadvalmakat adományoztak,¹⁾ megerősítettek, azoktól megfosztottak, adtak megürült kanonoki javadalmakra várandóságokat, megkivánták nemcsak a plébánosoktól, de maguktól a kanonokoktól is az alárendeltségi esküt, beszédtek és pedig nem merően *föesperesti*, hanem *tiszteleti* czimen²⁾ a nekik alárendelt plébániáktól és kápolnáktól a székilletményt azaz a cathedaticumot, valamint a halálnegyedrészét. Azonkívül biráskodtak, büntettek, a szent helyek felett joghatóságot gyakoroltak, kineveztek szabadon s visszavontak szabadon általános helynököket s ügyhallgatókat,³⁾

¹⁾ Így 1302-ben a pozsonyi prépost káptalanjának egyik megürült székét gr. Jakabfia Miklósnak adta. Kápt. ltár. Capsa K. 4. 1341-ben pedig Mihály prépost a kanonoki javadalmat Zalai Miklósnak adta. U. o. Capsa F. 9. 192.

²⁾ Kitevezik ez úgy II. Ulászló

1515. évi okleveléből, mint Bakócz Tamás esztergomi érseknek 1516. évi átiratából, mely utóbbiban határozottan mondatik, hogy a székdíj a prépostot „decoris ecclesie collegiate Sancti Martini posoniensis“ czimén illeti meg. Kápt. ltár. Capsa A. 2. 5.

³⁾ Mint ilyenek ismeretesek a

A prépost joghatósága.

megerősítették a káptalan kebléből választott plébánost,¹⁾ egyházi tilalommal illettek, kiközösítettek és pedig oly jogerővel, hogy III. Honor pápa 1221. ápr. 23. kelt bullájával az esztergomi és veszprémi főpapoknak kötelességévé tette a pozsonyi prépost által kiközösítetteket be nem fogadni s lelki gondozásban nem részesíteni,²⁾ s mindezt nem delegált, hanem rendes, saját joghatóságuk erejénél fogva gyakorolták. Ezért olvassuk is egy 1316. évi káptalani okmányban, hogy a csallóközi szentkereszti plébános végrendeletileg óhajtván intézkedni vagyónáról, azt Albert pozsonyi prépost engedélyével tehetni vélé, miután a papok feletti lelkigondoskodás jogosan a prépostot illeti.³⁾ E jog miatt a prépostok az okmányokban folyton „ordinariusok-⁴⁾ nak neveztetnek,⁴⁾ mely szó, mikép tudjuk, a kitünőbb méltóságon alapuló joghatóságot jelenti.

A pozsonyi prépostoknak e kitünő szabadsága el is volt a régi időben ismerve. Az 1397. évi esztergommegyei egyházlátogatás alkalmával a főmegye joghatóságához tartozó világi prépostságok között e kiváló méltósága és tekintélye alapján első helyen neveztetik, még a szepesi prépost előtt is, bár ez püspöki jogokat és tiszteket használt IV. Miklós pápának engedélyéből. És megmaradt a pozsonyi prépost ezen kiváló elsőségében még ezentúl is, még az 1629-ik évi nagyszombati zsinat actáiban is a világi prépostok sorozatában első helyen a pozsonyi

---

XIV. században Tamás pozsonyi kanonok, Márton dömösi prépost, Péter és Miklós kanonokok.

¹⁾ presentare Domino Preposito confirmandum. Így az 1302. évi conventió. Fejérenél: *Cod. Dipl.* VIII. I, 616.

²⁾ Theiner: *Mon. hist.* I, 29. Fejér: *Cod. Dipl.* III. I, 352. Wenzel: *Árp. új Okm. társ.* I, 179. Knauz: *Mon.* I, 230.

³⁾ Rimelynél: *Adalék*, 50. l.

⁴⁾ Egy 1344. évi okirat szerint Jakab kanonok és plébános vétkezett contra Dominum Prepositum velut *Ordinarium* Ugyanott Szeraphin prépost a pozsonyi egyház *jogos pásztorának* mondatik. Úgy az 1302. mint az 1348. okmányokban mondatik, hogy a plébánossá választott kanonok recognoscere tenebitur ipsum Prepositum, ut *Ordinarium suum et prelatum.*

prépost említették.¹⁾ Mondhatni, hogy a pozsonyi prépostok kitünőbb méltóságukon alapuló joghatóságukkal szabadon s az esztergomi érsekek részéről — a vád és felebbezési esetek kivételével — háborítlanul éltek a XIV. század végeig, midőn e jogaikban részükéről történt visszaélések miatt megszorítottak és pedig a joghatóságnak nem egyszerű érseki visszavonása, hanem zsinati határozatok által.²⁾

Ezért nagyon is értjük, hogy a pozsonyi *főesperestési* terület még királyi iratokban is *diocesis* névvel jelöltetik³⁾ s hogy a pozsonyi prépost itthon is, de még inkább a külföldön *püspöknek* neveztetik.⁴⁾

De a prépost jurisdictionalis hatalmán kívül szóba kell itt hoznunk a pozsonyi egyháznak oly jogképesítéseit is, melyekben a prépostságnak tartozéka, a káptalan is osztozott. Ezek egyike, melyet Kálmán törvénykönyve említ, az *ordáliák* tartása; másika, hogy *hitelességi* helyet képezett; harmadika, hogy a *lelkipásztorkodási jog* is őt illette. Az ordáliák, vagyis az istenítéletek, hazánkban csak úgy dívottak, mint egyéb akár keresztény, akár nem keresztény államokban, akár művelt, akár műveletlen nemzeteknél. Vajjon már Sz. István idejében honosodtak

¹⁾ Péterffy: *Sacra concilia*, II, 268.

²⁾ Mindezekre nézve lásd Rimelyt: *Capit. Poson.* 22—31. ll. És *Adalék*, 49—53. ll.

³⁾ Így II. Ulászló ama decretumában, melylyel ő a „sub *diocesi* ac jurisdictione ecclesie Posoniensis“ álló plébánosokat a cathedraticum megfizetésére szorította. Ez oklevélben háromszor is ismételi a *diocesis* szót. *Magyar Sion*, 1866. évf. 160. s kk. ll.

⁴⁾ 1278-ban máj. 9. I. Károly szicíliai király meghagyja magistro Portulano Apulie, quod restaurari faciat

galeam Episcopi Posoniensi . . . et quod Episcopum ipsum cum dicta galea exire per mare libere permittat. (*Mon. Hung. Diplomacziái Eml. az Anjoukorból*, I, 55.) Erre megjegyzi Knausz: Error hic irrepsit; Episcopus enim Posoniensis nec tunc, sed nec unquam in Hungaria exstitit. (II, 81) Meglehet, hogy csakugyan tévedés van a dologban, de a fentebb mondottakat megfontolva, nincs kizárva az sem, hogy a pozsonyi prépost idegen földön tényleg *püspök* számba vétetett.

Az istenítéletek.

meg, avagy még csak későbbi utódai alatt, biztosan alig mondhatjuk meg. Tény, hogy Sz. István törvényeiben még nincsen nyomuk, csak Sz. Lászlóiban és Kálmánéiban, meg a magyar egyházi törvényekben.¹⁾ De legyen ez bármikép is, annyi bizonyos, hogy mint mindenütt, úgy nálunk is az ordáliák szervezése az igazságszolgáltatás terén az előző jogszolgáltatási gyakorlathoz képest jobb irányba való haladást jelez, mert az Isten közvetlen ítéletére való hivatkozás, ha ennek formája még annyira ki nem elégítőnek mondathatik is az észjog követelménye szempontjából, elejét vette a személyes igazságszolgáltatásnak, mely mikép tudjuk, itt is, ott is a vérboszúhoz és a féktelen hatalmaskodáshoz vezetett. Amúgy is az ordáliák, akár hogyan vesszük is azokat, kevésbé szégyenítik meg az észet s kevésbé sértik a humanismust, mint a nyilvános igazságszolgáltatásnak későbbi aberrációi: a *boszorkányüldözés* és a *kéinvallatás*. A hazai ordáliák szervezésében mindenesetre feltetsző, hogy ebben hasztalan keressük azokat a bizarr formákat, melyek egyéb tartományokban annyira ijesztőleg szemünkbe tűnnek. Míg a nyugati tartományokban a tűz- és vízpróbák, meg a bajvívásokon kívül még a feszület-, a szent-vacsora-, a sorsvetés-, a tűzes szántóvas-, a komor gyászpád-féle próbák is dívottak, addig nálunk a három elsőn kívül az ordáliák mi más nemét sem ismerjük. Mutatja ez is azt az intellectualis erőt, melyet fajunknál sem a babona, sem a vakhit el nem homályosított soha. Igaz, nálunk is az ordáliák gyakorlása egy időn át annyira

¹⁾ Szalay már Sz. István alatt dívottaknak állítja. *Magyarorsz. tört.* I, 119. Ami Sz. László törvénykönyvét illeti, abban olvassuk: hogy az Örök kapitányai oszazák a tolvajokat sub decenario numero, quorum unus pro decem portat iudicium. Qui si fuerit

saluus, reliqui nouem salui fiant. Sin autem, nouem portent iudicium unusquisque pro se. Ille autem qui pro nouem iudicium portauerit, ipse eciam pro se portet aequae iudicium. *Decret. III. c. I. Endlichernél: Rer. hung. Monum. Arpad. 341. l.*

találkozott a közfelfogással, hogy a híres Váradi Regestrum¹⁾ tanusága szerint alig 21 évnyi időközön át, vagyis 1201—1235-ig nem kevesebb, mint négyszáz ordáliás eset adta elő magát egymagában Váradon Sz. László sírjánál. És igaz, hogy Kálmán király törvényét sem magyarázhatjuk máskép, mint abban az értelemben, hogy az istenítéletek tartása iránt országszerte kedv és bizalom mutatkozott, úgy hogy a felvilágosodott fejedelem szükségét látta e kedvnek és bizalomnak erejét az által korlátozni, hogy az ordáliák tartását *csakis* a püspöki, és a két nagyobb prépostsági egyházakra szorította. Ám másrészt kell, hogy kieroszakolja még elleneinknél is az elismerést az a körülmény, miszerint nálunk az ordáliák hamarabb tűntek el, mint ama népeknél, kiknek nagyobb társadalmi műveltségét csak jóval később kaptuk meg.²⁾ Magyarországon a tűzes vas és forró víz próbája a XIV. század első tizedében már végleg kihalt³⁾ s csak a

¹⁾ Kiadta Bél: *Adparatus ad historiam Hung.* Pozsony, 1735. 191—278. ll. És újabban Endlicher: *Res. hung. Mon. Arpad.* 640—742. ll.

²⁾ Fleury szerint Ausztriában a tűzpróba még 1485-ben is gyakorlatban volt. A szomszéd Csehországban pedig 1364-ben töröltetett el a báróknak csak nagy ellenzése és visszatetszése mellett. Lásd Pesty i. m. 128. l.

³⁾ Az 1279. évi budai zsinat tiltja a papságnak, hogy a tűzes vas és forró vízpróbaánál szertartásokat végezzen. Péterffy: *Sacra Concilia*, I, 108. Endlicher: *Res. hung. Mon. Arp.* 569. l. A tudományos közhit, melynek Pray (*Hist. regum Hung.* II, 56.), Kitonich (*Directio methodica processus iudicarii Regni Hung.* Cap. I. quaest. 9. §. 5.), Bél (*Adparatus ad hist. Hung.* 190. l.),

Windisch (*Ungr. Magazin*, I, 218.), Szilágyi Sándor (*Új Magy. Muzéum*, 1855. I, 439) és mások is kifejezést adtak, azt tartja, hogy Róbert Károly törölte el a tűz- és vízdordáliákat 1310-ben. De ezzel szemben Szegedi és annak nyomán Pesty is azt állítják, hogy a tűzpróbák soha világosan el nem töröltettek hazai törvény által. *A bajvidékok tört.* 130. l. Hogy Pozsonyban a XIII. század végén az ordáliák gyakorlata megszűntnek tekinthető, azt, úgy hisszük, abból is esetből is következtethetjük, hogy 1304-ben a perlekedő felek a Pozsony szomszédságában levő *Sz.-Györgyről* nem a pozsonyi, hanem a nagy távolságban levő *nagyváradi* egyházhoz mennek ügyük eldöntése végett. *Magy. Sion*, I, 387.

perdöntő bajvívások szokása tartott Mátyás királyig, mi egy folyton fegyvert viselő népnél azt hisszük, könnyen megérthető.

Műveltségtörténelmi szempontból felette sajnálhatjuk, hogy a pozsonyi egyháznál végzett tűz- és vízpróbákat feljegyezve nem találjuk, úgy mint a fentebb említett váradi egyház regestrumában, mely jogszolgáltatási, bűnstatistikai, jogszervezési, társadalmi és közműveltségi szempontból egy valóban kimeríthetetlen forráskönyvet képez. Hogy ilyen regestrum okvetlenül létezett a mi egyházunknál is, kétségtelen, mert az ordáliák gyakorlása hatósági jelleggel birt s azért fel sem tehető, hogy egy oly testület, mely egyszersmind *hitelességi* minőséggel is dicsekedhetett, az egyházában megejtett próbák eseteit el ne könyvelte volna. Egyetlenegy esetet sem ismerünk, de még a helyiséget sem jelölhetjük ki dómunkban, melyben a tűz- és vízpróbák véghezmentek. Annyi bizonyos, hogy a mai Sz. Anna-kápolna, mely dómunk éjszaki oldalához van építve, e helyiség nem lehetett, mert e kápolna, mikép azt csúcsíves stylje mutatja, egy oly időben épült, mikor az ordáliák intézménye már közel másfél századdal meg volt haladva.¹⁾ Csak sejtelemkép mondjuk, hogy az ordáliák színhelye a sekrestyés helyiség lehetett. A legtöbb eset különben nem is a mai dóm helyén, hanem a várbeli eredeti prépostsági templomban nyert elintézést.

Mint *hiteles hely* a pozsonyi káptalan mindvégig megtartotta jelentőségét. Hiteles alakban s saját pecsétje alatt

¹⁾ A kétes hitelű hagyományt, mely a Sz. Anna-kápolnát ordáliakápolnának nevezi, mint tényleges adatokkal nem igazolható felhozza Pesty is. Ha e hagyománynak, mondja ő, alapja volna, ezen állítás legfeljebb egy régibb kápolnáról lenne elfogad-

ható, a melynek helyén a mostani gótizálású kápolna épült. *A perdöntő bajvívások tört.* 129. l. i) jegyz. Azonkívül lásd Ipolyit: *Mittheilungen der k. k. Central-Commission in Wien*, 1857. évf. 186. l. és Henszlmann: *Magy. csúcsíves műeml.* 138. l.

A plebánia.

ható a pozsonyi városi levéltárban is.¹⁾ A káptalani levéltár számos Árpádkori oklevelén szintén rajta van.²⁾

A káptalan, mint hitelességi hely nemcsak okmánykiadásokra szorítkozott, hanem okiratok conserválásával is tett a közügynek szolgálatot. A káptalani levéltár, mely a dómtorony éjszaki emeleti helyiségében van elhelyezve, ma, fájdalom, egykori irott-kincshalmazának csak töredékeivel bir. A nehéz viszontagságok, melyek városunkat az Árpád-házi királyok korszakában érték, tűz, pusztítás, rablás nagyon megviselték archivumát, mely pedig, tekintve, hogy mai megfogyott állapotában is az ország egyik legjelentékenyebb levéltára,³⁾ nagyon hivatott lett volna arra, hogy a magyar monarchia első századaira is fényes világosságot árasztson.

---

királytól szabadalmait s így előbb nem használhatta pecsétjén a városi jelleget feltüntető tornyos épületet, de mint-hogy az a káptalannak már 1288. évi pecsétjén szemlélhető, de sőt, ha a Knauz által közzétett 1116. év utáni pecsét is a pozsonyi káptalané, jóval előbb is már. Azért azt hisszük, hogy nem tévedünk, ha pecsétjeinken a kőépületet nem a városi kapura, hanem a vár épületére magyarázzuk.

¹⁾ Vár. ltár XI. 6. Rajza már többször közzé lett téve. Így Ipolyi (*Mittheilungen der k. k. Central-Comm.* V, 291.), Henszlmann (*Magyarorsz. csúcsíves műemlékei*, 161. l.), Rimely (*Capitul. Poson.* 295. l.) s Knauz (*Mon. Eccl. Strig.* I, 100.) által is. A Knauz által közzétett, ha helyesen készült, különbözik a választó pontokra nézve a mienktől s hogy a Knauzé a mienknél régibb pecsét, mutatja az, hogy azt egy 1139. évi okmány után adja. Ugyanő közöl (u. o. I, 79.) az 1116. év után egy körirat nélküli pecsétet, mely szemlátomást

a pozsonyi káptalan pecsétjére emlékeztet. Itt is két tornyú s kúpos földelű kőépület s a két torony közt a tanító Üdvözítő szemlélhető. Abból, hogy a tudós közlő e pecsétet egy 1116. évi okmány után adja, azt következtetjük, hogy azt a XII. század elejéről való okiraton találta, mit szért kell itt felemlítenünk, mert a pecsét rajza és metszete inkább is azt mutatná, hogy későbbi időből való. Rajza és metszete ugyanis tökéletesebb mint az általunk fenntebb közölt pecsété.

²⁾ Így, teszszük, a capsa VII. XIV. és XXXIII. számos 1279—1300. évi okmányán, melyeken az ép pecsétek vörös, zöld, fehér, vagy pedig vörös-fehér, vörös-zöld, fehér-ibolya, vörös-fehér-zöld, ibolya-sárga-kék, meggy-szin-sárga selymen vagy csak hártya-zsinegen függnek.

³⁾ Ismertettük a *Századok* 1877. évf. 107. l. a vidéki kirándulásokról szóló jelentések között.

VII. Fejezet.

Ami végre a *lelkipásztorkodást* illeti, az tényleg elejétől fogva a prépostsági egyházhoz tartozott s kétségtelenül bizonyítja, hogy a prépostsági egyház volt Pozsonynak első egyháza. IV. Incze pápának egyik 1253. január 13-dikán kelt bullája világosan mondja, hogy a *pozsonyi* és a hanti prépostságok lelkipásztorkodást gyakorolnak.¹⁾ De megértjük ezt, sokkal korábbi eseményekből is. Láttuk, hogy Imre király 1204-ben merő katonai szempontból sürgette a pápánál a vártemplom eltávolítását. Okul hozta volt fel azt a veszedelmet, mely a várat az *oda felmenő emberek* részéről érhetné. Minő emberekre czélt? A templomba járogató kanonokokra csak nem. Ezek a várnak nyugalomát és biztonságát még ha akarták volna is, nem veszélyeztethették. De igen is tehetette azt a *hívek sokasága*, mely naponta felsereglett a Sz. Üdvözítő templomába. Ha ez pusztán csak ajtatossági célból történt, misehallgatás avagy amiatt, hogy a vártemplomban elhelyezett sz. vértanú ereklyéi előtt vallásos kegyeletének kifejezést adjon, akkor a király valóban könnyen segíthetett volna a bajon, anélkül hogy kérésével a pápához forduljon. A király a templomot ez esetben egyszerűen elzárta volna egyszer s mindenkorra a sokaság előtt s a sz. ereklyéket oly helyre hozatta volna, hol a nép azokat anélkül tisztelhetne volna, hogy a vár biztonságát veszélyeztesse. És ezt Imre király bizonyára annál könnyebben fogta volna tenni, mivel épp ő róla tudjuk, hogy akár az ország, akár a dynastia érdekének szempontjából egész határozottsággal szembeállott a római curia intézkedéseivel. Ha azonban most mégsem intézkedett a baj elhárítására röviden, az annak jele, hogy e baj nem olyan volt, melyen rövid intézkedéssel segíthetett volna. A várbeli templom ugyanis nemcsak

¹⁾ *quas curam animarum habentes.* nél: *Cod. Dipl.* IV. II, 177. Knauz-Theinernél: *Mon. hist.* I, 216. Fejér-nál: *Mon. Eccl. Strig.* I, 402.

A plebánia.

prépostsági egyház volt, hanem egyszersmind *plebánia* is, s így ő a templom egyszerű elzárásával amaz egyházi funkciókat szüntette volna be, melyek a vallásos élet előirt szükségleteihez tartoztak. És ezen még azzal sem lehetett volna segíteni, ha ő lenn a városban jelölt volna ki egy templomot, vagy ennek nem léteztében épített volna új templomot, mely ezentúl plebániái templomul szolgáljon. Ez azért nem volt tehető, mert a *plebánia-jog a prépostságot illette s azt e jogtól meg nem foszthatta*. A bajon tehát csakis úgy lehetett segíteni, hogy magát a prépostságot leköltöztesse a városba, mihez azonban már pápai engedelem kellett.

Miután a prépostság a várból lekerült, vele a plebánia is a városba helyzetetett át. Mint fenn a várban, úgy volt most a városban is a prépostsági egyház egyszersmind plebánia s maradt az egész a mai napig. A különbség a mai és a régi állapot közt csak az, hogy ma e plebániának a város a kegyura, régen a Csukár-család volt. Ma a városnak mint patronusnak van joga a plebános-választásra; hajdan mi ilyes joggal sem birt az. E joghoz a város még csak az 1302. évi szerződés által jutott, mikép mi azt annak helyén látni fogjuk.

Fájdalom, sem a prépostok, sem a kanonokok teljes sorozatát nem birjuk ezen korszakból. A XI. századból egyetlenegyét sem, de Árpádházi okmányainknak évről-évre való szaporodása nincs minden biztatás nélkül az iránt, hogy legalább a XII. és XIII. századra vonatkozó névsorozatunk jobban ki fog egészíttethetni.¹⁾

¹⁾ Lásd a III. számú mellékletet.

VIII.

A német támadó hadjáratok kora. Pozsony ismételt megostromlása. IX. Sz. Leo pápa Pozsony előtt. A város 1052. évi védelmének világtörténeti jelentősége.

Sz. István halála után szomorú napok következtek az országra, mert akik őt a trónon követték, azok nem voltak képesek a keresztény állam-alapítás és szervezés nagy művét folytatni. Sz. István közvetlen utóda Urseolo Péter, keresztény létére ledér erkölcsöket, fennhéjázó magaviseletet és a magyar nemzet iránt való leplezetlen gyűlöletet hozott magával. Ily tulajdonságok mellett természetes, hogy a nemzet becsülését és szeretetét a maga számára ki nem vívhatta. A magyar ellenszenvvel, sőt gyűlölettel viseltetett iránta s haragját kiterjeszté mindazokra is, kiknek Péter a maga trónrajutását köszönhette. Ezek közé maga az elhunyt sz. király, de főleg és kiválólág ennek neje, Gizela is tartozott. Pedig ha mindkettőnek kegyességét és isteni félelmét vesszük, másrészt pedig azt a lángoló hazafiságot, melylyel Sz. István Magyarország javát megalapítani és előmozdítani törekedett, valamint azt a készséget, melylyel Gizela királyi férjének minden országos intézkedését támogatta: akkor okvetetlenül erőt vesz rajtunk

azon gondolat, hogy ők Péter trónrajutását csakis üdvösöknek látszó okok miatt akarhatták. A látszat valóban olyan is volt, mely elhatározásukat igazolhatta. Sz. István legközelebbi vérrokonai, első sorban Vazul, nem nyujtottak elegendő kezességet arra nézve, hogy a kereszténységben szilárd és állhatatos meggyőződéssel bírnak. Míg viszont kétségtelennek látszott, hogy egy jeles ősi keresztény családnak sarja, Péter, oly tulajdonokat egyesít magában, melyekkel a sz. István által kezdeményezett művet biztosan és sikeresen tovább folytathatja. Ez okból valóban legkisebb szemrehányás sem érheti Sz. István és neje emlékét, mert mindkettő az ország javára célzó legjobb szándékkal cselekedett. Még ha Gizelának csakugyan része volna Vazul megnyomoritásán — minek egyébiránt kegyessége és istenes jámborsága ellentmond — akkor is bizonyára nem a magyar dynastia és a magyar nemzet elleni gyűlölet, hanem az ország és népe iránt való gondossága vezette.

Fájdalom, amire Sz. István és neje s a velük tartó püspökök és egyéb előkelők számítottak, az nem ment teljesezésbe. Péter mindenkép méltatlan utóda lett Sz. Istvánnak, miért is a megbószült nemzet őt elűzte és helyébe Sz. István sógorát Aba Samut választotta s kozonázta meg királynak. Csakhogy Aba Samu trónrajutása sem volt szerencsésebb. Egyrészt gyengesége, másrészt zsarnoksága, működését szintén üdvtelessé tették. Alatta az ország tekintélye rohamosan süllyedt, az elégedetlenség fokozódott s a háború réme mind vézesebben fenyegetődzött.

Ami az ország tekintélyét leginkább csorbitotta, s a nemzet önérzetét legfájóbban sértette, az a külföldi hatalomnak most bekövetkezett beavatkozása volt. Az elűzött Péter a szomszéd németeknél keresett menekülést és segélyt és ámbár még kevéssel előbb Bratislav, lázadó cseh herczeg

VIII. Fejezet.

támogatása által a német császár ellenségének mutatkozott,¹⁾ most, hogy saját hitványsága következtében trónvesztetté lett, nagy szorultságában azon császárhoz fordult, ki ellen még csak imént kezét felemelte volt. A császár kegyelemmel fogadta a magát mélyen megalázót²⁾ s minden már is hirdeté, hogy az eddig független Magyarország *hűbérállammá* lenni készül. Aba Samu, a nemzeti király is sokkal gyengébb s tügyofagyottabb volt, semhogy a német beavatkozást az országból távol tarthatta volna. Tett ugyan erre kísérletet, de az szerencsétlenül végződött. Németországba rontott seregének két része vereséget szenvedett, mi az ő visszavonulását is magával hozta.³⁾ Ami azután következett egyaránt mutatja, hogy Aba amily szerencsétlen diplomata, épp oly szerencsétlen hadvezér is volt.

A német-római birodalom trónján ekkor III. Henrik ült, ama Konrád fia, ki még Sz. István alatt kísérletet tett Magyarország politikai leigázására. Konrád kísérletének megghiusítására elegendők voltak a természetes akadályok, melyek az ország határán útjában állottak.⁴⁾ Világos bizonyítéka az Konrád lelki gyengeségének, mert az önértetes erő nem ismeri a cél után való törekvésben az akadályt, amely tan igazságát éppen Konrád fia s utódja Henrik bizonyította be legszólóbban. III. Henrik, amily lelkesedéssel magáénak vallá őseinek politikai hagyományát, épp oly elhatározottsággal szánta el magát e politikai hagyományt

¹⁾ *Cosmae Chronicon*, Pertznel XI, 74. *Marci Chronica*, 39. l.

²⁾ Herimanni Augiensis szerint *pedibusque eius provolutus, veniam et gratiam et imploravit et impetravit. Chronicon*, Pertznel i. h. VII, 123. Azonkívül *Otto Frisingensis Chronicon*, Pertznel XX, 244.

³⁾ *Lamberti Hersfeldensis Annales*

ad an. 1042. Pertznel V, 134 *Herimanni Augiensis Chronicon*. Pertznel VII, 123. *Annales Altahenses* ad an. 1042. Pertznel XX, 796. 797. Simonis de Kéza: *Gesta Hungarorum* cap. 2. Endlichernél: *Rer. Hung. Mon. Arp.* 111. l.

⁴⁾ Vipo: *Vita Chuonradi imperatoris*, Pertznel XIII, 268.

III. Henrik császár.

a nemzetközi életben érvényre is juttatni. Őt a természet nem közönséges lelki adományokkal ruházta fel. Volt esze, bátorsága, erélye, szívóssága s amilyen mély volt vallásossága, épp oly féktelennek mutatkozott dicsvágya is. Nyilván mind oly tulajdonságok, melyeknél fogva nagy célok elérését tőle biztosan reményelni lehetett. Célja egyrészt a keresztény vallásnak Európában való biztosítása, másrészt a Nagy-Károly által megteremtett hatalmi állásnak, a német-római császárságnak lehetőleg legnagyobb felvirágoztatása volt. Alatta a német birodalom valóban világra szóló nagyhatalmat képezett. Határai az Éjszaki és a Keletitengertől a Földközitengerig terjedtek. Egyfelől Franciaország, másfelől Magyarország voltak szomszédállamai. Elzász és Lothringia, Holland és Belgium, Cseh-, Morva- és Lengyelország mind e birodalom kiegészítő részeit képezték. Henrik valóban egy világbirodalom ura volt.

Ha meggondoljuk, hogy e birodalom alkotó részeit mennyi heterogén elem képezte s ha meggondoljuk azt is, hogy e sok elítő elemnek egyesítése mennyi erőszaknak volt a gyümölcse, akkor valóban azt kellene hinnünk, hogy egy oly nagy eszű uralkodó, mint Henrik, fejedelmi feladatát arra szorítja, hogy tényleges birodalmának belső laza szervezetét lehetőleg megerősítse. Túlsapongó dicsvágya azonban e tekintetben az eszélyességet nem juttatta nála kellő érvényre. Lehet, hogy poitiersi Ágnessel, aquitaniai Vilmos herczeg leányával való házasságának indokát nem más képezte, mint azon számítás, hogy ilyen úton Franciaországot is birodalma számára megszerezze.¹⁾ Magyarországnak meghódítása és vazallállammá tévése kétségtelen terve és célja volt, amint tagadhatatlan is, hogy e célja elérésére

---

¹⁾ Giesebrecht: *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, II, 359—360.

a viszonyok soha kedvezőbben nem alakulhattak volna, mint most, mikor Péter és utána Aba Samu királyok ültek Magyarország trónján.

Egyrészt Péternek hozzá történt menekülése, másrészt Abának a német tartományokba való beütése a külső jogcizmet is megadta neki szándéka valósítására. A Magyarország ellen való háborút tehát elhatározta s ezzel hazánk történetében egy olyan időszak következett, mely örökre emlékezetessé vált s melyet itt annál buzgóbban kell tárgyalnunk, mivel lefolyásában és végeredményeiben kiválóan összefügg városunk történetével. Ami feladatunk itt t. i. annak a kutatása, hogy a bekövetkezett nagy küzdelemben és védelemben minő sorsa s szerepe jutott Pozsonynak, mely az ország határánál való fekvésénél fogva az ellenséges invasio útjába esett.

Azon forrásművek, melyekből mi a német harcok eseményeit megismerhetjük, úgy a hazai, mint a külföldi krónikák, s ámbár nem mondhatjuk, hogy a bennök feltehető feljegyzések egy egészen világos kép szerkesztésére képesítenének, mégis másrészt nem tagadhatjuk azt sem, hogy velök annak daczára is oly képet vázolhatunk, melyen a fővonások egészen világosak s általuk a kép tanúsága teljesen megérthető.¹⁾

¹⁾ A külföldi krónikák főleg abban térnek el a hazaiaktól, hogy Henrik hadjáratait mint *dicshadi vállalatokat* igyekezzenek feltüntetni. Némely krónikás dicsekedve emeli ki, hogy Henrik császár csak maroknyi néppel verte le a tömérdek magyar sereget. Hol Henrik kudarca szembetűnő, ott vagy hallgatnak, vagy csak egy-két szóval említik. A magyar kútfők viszont gyakran összezavarják a különböző hadjáratokat, adatok dolgában sem mérközhetnek meg a német kútfőkkel, de azért

mégis tagadhatatlan, hogy a német kútfők adatai jól csakis a magyar kútfők ellenőrzésével és azok kiegészítő adataival használhatók. A magyar kútfők épp oly adatokat tartalmaznak, melyek a hadjáratok történetében lényegesek. Ezért okvetlenül figyelembe veendő, mi azon újabb írók részéről, kik eddig Henrik hadjáratairól írtak, nem igen történt. Még magyar történetíróink is hiányosan és hibásan adják e hadjáratok leírását. Szalay, Horváth Mihály, Majláth, Fessler, Kerékgyártó

III. Henrik császár.

Henrik célja, mikép említettük, Magyarország meghódoltatása volt. Akár az ország népességét, akár állami és egyházi institutióit tekintjük, nyilvánvaló, hogy Magyarországot ez időben leginkább a dunántúli rész képviselte. Amint a római időkben a dunántúli rész hazánk egyéb részei felett túlsúlyra jutott, úgy vált jelentősbbé a magyar királyság megalapításával is a Duna jobbparti táj a Duna balpartinál. Itt volt az ország fővárosa: Esztergom s illetőleg Székesfejérvár. Itt volt az egyházi életnek és kormányzatnak középpontja. Itt alakult az esztergomi érsekség s vele jóformán egyidejűleg a győri, a veszprémi, a pécsi püspökség, míg az ország másik két harmadában a

---

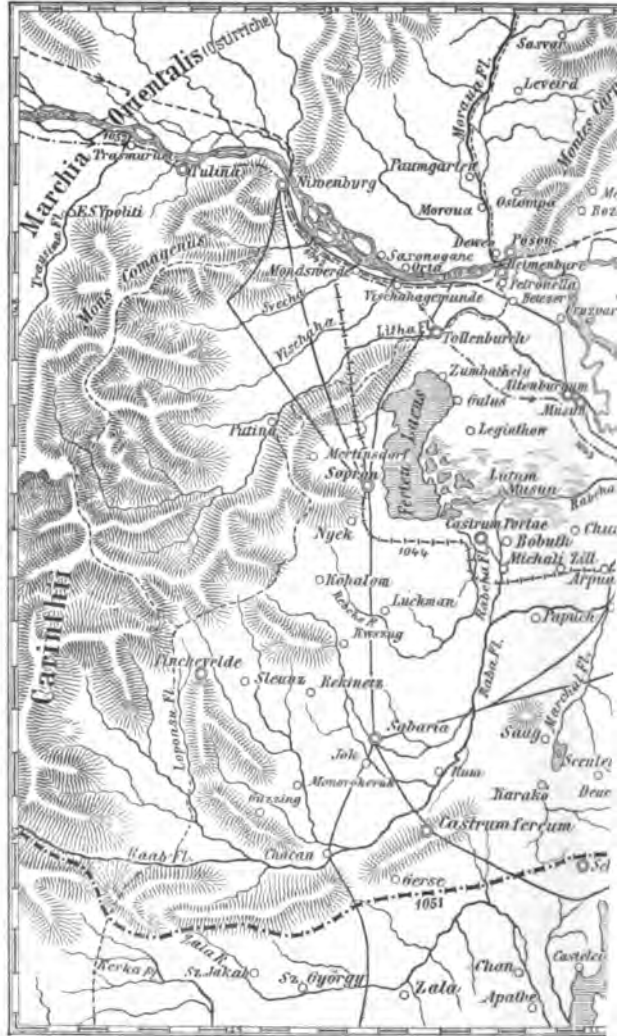
stb. ezekre vonatkozó közlései sem nem teljesekek, sem nem eléggé kritikusak. Pray Annaleseiben jobban értékesítvék ugyan a kútfők, mégis az események feltüntetése nem eléggé összefüggő és okadatolt azokban sem. Ami a külön monografiákat illeti, már kedvezőbb eredményt constatálhatunk. A Hormayr József báró ismert *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* című folyóiratának 1830. évi kötetében a 321—389. lapokon: *Heinrichs III. Züge nach Ungarn* címen terjedelmesebb tanulmány jelent meg, mely sok tárgyismeretről tanuskodik. 1856-ban jelent meg Berlinben Strehlike: *De Henrici III. imperatoris bellis hungaricis* című dolgozata, mely azonban épp úgy mint Szabó Károlynak: *Péter és Aba* című a M. Tud.-Akad. értekezései során (Értekezések a tört. tud. köréből, 1872. II. köt.) megjelent jeles tanulmánya, valamint Kandra Kabosnak: *Aba Samu király* című Egerben 1891-ben megjelent könyve csakis Henriknek Aba ellen folytatott hadjáratait tárgyalják. Kimerítőbbek Dr. J. G. Meyndtnak: *Beiträge zur*

Geschichte der älteren Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn című, 1870-ben megjelent és ugyanannak: *Kaiser Heinrich III. u. König Andreas I.* című művei, melyek nagy készültséggel és kútfőismerettel, bár egynél több helyt nem csekély elfogultsággal írvák. Legújabban, 1891-ben közöltetett a Rónai Horváth Jenő szerkesztése mellett megjelenő *Had-történelmi közlemények* IV. évf. I—III. füzeteiben Kiss Lajosnak: *Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen* című, az 1890. évi hadtörténelmi pályázaton megdicsért pályamunkája. E mű, ha nem is meríti ki a forrásokat s egyáltalán magát a tárgyat, úgy mégis jeles műnek tartható, mely világos iránylyal és helyes felfogással tanulságosan van megírva. Ha szerző az 1041—1053. évi hadjáratok területének földtani alakulását, mely egyszerűmind niveau-alakulást jelez, valamint a XI. században nálunk még igénybe vett római úthálózatot, tekintetbe vette volna, egyben-másban ítélete nyilván másképen hangzott volna.

nyitrai, a váci, a csanádi, a váradi dioecesisek csak jóval későbbben alakulnak. A keresztény művelődésnek egyik első rangú tényezője, a sz. mártóni apátság, mint az ország első apátsága, szintén túl a Dunán alakul meg. Ott épül fel a legtöbb város és helység s ott legélénkebb a forgalom és közlekedés. Szóval a dunántúli rész a XI. században a tulajdonképi Magyarország s ezért Henrik haditervének czélja nem is lehetett másutt, mint a dunántúli Magyarországon kitzve.

Az utak, melyek a német birodalomból hazánk Dunántúl levő részébe vezettek, nem ismeretlenek előttünk. A XI. század még nem igen tüntette ki magát az új utak tervezésében és építésében. Ezért fel kell tennünk, hogy azokat az utakat használta, melyeket mint a rómaiak örökségét itt talált, mert ámbár a barbárok a római városokat tönkre tették, a római utakat mégis el nem pusztíthatták, egyrészt azért nem, mert még a barbároknak sem állhatott érdekében a kényelmes közlekedési vonalakat megsemmisíteni, de másrészt azért sem, mivel a rómaiak nem úgy építették útjaikat, hogy azokat akár ember, akár idő oly könnyen elpusztíthatta volna. Manap is országos utaink akárhány helyen római útalapon vannak kiépítve, s azért bátran mondhatjuk, hogy a XI. században a római utak jelölik a közlekedési vonalakat annál is inkább, mivel azok a terület-, föld- és vízrajzi igények szerint voltak tervezve és építve. Úgy az itinerariumok, mint a még fennlévő útmaradványok nyomán tudjuk, hogy a mai Ausztria és Magyarország között a római úthálózat úgy volt elhelyezve, hogy ez útvonal szoroson a Duna mentén, annak jobb partján, az árterület határán vonult el. Ezen főútból szakadt ki a mai Bécs tájáról déli irány felé két útág, az egyik a mai Badennek s onnan a Fischán és a Lajtán át egyenes irányban Sopronnak. A másik ág Bécsből egye-

Térkép III. Henrik császár
 (A Hormayr-féle Taschenbuch 1830. évfolyamában közzétett)

nagyarországi hadjárataihoz.

rajz után újból rajzolva és a római hadútakkal kiegészítve.)

nesen Sopronnak ment, hol azon úttal találkozott, mely Carnuntumból, mint tudjuk, a mai Petronellből jövet a Fertő nyugati oldalán le Szombathelynek s onnan tovább Alsó-Lendvának és Pettauinak tartott. S amint Sopron három útnak góczpontja volt, úgy volt Szombathely is egy igen nevezetes útsomó. Mert innen indult ki egy útvonal Szalabéren át a Balaton mellett fekvő Keszthelynek és még tovább. Egy másik vonal Vépen és Sárváron, Árpáson és Koronczón át Győrnek, egy harmadik vonal pedig ugyancsak Sárváron, Varsányon, Csákváron át Ó-Budának. Csákvár, a római Florianae, szintén nevezetes útsomó, mert itt találkoztak a Keszthely-Ó-Budai, a Szombathely-Ó-Budai, az Ó-Szőny-Pécsi útvonalak, melyek közül az utóbbi Székesfejervárat, a római Herculiát is érintette. És végre megjegyezzük még, hogy egy útág Győrből is indult ki s tartott Pécsnek, amelyen Veszprémhez és Székesfejervárhoz is lehetett jutni.

Ez úthálózatot szem előtt tartva jóformán bizton elfogunk igazodhatni Henrik császár hadi útjaira nézve is. Egyet azonban még előbb meg kell állapítanunk. Tudniillik a most kijelölt úthálózatot illetőleg meg kell figyel-
nünk, hogy ebből mi milyen geológiai talajra esik, mert ettől nagyon sok függött akkor, mikor egy egész sereg továbbításáról volt szó. A bécs-soproni útágak túlnyomólag neogén képleteken huzódtak el. Csak Baden, Bécsujhely és Lajta-Bruk között terül el egy összefüggőbb áradmányi talaj. A petronell-sopron-szombathely-pettaui nagy útág csupa neogén földterületen huzódott el, melyet csak a közbeeső folyók árterei szakítanak meg egyforma geológiai összefüggésekben. Ugyanez áll a szombathely-keszthelyi és a keszthely-csákvári útágakra nézve azon különbséggel, hogy az utóbbiban a neogén képletet nem csupán a negyedkorszaki áradmány, hanem a harmadkor-

szaki eocén és a másodkorszaki kréta és trias szakadécai is szakították meg. Ez az eset többé-kevésbé a szombat-hely-csákvári útvonalnál is. Ellenben a nagy dunamenti út merő alluvial területen haladt, a győr-pécsi út pedig nagyrészt alluvial területre volt építve, melyet csak Sz. Márton vidékén szakított meg a neogén képlet, a Bakonyban pedig a harmadkorszaki eocén és a másodkorszaki kréta s trias. A talajnak ezen geológiai ismerete e helyt azért fontos, mert mindaz, ami nem alluvial, egyszersmind *jelentékenyebb talaj-emelkedést* jelez, mert míg a Rábaköz, a Szigetköz s a Csallóköz, melyek a pozsonyi medence belső körét képezik a száz méteren fölül nem sokkal emelkednek, addig a harmad- és másodkorszaki talaj mindennél 200—400 méternyire emelkedik fel, ide nem számítva a Bakony és a Vértes hegyemelkedéseit, melyek az 500—700 méternyi magasságot is elérik.

A talajnak ezen emelkedéséből nem nehéz most már megállapítani az utágak azon szakaszait, melyek esős években könnyen víz alá merülhettek, főleg a XI. században, midőn az itt szóban levő földmedence vizei rakoncátlan szabadságban, merre tetszett, medret vájtak az engedékeny altalajban. E tekintetben a római időszak és a XI. század között már jelentékeny különbség volt, mert a római féket vetett a folyóra is, amennyiben azt útvonala érdekében szabályozta, az összegyülemelő álló vizeket lecsapolta, elvezette s így útjait e mélységekben is mindig járható állapotban tartotta. Ebben már a barbár, ki a rómainak örökét átvette, nem utánozta az örökhagyó jó szokását s épp úgy nem utánozta azt az a félbarbár sem, mely még csak Sz. István igyekezetei által kapta meg a keresztény nyugati civilizációban rejlő haladási képességet. Amint a római utak constructiójuk helyessége és szilárdsága következtében évszázadokon át tönkre nem mentek, épp oly menthetet-

lentül pusztultak el rövid idő alatt a római vízszabályozási művek, melyek már természetöknél fogva sem voltak hosszú állandóságra tervezve. Így történt aztán tényleg, hogy a Fertő és a Rába közt fekvő mélysík, hol a Rábcza, Repcze, Rába és Marczal s ezek mellékvízfolyásai egy rengetegen összekúszált vízhálózatot képeztek s részben még ma is képeznek, — jóformán járhatatlanná lett.

De a Csallóközre is van megjegyezni valónk. A Csallóköz mondhatni a pozsonyi medencze Duna balparti részének mintegy felét teszi. Geológiai és vízrajzi szempontból a régi és a mai Csallóköz közt a különbség óriási. Ma ugyanis e hatalmas szigetség egy összefüggő geológiai egésznek képez, mely a Kis-Dunának évről-évre való elapadása folytán ma-holnap szigeti jellegét is elfogja veszíteni. Hajdan a Csallóköz nem volt geológiai egész. Ha a XIII. század okirataiból e sziget vízhálózatát rekonstruáljuk, akkor azt látjuk, hogy száz meg száz vízág ugyanannyi külön szigetre darabolja fel, úgy hogy elképzelhetetlen, miszerint e területen át egy nagy hadsereg előhatolhatott volna. Kedvezőbb a Kis-Dunától éjszakra eső, vagyis a pozsonyi medenczének Csallóközön kívül levő része, mert ez már közelebb esik a neogén emelkedéshez, de másrészt a nagyobb folyóvizek, melyek e területet hasítják, a Vág és Nyitra nem éppen csekély átkelési nehézségeket okozhattak.

Eszerint Henrik császárnak, mikor a dunántúli résznek, s nevezetesen Székesfejervárnak elfoglalását haditervbe vette, nagyon meg kellett fontolnia, hogy melyik utat válaszsza hadműveletének végrehajtására. Ő a hainburggyőri utat választotta, mely Magyar-Óváron és Mosonyon át vezetett Győrre. Győrről ez út a régi római utat követve, jóformán egyenesen azon természetes kapuhoz vezetett, mely a győri síkságból a fejeváriba vezet át. E két sík-

földet ugyanis a Bakonyerdő, a Vértes- és a Gerecse hegységek választják el egymástól. E hegyvonal jelzi egyszersmind a vízválasztót, mert annak nyugati felén a Rába és a Duna mellékvizei éjszaki és éjszak-nyugati irányt követnek, ellenben a hegyvonal keleti felén a Sárvár és a Duna mellékvizei délkeleti irányban futnak. A Bakonyerdő és a Vértes közt egy mély földhorpadás, a moóri horpadás, fekszik, melyen át a Sárvíz egyik ága, a Csurgó folyik. Míg a Vértest és a Bakonyerdőt geologiailag másodkorszaki földképzések: a trias és a rhaetiai formáció alkotják zömükben, mely formációkat külsőleg a neogén környezi, addig maga az átvezető horpadás merő alluvium. Ezzel tehát a vidék magassági alkata is jelezve van. Fejérvár úgy fekszik az itt említett hegyvonal mögött, hogy éppen a moóri horpadás hosszúsági tengelyébe esik s így egyenesen Győrrre tekint. Ebből egyszersmind nyilvánvaló, hogy a hainburg-győr-moóri út valamennyi közt a legrövidebb út Fejérvárra annak, ki Bécs irányából jön. Nyilván e rövidség bírta Henrik császárt e választásra, csakhogy vele elárulta azt is, hogy ő és vezérkara még sem voltak elegendőképen a terület természete iránt tájékoztatva. Ez csak utólag történt, midőn már az utat folytatni kellett. Ekkor értesült arról, hogy a sok eső folytán kiáradt vizek az utat, nyilván ott, hol a Lajta, az oroszvári Duna és a Rába szakadékaik egymásba ömlöttek, elöntötték.

Mielőtt Henrik hadait Győr felé mozgósíthatta, hátát kellett biztosítania. Az a terület ugyanis, mely a Lajta és a hátsó Szárhegy közt fekszik, ez időben még magyar terület volt, melyet tehát előbb hatalmába kellett ejteni. Úgy látszik e tekintetben mi nehézségei sem voltak, mert az egykorú s közelkorú források miről sem tudósítanak. E határterületnek legnevezetesebb s hadászati legfontosabb pontja Hainburg volt, mely erődített helyet képezett

s mint ilyen úgy a dunai, mint a száraz közlekedés felett uralkodott. E várat a császár ugyan könnyen kikertülhette volna, hogyha a pécs-soproni úton tolja elő hadait, de ez mégis csak annyi lett volna, mint az akadályt kikerülni, nem pedig elhárítani és megsemmisíteni. Hainburgot e szerint okvetetlenül kezére kellett kerítenie, mert a császár nem csak szárazföldi sereget vezetett az országba, hanem hajóhadat is hozott magával. A német hajóhad jóformán egészen az volt, ami a római flotilla, mely évszázadok előtt a Duna tükreán oly jelentékeny szerepet játszott s melynek egyik kikötőhelye, mikép tudjuk, épp Hainburg közelében Petronellnél volt. Amint a római flotillának feladata nem az volt, hogy csatákat vívjon, hanem hogy csapatokat, élelmi szereket, hadi podgyászt szállítson, rév- és partszolgálatokat teljesítsen, csapatokat egyik partról a másikkra átvigyen, úgy a német flotillának feladata is tisztán csak másodrangú volt. Szállította az élelmi szereket, az ostromgépeket, a hadi tartalékfelszerelést s közvetítette a csapatoknak egyik partról a másikkra való átszállását. Ha a hadi operáció szempontjából ez a flotta nem is jött számításba, annál nagyobb jelentőséggel birt az operáló csapatok karban tartására, mert ezeknek élelmezése és hadi munitióval való ellátása tisztán a flottától lett feltételezve. Ezért látjuk is, hogy úgy Nagy-Károly, mint Lajos és Henrik hadvezetésében a flotta képezi a parti seregek alapját. Sem a hadsereg nem távozik annyira a parttól, hogy a flotta nyomát veszítse, sem a flotta annyira magára hagyatott, hogy a hadsereg hadműködéséről tudomása nem lett volna. Hol nincs tudomása, ott már a hadi-terv végrehajtásában fekszik a hiba s amint flotta és hadsereg közt nincs érintkezés, az már annak jele, hogy a hadi terv sikeres kivitelében nehézségek, avagy éppen megmeghúsító körülmények léptek volt érvényre.

Értjük ennél fogva, hogy Henriknek már csak a hajóhad miatt is a Duna közelében kellett maradnia s első sorban azokat az akadályokat elhárítania, melyek a hajóhad útjában állottak. Hainburg s vele jó formán szemben Pozsony nagyon olyan pontok voltak, melyek útját állhatták a flotának s azért Henriknek Pozsonyt még azon esetre is kézre kellett kerítenie, ha hadaival egészen a túlsó parton marad is. *Pozsony dunamenti fekvésénél fogva tehát Henrik támadó hadjárataiban eleitől végig csakugyan fontos s miképp látni fogjuk döntő szerepet játszott.*

Feltéve, hogy a császár tervének 1042-ben mi természetes akadály sem állott volna útjában, úgy hogy ő hadait a hainburg-győri úton vezethette volna el, még ez esetre is bizonyos, hogy neki Hainburg megvívása után előbb Pozsonyt kellett volna megvívnia. Ez okból serege egy részének okvetlenül át kellett jönnie a balpartra, mert mindaddig, míg Pozsony nincs az ő kezében, a flotilla nemcsak hogy akadályozva lett volna feladata teljesítésében, hanem annak a komoly veszélynek is ki lett volna téve, hogy az ellenség martalékává lesz. Ám amire a császár nem számított, az bekövetkezett. Neki egész hadseregével át kellett jönnie a Dunán, mert a nagy esők miatt a Duna jobbparti terület annyira átázott, s a vízfolyások, nevezetesen az útnak ama szakaszában, hol a Lajta, az oroszvári Duna, a Rábcza és a Rába szakadékaik egymásba szakadtak, az utat annyira elöntötték, hogy seregét azon el nem vezethette. Hadi tervét tehát egészen meg kellett változtatnia és Henrik nem is volt az a hadvezér, kit ilyes dolog elbátortalanított volna. Ő a sikert nem látta ez által kockáztatva, csak a hadi fáradsalmak szaporodtak fel, de ezek makacs természetét meg nem törhették.

Henrik újabb haditerve, melynek létrejöttében Bratislav

cseh herczegnek kiváló része volt,¹⁾ abban állott, hogy azt az utat, melyet a Duna jobb partján a vadvizek miatt meg nem tehetett, a Duna balpartján teszi meg. Vagy a Vágig volt menendő, hol aztán Komáromnál lépte volna át ismét a Dunát s folytatta volna útját Fejérvár felé, vagy ha a szükség úgy parancsolja, átment volna a Nyitrán is a Garamig, melynek völgyében leszállva Esztergom táján száll vala át a Dunán. A Komáromnál való átszállást a kedvezőbb partviszonyok s a Székesfejérvár felé vezető kényelmesebb út inkább tanácsolták, de másrészt a Garamtoroknál való átkelésnek az az előnye lett volna, hogy Magyarország egyházi főhelye, az érsekség székhelye, Esztergom került volna kezére.

Az út, melyre ezek szerint Henrik császár vállalkozott, kitűzött célja tekintetében ugyan nagy kerülő volt, de éppen nem olyan út, melyen célját el nem érhetné volna. A főnehézség ez úton a sok folyónak átlépése volt. Arra nem is gondolhatott, hogy a Csallóközön haladjon le Komáromig,²⁾ mert mikép már mondtuk, a csallóközi terenum csupa szigetség volt. Neki okvetlenül a Kis-Duna menti területet kellett választania, csakhogy itt a Dudvág, a Vág s esetleg a Nyitra s Zsitva nem éppen csekély átkelési nehézségeket okozhattak.

A forrásokból meg nem érthetjük, hogy Pozsonynál melyik ponton szállította át Henrik hadait a balpartra. Azt tartjuk, hogy ez közvetlenül Pozsony alatt történt s nem Pozsony felett. Pozsonyon felül ugyanis a Morvamezőnek Dunára kiérő szélét, mint évről évre gyarapodó áradmányi földet, a hadvezénylet alig ha találta volna a sereg kiszállítására alkalmasnak. Amellett a Morva folyó torkolata

¹⁾ Kézai: *Gesta Hungarorum*, cap. II. Endlichernél 111. l.

²⁾ Kandra Kabos tévesen azon

nézetben van, mintha a császári had a Csallóközön át haladt volna. *Abu Samu király*, 71. l.

VIII. Fejezet.

közelében amúgy sem alkalmas átkelőhely, mert a Dunának a hainburg-dévényi földkönyök által is erősített erős oldalnyomása feltűnő módon nehezíti a Morvának kifolyását. Még rendes körülmények között is a Morvatorok visszatorlaszolt víztömegével vonja magára figyelmünket, mi áradásokkor természetesen még inkább az eset. De tekintetbe

24. A Morvavölgyet Pozsony vidékétől elválasztó Kis-Kárpátok Dévénynél.

kell vennünk azt is, hogy a Morvamezőt a Duna és Schlosshof között két vízfolyás szeli át: a Russbach és a Stampfelbach. Mindkettő a Morva folyóba torkollik Dévény és Dévény-Újfalu között. E két patak, esős évben, a terület járhatóságát igen megnehezíti s okvetlenül igen nagy akadályt hengerít vala a német sereg útjába, úgy hogy az kénytelen lett volna nagy kerülékeket tenni nyugati irányba s azonkívül jó messzire északra, okvetlenül Dévény-Újfaluig felkerülnie, hogy a Morván alkalmas átkelési

helyre találjon. De át is kelve azon, egy másik nehézséggel kellett volna a seregnek megküzdenie s a hadvezénylet éppenséggel nem is tudhatta, hogy az ellenfél mennyiben nem fogta volna a természet előnyeit a maga védelmére kihasználni. A Kis-Kárpátokon átvezető út, mely a dévényi és hidegkúti, meg a lamácsi és a pozsonyi hegyek (Zergehegy) közé közként szorul, csekély erővel könnyen és sikeresen megvédelmezhető s Henriknek okvetlenül tartania is kellett attól, hogy e védelmet a magyar hadvezérlés nem fogja elmulasztani. Mind e nehézségek e-
estek, ha a német sereg közvetlenül Pozsony alatt, a mai liget táján száll vala át.

Ám legyen ez még annyira nyílt kérdés is, annyi bizonyos, hogy Henrik hadserege tetteleg Pozsony alá érkezett. Pozsony első megvívása megkezdődött és csakhamar az ellenség kezében volt. E gyors elesést némelyek azzal vélik megértethetni, hogy Pozsony ez időben még igen jelentéktelen erődhely volt,¹⁾ de e magyarázat téves, mert Pozsony, mikép az eddig mondottakból kitetszik, ez időben is már komoly-számításba jött stratégiai pont volt. Pozsonynak ezen gyors elbukása inkább is a védelemnek hiányosságára vezetendő vissza, amint azt az altaichi évkönyvekből tisztán meg is értjük. Ez évkönyvek *Hainburg és Pozsony felforgatását nem a német seregnek, hanem maguknak a városbelieknek tulajdonítják*, mit ismét egy másik hazai történetíró nem tart valószínűnek, mert szerinte a német évkönyvíró a fölégetés vádját csak elakarja háritani a németiségtől.²⁾ Pedig nézetünk szerint ez az annalista szándéka nem lehetett. Az annalista nyilván jobban hizelgett volna úgy a maga, mint népe hiúságá-

¹⁾ Kiss is e véleményben van. *Hadtört. Közl.* IV, 343.

²⁾ Kandra Kabos: *Aba Samu király*, 70 l.

VIII. Fejezet.

nak, ha Hainburgot és Pozsonyt a német fegyver vívja meg. Azt hisszük azért, hogy állítása nagyon is megfelel a valónak. Hainburgot és Pozsonyt tényleg saját lakói gyujthatták fel, ezt pedig akkép magyarázzuk, hogy e két erődített hely őrségét németség képezte. Hazai krónikáinkból tudjuk, hogy Péter a várakba nem magyar, hanem ellenséges érületű német és olasz őrséget rakott mindenfelé.¹⁾ Mert nyilván ezekre támaszkodott ő, ki a magyarok rokonszenvét megnyerni képtelen volt. Pozsonyban is a vár német helyőrsége, nehogy az erődített város magyar lakóssága a német ostromló sereggel a védelmet csak meg is kísérthesse, a várost védképtelenné tette azáltal, hogy azt felgyújtotta.

Pozsonynak kézre kerítése után a császár legott megkezdte hadi útját keleti irányban. Fájdalom a források olyanok, hogy ez út eseményeire nézve elegendő tájékoztatást nem adnak. Lambert szerint Henrik 1042-ben Abát megfutamítva a Rábáig nyomult előre s három igen nagy várost foglalt el.²⁾ Ez elbeszélés mindenesetre az 1042 és az 1043. évi hadjáratokat zavarja össze, mert hogy 1042-ben a császár a Rábáig nem nyomult, egyéb forrásokból bizonyos. Nevezetesen Herimannus Augiensis győz meg arról, hogy a császár csakis az éjszaki Dunaparton haladt előre egészen a Garamig, s útjában mindent elpusztított.³⁾ Abával ez úttal meg sem ütközött, mert Aba a támadást nem ezen az oldalon várta, hanem a Duna jobb partvidékén. Az egykorú évkönyvek nem is említik

---

¹⁾ Munitiones, praesidia et castella Teutonicis et Latinis custodienda tradebat. Marci *Chronica*, cap. 43.

²⁾ tres urbes maximas cepit. *Annales ad an. 1042.* Pertznél: *Mon. Germ. hist.* V, 152.

³⁾ septentrionalem Danubii partem, quia flumina australem et paludes munierant, usque ad Grana fluvium vastavit seu in detitionem accepit.

Abát mint olyant, ki ekkor vereséget szenvedett volna. Ezt csak Aloldus teszi,¹⁾ kiről már rég ki van mutatva, hogy műve mult századi koholmány.²⁾ Egyébiránt más tekintetben is Herimannus tudósítása a kielégítőbb, mert nemcsak hogy a hadjárat idejét határozza meg jobban, mondván, hogy az az 1042. év őszére esett, hanem a Henrik által felforgatott városokat is megnevezi. Ezek, szerinte, Hainburg és *Pozsony* voltak.³⁾

Kérdjük képzelhető-e az, hogy Henrik, ki Magyarország meghódítására, az ország fővárosának hatalmába ejtésére indult ki hadaival és a kinek hadviselési eredményeit nemcsak Németország, hanem mondhatni egész Európa figyelemmel kísérte, hogy ily czállal szemben s ily öntudattal agyában megelégedett legyen azzal, hogy a Morva s Garam közt levő földrészt elpusztítsa? Ez nem volt hódoltató, hanem valóságos rablóhad, mely sem a császár

¹⁾ *Vastatur regnum, et Ovo maximum cladem accipit.* Aloldus: *Notulae Anecdota e Chronica.* Kremsi kiad. 1742. ad. an. 1042. Nyilván csakis Aloldus alapján írhattak kül- s belföldi írók Aba megveretéséről. Így Giesebrecht (*Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, II, 353.), Büdinger (*Oesterr. Geschichte*, I, 430.) s Weiss (*Gesch. der Stadt Wien*, I, 61.) kik szerint 1042-ben Aba kétszer veretett meg a Garamnál. Weiss egyébiránt Garam helyett már *Esztergomot* említi a Gran vizet összezavarva Gran várossal. A belföldiek is eltérnek egymástól, mert míg Szalay szerint Henrik az elfoglalt Pozsonynál verte meg Abát (*Magy. tört.* I, 139.), addig Szentkláray (*A dunai hajóhadak története*, 36. l.) és mások a Vághoz és a Garamhoz teszik Aba vereségét.

²⁾ Waitz: *Jahrbücher der Regie-*

rung Heinrichs I. Blumberger: *Jahrbücher der Literatur*, Wien 1839. LXXXVII. kötet. Anzeigebblatt 41. Chmel: *Handschriften der Wiener kais. Bibliothek*, II, 657.

³⁾ *Heinricus rex autumnopannonicas petens, Heimenburg et Brezenburg evertit.* Pertznél V, 124. Egyik codexében e hely így kerül elő: *duas populosissimas civitates evertit.* Herimannus itt idézett helye tehát egészen igazoltá teszi Giesebrecht eljárását, ki az altaichi évkönyveket Aventinus és egyéb írók idézeteiből összeállítva, a bajor határhoz közel eső két várost szintén Hainburgra és *Pozsonyra* magyarázza. Giesebrecht: *Annales Altahenses*, Berlin. 1841. 66—67. ll. És az ő nyomán Büdinger (*Oesterr. Gesch.* I, 430.) és Weiss is. *Gesch. der Stadt Wien*, I, 61. Különben így értelmezi azt Szalay is. *Magy. tört.* I, 139

ambícióját ki nem elégíthette, sem a közvárákozásnak a külföldön meg nem feleltetett. Henrik dicsvágyától, hatalomra és uralkodásra vágyó önzésétől tényleg fel nem tehetjük, hogy ő kitűzött célja elérésére még csak kísérletet sem tett volna. Miért indult meg a Duna mentében, ha alább alkalmas helyen a Dunán átjönni és Székesfejérvár felé hatolni nem volt eredeti szándékában? Morva-garami hadjárata teljesen érthetetlen lenne előttünk s megzavarna a császár kétségtelen eszélyessége tekintetében. Azért is nézetünk szerint a források hallgatása nem azt mondja, hogy Henrik tényleg meg sem kísérte kitűzött célja elérését, hanem inkább is azt mondja e hallgatás, hogy e megtett kísérlet nem sikerült. Nem sikerült pedig azért, mert a Dunán való átkelést nem fogauatosíthatta, nem azért, mintha akár Komáromnál, akár Esztergomnál a természet gördített volna eléje leküzdhetlen akadályokat, hanem mivel a tulsó parton oly ellentállásra talált, melylyel szembeszállani nem mert.

Mondottuk, hogy Aba a német császárt nem a Duna balparti területén várta, hanem a dunántúli részen, a Rába vízkörnyékén. Mikor értésére esett, hogy a német sereg az árvizek miatt a hainburg-győri úton elő nem haladhatott s ennek következtében a Duna balpartjára ment át, világos volt Aba előtt a császár további hadműködésének terve is. Nyilvánvaló volt, hogy ő csak az útban levő akadályt kerüli ki s hogy azt megkerülve más oldalról fog kitűzött célja felé haladni. E megváltozott támadással szemben tehát Aba védelmi intézkedéseit is megváltoztatta. Seregét a Rába folyó és a Gerecse-hegy közt levő területen pontosította össze, azon a tájon, honnan az ellenségnek, ha a Dunán való átkelést csakugyan megkísérli, jönnie kellett. Lehetetlenség Abáról feltenni azt, hogy az invasióval nem törődött volna. Már csak saját önfenntartási ösztöne miatt is kellett a védelemről gondoskodnia s mi kétségtelennek tartjuk,

hogy a magyar haderő Abának vezetése alatt a Duna jobb partján annyira fenyegető állásban volt, hogy vele szemben a császár a Dunán való átkelést megkísérteni csakugyan nem merte.

Ez tehát annyit jelent, hogy a császár hadjárata meg-
hiúsult, amint valóban úgy is volt. Mert a kivívott eredményeket tekintve, a császár mással, mint egy darab földnek elpusztításával, Hainburgnak és Pozsonynak hitvány áruláson való elfoglalásával nem dicsekedhetett. Magyarországot annyira nem hódította meg, hogy még a Morva-Garam közt levő földrész népe is kereken kijelentette előtte, hogy Pétert semmi áron vissza nem fogadja királyul.¹⁾ Így egy meghódított nép csak nem beszélhetett! De még több. Henrik az általa bejárt s elpusztított földdarabot mint hűbért a német birodalomhoz csatolta ugyan, de ennek az intézkedésének is csak addig volt érvénye, míg lovának patkói e föld rögét tapodták. Amint eltávozott, a föld idegen országhoz való füzése legott meg is szűnt. Mert Aba seregei az itt hátrahagyott németeket könnyű szerrel kiverték s a Morva-Garamközt újból magyar fennhatóság alá hozták.²⁾

Pozsony sorsa sem volt rosszabb. Az altaichi évkönyvek feljegyezték azt, hogy Henrik császár Bretislav cseh herceg kérésére és a lakosság megegyezésével az általa elfoglalt városokat, tehát *Pozsonyt* is Sz. István

---

¹⁾ Herimannus Augiensis (*Chronicon* ad an. 1042. Pertznel VII, 124.) azt mondja: Et subactis partium illarum Ungariis, cum Petrum recipere nolent. Hasonlót mondanak az *Annales Altahenses* ad an. 1042. Pertznel XX, 798. És mindezek daczára is a német történetírók fennen hirdetik Henrik ez évi fényes hadi eredményeit. Giesebrecht szerint „Heinrich war bald

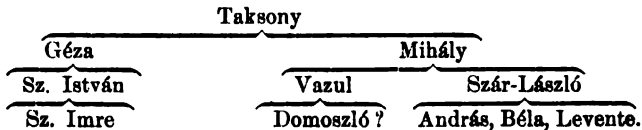
Herr des ganzen westlichen Ungarns, des Mittelpunkts des Reiches und verliess dann sieggekrönt das Land. *Gesch. der deut. Kaiserzeit*, II, 353.

²⁾ Ezt a német írók is elismerik. Lásd Giesebrecht: *Gesch. der deutsch. Kaiserzeit*, II, 354. Büdinger: *Oesterr. Geschichte*, I, 431. Hormayr: *Taschenbuch*, 1830. évf. I, 336.

rokonának adta, ki a cseh sereggel együtt részt vett a hadjáratban.¹⁾ Ez újból állítólagos hódításának természetéről tesz tanuságot, mert a meghódolt városi lakosság alatt aligha érthető más, mint azon zsoldos csapat, mely, hogy a várost megadásra bírja, üszköt vetett a házak tetőire. Ha pedig a város polgárságára is kellene e tudósítást vonatkoztatnunk, akkor hódoltságuk minősége iránt teljesen felvilágosít az a körülmény, hogy a magát a császár kegyébe behizelgett hercegfői uraságának elviseléséhez *beleegyezését* adta, azaz a hódítónak a meghódoltaknak *beleegyezését* kellett kikérnie.

Kik eddig történetíróink közül nevet találtak azon

¹⁾ A *patruelis* szó nyomán Sz. István apai nagybátyjára kellene gondolnunk, mert Sz. István vérrokonsága emez:

Bizonyos, hogy a nevezett herceg sem *Vazul*, sem *Szár-László* nem lehetett, hanem csakis ezeknek valamelyik fia. Szabó Károly (*Péter és Aba*, 20 l.) *Endré*-re azaz *András*-ra gondol, Katona *Béla*-ra, tehát Mihály herceg valamelyik unokájára, de ezt az állítást el nem fogadhatjuk, mert hogy akár András, akár Béla Bratizlav társaságában részt vett volna Henrik hadjáratában, nem tudjuk a történeti eseményekkel megegyeztetni. Amúgy is Mihály unokái nem Csehországban, hanem Oroszországban tartózkodtak mint menekültek, mert a Csehországban való tartózkodásuk, melyről Márk krónikája tudósít (*Chronica*, cap. 46), csak átmenetinek vehető. Ez okból mi több valószínűséggel *Domoszló*-ra vélünk gondolhatni, kit okiratilag ismerünk (Fejér II, 149. III, II, 118. 125.)

s kit Horvát István, Hormayr, Büdinger s mások épp oly tévesen tartanak Szár-László fiának, mint a hogyan Andrást, Bélát és Leventét Vazul fiainak. (*Tudom. Gyűjt.* 1878. évf. *Taschenbuch*, 1830. évf. I, 375. *Österr. Gesch.* I, 427.) Ez utóbbi állítást legújában Karácsonyi is elfogadta (*Turul*, 1890. évf. VIII, 49—54) a váradi és zágrábi krónikák alapján Kézai és krónikás társai ellenében, de nem meggyőző érvekből, melyekre azonban itt ki nem terjeszkedhetünk. Itt csak azt említjük, hogy mi, miután Domoszlót Mihály *fiágából* származónak hisszük, el nem fogadhatjuk azok nézetét sem, kik, mint Engel is, a *patruelis* szó alatt *anyai* rokonságot értenek s az itt szóban levő herceget Sz. István anyai nagybátyjának, Gyula erdélyi vezérnek fiára *Prok-nui*-ra vagyis *Bokná*-ra magyarázzák.

kérdés megfejtésére, hogy ki volt Sz. Istvánnak itt szóban forgó atyafia, pusztá sejtelennél bizonyosabb eredményre nem juthattak.¹⁾ Biztos tudomásunk csak egy árpádházi hercegről van, ki Vazul megvakittatása után Csehországba futott, s ez Domoszló. Már maga az a körülmény, hogy Domoszló nem Lengyel- s illetőleg Oroszországba futott, mikép Szár-Lászlónak kétségtelen gyermekei András, Béla és Levente, elég útbaigazítás arra nézve, hogy Domoszlóban ne sejtjük Szár-Lászlónak egy negyedik fiát, hanem egy oly herceget, kinek anyja cseh volt. Ez nyilván Vazul neje lehetett, mert Szár-Lászlón kívül más Árpádházi herceget nem ismerünk mint Vazult Sz. István korában, s azért Domoszlót a nyitrai börtönben megvakított s megsiketített szerencsétlen Vazul fiának tartjuk.

De ezen Domoszló sem tarthatta magát az új szerzésben. Aba hadai őt is kiszorították, úgy hogy futnia kellett.²⁾ S hogy egyáltalán Henrik 1042. évi hadjárata mennyire meddő volt a sikerben, legjobban mutatja az a körülmény is, hogy még a Lajta-Szárhegy közt levő föld sem maradhatott birtokában. E föld s azon Hainburg vára, mikép látni fogjuk, ezentúl is magyar fennhatóság alatt állott, mert Aba még csak az 1043. évi békében mondott le róla a császár javára.³⁾

¹⁾ Novem ibi civitates rex deditone cepit, quas rogatu Bratezlavi et consensu incolarum fratrueli Stephani regis, qui cum eodem duce advenerat, dedit. *Annales Altahenses*, Pertznél XX, 798. Herimannus Augiensis pedig: quendam alium ex illis, item apud Boemos exulantem, ducem eis constituit. *Chronicon* ad an. 1042. Pertznél i. h.

²⁾ quem tamen Ovo statim post discessum regis resistere non valentem in Boemiam repulit, mondja Herimannus Augiensis in *Chronicon* ad. an. 1042.

³⁾ E földnek átadását *Reichenau* Hermann említi az 1043. évhez, az *altaichi évkönyvek* pedig közelebbről is megjelölik azt, mert szerintök az a Szárhegytől a Morváig és a Lajtáig terjedt. III. Henriknek egy 1051. évi okt. 25-iki okmányában határokol említvék ex una parte Danubii inter Fiscaha et Litacha, ex altera autem inter Strachtin (?) et ostia Fiscaha usque in Maraha. *Monum. Boica*, XXX. P. I, 104. És Giesebrechtnél: *Kaiserzeit*, II, 620. Számos erre vonat-

Ez az 1043. év újabb német hadakat hozott az országra,¹⁾ mi nyilván nem történt volna, ha Henrik 1042. évi hadjáratával Magyarországot meghódította s hűbérállammá tette volna. Újabb hadi vállalatával tehát maga bizonyítja, hogy mily messzire maradt volt el kitűzött céljától.

Nagyon meglepő, hogy Aba, amint a császár újabb érkezésének híret vette, legott békeért esedező követeket küldött hozzá.²⁾ A császár akkor már a Rábczához érkezett s miután Aba békeajánlata nagyon előnyös volt, vele tényleg meg is kötötte a békét. Ennek értelmében Aba lemondott a császár javára a Szárhegyig terjedő lajtántúli földrészről, azonkívül kötelezte magát négyszáz font aranyat tevő hadikárpótlás fizetésére, a német foglyok hazabocsátására s keszesek átszolgáltatására.³⁾ A béke nyilván nagyon csúf volt s az egész országban általános elkeseredettséget keltett, annyira, hogy Aba tígye ezentúl Magyarországon rossz fordulatot kezdett venni.⁴⁾ A különben ekkor már önmagával is meghasonlott férfiú csakis zsarnoksággal tarthatta magát az ingadozó trónon. Vérengzések jelölik ezentúl tetteit s az általa véres üldözésbe vett családok napról napra nagyobb számmal menekülnek Henrikhez s lesznek annak vezetőivé, midőn az 1044-ben június végén

kozó okleveles adatot közöl Hormayr: *Taschenbuch für rat. Gesch.* 1830. évf. I, 370—374.

¹⁾ Rex . . . . ingentem classem summis viribus instruit, atque iterum per Danubium intravit. *Annales Sangallenses* ad an. 1043.

²⁾ Aba Rex missis legatis ad Caesarem, que pacis sunt, quaerebat, promittens captivorum dimissionem, quos habebat, eorum autem quos reddere non poterat, condignam compensationem. Marci *Chronica*, cap. 45.

³⁾ Herimanni Augiensis *Chronicon* ad an. 1043. Pertznel VII, 124. Lamberti Hersfeldensis *Annales* ad an. 1043. Pertznel VII, 153. *Annales Altahenses* ad an. 1043. Pertznel XX, 798.

⁴⁾ Ez okból nem jól mondja Giesebrecht: Ohne einen Schwertstreich hatte Heinrich den glänzendsten Triumph gewonnen; *Ungarn erkannte seine Oberherrschaft an.* Id. mű II, 355.

újából Magyarországra jön, okul adva, hogy Aba az elvállalt kötelezettségeinek meg nem felelt.¹⁾ Aba szerencsésillaga ekkor egészen leáldozik. Henrik öt július 4-ikén vagy 5-ikén Ménfőnél teljesen megveri és megfutamtítja.²⁾

E diadalt Henrik valóban nem valami nagy hadi dicsőségnek tekinthette. Tény ugyanis, hogy a békét kieszközölhetni vélő Aba védelmi intézkedései ez úttal a leglanyhábbak voltak. Tény továbbá, hogy Henriket a sereg vezetésében Aba ellenei, a Henrikhez menekült magyarok kalauzolták. És tény végre, hogy a ménfői csata sorsát egyáltalán nem a hadi számítás, hanem egyrészt némely zászlóaljnak árulása,³⁾ másrészt a magyar sereget megzavaró s hadműködésében akadályozó hirtelen támadt fergeteg⁴⁾ döntötte el. Úgy az 1042. mint az 1043. évi események után ítélve többen Abát erélytelen és tehetetlen hadvezérnek mondják, pedig ez az ítélet aligha igazolt. Erély és

¹⁾ cum vellet (a császár t. i.) per Bobuch - Rabcha pertransire, fluvium Rabcha stagnantibus aquis et densissimis nemoribus et scaturientibus paludibus impermeabilem transire. non potuit. Hungari ergo, qui erant cum Caesare et Petro Rege, duxerunt exercitum, tota nocte equitantes sursum iuxta fluvios Raba et Rabcha, quos illuscente sole facili vado transierunt. Marci *Chronica*, cap. 45. Hasonlót mond Kézai is, *Gesta Hungar.* cap. II. Endlichernél 112. l.

²⁾ Herimanni Augiensis *Chronicon* ad an. 1044. Pertznel VII, 124. *Annales Altahenses* Pertznel XX, 800. Az *Annales Hildesheimenses* ad an. 1045. e csata napját jul. 4-ikére teszik s úgy látszik az *altaichi évkönyvek* s *Aventinus* is. Ellenben *Reichenau Hermann* ad. an. 1044., és a *Necrologium Salisburgense* (Pertznel IX, 773 n. 61.) jul. 5-ikére. Ennek követ-

keztében az újabbkori írók is eltérnek egymástól. Így Strehlke jul. 4-ikére, Giesebrecht jul. 4-ikére vagy 5-ikére (*Gesch. der deut. Kaiserzeit*, II, 385 és 625.), Hormayr (*Taschenbuch*, 1830. I, 342), Büdinger (*Oesterr. Gesch.* I, 432.) és Weiss (*Gesch. der Stadt Wien*, I, 61.) jul. 5-ikére teszik.

³⁾ Aba Rex victoriam habuisset nisi quia Hungari quidam amicitiam Petro Regi reservantes, super terram sua vexilla proieciissent, et fugissent. Marci *Chronica*, cap. 45. Kézai *Gesta Hung.* cap. II. Endlichernél 112. l.

⁴⁾ turboque vehemens divinitus incitatus, terribilem pulverem obtutibus ingessit Ungarorum. Marci *Chronica*, cap. 45. De említik az *altaichi évkönyvek* is (L. Giesebrecht i. m. II, 384.) Ha Rodulf (Pertznel VII, 70) egy a magyarokat ért *égi elsötétülésről* szól, az nyilván szintén csakis ezen porfellegre vonatkoztatható.

tehetség nélkül e férfiú bizonyára nem lehetett volna magyar királyllyá egy oly időben, midőn a nemzet legnagyobb részében az ősi vérszerződés iránt való lelkesedés még élelken lángolt. Az idegen Urseolo Pétert nem a nemzet, hanem a kereszténység jövőjén tüprengő királyi udvar és a papság segítette fel a trónra. Abáról is azon nézetten vagyunk, hogy ő sem volt a nemzet választottja, mert a nemzet zöme az ősi vérszerződéshez ragaszkodott, mely Árpád családjából való királyt kívánt a trónon látni. Abát egy fractió emelte fel, nyilván az az udvari párt, mely az idegen Péterrel szemben Sz. István másik nővérének, Aba hitvesének kívánta a trónt biztosítani. E párt könnyen nyerhette meg a papságot is, mert Aba ez idő szerint buzgó keresztény lehetett. Neve, *Aba*, mely pogány kún név,⁷⁾ mutatja, hogy nem mint keresztény született. A keresztiséget csak később vette fel s akkor kapta a Sámuel nevet. Mint neophita a neophiták buzgóságával birhatott, mire az általa Sáron alapított monostor is következtetni enged. A papság talán arra is számított, hogy általa a kúnok is be fognak a kereszténység körébe vonatni. Ha mindczerk a körülmények kedvezők voltak Aba megválasztására az udvari és a papi pártnál, éppen nem voltak kedvezők arra, hogy a nemzet zöme is az ő megválasztásában állapodjék meg. A nemzet rokonszenve a külföldön bújdosó Árpádfiak felé irányult. Ezek valamelyikét óhajtotta fejedelmül. Abának tehát és pártjának mindenesetre nagy erélykifejtésre volt szüksége, hogy célhoz érjen s okvetlenül sok ügyességet tesz fel ő benne az, hogy sikerült neki az

⁷⁾ A névtelen jegyző szerint Sámuel *„kegyességéért* nevezték Abának,*“* de ez a névnek téves eredeztetése. De téved Katona (*Hist. Crit. Reg. I*, 609.) és az ő nyomán Büdin-

ger is (*Oest. Gesch. I*, 429.), midőn azt tartják, hogy Aba a Samuel nevet még csak királyllyá történt választásakor vette fel.

ellene nyilatkozó nemzeti reactiót engedékenységre birni, mi nyilván a majd idővel haza kerülő Árpád-sarjakkal való biztatással történt.

Ám ha feltesszük Abában úgy az erélyt, mint a tehetséget, hogyan magyarázzuk meg akkor Henrikkel szemben tanúsított magatartását, mely sem erélyre, sem tehetségre nem mutat? Ha valahol kedvezők voltak a területi viszonyok az ellenséges invasió feltartóztatására, úgy nyilván a dunántúli részen volt az az eset, hol csak némi erélylyel is Henrik hadait meg lehetett volna állítani. Ha Aba azt a harcsmódot követi, melyet kevéssel később Endre király, mikép látni fogjuk, követett, akkor Henriknek sohasem sikerülend Székesfejérvárba bevonulnia. Endre harcsmódora a régi magyarság taktikáján alapult. Nem ismerte-e ezen kitűnő harcsmódot Aba is? Ezt róla fel nem tételezhetjük, hiszen tudjuk, hogy ő származására nézve *kún* volt.¹⁾ A kúnoknál az ősi szokások legtovább tartották magukat s a kereszténység csak nagyon nehezen tudta a kún nemzeti szokások sajátosságait eltüntetni. Még a XIII. század derekán is e népfaj az ősi szokás szerint ruházódik, visel üstökös hajcsombókot, ereszt féstületlen szakált s lakik nemez-sátrak alatt. Az ősi megszokottsághoz való ama makacs ragaszkodás nem mondja-e azt is, hogy e népfajnál fenntarták magukat a hadi szokások is ősi eredetiségökben? Aba kétségtelenül teljesen ismerte a nemzeti ősi harcslási módot s hogy ennek megfelelőleg tett is Henrik fogadására intézkedéseket, azt kétségtelessé teszi a krónikák abbéli tudósítása, hogy Henrik császár 1042-ben a Rábcza partjait eltorlaszolva, megerősítve találta,²⁾ vagyis azt a kapu-erődítést, mely a

¹⁾ A névtelen jegyző őt az Árpád alatt szerepelt Ed és Edömér kún vezérektől származtatja. *De gestis Hungarorum*, cap. XXXII.

²⁾ Venit ergo Caesar ad terminos Hungariae, et in crastinum *expugnare disposuit obstacula, quibus Hungari fluvium Rabcha concluderant.* Marci Chro-

dunántúli vidék védelmi intézkedéseiben annyira jellemző. Aba védintézkedései, melyek által a Hanság természetes védelmi előnyeit is ügyesen felhasználva a hainburg-győr-fejérvári utat egészen elzárta, e tekintetben annyira számbaveendő volt, hogy Henrik kényszerült azok lerontására nehéz katapultáit idáig hozni.¹⁾

Ezek azt hisszük mind oly körülmények és jelenségek, melyek amellet bizonyítanak, hogy Abában a tehetség nem hiányozhatott, és ha mégis ennek daczára szerencsétlen hadvezérnek bizonyult, annak magyarázata bizonyára egészen másban, semmint személyes tulajdonaiban keresendő. Abban t. i. hogy Aba akkor már meghasonlott nemzetével. Nemcsak az úri osztály, de a köznemesség is elfordult tőle. Ha igaz egy külföldi évkönyv tudósítása, még egyházilag is ki volt közösítve,²⁾ mi a papsággal való teljes szakítását is mutatná. A krónika azt jegyzi fel róla, hogy az urakat megvetve a jobbágyokkal fogott össze, kikkel evett, lovagolt és mulatott, tehát azzal a néposztálylyal, mely nálunk a fegyverviselésre nem volt képesítve.³⁾ A nemesség és a várkatonaság képviselte a régi monarchiában a hadakozó elemet, a parasztság, a pór, a mezei munkák rabja volt. Az ősi magyar taktika, bár látszatra könnyű és rendetlen volt, valójában mégis igen sok pontosságot és

nica, cap. 45. Említik a Rábczát elzáró védműveket az altaichi évkönyvek is. Nyomaik ma is szemlélhetők s a köznép „várdomb,“ „várhely“ néven jelöli azokat. Hormayr: *Taschenbuch*, 1830. I, 338.

¹⁾ factis machinis contra opus, quo fluvium Rabiniza occluserant. *Annales Altahenses* ad an. 1043.

²⁾ *Annales Altahenses*, ad an. 1044. Pertznel XX, 800.

³⁾ Ex hinc itaque Rex Aba secu-

ritate accepta, factus est insolens, et coepit crudeliter saevire in Hungaros; arbitrabatur enim, ut omnia communia essent dominis cum servis, sed et iusiurandum violasse pro nichilo reputabat, nobiles enim regni contempnens, habens semper cum rusticis et ignobilibus commune. Hungari vero nobiles nolentes ei id sustinere, exacerbationem eius moleste ferentes, conspiraverunt et coniuraverunt, ut ipsum occiderent. Marci *Chronica*, cap. 45.

képzettséget tételezett fel. A csapatoknak úgy a rendezkedésben, mint a támadásban és üldözésben igen gyakorlatoknak kellett lenniök. A magyar manoeverek annál több tanulékonytságot tételeznek fel, mivel az egész hadsereg csupa lovasságból állott. Így tehát elképzelhetni, hogy a gyakorlatlan pórság mennyire alkalmatlan volt arra a nagy rendtartáson alapuló harcra, melynek a magyar hadsereg annyi diadalát, annyi sikerét köszönhette. A pórság még csak lovasságot sem képezhetett s bizonyos, hogy Aba serege nagyrészt gyalogságból állott.

A kellő számú s a kellő képzettségű had nélkül természetesen, hogy Aba nem várhatta a harctéren ellenével szemben a döntő sikert, főleg nem akkor, mikor az ellenél a magyar hadakozási módot jól ismerő menekült magyarok voltak.¹⁾ A balszerencse eszerint ellene fordult s végzete a ménfői vereség után csakhamar utólérte. Henrik pedig bevonult Székesfejérvárba s ott a magával hozott Pétert újból trónra ültette s annak védelmére német őrséget hagyott hátra. Majd a következő 1045. évben Pétertől hűbéri esküt is vett²⁾ s így meg volt a külső látszata annak, hogy Magyarország a hatalmas Németbirodalom vazallá államává lett.³⁾

Ez azonban inkább csak látszat, semmint valóság volt. Az oktroyált fejedelem nem határozhatott az ország nevé-

¹⁾ Marci *Chronica*, cap. 45.

²⁾ *Annales Altahenses* ad an. 1045. Pertznel XX, 802. Herimanni Augiensis *Chronicon* ad an. 1045. Pertznel VII, 125. *Annales Corbejenses* ad. an. 1045.

³⁾ A *Königsbergi világkrónika* ennek kifejezést is ad. Szerinte: Caesar Henricus cum valido exercitu intravit Ungariam restituens eundem Petrum in regnum suum cum magnis laboribus

et sic Ungari subiiciebantur Romano imperio (Kiadva Giesebrechtnél: *Gesch. der deutsch. Kaiserzeit*, II, 670.) De nagyon találóan idézhetjük ily phrasissokkal szemben Büdinger szavait: So leicht aber, wie Heinrich und sein venetianischer Schützling glauben mochten, war Ungarn nicht unter eine fremde Herrschaft zu bringen. *Oesterr. Gesch.* I, 435.

VIII. Fejezet.

ben, amint egyáltalán magyar fejedelem még ha nem is oktroyált, hanem törvényes király volt is, államjogi érvényességgel az ország integritása felett egymaga nem határozhatott. A nemzetben az ellenzék gyorsan és hatalmasan szervezkedett. A reactió egészen ősnemzeti alapra helyezkedett, mely félredobta mindazt, mi keresztény szellemet és felfogást, meg nyugoteurópai művelődési színezetet tanúsított. Ősi isteni tisztelet, lóáldozat, lóhúsevés, csombókba fonott hajviselet kapott fel újra s egymaga a királyság maradt illetlenül az ősi állapotok visszaállításában. A könnyű szerrel megbuktatott s megvakított Péter helyére a trónra a külföldön bújdosó Árpádházi herceg, Endre hivatott meg, ki is a meghívást elfogadta s Magyarországra visszatért. Endre azonban sokkal józanabb államférfiú volt, semhogy a reactió rombolását sokáig tűrhette volna. Csak az első pillanatban volt a vészes nemzeti mozgalommal szemben tehetetlen, de amint a hatalmat kezébe ragadta, legott elfojtotta a Vatha által lánggra gyulasztott vallási forrongást. És nemcsak a keresztény vallást, mint a haladási képesség és az állami fennmaradhatóság egyedüli biztosítékát állította újból helyre, hanem az ország politikai függetlenségét is oly dicsőséggel vivta ki, mely nevét és emlékét hazánk történetében mindvégig fenn fogja tartani.¹⁾

Abban, amiben Aba a legnagyobb mulasztást követte el, Endre és testvére, a hadak tulajdonképi vezére, Béla herceg, a legnagyobb serénységet tanusították. Megerősítették a határvédelmet s ezzel Henrik további támadásainak megghiúsítását eredményezték.

¹⁾ Giesebrecht (i. m. II, 633.) helyesen emeli ki, hogy Magyarországnak a kereszténységre való visszatérése tekintetében igen fontosak a *Constitutiones ecclesiasticae Andree I.* Kiadva

Mansinál XIX, 631. Rájok a *Vita S. Gerardi* is hivatkozik s ezért az *Endlicher Monumentaiból* való kimaradásuk méltán mint oly hiány jelezendő, mely e jeles gyűjtemény értékét csorbítja.

Az 1050. évi hadjárat.

Henrik tényleg, amint a birodalom nyugati részében a lázadást elfojtotta, legott Magyarország ellen újabb hadjáratot tervezett. Az 1050. év elején a császár rokona Gebhard püls-pök az ország határára ütve nagy pusztítást vitt véghez. A magyarok azonnal visszaadták a kölcsönt, mert csakhamar megjelentek Hainburg alatt s azt megvívták, felgyújtották s kizsákmányolták,¹⁾ minek hírére még ez év augusztus vége

25. Hainburg középkori erődtítésel.

felé a német had szárazon és vizen az országra szállott. Az ütközetek sora Pozsony közelében, Hainburgnál kezdődött meg. A német hadvezénylet e határvárost hadászati alappá kívánta tenni, úgy amint évszázadok előtt Marc Aurel a Hainburg közelében lévő Carnuntumot tette volt a markomannok ellen indított hadjáratában hadi kiinduló pontul. E végett a németek a mult évben a magyarok által felforgatott Hainburg felépítéséhez fogtak. Erre a magyarok szept. 22-ikén éjjel a németeket váratlanul megtámadták s nyolcz napon át keményen zaklatták. Támadásuk azután is ismétlődött,

¹⁾ Herimanni Augiensis *Chronicon* ad an. 1050. Pertznel VII, 129.

26. A Bécisikapu Hainburgban.

úgy, hogy a német őrseregnek nagy megerőltetésébe került az ostromlókat elűzni s az erődítéseket befejezni.¹⁾

¹⁾ *Annales Altahenses* ad an. 1050. *Auctarium Zvetlense* ad an. 1049.
Pertznél XX, 805. *Herimanni Augiensis* *Pertznél XI*, 539.
Chronicon ad an. 1050. i. h. VII, 129.

Endre nyilván a belügyek sikeresebb rendezhetésére való tekintetből is a császárral a jó egyetértést diplomaciai úton akarta helyreállítani. E végett még a pápához is fordult ismételten közbenjárásra kérve őt fel.¹⁾ De Endre igyekezete eredménytelen maradt. Henrik a kibékülésre oly feltételeket szabott, melyeket Endre ha csak Aba sorsára jutni nem akart, el nem fogadhatott s ezzel az újabb háború kockája el volt vetve. A császár 1051-ben az egész római-német birodalomban roppant hadakat mozgósított²⁾ s megindult velök Magyarország felé, hová azon évi augusztus végén megérkezett.³⁾

A császár haditerve ez úttal is a dunántúli résznek elfoglalására és Székesfejervárnak kivivására irányult. Seregét három részre osztotta. Az egyik Bretisláv cseh és Welf karinthiai herceg vezérlete alatt Pozsonynál volt átkelendő a Dunán.⁴⁾ A hajóhad Gebhard regensburgi püspök vezetése alatt volt a Dunán lemenendő,⁵⁾ míg maga a császár a sereg zömével a karinthiai határgrófságon át volt nagy kertülő úton Székesfejervár felé nyomulandó.⁶⁾

¹⁾ multiplicibus legatis adierat, frja IX. Leo pápa egykorú életirója Wibert. *Acta Sanctorum, Mens. April. II, 660.*

²⁾ expeditione imperiali contra Hunnorum impetus totius regni viribus congregata, olvassuk in *Vita Bennonis Episcopi* Pertznél XIV, 63.

³⁾ autumnno magno cum exercitu pactum Andreae regis ut per legatos offerrebat, accipere contemnens, Pannonias petiit. Herimanni Augiensis *Chronicon* ad an. 1051. Pertznél VII, 129. 130. Azonkiv. l. *Annales Altahenses* ad an. 1051. Pertznél XX, 805. És Aventinus: *Annales Boiorum*, 510—511. ll.

⁴⁾ Herimannus Augiensis *Chronicon* ad an. 1051. Pertznél VII, 129.

⁵⁾ Ugyanaz ugyanott. A hazai Képeskrónika is mondja: sed et naves victuales oneratas per Danubium misit in Hungariam, praefecitque eis Episcopum Gebharth fratrem suum azaz unokatestvérét. *Marci Chronica*, cap. 50.

⁶⁾ Ez nyilvánvaló úgy az altaichi évkönyvekből (Pertznél XX, 805. ad an. 1051.), mint Reichenauai Hermann krónikájából (Pertznél VII, 129. ad an. 1051.), valamint az altaichi évkönyvekből merített későbbi Aventinusból is, ki szerint a császár per *Charionum* fines vezette át seregét. (*Annales Boiorum*, 511. 1.) De elég világosan mondják ezt a budai, a dubniczi és a müncheni krónikák is (a két

VIII. Fejezet.

E nagy kerüléknek okát a történettudósok ismét csak az árvizekben keresik, mintha a nagy esőzések következtében a pozsonyi medence annyira el lett volna vizektől lepve, hogy a sereg azon át útját nem folytathatta. Ez okadatolást azonban nem tarthatjuk alaposnak. Mert ha a mosony-győri út, hol a vadvizek leginkább gyülemlettek össze, el is volt állva azoktól¹⁾, a császári seregnek még mindig alkalmas közlekedési vonalul szolgálhatott a sopronszombathelyi útvonal, mely az emelkedettebb neogén területen huzódott el s Szombathelytől jóformán egyenes keleti irányban, a régi római út mentén Székesfejérvárnak tartott. Ez az út a Rába és a Marczal ingoványos ártereit is kikerülte s aránylag nem nagy veszőségek mellett a

---

utóbbi Mátyás Flóriánál in *Fontes rer. hung. domestici*, III, 66. 231.), midőn a német sereget a Zala és Zelicze forrásai mellett vezetik el. Kétségtelen, hogy az utóbbi tudósítás a régibb Márk-féle vagyis a bécsi Képeskrónikából van merítve, mely arra vonatkozólag ezt írja: Caesar cum magna multitudine bellatorum ob eadem causas venit in Hungariam iuxta fontes rivorum Zala et Zelicze. *Chronica*, cap. 50. Ugyanígy Thuróczi is, ki tudvalevőleg a bécsi Képeskrónikát egészen átvette. A Zala és Zelicze, a Rába vas megyei szakaszán túl fakadnak s így a császár tényleg csak nagy kitéréssel kerülhetett oly mélyre déli irányban. Többen a Zelicze-t a Kerká-ra magyarázták, mint Podhraczký (*Chronicon Budense*, 110. l. 5. jegyz. és ugyanő: *Béla király névt. jegyz. idejekora és hitelessége*, 350. l.) és az ő nyomán Kiss (*Hadtört. Közl.* IV, 189.), míg Katona azt a Lajtával (*Hist. Crit.* II, 56.), Szaszinek pedig a Zalával azonosítja. (*Magyar Sion*, II, 117.) A

Zelicze sem a Zala, sem a Lajta, sem a Kerka, hanem a *Kis-Zala*, amint van okiratunk is, melyben az *utraque Sala* említetik. (*Magyarorsz. vízrajza*, II, 429.) Ez okból valóbszerű is, hogy Henrik nem a Műrzt völgyében vonult a Mura völgyébe, lekerülve a Kerkának a Murába való torkolatáig, amint azt Meyndt is hiszi (*Beiträge zur Geschichte der älteren Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn*, 41—44. ll.), hanem a Feistritz völgyében került le a Rábához, (amint azt Kiss is mondja a *Hadtört. Közl.* IV, 194.) s azon átjőve a Zalához, melynek irányát követve könnyen érthette el a Székesfejérvár felé vezető éjszakkalantoni közutat.

¹⁾ Annus totus pluvialis, mondják az *Annales Lambacenses* ad an. 1051. Pertznel VI, 19. De Reichenauai Hermann is, ki e hadjáratról bőven ír, azt mondja: longo propter fluviorum illusionem circuitu per Carentani fines transiens. *Chronicon* Pertznel VII, 129.

sereget célhoz vezethette. Sőt megengedve, hogy az esőzések a Rába és a Marczal e vidékeit is ez időszertint egy nagy sereg számára járhatatlanná tették, azért a császárnak még mindig nem kellett Karinthiáig terjedő kertüléket tennie, mert a sopron-szombathelyi úton odább haladhattott volna s Körmöndnél vagy Alsó-Lendvánál az éjszabalatoni útra térhetett volna, mely Veszprémen át vezetett Székesfejvárnak. A karinthiai nagy kitérésnek ezért mindenesetre más titkos célzata volt. A császár Hainburgnál visszafordulva a bécsi úton azt a látszatot akarta szándékának adni, mintha seregének nagy részével a birodalomba visszasietne. Számítása szerint a magyarok erről értesülve, másrészt pedig azt látva, hogy Duna mentén a császári hajóhad és a balparton egy hadosztály nyomul Magyarországra, azon meggyőződésre fogtak volna jutni, hogy e flotta és a túlpárti hadosztály az összes támadó haderő s ehhez képest összes védelmi erejüket a Duna irányába fogták volna összevonni, úgy amint azt a mult évben Aba király tette. A császár számítása szerint ekkép a magyarokat védelmi intézkedéseikben megtévesztetve, a karinthiai hegyeken át megkerülve az ország nyugati határait, akár a Muravölgyön, akár a Rábavölgyön át özönlött volna be az országba, tehát egy olyan vidéken, hol senki sem várta s így a magyar védelmi vonalnak hátába került volna. Szóval a császár haditerve volt: a magyarságot meglepni s ezáltal annál bizonyosabbul letiporhatni.

Hogy úgy a flottának, mint a Dunabalparti seregosztálynak más célja, mint az ellenséget tévedésbe ejteni, nem lehetett, már abból eléggé kitetsző, hogy azoknak mi összeköttetésük sem volt a fősereggel. Az egykoruak feljegyzéséből megértjük, hogy amint Henrik mitsem tudott a flottának állásáról, úgy nem tudott a regensburgi püspök,

a flotta parancsnoka sem a császár hadi mozdulatairól. Oly nagy távolságra nem is lehetett az akkori hadszervezés mellett ilyen összeköttetés. Hogy a császár nem a hajóhad által kívánta csapatait élelmeztetni, abból nyilvánvaló, hogy ő a szükséges élelmi szereket lovakra rakatta s maga után vitette.¹⁾

Csakhogy számítása nem volt annyira bölcsen kigondolva, hogy vele a magyar védelmet tényleg megtévesztethette volna. Tudjuk, hogy a régi magyar hadsereg kiválólag kitűnt a rendkívüli óvatosságban. Ezt már Leo császár tartotta szükségesnek felemlíteni. Európa egy hadviselő népénél sem volt a kémlelés s az előrsi szolgálat annyira rendszeresítve s akkora ügyességgel foganatosítva, mint éppen őseinknél. Mielőtt mai hazájokba jöttek, már ismerték annak természeti és néprajzi tulajdonságait, vízfolyásait, termékenységét és az itt lakozó népeket. Amint az agg Mánd eleve kikémlelte Erdélyt, úgy kémlelték ki mások az ország többi vidékeit és úgy kémlelték ki a külföld amaz országait is, melyekbe bebecsaptak. A sz. galleni hadosztály, melyről Ekkehard sz. galleni barát oly nagy-érdekű tudósításokat jegyzett fel, nem volt egyéb mint kémelő, fürkésző csapat, mely a sereg zöme előtt járt. Ily taktikai kiképzés mellett mennyire jellemző tehát a német hadvezényletnek ama naiv eljárása, melylyel egyszerűen többször a magyar hadaknak a találkozási tért kijelölni kívánta. Nem-e jele ez annak, hogy a német a magyarnak hadakozási modorát még oly időben is, mikor azt már jól ismerhette volna, még egyre teljesen félreismerte. Henrik ezért most újból nagyban elszámította magát, midőn azon hitben élt, hogy sikertilhet karinthiai manoevere által a magyarokat meglepni. Mindjárt látni fogjuk, hogy számítása csakugyan hiu remény volt.

---

¹⁾ *Annales Altahenses*, Pertznél XX, 805.

Endre védelmi intézkedései.

A magyar fővezér, amiut a flottán és egy jelentéktelen szárazföldi seregdetachmenten kívül mi egyéb haderőnek közeledtéről hirt nem vett, legott Henriknek cselre alapított haditervére következett. Intézkedései ennek következtében nem szoritkoztak csupán a dunai hadvonalra. S amint tisztába jött aziránt, hogy a nyugati támadás mely vidékről éri az országot, védelmi eljárása is legott fogantositva lett. Eljárása abban állott, hogy a közeledő ellenség előtt mindent elpusztított. Tette pedig azt olyképen, hogy a lakosságot falvaikból és tanyáikból barmaikkal és nyájaikkal együtt kitelepítette, a házakat, csűröket, majorságokat, valamint az el nem szállítható széna- s szalmaboglyákat és gabonakazalokat felgyújtatta, a felesleg s szintén el nem vihető élelmi szereket földvermekbe elásatta, elégettette avagy megfertőztette, úgy hogy az ellenség mindenütt, a hol megjelent csak avar pusztaságra talált.¹⁾ Amellett az ellenséggel sehol nyílt csatába nem bocsátkozott. A nyílt csata a magyar harczosok számbeli csekélységénél és a némettség védőfegyverzetének nyíl és kard ellen való alkalmasságánál fogva a megtámadottakra nézve nagyon bizonytalan eredményű lett volna. Amúgy is tudjuk, hogy Leo császár feljegyzése szerint ellenökre van a sík pusztai vidéken tömötten rendezett lovasság és a kézviadal nehéz gyalogsággal. Béla serege ez okból nem is a nagy, hanem a kis csata, az apró csatározás által akarta az ellenséget tönkre tenni. A nagy hirtelenséggel megjelenő s ugyanoly hirtelenséggel eltűnő, szünet nélkül száguldozó könnyű lovasság egyre zaklatta, nyugtalanította és pihenéshez jutni

¹⁾ Hiis auditis Andreas Rex et Dux Bela omnes cervos segetum, et thyrso herbarum igne combusserunt, habitatoresque cum universis animalibus eorum de partibus illis, per quas Caesar erat transiturus, procul abdu-

xerunt. Marci *Chronica*, cap. 50. Otto freisingi püspök is megjegyzi, hogy a föld lakói mindenütt elrejtőzködtek s az élelmi szereket vagy elrejtették vagy megfertőztették. *Chronicon* Pertz-nél XX, 245.

nem engedte ellenét. A invasió egész vonalán sehol a rendszeres nagy csatának semmi nyoma. Mindentitt csak lesből előtörő, gyorsan s biztosan lövő s rögtön újból visszavonuló apró csatárvonalak voltak. Commassált hadsorok helyett szétszórt plenklirózás volt mindenfelé. Ezért jajdul fel a német évkönyvíró, hogy a magyar sereg rablók módjára száguldoz mindenfelé, anélkül, hogy nyílt csatába ereszkedni merészkednék.¹⁾ Az évkönyvíró a magyarság ez eljárását bátorsághiányra, félelemre, kétségbeesésre magyarázta²⁾, pedig nem volt egyéb életrevaló taktikánál. Ugyanaz a taktika, melylyel a magyar már 907-ben Lajos király csapatait tönkre tette s melylyel azután is fél Európát megvívta. A magyar tehát, mikép látjuk, másfél század alatt sem felejtette el a régi sikeres fegyvergyakorlatot s amin nagyon csodálkoznunk kell, az, hogy e fegyvergyakorlattal szemben az a németség, melynek aránylag legtöbb alkalma volt azzal megismerkedetni, semmi tanulságot, semmi okulást nem merített. Ennyiben tehát a német mindenesetre tanulékonytalanabbnak bizonyult a görögnél, ki ha taktikájának alapjául a régi phalanxot meg is tartotta, mégis az ellenség harczmodorából ellesett életrevaló fogásokat sem hagyta felhasználatlanul. Ez tehát félreismerhetlenül a teuton drillnek a görögénél való alábbvalóságát jelenti.

Henrik a folytonos zaklatások és a velők járt nagy veszteségek daczára is egyre előnyomult. Míg a magával hozott élelmi szerből telt, a meg-megújuló zaklatások még nem válhattak rá nézve válságosakká. Eleinte, mikor a magyar védelem az ellenség betörési vidékére nézve még teljes biztonságot nem nyerhetett s így ama vidék lakosságának kitelepítését sem eszközölhette, Henrik requirálás

¹⁾ Herimannus Augiensis *Chronicon* ad an. 1051. Pertznel VII, 129—30.

²⁾ Így a hadjáratban részt vett Benno is Pertznel XIV, 63.

útján még szaporíthatta az élelmi szereket, de az a lehetőség csakhamar egészen megszűnt. Mihelyt haladásának iránya a magyar előtt többé titok nem volt, a vidék által való élelmezés teljesen elapadt a német sereg előtt.¹⁾ Ezentúl az csak elpusztult vidékre jutott s ilyenén át tette meg a császár azt az utat, mely a Rába és a Zala vízvölgyeiből a Bakonyon át Székesfejérvárig vezetett²⁾, mert hogy Székesfejérvárig eljutott, azon a történeti feljegyzések kételkedni nem engednek. De már magát a várost kezére keríteni hasztalanul igyekezett. A válság mindinkább érezhetővé lett, úgy hogy most már múlhatlanul rajta kellett lennie, seregét a veszedelmes helyzetből kivezetni.

Útját a székesfejérvár-győri úton vette, melyet már

¹⁾ Cumque Caesar intrasset ad Hungariam, et venisset in regiones combustas, neque militibus suis invenire potuit victualia, nec equis. Alább: omni victualium penuria laborans. Még alább: ad mortem inceptit egere; similiter et universus exercitus eius cum equis et subvectoribus miserabiliter fame periclitabantur. Marci *Chronica*, cap. 50. De említik a császár és serege eme nagy baját a német évkönyvirók is. Így Reichenau Herimann (Pertznel VII, 129—130.), az altaichi évkönyvek (Pertznel XX, 805.), Otto freisingi püspök. (*Chronicon*, Pertznel XX, 245.) Benno, a későbbi osnabrúcki püspök pedig, ki e hadjáratban személyesen részt vett, a német sereg „rendkívüli és legiszonytatóbb éhszükségéről” tesz említést. *Vita Bennonis Episcopi Osnabrugensis* Pertznel: *Mon. Germ.* XIV, 68.

²⁾ Márk krónikája szerint: Transiens autem silvas, appropinquavit montibus Bodohat. *Chronica*, cap. 50. Ez a *Bodohat* a Bakonyerdőség keleti végszakadéka, melyet a móri horpadás

választ el a Vérteshegytől. Hogy Henrik Székesfejérvárig jutott volna, azt a külföldi krónikák szóval sem mondják, de annál határozottabban említik a hazai krónikák. Kézai krónikája szerint a császár Székesfejérvárat öt hónapon átostromolta. (*Gesta Hungar.* cap. 4. Endlichernél 114. l.) Meyndt a német forrásokra támaszkodva szintén nem tartja Székesfejérvár ostromát valószínűnek (*Beiträge*, 46. l.), míg Hormayr azt egy hónapon át tartottnak állítja. (*Taschenbuch für vat. Geschichte*, 1830. évf. I, 356.) Ha bizonyos is, hogy a császár csakugyan a magyar főváros alá érkezett, mert csak ennek kézrekerítésével vélhette nemcsak célját elérni, hanem élelemben való nagy szűkségét is kielégíthetni, úgy másrészt kétségtelen az is, hogy Székesfejérvárat inkább is csak megszállta, semmint ostromolta, és hogy ezen megszállás sem terjedhetett néhány napon túl, amint azt Kiss világosan s elfogadhatólag kimutatta. *Hadtört. Közl.* IV, 205.

előbbi hadjáratából ismert s mely egyszersmind a leg-rövidebb volt valamennyi közt. Ez a körülmény is igazolja fenntebb mondott amaz állításunkat, hogy nem az árvizek miatt vezette seregét a hosszú karantán kerüléken Magyarországra, hanem cselvetésből, meglepési szándékból. Ez út választására annál inkább érezte magát ösztönöztetve, mert seregének eltartása napról-napra kétségbeejtőbb gondokat hengerített vállaira. Ez úton haladva remélhette, hogy összeköttetésbe léphet a hajóhaddal. Mert ha volt e hadjáratban a hajóhadnak valami hadtervi utasítása, úgy az csak is az lehetett, hogy a Magyarország déli részéből a dunai oldalra kerülő hadseregnek istápolására szolgáljon. Ezt egyébiránt csak úgy melleleg gondoljuk, hogy a flotta utasítása lett volna, mert a császár elég biztosnak érezte magát a hadjárat megindításakor a cél sikeres elérésében. Csakhogy most már egészen másképen kellett a valóságról meggyőződnie.

A magyar, amint a bevonuló ellenség előtt folytonosan manoevrizott, úgy tette azt a visszavonuló had mögött is. Sőt fokozta támadásait, hatványozta erélyét. A hadi kép egészen más színezetet nyert. Csakhamar félreismerhetlenné lett, hogy ezentúl már a német had az üldözött. Az üldözésben a régi magyar hadsereg kiválóan bizonyult. Soha sem fogyasztotta el a homlokharczban erejét annyira, hogy abból üldözésre is ne maradt volna. Leo császár is kiemeli, hogy a magyarok, ha elleneiket megszalasztják, mire sem ügyelnek, kiméletlenül nyomulnak utánok, nem gondolva másra, mint az üldözésre s nem érik be, mint a rómaiak s más nemzetek, a kellő üldözéssel és a vagyon zsákmányolásával, hanem mindaddig nyomulnak, míg az ellenséget teljesen szét nem verik, erre nézve minden módot felhasználva.¹⁾ Tapasztalhatta azt

---

¹⁾ *Taktika*, 59. fejelet.

most Henrik is. A portyázó magyar lovasság folyton kísérte, de sőt felbukkant előtte is. Míg az üldözők a német sereg hátvédét szorongatták, addig az elővéd előtt hirtelen feltámadók a visszavonulónak útját vágták el. Elöl hátul tehát a német sereg egyforma szorongatásnak volt kitéve. A partok mellett felhányt sánczok mögött és a mocsaras helyek rejtekeiből előrontott lesek és szétszórt csatasorok rémitő zavarba hozták a visszavonuló német csapatokat. A visszavonulás csakhamar valóságos futássá vált, mely a seregbe, mennél rendetlenebbé, annál vészesebbé is lett.¹⁾ Egyes seregrészek, kisebb-nagyobb csapatok, a rendes útról letereltetve, kátyukba, lápokba, vad s átgázolhatatlan ingoványokba rekedtek. Más seregrészek a folyók és folyóágak átlépésekor pusztultak el a sietős és rohamos menekvési rendetlenségben. És az üldözők mindenütt lépten nyomon. Még éjjeli nyugvásról, pihenésről sincs szó, az üldözők behatolnak még a visszavonulók esti táborhelyének belső köreibé is s nyilat löve és hurkot vetve az alvókra, avagy a tábor helyén szolgálatban ide s oda járókra, soraik közt kegyetlentül pusztítanak és rémitenek. Az üldözöttek, csakhogy meneküljenek a nyilak zápora és a hurkok elől, gödröket ásának a nedves, vizes földre s azokba fektetve, pajzsokkal terítették le magukat.²⁾ Nagyban járult a sereg

¹⁾ Amint a német sereg Fejérvár alól elindult, visszavonulása legott futássá lett. Kitészik ez a Képeskrónika ama tudósításából, mely szerint a németek „pajzsukat és minden holmijokat elhajigálva oly sebbel-lobbal sietének vissza Németországba, hogy még csak hátra sem tekintének. S ezen esetről azt a helyet, a honnan a németek ily rútul csúfot vallya, vértjeiket elhányva elszaladtak, mai napig *Vértes hegyének* hívják.“ *Chronica*, cap. 50. A Vértes-hegy, mely a Ba-

konynak éjszaki folytatását képezi, nem messze esik Fejérvártól. Hogy Henrik visszavonulása valóságos futás volt, azt az általa megtett úttávolsággal is érdekesen bizonyítja Kiss. *Hadtört. Közl.* IV, 334.

²⁾ Insuper Hungari et Biseni singulis noctibus acriter eos infestabant, toxicatis sagittis eos interficiendo, et funes extendentes inter pampiliones eorum, quam plures aliqua servitia facientes rapiebant. Prae timore autem imbrium sagittarum, quibus Teuto-

romlásához az is, hogy a folyókon való átnyomuláskor, ott hol esetleg hidak lehetségesítették az egyik partról a másikra való közlekedést, maga a császár rendelte el, mi-helyt a sereg zömével átkelt, a hidak lerontását, nehogy az üldözők is azokon átnyomulhassanak. A hátvéd ilyenkor rendszeren a folyó innenső partján rekedt s az üldözők által vagy a vízbe ugrattatott, vagy fogságba ejtetett.¹⁾ A sereg zömétől elszakadt, az elszéledt, eltévedt csapatokat s a sereg haladásával lépést nem tarthatott rokkantakat, sebestilteket, betegeket a jobbagyság és a földnép verte agyon²⁾, úgy hogy a szerencsétlen császár csak roppant erőfeszítéssel, s azáltal, hogy a visszavonulásban is a zárkózott tömegben való rendezkedést igyekezett lehetőleg fenntartani, menekülhetett meg seregének romjaival. Nem az elemek, hanem a magyarok kara győzte őt le.³⁾ Október 25-dikén érkezett meg Hainburgba⁴⁾, hol az ellenség üldözése véget

nici compluebantur et consumebantur, fodiebant sibi terram, et desuper insertis clipeis etiam vivi cum mortuis iacebant in sepulcris. Marci *Chronica*, cap. 50. Kézai: *Gesta Hung.* cap. III. Endlichernél 115 l.

¹⁾ Így történt ez a rábczai átke-lésnél. Reichenau Hermann *Chroni-con*-ja Pertz-nél VII, 130. Azonkívül lásd Meyndt: *Beiträge*, 46. l. Giese-brecht: *Kaiserzeit*, II, 473. Hormayr: *Taschenbuch*, I, 361. Kiss: *Hadtört.* *Közl.* IV, 338.

²⁾ Kézai a német utóhad szorult-ságát valóban megrázólag adja elő. Szerinte sokan betegen, bádgyadtan, zselyeszékekben bársony váncosokon heverve vitették magukat . . . majd elhagyva zselyeszékeiket paripákon és szekereken törekszenek az ingoványo-
kon keresztül. Kisérő csatlósai, amint mögöttük a mező-őrsi várnagy csapatát megpillantották, ott hagyva a kocsikat

s azokon uraikat, amint csak tudtak úgy elfutottak. Akkor a parasztok rajtok útvén, az urakat a kocsikon le-
ülik s testeiket a vízbe hajgálták. Mely betegeken némelyek lovagok, mások grófok s néhányan ögrófok valának. A honnan azon gázlóban, midőn a víz kiszáradt, mai napig is lópatkókat, kardokat s több efféléket szoktak találni. *Gesta Hungar.* cap. III. Endlichernél 115. l.

³⁾ Ezt azért hangsúlyozzuk, mert még oly történetirő is, minő Ranke Lipót, irhatni véli III. Henrik császár hatalmának feltüntetésében, hogy az Magyarországot „wenigstens auf eine Zeitlang zur Lehnspflicht nöthigte, jenseits der Raab, und nur die Elemente setzten ihm Schranken.“ *Geschichte der Pápe*, I, 16.

⁴⁾ Itt e napon okleveleket állítt ki. Stumpf: *Die Regesten der fränkischen Kaiser*, 2414 és 2415 sz. a.

ért. November 12-dikén már Regensburgban volt¹⁾. Itt nem várakoztak reá, mint 1042-ben, örömtünnepélyek. A trophaeumok és diadalmi babérok nélkül visszaérkezett császár tekintélye és hatalmi állása mélyen meg volt rendítve.

Mi történt időközben az éjszaki hadtesttel, a flottával meg a Bretislav-Welf-féle hadosztálylyal? A német évkönyvek nagyon hallgatnak ezekről s ez mindenestre jogosulttá teszi a gyanakodást, hogy e seregrészek sem voltak szerencsések. Gebhard regensburgi püspök hajóhadának sorsáról a hazai krónikák tudósítanak, melyek szerint a magyarok elfogván Gebhard püspöknek egy, Henrik császárhoz ktlődött levelét, arra álnokul a császár nevében oly választ adtak, melynek következtében a püspök hajóhadát megsemmisítette s embereivel visszaindult Németországba.²⁾ A krónika e tudósításában nincs semmi olyan, mi hihetetlen volna. Ellenkezőleg, némely ezt hirdető véleménynyel szemben³⁾ mi a püspök eljárását nagyon hihetőnek találjuk, mert ha a flottának e hadjáratban a tüntetésen és a magyarságnak a császár haditerve iránt való megtévesztetésén kívül strategiai szerepe is volt, úgy az más nem lehetett, mint hogy a császár seregét élelmezze akkor, ha az már Székesfejérvár elfoglalása után hazatérő útján a Dunához közeledett. A Bretislav-Welf-féle hadosztályról pedig még a hazai krónikák sem adnak hírt. Azt hisszük, ha e hadosztály Pozsonyt kezére kerítette volna, akkor azt a német évkönyvek mint nevezetes és dicső eseményt okvetlenül feljegyezték volna,⁴⁾ hogy legalább ezzel mérsékeljék az egész szerencsétlen hadi vállalat nyomasztó szégyenét.

¹⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* VII. IV, 49.

²⁾ Marci *Chronica*, cap. 51.

³⁾ Meyndt: *Beiträge* című már idézett művében.

⁴⁾ Herimannus Augiensis mind-össze is csak azt mondja, hogy az éj-

szaki hadtest vállalatának *siker*es befejezése után hagyta el Magyarországot. (*Chronicon* ad an. 1051. Pertznél VII, 130.) Helyesen jegyzi meg erre Kiss: „Hogy miben állott ez a (Herimannus által említett) siker, alig képzelhető.

Nyilván az egész hadi vállalat szerencsétlen lefolyásának szégyenérzete okozhatta Henrikben azt az elhatározást, hogy a szenvedett vereséget minél előbb jóvátegye.¹⁾ Mint egy hatalmas birodalom császáranak nagy segélyeszközei voltak. Tényleg még ki sem heverte a csapás következményeit, már is újabb hadjárat megindítását vette tervbe, vas akarata s határtalan dicsvágya azon reménységbe ringatták, hogy a múlt év szégyenét még jóvá teheti. Ezért sem Endre királynak békeajánlatait, sem Adalbert osztrák örgrófnak, sem személyes barátjának és rokonaának, IX. Leo pápának békére irányuló közbenjárásait tekintetbe nem vette.²⁾ Már a következő 1052. évben tényleg megindítja az újabb hadjáratot. A Duna hemzsegett a német hadihajóktól és nyögött a hatalmas és nehéz vivő- és ostromgépektől, melyeket magával hozott. Julius végén eléri Magyarország határait, *hol első sorban is Pozsonyt akarja hatalmába keríteni.* És Julius végén vagy augusztus elején megkezdte összes szárazföldi és vízi hatalmával e város ostromát.³⁾

Egy elsőrangú hazai történettudósunk Pózsony ez évi ostromát akkép képzei, hogy a császár a várat és várost *hajóiról* ostromoltatta.⁴⁾ Ezt azonban elhíntünk lehetetlen. Ilyen ostrom talán ma volna elképzelhető, midőn a duna-

Pozsonyt talán ostromolta, de az bizonyos, hogy hasztalanul. Az tény, hogy Gebhard, Welf és Bretislav sokkal előbb hagyták el hazánkat, mint a császár.“ (*Had tört Közl.* IV, 203. 339.) S ez bizonyára arra vall, hogy vállalatuk valami nagyon sikeres nem lehetett.

¹⁾ Das Unternehmen des Kaisers — írja Giesebrecht — war gescheitert . . . Der Kaiser sah ein, dass es eines neuen Kriegszugs bedürfte, um den Ungarn zu demüthigen und die Ehre

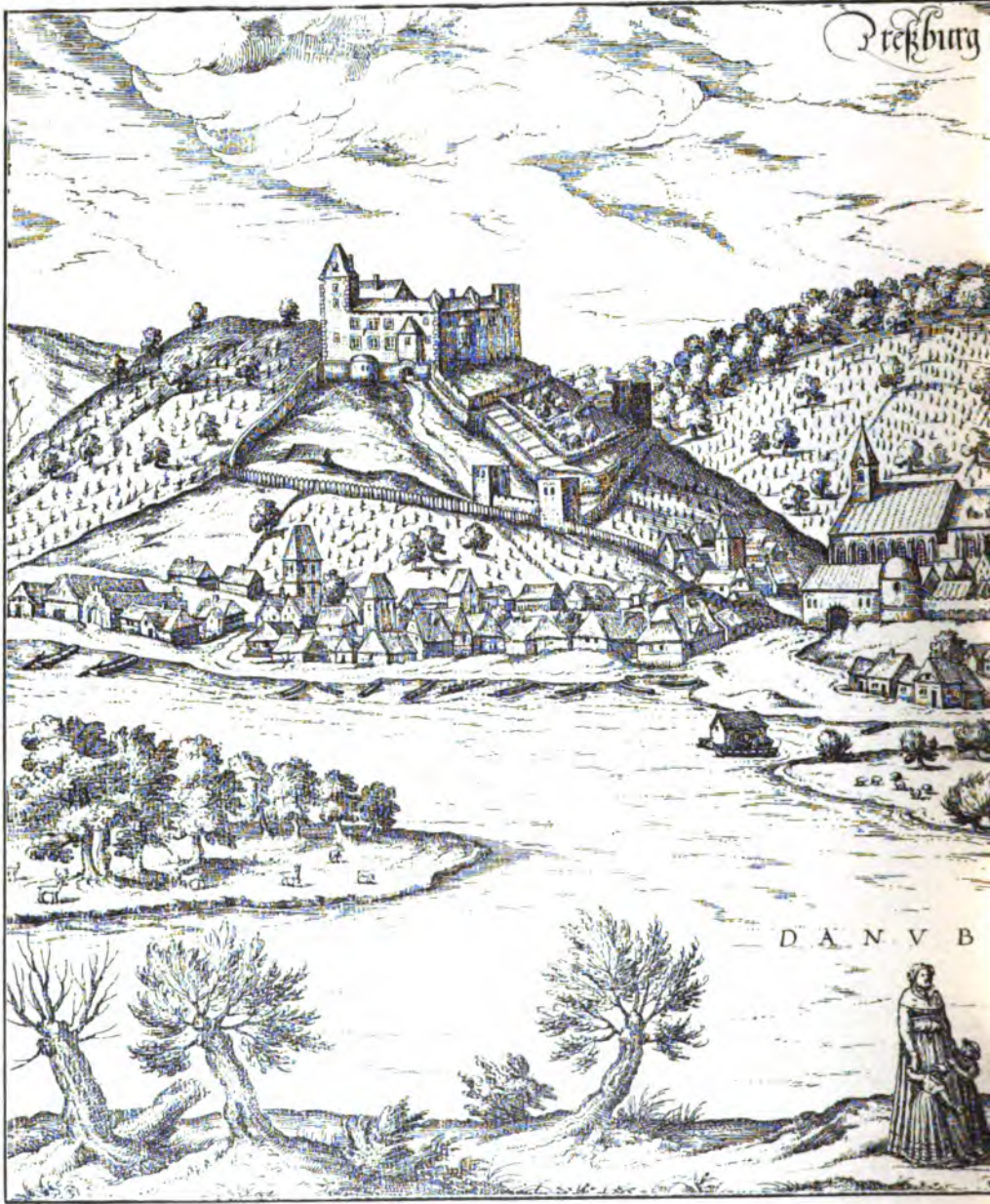
des Kaiserthums zu wahren. *Gesch. d. deut. Kaiserzeit*, II, 474.

²⁾ Lásd Herimanni Augiensis *Chronicon* Pertznel VII, 129. *Annales Melicenses* Pertznel XI, 498.

³⁾ Eo tempore Teutonicorum Rex cum magno exercitu obsedit castrum Poson . . . . Extruxit autem multas machinas bellicas ad expugnandum castrum. Marci *Chronica*, cap. 50.

⁴⁾ Szalay: *Magyarorsz. története*, I, 149.

A régi Pozsony dél felől. (A pozsonyi

(A Magyar Nemzeti Múzeumban levő XVI. századi metszet után.)

sori nagy házak egészen a Dunapartra kiérnek, úgy hogy a dunai hajókról katapulták segélyével dobott kövek kisebb-nagyobb kárt tehetnének a legközelebb álló házakon, de a régibb századokban ez semmiképen sem történhetett. Pozsonynak régi physiognomiája egészen különbözött a maitól, amint erről városunknak régibb rajzai is meggyőzhetnek.¹⁾ Ott hol ma a Ferencz-József-városnak a Vödricz és a Baross-Gáborút közé eső része tertül el házaival, tereivel és sétányaival, ott még a mult századokban is s annál inkább a XI. században üres terek állottak, melyeken legfelebb egyes halászgunyhók voltak találhatóak. A mai Sétatér s András-utcza mindamaz utczákkal, melyek a Sétatértől és az András-utczától délre, azaz a Duna felé esnek, már a városon kívül voltak. A város régi erődítéseit a Sétatér és az András-utcza éjszaki oldalai jelölik. A Sétatérnek éjszaki részén a városi árok húzódott el s végig haladt az az András-utczán is. A Sétatérnek déli részén egy Dunaág húzódott el, mely körülbelül a Rózsa-utcza irányában a mai Baross-Gábor-út vidékén egyesült újból a nagy Dunával. Lehetetlen ezért elképzelni, hogy a hajókon álló ostromgépek kövei a városnak csak legkisebbet is árthattak volna. De nemcsak a várost nem érhetette a Duna hátáról baj, hanem még a Vödriczet sem. Ennek a házai is régente annyira ki nem értek a Dunapartra mint ma. Hozzájárul, hogy itt a Dunapartnak magassága sem tette a hajóktól való ostromlást lehetőségessé. Ami pedig a várat illeti, ez annyira biztosnak érezhette magát a hajóhaddal szemben, hogy miatta akár utolsó őret is bevonhatta belső helyiségeibe.

Mi ez okból Henrik ostromát másképen nem gondolhatjuk, mint úgy, hogy a hajókon elszállított ostromgépeket a hajókról leemeltette s közvetlenül a városi erődítések

¹⁾ Lásd a mellékelt VI. számú táblánkat.

előtt felállította. A XI. században a város erősítései kör-
árokából, földsánczokból, czölöpgátból, falazott részekből s
falazott kapukból állottak s az ostromló ellenségnek fő-
igyekezete oda irányult, hogy a kapukat ejtse hatalmába.
Eszerint a katapultákat főleg a kapuk elé állították s itt
fejlődött ki mindannyiszor a leghevesebb harc, a legvéreng-
zőbb viaskodás. Pozsonynál is kétségtelenül ez volt az eset.

Hogy mi volt Pozsony, azt legjobban Henrik császár
ezen ostroma mutatja. Egy szilárd, helytálló erősség volt
az, az ország valóságos bástyája, melyen az ostromlók
minden ereje széttörött. De hozzá kell még tennünk, hogy
a védelem is kitűnően felelt meg a hely hadi felszerelésé-
nek. Ha azok a nevek, melyeket a hazai krónikák
egyike mint a várban levő küzdők előkelőinek neveit említi,
nemis mind tözsgyökeres magyar hangzásuak, mégis a
védők hősisége és elszántsága kétségtelenül hirdeti, hogy
valamennyi hű hazafi volt.¹⁾ Hogy kinek kezében feküdt
a város és vár védelmének vezetése, azt sem a hazai, sem
a külföldi krónikákból meg nem tudjuk, de a védelem
helyessége és erélyessége alig enged kétséget ahhoz férni,
hogy a védők vezére kitűnő férfiú volt, ki erélyével, ki-
tartásával, eszélyességével az ellenségnek minden igyekeze-
tét meghiusította.²⁾ A tagadhatatlan tény az, hogy a nehéz

¹⁾ Multi enim milites erant in
Poson, sed praecipui erant inter eos
Wojtech, Endre, Vylungard, Vrosa et
Martinus, qui cottidie cum Teutonicis
dimicabant acriter. Marci *Chronica*,
cap. 50. Kiss vélekedése szerint ezek
„valószínűleg csapatvezetők s talán a
szomszédos várispánságok parancsnokai
valának.“ (*Hadtört. Közl.* IV, 345.)
Az első nézet, hogy *csapatvezetők* vol-
tak, nem valószínűtlen, de hogy vár-
ispánságok parancsnokai lettek volna,
nem hihető. Ennek ellentmond a vár-

ispánsági szervezet, de másrészt az is,
hogy nem gondolható, miszerint oly
nehéz időkben, mikor az országot
egy nagyhatalmu birodalom hadserege
megtámadja, a Pozsony szomszéd-
ságában levő várispánok a gondjaikra
bizott várakból kivonultak volna.

²⁾ Vannak, kik Béla herczegre
gondolnak, de bizonyára helytelenül.
Ezt a krónikák okvetlenül felemlítet-
ték volna, de aztán már smiatt sem
gondolhatunk rá, mivel a magyar
honvédelem alapja egy *vár*, ha még

katapulták mázsás kövei és az ostromlók ismételt rohamai a városi őrséget meg nem ingathatták. Pozsony rendületlenül állott, ügyesen és elszántan daczolva az ádáz ellen-séggel. És hogy mennyire ment a védelem biztonsága, mutatja az a körülmény, hogy a városbeliek ki-kirohantak az ostromló ellenre súlyos veszteségeket okozva soraikban. De sőt a védők ügyessége annyira ment, hogy a Dunán horgonyozó hajókat megfuratták s így elsüllyesztették, mi bizonyára hallatlan bravour volt, amint a németeket ezen események végtelenül le is verték s az ostromban eddig tanúsított kitartásukat nagyon megingatták.¹⁾

Azt hisszük, a krónikának ezen előadása nem nélkülözi a valószínűséget, ha az általa jelzett tett még oly vakmerőnek látszik is. Mindenesetre nem a hazai krónikások gondolták ki, hiszen a XVI. század elején Aventinus is említi, ki pedig azt valószínűleg az altaichi évkönyvek (ma már veszendőbe ment) részéből vehette át.²⁾ Az eredmény mely a császár hadjáratát követte, minden-

oly erős volt is, nem lehetett. Hogy miben állott a magyar honvédelem ez időben, láttuk az 1051. évi hadviselésben. Sem Béla herceg mint hadvezér, sem Endre mint király egy várba nem zárkózhattak, mely védőinek hősisége daczára is az ellenség kezébe kerülhetett. Elfogadjuk azért Kiss abbeli vélekedését, hogy Béla haditervében a főszereplésre az országos hadsereg s nem egy vár volt hivatva s ennek következtében a fővezér nem a várban, hanem a hadseregnél volt, mely a fenyegetett várostól nem igen messzire táborozhatott, sőt az események folyamából az is kitűnik, hogy a király maga szintén a táborban volt. *Had-tört. Közl.* IV, 346.

¹⁾ Tunc Hungari, qui in castro erant, natatoriae prudentissimum in-

venerunt hominem nomine Zothmund, quem noctis in silentio ad naves Imperatoris miserunt, qui sub aqua veniens, omnes naves perforavit, que subito aqua plenae factae sunt, et potentia Teutonicorum contrita est. *Marci Chronica*, cap. 50. Márk előadását reprodukálja Thuróczi is in *Chronica Hungaror.* cap. XLIII. Említi az eseményt a *Chronicon Monacense* is Mátyás Flórián kiadásában. (*Fontes rer. hung. domestici*, III, 231.) Henrik császár hajóinak elsüllyesztését tünteti fel a jelen mű 94. lapján, a Márk krónikájából átvett 15. sz. képünk.

²⁾ Maga Giesebrecht erre vonatkozólag azt írja: Die Notiz des Thuróczy (ki mint tudvalevőleg a XIV. századi bécsi Képeskrónikát azaz a Marci Chronicont átvette), dass namentlich

esetre olyan, mely Zothmund bravourjának történeti színezetet ad.

A meggyőződés csakhamar átalánossá lett, hogy az ostromlók várba és városba be nem hatolhatnak. És amely fokban ez a meggyőződés az ellenség kedvét és bátorságát lelohasztotta, épp oly mérvben fokozta a védőkét. Már attól lehetett tartani, hogy Henrik kudarcza a tavalyinál is csúfább lesz, mert míg az elmúlt hadjáratban a németység a természet nehézségeivel, a kiütött betegségekkel és éhszükséggel védekezhetett s így a katonai becsületet a természet mostohaságával mentegethette, addig most a katonai becsület menthetlenül kockára volt állítva. Ez okból bizonyosul fogadhatjuk el, hogy úgy a császár, mint serege egyaránt örömmel vette annak hírért, hogy IX. Leo pápa Pozsony alá érkezik, mert kétségtelen volt, hogy a pápa mint közvetítő keresi fel a császárt.

Leo valóban mint közvetítő jött Henrik táborába.¹⁾ Említettük, hogy Endre király az 1051. évi hadjárat után a római curiához is fordult a Henrikkel kötendő béke ügyében. A pápa örömmest vállalkozott a közvetítésre, mert érdekében fektűt, hogy Magyarországon a keresztény hit most minél erősebben megszilárduljon. A Vata-féle lázadás, melylyel Endre király trónralépése annyira összefüggött, világos bizonyítékát szolgáltatotta annak, hogy a nemzetben a pogányságra hajló reakciónak még elég számbajövő eleme van. Endre erélye ugyan e reakciót elnémította, de valóban ki nem irtotta, mert ki sem irthatta.

Taucher, welche die Schiffe der Deutschen anbohrten, dem Heere vielen Schaden zugefügt hätten, scheint, da sie auch Aventin hat, auf unseren Annalen (t. i. Altahenses) zu beruhen. *Annales Altahenses*. Berliki kiad. 86. l. 2) jegyz.

¹⁾ Wibert in *Vita Leonis*, közzé-

téve in *Actis Sanctorum*. Mensis April. II, 660. Siegebirt is említve a magyar királynak Henrikkel való ellenségeskedését, hozzáteszi: pro quo reconciliando Leo papa ad Imperatorem venit. *Acta Sanctorum*. Mensis Aprilis. II, 645. Pertznel VIII, 359.

Endre fellépése a legjobb biztosítékát adta annak, hogy hivatott uralkodó s hogy kormánya alatt a keresztény institutiók meg fognak szilárdulni. A pápa ennél fogva csak helyes egyházpolitikát követett, midőn mindenképen rajta volt a magyar nemzet fejét a császárral kibékíteni, nehogy a folytatandó ellenségeskedések alatt a vallási ügyek Magyarországon elmérgesedjenek. Csakhogy a pápát nem kizárólag Endre király ügye hozta Magyarországra, mit azért szükséges itt különösen kiemelni, mivel Endrének későbbi magatartásából a közte és a pápa között fennforgott viszonyt hamis világításba állították azok, kik Endre és sikerei iránt való ellenszenvüket le nem győzhették. Leo valóban a maga érdekében is kereste a császárt. Még csak imént csatolta az egyházi államhoz a beneventi hercegséget s már is az a veszedelem fenyegette, hogy ismét el is veszi azt. A délitáliei normannok fegyvert ragadtak ellene s Leo csakis a császár segítségével remélhette elleneit legyőzhetni. Érthetjük tehát, hogy mennyire óhajthatta Endrének Henrikkal való kibékülését. A német-magyar háború kitörése csak fokozta volna a normannok merészségét s így a pápa sietve elhatározta magát a hosszú útra, amint csak hírét vette annak, hogy az általa a császárhoz a magyar ügyben küldött clunyi apát, Hugo,¹⁾ eredménytelenül járt Henriknél. Most már csak személyes megjelenése által remélhette a császárt a magyar háborúról lebeszélni, ám mire ő megérkezett, akkor a háború kockája már el volt vetve. *Henrik ekkor már Pozsony alatt állott.* Az idő mikor Leo Pozsonyhoz érkezett, 1052. augusztus végére avagy szeptember elejére tehető.

Amint a nyolcz héten át tartott ostrom²⁾ alatt napról

¹⁾ *Acta Sanctorum.* Mensis Aprilis. De Sancto Hugone. II, 660. és III, 644.

²⁾ *per octo ebdomadas obsedendo nihil profecit.* Marci *Chronica*, cap. 50. Nyolcz hétről beszél a *Chronicon Dub-*

napra mindinkább megbizonyosodott, hogy a császár igyekezete, Pozsonyt kezére kerithetni, dugába dűl, annál inkább megváltozott a kötendő béke alapja is. Endre az 1051. évi hadjárat után hajlandónak nyilatkozott méltányos feltételek mellett a császárral békére lépni, de Henriknek főfeltétele volt, hogy a magyar király *évi adót* fizessen, azaz ismerje el a német császár hűbéruraságát.¹⁾ Ám most, hogy a hadiszerencse újból Endrére mosolygott, természetes, hogy ő már nem a régibb ajánlat mellett óhajtott a császárral kibékülni. Az alap, melyen most a békealkudozásokat megindítani óhajtotta, a régi alaptól lényegesen eltért. Hogy mi volt a különbség a régi és az újabb békebásis között, ki nem jelölhetjük ugyan, de sejtjük, hogy Endre nemcsak a követelt évi adó ellen szabadkozott, hanem még az Aba által elvesztett Neumarkot azaz a Lajta és Szárhegy között fekvő tartományrésznek magyar fennhatóság alá való visszabocsátását is követelte.

Ámbár a pápa, ki a helyzetet tisztán, a maga valóságában megítélhette, Endre kivánságának jogosultságát belátta, a németiség mégis Endre követelését felette zokon vette. Őt álnokságról és csalárdságról vádolták s olyanul tüntetik fel, mint ki az általa ideszólított pápát megcsalta,²⁾ pedig a vád amily jogosulatlan oly elfogult is. Mert amint Endre a pápát csakis diplomaciai közvetítésre kérte fel s nem arra hogy Pozsony alá jöjjön, úgy az alkudozás alap-

nicense (Mátyás Floriánál: *Fontes rer. hung. domestici*, III, 66.) és Haselbachi Ebendorfer is. (Peznél: *Script. rer. Austriac.* II, 700.)

¹⁾ *Acta Sanctorum*. Mensis Aprilis. II, 660. III, 644.

²⁾ *Quod factum est callida machinatione regis Ungrorum, qui promiserat, quaecunque papa iussisset, se*

*facturum, si per eius obtentum imperator cessaret ab oppugnatione suorum. Cum vero Danubium transfretasset exercitus, cuncta quae sponderat, est mentitus. Annales Altahenses ad an. 1052. Pertznel XX, 806. Ez egyébiránt némely modern történetírónak is a nézete, mint Giesebrechté és Meyndté. *Beiträge*, 57. l.*

ját sem változtatta meg másképp, mint ahogy azt a megváltozott körülmények természetesen magukkal hozták.

Nagyon jellemző a császárra, hogy midőn Pozsonynyal szemben hadi tehetetlensége már nyilvánvalóvá lett, Endrét a *pápai átokkal* akarta megfélemlíteni s felfuvalkodott követeléseiről engedékenységre bírni. Maguk a német évkönyvek említik, hogy Leo pápa kiközösítéssel fenyegette a magyar királyt azon esetre, ha Henrik kívánságához nem alkalmazkodik.¹⁾ A pápának szent élete és erős igazságérzete pillanatig sem hagynak afelől kételkedni, hogy e fenyegetés nem önkényes elhatározásából folyt, hanem a császár által ki volt erőszakolva. Leo a pápai tiarát tudvalevőleg Henriknek köszönhette, de mondtuk, hogy most az őt szorongató normannok ellen is segílyt keresett nála s azért nagyon könnyű megérteni, hogy ő a császár kívánságára Endrét anathemával fenyegette. Valójában azonban az átkot rája ki nem mondotta s így eléggé megmutatta, mennyire meg volt győződve Endre király lelki szilárdságának jogosultságáról.

Endrének valóban csak érdemtől tudhatja be a történelem ítélőszéke azt, hogy az ország érdekéhez szilárdon ragaszkodott akkor, mikor a fegyveres tusában a siker az ő részén állott. S viszont csakis Henriket érheti a vád, hogy ismételt kudarczai után is merev makacssággal ragaszkodott oly követelésekhez, melyekhez tulajdonképeni jogalapja soha nem volt és melyet, ha lett volna is, a fegyveres mérkőzésben szenvedett vereségei következtében tagadhatatlanul elvesztett. A két ellenfél formális békekötés nélkül vált meg a küzdtérről.²⁾

1) Herimanni Augiensis *Chronicon* ad an. 1052. Pertznel VII, 131.

2) Helyesen jegyzi meg erre Giesebrecht: Dass Ungarn unbezwungen geblieben war und nicht einmal durch

einen Frieden seine Verhältnisse mit dem Kaiser geordnet hatte, konnte auf die Machtstellung des Reichs im ganzen Osten nicht anders als nachtheilig wirken. Kaiserzeit, II, 517.

Henrik teljesen meggyőződve Pozsony meg nem vívhatásáról, felhagyott a további erőszakolással s haza vezette, mikép a német krónika nem keserűség nélkül megjegyzi, „haszon és becsület nélkül“ seregét.¹⁾ Nyilván megfelelőbb lett volna azt mondania, hogy a császár „kárral és szégyennel“ tért vissza birodalmába. A hazai krónika sokat mondólag azt írja visszavonulásához, hogy „a németek hatalma meg lett törve s meg lett gyalázva. Erejüket veszítve térnek vissza országukba.“²⁾ Valóban úgy is volt. A német császár s vele a birodalom meg volt gyalázva. Ennek érzetében költötték egynémely loyális és hiu évkönyvirók a hírt, mintha a birodalmi sereget és koronás vezérét nem az ellenség ereje, hanem a „pápai rábeszélés“ birta volna a hazavonulásra.³⁾ De egyes krónikairók mégis lep-

¹⁾ nihil honoris vel utilitatis adquisitum regno. *Annales Altahenses*, Pertznel XX, 806.

²⁾ potentia Teutonicorum contrita est, et sic effeminati, enervatique viribus, reversi sunt ad propria. *Marci Chronica*, cap. 50.

³⁾ Cum enim urbem *Preslawaspurch*, in finibus utriusque regni sitam, diutina premerent obsidione, *papae adiuratione constricti*, inde discessere. *Annales Altahenses*, ad. an. 1052. Pertznel XX, 806. Azonkép *Hermannus Augiensis*: Interim dominus Leo papa, ab Andrea accitus, cum pro pace componenda intervenisset, *imperatorem ab obsidione avocavit*. *Chronicon* ad. an. 1052 Pertznel V, 131. Némely újabbkoriak, a császár kudarczát enyhítendő, a beállott *éhínséget* emlegetik, mely Henriket az ostrom felhagyására kényszerítette. Így Fritz, ki szerint Henrik „aus Mangel an Lebensmitteln die Belagerung von Pressburg aufgeben musste.“ *Wetzer-Welte*:

Kirchenlexicon, VI, 466. Ugyanazt teszi Giesebrecht is, bár másfelől a császár vereségét és annak nagy horderejét őszintén elismeri. Der Kaiser — írja ő — musste schon deshalb (Endrével szemben) nachgiebiger sein, weil er die Unmöglichkeit einsah Pressburg zu nehmen und den Krieg fortzusetzen. Sein Heer war durch Mangel an Lebensmitteln so erschöpft, dass er, als die Hoffnung auf eine Ausgleichung schwand, schleunigst den Rückzug antreten musste. . . . Auch der zweite Kriegszug des Kaisers gegen Andreas war vollständig misglückt. Weder Ehre noch Vortheil, sagen die Altaicher Annalen, sei auf demselben gewonnen. Aber, die Wahrheit zu gestehen, der Erfolg war noch bei weitem schlimmer. Nicht allein das war zu beklagen, dass sich eine bereits gewonnene (?) Provinz des Reichs nicht behaupten liess, sondern mit dem Glauben an die Unüberwindlichkeit des Kaisers schwand auch die Achtung vor ihm im Innern.

lezetlenül bevallják az igazságot s beismerik a császárnak „Isten különös rendeletéből“ történt teljes vereségét.¹⁾

A császári seregnek Pozsony alól való visszavonulása nagyszerű képet nyújthatott azoknak, kik annak szemlélői voltak. A visszahúzódnó némettség átkelt a Dunán s a túlsó oldalon Hainburgon át indult haza. Nagyon valószínű, hogy a hajórajnak még épen maradt dereglyéit is magával vitte, egyelőre legalább Német-Óvárig maga után vonszolva, hol a Dunának már a rómaiak által kikötőként igénybe vett s a legújabbkorig fennállott öblében elhelyezte.

Henrik október 7-dikén már Regensburgban volt Leo pápával s habár a formális békekötés létre nem jött, nyílt s általános volt a napi politika terén az a meggyőződés, hogy Pozsony kiostromlásának sikertelenségével örökre megszűnt a német birodalomnak Magyarország felett igényelt hűbérjoga, mert bebizonyult, hogy a római-német birodalom összes erejével sem képes Magyarországot meghódítani. A veszteség oly nagy volt, hogy maguk az egykorú németek országos csapás számba vették azt. Wibert, Leo pápa segéde és hiteles életírója ez eseményt illetőleg azt jegyezte fel: „A római birodalomra nézve Magyarország meghódolása veszendőbe ment.“²⁾

De nemcsak Magyarország politikai függetlensége

---

und alsbald erhob das gedehmüthigte Fürstenthum freier das gesenkte Haupt. *Kaiserzeit*, II, 475.

¹⁾ Romana respublica subjectionem regni Ungariae perdidit. *Vita Leonis* Pertznel.

²⁾ Így Herimannus Augiensis, ki szerint a császár haddal jött Pannoniába Andreaque, rege Ungariorum minus, minusque pro pacto pacis postulando allegante et promittente, *Brezisburg* (brezibure) castrum obsedit, et

variis belli machinis diu oppugnatum, Deo obsessis se anxie invocantibus optulante, frustratis semper nisibus, nullo modo capere potuit. *Chronicon* ad an. 1052. Pertznel V, 131. Az *Annales Augustani* ad an. 1052. szintén ez értelemben írják: Imperator terminos Ungariorum cum exercitu nullo effectu petiit. *Bresburc frustra obsessa, non capitur*. Imperatori filius nascitur Pertznel III, 126.

lett a pozsonyi hősvédelem által biztosítva, hanem nagy-kihatású világtörténelmi következményei is voltak annak. Egy első rangú német történetíró helyesen jegyzi meg, hogy „a szerencsétlen pozsonyi ostrom forduló pontot képez III. Henrik és a német birodalom történetében. Közvetlen utána oly események történnek, melyek eléggé kimutatták, mily ingatag alapon áll a császárság roppant építménye s mily kevésbé szilárd a császár hatalma benne.“¹⁾ A német birodalomban kitörtek a pártviszályok és lázadások, melyek a császárságot alapjaiban rendítették meg.²⁾ Lotharingiában, Flandriában, Lengyelországban, Német-
honban egyszerre villogott fel a fegyver. Délolaszországban a normannok alázzák meg a császárt. Henriket mindenfelé az örvény fenyegeti elnyeléssel. Egykori legjobb hivei élete ellen esküsznek össze.³⁾ Mindezek az események, melyek a pozsonyi kudarczczal veszik kezdetüket, elementáris erővel rázzák meg a császár hajthatatlannak tartott lelkületét. Most már csak arról lehetett szó, hogy Nagy-Károly örökségét megmentse. Minden igyekezetet tehát a német-római birodalom megmentésére és a maga dynastiája számára való biztosítására kellett irányoznia. A tervet, melynek megvalósításán tizenhárom éven át lázas erőlködéssel, egy határtalan nagyra-vágyás összes hatalmával fáradozott, most egyszerre elejti. Az a császár, kinél hatalmasabb Nagy-Károly óta nem tilt a német-római trónon; kit Dánia királya felkeresett Merse-

1) Die unglückliche Belagerung Pressburgs bildet gleichsam den Wendepunkt in der Geschichte Heinrichs III. und unseres Kaiserreichs. Unmittelbar an dieses gescheiterte Unternehmen schloss sich eine Reihe von Aufständen, die aller Welt deutlich verriethen, wie wenig gesichert jene furchterregende Macht des Kaisers

war. Sobald die Erfolge gegen die äusseren Feinde versagten, entbrannten die inneren Fehden aufs Neue und richteten sich sogleich gegen die Autorität des Kaisers selbst. Giesebrecht: *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, II, 476.

2) Giesebrecht II, 476—484.

3) Giesebrecht II, 512—517.

burgban; kinek Franciaország egyik leghatalmasabb fejedelme, a toursi gróf hűbérese lett; ki castiliai I. Ferdinándtól megkivánta, hogy ez őt minden dicsősége és hatalmadaczára is az összes keresztény királyok főhűbérurának elismerje¹⁾, — ez a császár lemond most egyszerre a Magyarország és népe felett való hűbérigényekről. Endre hódolása helyett ezentúl annak barátságát keresi, eljegyzi annak fia Salamon számára leányát Zsófiát.²⁾ Valóban az események oly rendkívüli fordulata az, mely méltó arra, hogy ne csak a hazai, hanem a világtörténelem lapjai is hirdessék a népek és fejedelmek okulására.

1) Ranke: *Die römischen Päpste*, I, 16.

2) Kézai: *Gesta Hungar.* cap. IV. Endlichernél 115. l. *Marci Chronica*, cap. 50. E krónikák tudósításában csakis az időre nézve van tévedés, mert ezek az eljegyzést még a háboru idejére helyezik, holott az nem 1051-

ben, semnem 1052-ben, semnem 1053-ban, mikép azt Szabó Károly mondja (Kézai magy. fordításához csatolt jegyzetében, 69. l.), hanem még csak 1056-ban a gozlari gyűlésen, II. Viktor pápa jelenlétében történt, amint azt Meyndt (*Beiträge* 77.) és Kiss (*Hadtört. Közl.* IV, 357.) helyesen véleményezik.

IX.

A XII. század eseményei. V. Henrik pozsonyi ostroma. A magyar polgárháború. Boris támadása. A keresztes hadjáratok. Sz. Erzsébet születése és eljegyzése.

Bár Pozsony 1052. évi megostromlásának lefolyása népek és fejedelmek tanulságaul szolgálhatott, mégis alig egy félszázad elegendő volt arra, hogy Henrik politikája újból kísértetni kezdjen. Kálmán király idején V. Henrik király újból fegyveres kézzel tört Magyarországra. Ürügyül Kálmánnak a dalmát tengerparton való megjelenését említette, mi pedig sem a német király, sem a római császár szemében kihívás nem lehetett, miután Dalmátiának elfoglalása csak természetes következménye, folytatása és befejezése volt Horvátország már I. László király által történt elfoglalásának. V. Henrik csak tügyetlen ürügy alá rejtette ősenek maga által is kitűzött politikai céljait. Ambitionálta a Magyarország felett való uralmat, készségesen engedett egy nála megjelenő lázadó magyar herceg, Álmos kérésének, hogy fegyveresen betörjön az országba. Ám amint őse III. Henrik, úgy számította el magát V. Henrik is hazai viszonyaink megítélésében. Hazánkban ugyanis a

viszonyok Kálmán király uralkodása alatt határozottan javultak s így a nemzetnek a németek részéről feltételezett készületlensége kevésbé volt olyan, hogy annak felhasználásából a nagyravágyó ellenség könnyen hasznot húzhatott volna. A német sereg tényleg, amint a magyar határon megjelent, nem várt akadályokra talált. Különösen a dunai átjárók, az eltorlaszolt gázlók okoztak neki tömérdek vesződést, sőt leküzdhetlen akadályokat, úgy hogy Henrik csak nagy ügygyel-bajjal juthatott Pozsony alá. Csakhogy Pozsony alá jutni még nem jelentette azt Pozsonyt tényleg el is foglalni. E város lakosságában még eleven volt az 1052. évi ősök dicső emlékezete. Az unokák nem lettek az apák erényeihez hűtlenek, mert ők is, úgy mint azok, dicsőséggel védték meg tűzhelyeiket az ellenség támadása ellen. V. Henrik hosszasan ostromoltatta Pozsonyt, de minden siker nélkül. Mint őse, III. Henrik, úgy ő is eredmény nélkül kényszerült visszavonulni.¹⁾ És így Pozsony újból nagy tényezője lett annak, hogy a német hegemonia tervei ismét megghiúsultak. Várának erősségével és védőinek hősiségével sikeresen útjában állott a császár és népe törekvéseinek.

¹⁾ Úgy az *Ekkehardi Chronicon*, mint az *Annalista Saxo* és *Otto freisingi püspök* híven s egymással egyezőleg beszélik el az eseményt. Ekkehard azt írja ad annum 1108: His querelis (t. i. Álmos herczeg, Kálmán király öccse) motus rex Henricus, insuper etiam, quod idem Colomanus fines regni nostri scilicet in locis maritimis invaserit, Ungariam exercitu petit; sed preparatis multiformiter adversariis, maximeque per obstructa fluminis undique vada, post morosam et cassam obsidionem castrum *Bresburg* (bresburch) pene inacte redit. (Pertz-nél: *Mon. Germ. hist. Script. VI*, 242.) Ugyanígy, szó szerint, beszéli el az ese-

ményt (kivéve, hogy városunk neve nála *Bresburh* alakban fordul elő), a szász évkönyvíró is. (Pertz-nél i. h. VI, 747.) Freisingi Otto püspök pedig ezeket mondja: Eo tempore Colomanus Ungarorum rex fratrem suum Almam de consortio regni suspectum habens persequitur. Qui profugus ad regem Heinricum veniens iniuriamque suam deplorans, auxilium eius impetrat. Itaque conducta rex expeditione Ungaros bello petit; sed castro quod *Bosan* vocatur, inconsulte se occupans, parum proficere potuit, sicque infecto negotio ad propria rediit. (*Chronicon*, Lib. VII. cap. 13. Pertz-nél XX, 254.)

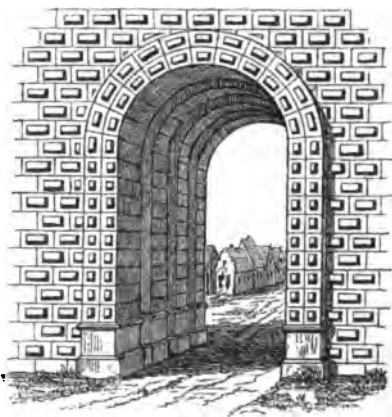
Azonban fájdalom, benn az országban az uralkodó család tagjai és ezek hivei között a jó egyetértés nem volt oly erős, hogy egyszernél többször meg nem szakadt volna. Ilyen megszakítás mindannyiszor belső forrongásra, vészes polgárháborúra vezetett. Ilyen tört ki III. Henrik császár dicső legyőzője Endre király fia, Salamon uralkodása alatt is. Salamon király és királyházi rokonai, Géza és László között egyes gonosz tanácsosok a viszály és egyenetlenség magvát hintették el. A kölesönös bizalmatlanság és féltékenység, szítva a haszonleső velleitások besúgásai és mindennemű cselvetései által, csakhamar oly erőt vett a királyi rokonokon, hogy azok egymás ellen fordították fegyvereiket. A hazai rögöt most már nem a külső ellenség, hanem a polgárok vére áztatta. A híres mogyoródi ütközetben a nemzet színe java hullott el.

E szomorú időszakban *Pozsonynak* nem volt éppen alárendelt szereplése. Inkább is azt mondhatjuk, hogy e város most is az események színhelyévé lett, mert a Géza és László hercegek által legyőzött Salamon, belátva, „hogy az Úr nem segíti őt a háborúban“ sietve Mosonyba és *Pozsonyba* menekült. Ő e várakat már előbb erősítette meg, sőt a közhit azt tartja, hogy a mult században lerombolt vödricszi kaput, melyet hosszú bolthajtásos alkata miatt „setét kapu“-nak is neveztek, ő építette Pozsonyban. A menekülés iránt való gondosságát különben már az is mutatja, hogy midőn a harciba indult, anyját és nejét e két biztos helyen hagyta. Majd aztán, hogy a harcban legyőzetett, a hercegektől való félelmében ő maga is oda sietett.¹⁾

A királyi hercegek hol Lengyelországban, hol itthon toborzották össze katonáikat. A hazai elemekből igen jó

¹⁾ *Marci Chronica*, 58. fej.

szolgálatokat tettek nekik kivált a besenyők, kikről tudjuk, hogy amily zabolátlan épp oly vitéz katonák voltak. E besenyők azon régi besenyő-nép ivadékai, mely a X. századi görög írók tudósításai szerint a Dunán innen létezett népek leghatalmasbika volt.¹⁾ A magyarsággal vérrokonságban állott, vele hasonló politikai szervezettel birt, kivéve, hogy egyes törzsei közös főnökkel nem birtak. A rokonság daczára azonban folytonos ellenségeskedésben élt a magyarral s az utóbbit még etelközi hazájából is kizavarta. Kétségtelenül a belső meghasonlás következtében mint nép még a X. században vesztette el hatalmi jelentőségét. Egy része különböző időkben Magyarországra telepedett, hol a különböző vármegyékben található *Besenyő* nevű helységek is az ő ottan történt letelepedésüket hirdetik.²⁾ E vármegyék közt szerepel Pozsony is, melyben Kis- és Nagy-Padány nevű helységek rájuk emlékeztetnek. IV. Béla király ugyanis némely padányiakról mint besenyőfiakról (qui filii Bissenorum dicuntur) szól.³⁾ De hogy Pozsony közvetlen szomszédságában is tanyásztak, bizonyítja szerintünk a pozsonyi *Pötschen* nevű sziget, mely a váraljai révparttal szemben fekszik s egész Károlyfalva irányáig húzódik a folyam túlsó partján. E terjedelmes sziget alkalmas tartózkodási helytől szolgált nekik s valószínűleg a Mosonymegyei, s

27. Az egykori vödricszi kapu.

szerepel Pozsony is, melyben Kis- és Nagy-Padány nevű helységek rájuk emlékeztetnek. IV. Béla király ugyanis némely padányiakról mint besenyőfiakról (qui filii Bissenorum dicuntur) szól.³⁾ De hogy Pozsony közvetlen szomszédságában is tanyásztak, bizonyítja szerintünk a pozsonyi *Pötschen* nevű sziget, mely a váraljai révparttal szemben fekszik s egész Károlyfalva irányáig húzódik a folyam túlsó partján. E terjedelmes sziget alkalmas tartózkodási helytől szolgált nekik s valószínűleg a Mosonymegyei, s

¹⁾ Róluk tüzetesebben Biborban született Konstantin császár szól.

²⁾ Egyenként felsorolvák Jerneynél: *Keleti utazás*, Pest. 1851. I, 227—270.

³⁾ Jerney: *Keleti utazás*, I, 248.

eredetileg a németek ellen határőrökül rendelt¹⁾ besenyőtelepekből rajzottak Pozsony alá. Biztosan tudjuk, hogy Géza és Salamon királyok idején már szerepeltek e vidéken, mert a krónika szerint ők maguk kérték Géza királyt, tenné őket szabadokká s ez esetre „ők Salamon király incselkedéseit megzabolázzák, úgy, hogy majd ki sem mer lépni Mosonyból és Pozsonyból Magyarországot megkísérteni.“²⁾

Miután Salamon abbeli reményében, hogy a német császár által trónjára visszaültetik, csalatkozott „sóhajtozva és szomorúan Pozsonyba vonula.“ Nyilván e vár erősségében többet bízott mint Mosonyéban, amint az fekvésénél és védőképességénél megbízhatóbb is volt. Nehogy tehát Salamon e várból nyugtalanítsa az országot, László herczeg elhatározta, hogy őt belőle kiostromolja s így az a vár, mely előbb a német ellenséget látta falai alatt, most magyar ostromlók támadásának volt kitéve. De bármennyire tűnt legyen is ki László vitézségben és hadi eszélyességben, az általa vezényelt ostrom mégis alatta is sokáig huzódott, mert a várbeli ellenség sem volt tétlen s gyakrabban ki-kitört az ostromlókra. A krónika szerint „Salamon király vitézei a várból kijárnak és László vitézeivel bajt vívnek vala. S olykor Salamon és László is czimereiket változtatva kimennek és mint közvitézek vívnek vala.“³⁾

Valóban a Pozsony falai alatt lejátszódott események nem nélkülözték a középkori lovagság romantikáját. Érdekesen beszél el egyes eseményeket a XIV. századi kró-

---

¹⁾ Béla király névtelen jegyzőjének tudósítása szerint Zoltán vezér ex parte Teutonicorum ultra lutum Musun (= Fertő) collocavit etiam Bissenos non paucos. Cap. LVII.

²⁾ *Marci Chronica*, 59. fej.

³⁾ *Marci Chronica*, 61. fej.

nika is, mely azokat régibb iratokból, meg a nép szájából vette át.

„Történt pedig — írja a krónika — hogy László a déli pihenés alatt a vár alá ment s meglátván Salamon hogy jó, czimerét kicserélvén, nem tudva, hogy kicsoda, kimene elébe. De László sem ismer vala rá. Salamon vitézei pedig a vár falain ülve nézik vala őket, és Salamon azt nemes vitéznek véli vala, s azért kerekedett kedve, vele megvívni, mihelyt azonban hozzá érkezett és arczát megtekintette, két angyalt láta László feje fölött tüzess karddal repkedve és ellenségeit fenyegetve. Minek láttára Salamon a várba futa. S vitézei mondták neki: Uram, mi dolog az, amit láttunk? soha sem láttunk téged két vagy három ember elől szaladni, miért hát most? Kiknek mondá: Tudjátok meg, hogy ember elől nem szaladtam volna; de az nem ember, mert tüzess karddal oltalmazták. Minek hallatára csudálkoznak vala és ettől fogva tőle még inkább kezdének félni. Salamon katonái pedig, a szükség kényszerítvén őket, Lászlóhoz járulnak vala, és ő királyi nemeslelkűséggel és igen szives bőkezűséggel táplálja vala őket, és megengedi vala, urukhoz szabadon visszatérniök.“¹⁾

E mondában nyilván felismerhetjük Sz. Lászlónak a köznépből gyarapodó tekintélyét. Mint Árpád házi fejedelmeink egyik legkitünőbbike s leglovagiasbja sokszoros tárgyát képezte a nép és a krónikairők tiszteletének. Pozsony történetének mindenestre egy előkelő lapja az, mely hírtül adja, hogy a fejedelem népies tiszteletének gyarapításához az e város alatt történt hadiszereplése is jelentékenyen járult. Annál is inkább, minthogy a hadi tevékenység érdemét benne a keresztény engesztelődés

¹⁾ *Marci Chronica* 61. fejeletet tünteti fel a Képeskrónikának

ama miniatur-rajza, melyet jelen művünk 95. lapján közlünk.

IX. Fejezet.

szelleme is emelte. Kész volt a napról napra kétségbe-
ejtőbb viszonyok közé jutó Salamonnal kibékülni. Ugyan-
csak a krónika szerint: „Salamon *Pozsonyban* vala s Sz.
László a püspökök kértére, de amúgy is a saját kegyes-
ségét követve, uralkodásának negyedik esztendejében ki-
békült Salamonnal, évi fizetést adván neki.“¹⁾

Mily események következtek a polgárháború lezajlása
után Pozsonyra, krónikáink lézagossága következtében
meg nem mondhatjuk. Csak a XII-dik század közepe felé
1146-ban emlékeznek róla újból a történeti források. Azon
időben, midőn Henrik noricum-i herceg Henrik regensburgi
püspökkel és Odoacer stíriai herceggel háboruskodott, a keleti
határgrófságból egy csapat katona titkon Magyarországra
rohant, éjjel Pozsonyt meglepte és kezére kerítette. Ez
alkalommal többeket fogságba ejtettek, többeket megöltek.
Sokan futással mentették meg magukat. Midőn Géza király
mind ennek hírére vette, azonnal követeket küldött annak
kitudására, hogy miért történt az alattomos támadás. Maga
pedig azalatt nagy sereggel sietett a pozsonyi vár fel-
szabadítására. A király követeit sokáig késleltették, végre
is azt a feleletet adták nekik, hogy Pozsonyt nem a császár
és nem is a keleti határgróf, hanem Boris számára foglal-
ták el.²⁾

¹⁾ *Marci Chronica*, 62. fej.

²⁾ Ez eseményt Otto freisingi
püspök következőleg beszéli el: Igitur
eo tempore quo praedictus Heinricus
Noricorum dux cum praenominato
Heinrico Ratisponensium episcopo
civibusque suis ac Styrensi marchione
Odoacro gravissimam guerram agitabat,
quidam milites de Orientali marchia
egressi, Pannoniam latenter ingredi-
untur, ac noctu castrum *Bosan*, quod
et *Bresburc*, quod olim imperator
Heinricus obsidione cinxerat, ex impro-

*viso aggressi capiunt, quibusdam com-
prehensis, nonnullis occisis, aliis per
fugam elapsis. Quod audiens Ungariae
rex Geiza, Bele regis filius, praemissis
quibusdam comitibus suis, qui quare
vel qualiter hoc factum fuerit inquire-
rent, ipse eodem subsequutus, ad
liberationem castrum cum magna Ungaro-
rum multitudinem, properat. Comites
qui praecesserant, ab oppidanis, cuius
rei causa tam gravem regi intulerint
iniuriam, solerter percunctantur. Qui
responderunt, se nec pro Romanorum*

Ez a Boris¹⁾ Kálmán királynak, nejétől, a görög Eufemiától, 1113-ban született fia volt, ki Comnen János görög császár rokonát bírta volt nőül. Mint trónkövetelő lépven fel²⁾, az országnak nem csekély kárára volt. Trónigényei főleg rokonsága körében Orosz- és Lengyelországban találtak gyámolításra. Valószínű, hogy Konstantinápolyban levő rokonsága is örömet látta volna őt Magyarország trónján. Ám ezen családi támogatások daczára is sem az éjszaki tartományokból, sem a görög birodalomból mi segélyt sem kapott nagyratörő önző céljai kivivására. Boris ennek következtében III. Konrád német királyhoz fordult, ki is II. Vladislav cseh herceg ajánlatára őt pártfogásába vette, s — ő maga az olasz ügyekkel lévén elfoglalva — Boris igényei kivivásával az osztrák Henriket bizta meg.

Hogy az erős Pozsonynak elfoglalása egy éjjeli meglepetéssel oly könnyen sikerült, az már magában eléggé sejteti azt, hogy itt nincs egy hősi fegyvertényről szó. Radbold gróf, ki a németiség élén állott, titkon összeköttetésbe lépett a pozsonyi vár ispánjával Gyulával, kit nyilván pénzzel vesztegetett meg s így áruulóvá tett.³⁾ Ezért mondja a hazai krónika is, hogy Radbolt a várat ezen

---

principe, nec pro duce suo fecisse, sed pro domino suo Boritio. *Gesta Friderici I. Imperatoris*, cap. 30. Pertz-nél: *Mon. German.* XX, 368.

¹⁾ A hazai krónikák *Borich* = Boricsnak írják nevét, de tévesen, mert a herceg neve *Boris* volt, mely orosz nevet a Rurik-dynastia több tagja viselte. Épp oly tévesen nevezik őt Kálmán király fattyúfiának. Dr. Wertner érdeme, hogy Boris származását újabban tisztázta, kimutatva, miszerint Boris nem Predslavától, hanem Eufe-

miától született. *Turul*, 1890 évf. VIII, 65—73.

²⁾ Erat autem Boritius Colomanni quondam regis Ungariae filius, praedictum regnum Ungariae, iure haereditario repetens. Otto Frisingensis: *Gesta Friderici I. Imp.* cap. 30. Pertz-nél XX, 368

³⁾ Freisingi Ottó is kiemeli azt, hogy Boris pénzzel vesztegette meg a magyar katonaságot. *Gesta Friderici I. Imperat.* cap. 30. Pertz-nél XX, 368.

ispán gonoszságából foglalta el „mit a magyarok nem csekély nyomorúságnak tartának.“¹⁾

E közben Géza király Pozsony alá érkezett seregével, a várost körülkeríti és különböző ostromgépekkel vivni kezdi. A várba szorult németiség, mi segítséget sem remélhetve sem a császártól, sem a Felső-Bajorországban időző határgróftól, a magyarokkal alkudozásba bocsátkozott. Végre is abban történt megállapodás, hogy 3 ezer font ezüstért²⁾ a várat kiszolgáltatták s abból tényleg kivonultak.³⁾

Így tehát Pozsony ismét visszakerült a magyar király kezére, ki azonban, amint e fontos határvárat ismét a maga harczosaival megrakta, legott Henrik osztrák herceg ellen indult, megboszulandó rajta azon álnokságot, melylyel

¹⁾ Rapolt vero, miles Alamanus, castrum Posen ex industria et improbitate Juliani Comititis ceperat, quod Hungari non pro modica habuerunt penuria. *Marci Chronicon*, 70. fejt.

²⁾ Freisingi Ottó szerint *promissio trium milium librarum in pondere*. Ebből világos, hogy itt pénzértékről van szó. A libra említve van már Sz. Istvánnak a pannonhalmi apátság számára adott oklevelében. A Sz. István s a rákövetkező királyok idején használt libra = font, a római librának mértékfelosztásán alapult ugyan, amennyiben az nem mint a mai tizedes mérték behozatala előtt használt bécsi font 32, hanem csak 24 latból állott, úgy amint a gyógyszerészeti font ma is csak 24 latból áll. *Súlyra* nézve azonban a frank és a magyar libra könnyebb volt a római libránál. A frank libra ugyanis, amint az Nagy-Károly alatt megállapított a római 12 uncia helyett csak 10½ uncia = latot tartalmazott. (Simonchich: *Dissertatio de Num. Hung.* 151. l.) A közforgalomban általános mérték gyanánt

használt magyarországi librának egy unciaja 20 denárt tartalmazott s így egy libra tiszta ezüst 240 dénárt, éppen így mikép a frankoknál. V. ö. Schönvisnerrel: *Not. Hung. rei num.* 151. l. és Végh Ödönnel: *A nyugati és keleti érmészet befolyása Magyarországra érmészetére a középkorban*, Pest 1867. 13—15. ll.

³⁾ Igitur Rex Ungariae superueniens castraque ponens, oppidum cinxit, diversis instrumentis tormentorumque generibus adhibitis ac sagittariis oppido circumfusis. Teutonicis, eo quod dux in superioribus Baioariae partibus moraretur, princeps vero in remotis regni maneret locis, cum nullo liberationis suae solatium haberent, de facienda cum Ungaris pace pertractare incipiunt. Ita mutuo colloquentes, accepto a rege sub iure iurando promisso trium milium librarum in pondere, castrum sibi reddunt, ipsique ad propria redeunt. *Otto Frisingensis: Gesta Friderici I. Imp.* cap. 30. Pertz-nél XX, 368.

rablóként országára ütött. Mintegy 70 ezernyi harczossal átkelt Pozsonynál a Dunán s a Lajta és Mosony közt fekvő téren szállott táborba. A folyó tulsó részén Henrik herczeg állott ausztriai, bajor és szász csapatokkal. 1146. szeptember 11-dikén történt meg az ütközet, melyen Géza teljes győzelmet aratott a németek felett.¹⁾ Ez ütközetben kézre került azon Radbolt is, ki Pozsonyt éjjeli meglepetéssel elfoglalta volt.²⁾ A németek veresége pedig oly tökéletes volt, „hogy ők ezentúl még a határszéleiken lakó magyar parasztokon sem merték semmi sérelmet vagy bármiféle bántást elkövetni.“³⁾ Pozsony ekkép közvetlen okul szolgált arra, hogy a magyar fegyver oly diadalt arasson, mely a német birodalom tekintélyét újból tetemesen alábbszállította.

Az ütközettel megszünt azon veszedelem is, mely az országot Boris részéről fenyegette. Bár Géza nem kötött békét az osztrák herczeggel, úgy mégis az többé mi kísérletet sem tett Boris trónigényei valóítására. Boris különben is mindjobban elveszítette lábai alatt a szilárd talajt. Egy évvel későbbben 1147-ben felbukkan azon francia keresztések között, kiket VII. Lajos király vezetett át hazánkon. Valóban a szent földre akart-e vele menni? Ez alig hihető. Boris inkább is az országba lopózkodott, hogy a keresztések átvonulásával beállott zavarokat a maga

¹⁾ Ezt a külföldiek is elismerik. Így Freisingi Ottó is szomoruan jegyezte fel: Cecidit in hoc praelio virorum nobilium illustrium pars magna, vulgi vero multitudo innumera-bilis. *Gesta Friderici I*, 32. Pertznél XX, 369. A hazai krónikák szerint a németek elesettjeit 7000-re számítják. Et corruerunt in ore gladii plus quam septem milia bellatorum, residui vero fugierunt. *Marci Chronica*, 70. fejt.

²⁾ In eodem autem praelio Comes Vros cepit Comitem Rapolt Teutoncum, qui iam pridem nocturnis insidiis castrum *Poson* occupaverat. *Marci Chronica*, 70. fejt.

³⁾ Ibi usque adeo contritum est robur Teutonicorum, quod nec rusticis Hungaris in confinio eorum habitantibus aliquam iniuriam, seu quodcumque gravamen inferre praesumpserunt. *Marci Chronica*, 70. fejt.

czéljai érdekében kizsákmányolja s a hozzá szítókkal egyesülve ismét a király életére törjön.¹⁾ Géza király azonban idején megtudván Boris tartózkodását, követelte a lappangó párttűtő kiadását, de VII. Lajos lovagiassága nem szánhatta el magát arra, hogy azon embert, ki magát könnyörögve lábaihoz vetette, kiszolgáltassa.²⁾ Nehogy azonban a vendégszerető magyar király jóakarátát és barátságát elveszítse, gondoskodott arról, hogy Boris jövőben királyi barátjának ártalmára ne lehessen. Magával vitte s így az országból eltávolította.³⁾ A herczeg élete amúgy sem húzódott már soká, mert 1155-ben Zimonymál utólérte sorsa, hol egy őt fel nem ismerő kún harczos fegyverének áldozatul esett.

A Boris-féle eseményekkel egyidejűleg Pozsony történetében az elvonuló keresztések is szerepelnek, bár ezt határozott adatokkal ki nem mutathatjuk. Amint a szeldzsuki törökök 1144-ben Edessát elfoglalták s ez által a jeruzsálemi királyságot fenyegették, a nyugati népekben ismét úgy fellángolt a lelkesedés, mint közel egy század előtt, midőn amiensi Péter és a clairveauxi apát lángoló beszédei a közlelkesedést európaszerte felgyújtották. A népár újból megeredt s habár a lelkesedés hazánkban kevésbbé nyilvánult, mégis országunk már földrajzi fekvésénél fogva is e nagy eseményekbe bevonatott. A nyugati kereszt-

¹⁾ Borich autem venerat consilio quorundam Hungarorum, ut si ipse regnum intrare posset, tunc a multis pro Domino haberetur, et relicto Rege ei multi adhaerent. *Marci Chronica*, 71. fej.

²⁾ Borisnak a francia hadseregben való tartózkodását és az őt ott ért kalandot érdekesen beszéli el Odo de Diogilo, ki VII. Lajos király kíséretében hazánkban át Keletre utazott. L. Odonis de Diogilo de Ludovici VII. Francorum regis profectioe in Orientem, cui ipse

interfuit. Opus septem libellis distinctum. Kiadva Mignenél: *Patrologiae Cursus completus*. Patr. Lat. Tom. CLXXXV, 1214—1216.

³⁾ noster autem (t. i. rex), irja Odo de Diogilo, Boricium satis honeste secum habens, de Hungaria educit. E tekintetben tehát a külföldi forrás eltér a hazaiaktól, mert ez utóbbiak szerint Boris VII. Lajos király egyik paripáját ellopva, azzal üldözői elől megmenekült. *Marci Chronica*, 71. fej.

tesek ugyanis hazánkon át vették útjokat Kelet felé s így hazánk mozgalmas nemzetközi élet színhelyévé vált. A keresztiesek elvonuló útja, igaz, inkább a dunántúli vidékre esett, de azért Pozsony is kétségtelenül többször látott idegen kereszties csapatokat, mert közel esett azon úthoz, mely a nyugati kereszties hadak országútvájává lett. Amellett a hajókon Zimonyig és Nándorfejevárig leutazó keresztiesek okvetlenül Pozsony mellett haladtak el. VII. Lajos francia király szárazföldi serege is Pozsony láthatárán vonult el, mert kísérője és életirója Odo de Diogilo felemlíti az ad portas Hungariae való megérkezésöket,¹⁾ mely alatt a hainburg-mosonyi út kezdetét érti.²⁾ Mégis legemlékezetesbbé lett Pozsonyra az 1189-iki év, melyben I. Frigyes császár időzött falai között. A császár ugyanis a pünkösödöt május 28-dikán Pozsonyban ünnepelte. Itt fogadta meg nagy és fényes gyűlésben a keresztieshadat. Itt toborzá össze a kereszties csapatokat. Itt adta át fiának, Henriknek a királyi hatalmat. Itt osztá szét fiai közt fekvőségei jövedelmeit. Itt bucsúzott el országától és népétől, s indult el hasonnevű fiával, a sváb herczeggel, továbbá a meiseni örgróffal, a szászokkal és sok fejedelmi egyénnel és püspökkel s igen jól felszerelt sereggel Keletre Saladin saracen király ellen.³⁾

1) Igitur Metis, Wormatia, Wirceburgis, Ratispona, Patavia civitates opulentissimae tribus dietis a se invicem distant. A postremo nominata quinque dietae sunt usque ad Novam urbem; ab hac una usque ad portas Hungariae. Lib. II. Mignenél Tom. CLXXXV, 1212.

2) Ez út a bécsi Képeskrónikában is porta néven említettetik.

3) Anno dominice incarnationis 1189. Fridericus imperator in pentecoste generalem curiam Prehsburc (egyik codexben Prechsburc), in markia

Ungarie celebrans, exercitum peregrinorum in militiam Christi coadunavit, traditisque regalibus Heinrico filio suo, divisisque pro velle suo inter filios prediorum suorum redditibus, cum collatis dignitatibus omnibusque bene dispositis, cunctis valedixit, et cum filio equivoco Swevorum duce, nec non et marchione de Misen, cum Saxonibus et multis aliis principibus et episcopis, exercitu omni militari apparatu admodum instructo et copiosissimo, in Orientem contra Saladinum Saracenorum regem et omnes crucis

Képzelfhető, mekkora lelkesedést, s milyen nyúltsge, tarka életet látott ekkor Pozsony. Milyen képet nyújthatott ekkor a pozsonyi Dunarév, melyen a keresztetek ezrei átvonultak! Frigyes császár seregének számát 150.000-re teszik.

A magyar király, a lovagias III. Béla, az átvonuló császárt és hadnépét nagy tisztességgel fogadta Esztergomban, sőt bőven el is látta őket élelmi szerekekkel, liszttel, borral, hussal, mit a külföldi krónikás, Ottó freisingi püspök művének folytatója hálásan említ fel.

Mily események következtek be Pozsonyban a keresztetek elvonulása után, azt a krónikák fájdalom nem mondják. Különben az egész országra is oly időszak következett, mely az eseményekből alig jegyzett fel valamit. Imre királynak 1196—1205-ig tartott országglási idejéből jóformán semmit sem tudunk. Maga Kézai Simon mester, ki a XIII. század második felében írta krónikáját s így nagyon közel állott e korhoz, mély hallgatással surran azon át. Megelégszik azzal, hogy Imrének Béla után következett uralkodását egyszerűen jelezi. Úgy látszik az Imre király és Endre herczeg viszályai nagy visszavonást szültek a nemzet életében. A krónikairás elnémulása mindenestre nem jót jelez hazai akkori viszonyaink alakulásáról.

II. Endrével viszontagságteljes időszak állott be hazánkban, de lettek legyen az uralkodása alatt az országot s különösen Pozsonyt is ért viszontagságok bármilyenek, annyi kétségtelen, hogy alatta derült, örvendetes, sőt fényes

Christi inimicos procinctum movit, ac per Ungariam iter arripiens, multis muneribus a rege Ungarie (t. i. III. Béla) liberaliter honoratus, datis etiam exercitui victualibus in copia farine, vini, carniisque in Bulgariam copias transposuit. *Chronici ab Ottone*

Frisingensi conscripti continuatio, auctore, uti videtur, Ottone S. Blasii Monacho. Edidit Rogerus Wilmans, Pertznel, XX, 320. ad an. 1189. Azonkívül l. Arnoldus Lubecensis apud Leibnitz: *Scriptor. rer. Brunsv.* II, 677.

napok is ébredtek e városra. Így örömmel hirdeti máig a közhit városunkban azt, hogy nemzeti szenteink egyik legbájosbika, a keresztény emberszeretet szelid angyala, Sz. Erzsébet itt született és itt jegyeztetett el Lajos thüringeni tartománygrófnak.

Hogy vajjon csakugyan Pozsonyban született-e II. Endrének meráni Gertrudtól származó leánya Sz. Erzsébet? azt határozott, kétségtelen adattal nem bizonyíthatjuk. A külföldi hagiografok e szentnek születési helyéről mélyen hallgatnak, a hazaiak pedig megoszolnak maguk között e kérdésben, mert egy részük *Pozsonyt*, más részük Sárospatakot említi Sz. Erzsébet születési helyeül.

Ez utóbbiak a XV. században élt s a XVI. század elején elhalt ferenczrendű szerzetesre Temesvári Pelbártra, korának egyik legnevezetesebb s legtudósabb egyházi szónokára és írójára hivatkoznak. Ő valóban a hercegnő születését Sárospatakra helyezi.¹⁾ Ám honnan vette Pelbártunk ez adatot? Pray úgy vélekedik, hogy ő azt hihetőleg Sz. Erzsébetnek valamely régi, akkor a magyarok között még közkézen forgó legendájából vette, mire maga Pelbárt is utalni látszik azon nyilatkozatával: „így olvastatik az róla.“²⁾ Pray maga is Pelbárt állítását valószínűnek találja és figyelmeztet a régi királyok életmódjára, melynél fogva azok Róbert Károly ideje előtt sehol biztos s állandó székhellyel nem bírtak, hanem az országban folyton ide s oda utazgattak.³⁾

Csakhogy Pray e körülmény felemlítésével még mit sem bizonyít. Mert abból, hogy királyaink szerte-szét jár-

¹⁾ Elizabeth Andree regis Hungarie filia, dum nata fuisset in oppido Sárospatak, et in delitiis nutrita, omnia puérilia contempsit. In sermonibus de Sanctis, Hága 1601.

²⁾ sic enim de ea legitur.

³⁾ *Dissertatio praevia de Sancta Elisabetha vidua*, N.-Szombat 1770. 1—2 ll.

28. Magyarországi Sz. Erzsébet.
 Simone di Martino, másképen Simone Menmi (1284—1344)
 képe után.

tak az országban, gyermekeik születésére nézve tényleg mi sem következtethető. Királynénk ugyanis nem követték mindannyiszor királyi férjeiket hivatalos körutaikon, hanem hon maradtak családuk körében. Királyainknak kezdettől fogva rendes székhelyök volt. Az Árpád-házi királyok eredetileg Esztergomban, aztán Székesfejérvárott, végül Budán székeltek. Míg tehát a királyok köruton voltak, a királynők gyermekekkel s udvartartásukkal a székhelyen tartózkodtak. Azt meg éppen nem tehetni fel, hogy az áldott állapotban levő s lebetegedése elé néző királynő férjét követte volna utazásában, mely amaz időkben rendszerint amúgy is csak lóháton történt.

Ha ehhez hozzá vesszük meráni Gertrud

királyné elkényesztettségét, nagyszabású fényűzését és kényelemszeretét, nemkülönben azt a nagyfokú büszkeséget, mely őt mint kora egyik legelőkelőbb fejedelmi háznak sarját jellemezte, s melynél fogva ő fellépésében és magatartásában mindenkor elárulta amaz önérzetét, hogy egyenes ágon Nagy-Károlytól származik, akkor nagyon is meggyöngül a valószínűség, hogy ő egy oly időben, midőn születésnek nézett eléje, Sárospatakon időzött volna. Ellenben nagyon is hihető, hogy ő ezen eseményt egy oly helyen várta be, melyen megszokottságának megfelelő kényelmes és fejedelmileg berendezett lakosztálylyal birt s hol messze sem volt hazájától. Ez okból tehát a nézet, hogy Sz. Erzsébet *Pozsonyban* született, sokkal valóbbszínű, amint e nézetet a külföldi és belföldi írók javarésze vallja is.¹⁾

Az év, melyben szentünk világra jött még azon esetre is közléről érdekel, ha csakugyan nem is Pozsonyban született volna. Mert születési éve alapján határozhatjuk meg azt az évet, melyben már *kétségtelenül Pozsonyban* eljegyeztetett. A német írók Sz. Erzsébet halálát 1231-re teszik.²⁾ Ez évet határozza meg a szentnek legendája is. Másrészt azonban tudjuk, hogy egészben csak 24 évet élt. A thüringeni tartománygrófok története szerint meghalt ő 1231-ben élete 24-dik évében,³⁾ s így születésének 1207-ben kellett történnie. Ez évet egyébként a thüringeni landgráfok évkönyvei világosan ki is jelölik.⁴⁾

¹⁾ Így Fink Sz. Erzsébet életrajzában az Ersch- és Gruber-féle *Egyetemes Encyklopädiában*, XXXIII, 348, hol egyébiránt mint némelyek véleménye Sárospatak is fel van említve. Továbbá a Werfer-Steck-féle *Grosse Heiligen Legende* 1885. évi kiad. 1074. l. Werfer a Wetzler és Welte-féle nagy *Kirchen-Lexicon*-ban III, 531. — *Wartburg. Das Leben der heil. Elisabeth nach M. v. Schwind*.

²⁾ Ferrarai Riccobald az 1231. évről mondja: Sanctus Antonius de Padua ordinis Fratrum Minorum, et Sancta Elisabeth in Marburg migraverunt ad Christum. *Chronologia*, Tom. I. Pistoriusnál: *Scriptor. rer. Germanic.* 1100 l.

³⁾ Obiit autem anno Domini MCCXXXI. anno aetatis suae 24. Pistoriusnál: *Script. rer. Germ.* 1324 l.

⁴⁾ Anno Domini MCCVII. Andreas

Ha már most ilykép Sz. Erzsébet születési évét ismerjük, könnyen meg is határozhatjuk azon évet, melyben Pozsonyban eljegyeztetett. Eljegyzésekor ugyanis *négy éves* volt s így annak 1211-ben kellett történnie. Ezt a külföldi évkönyvek is mondják. Szerintök Hermann tartományi gróf 1211-ben küldötte mindkét nemből álló fényes küldöttségét Magyarországra, hogy az a magyar király leányát elsőszülött fiának Lajosnak eljegyezze.¹⁾ Egy másik évkönyv ki is mondja, hogy a küldöttség 1211-ben *Pozsonyba* jött a magyar királyhoz a herczegleány kezének megkérésére²⁾ s így el kell vetnünk Siegfried pap ama tudósítását, mely szerint az eljegyzés a királyi sarjnak *három éves* korában történt volna.³⁾

A követségben, mikép illetlően igen előkelő egyének vettek részt. Ezt úgy a küldőnek előkelősége, mint a magyar királyi család fenséges fejedelmi méltósága természetesen kivánta meg. Névszerint Mühlbergi Reinhard gróf, Varilai Valter pohárnok, Bertha Beindelibeni Eglilof özvegye, kit a krónikák okossága és szerénysége, szépsége és jámborsága miatt dicsérnek, továbbá még két nemes kisasszony, és két lovag.⁴⁾ A követséghez azonkívül még egy legalább 30 lóra menő kíséret is tartozott.⁵⁾

Úgy látszik a követségben részt vett Európának egy

in Hungaria rex . . . filiam generis sui decus, Elisabeth nomine accepit per genituram. Pistoriusnál i. h. 1371. l.

¹⁾ Anno Domini MCCXI. Hermannus Lantgravius, — mondja ezek története — famosus Princeps in Alemannia, et acer in hostes, misit solennes nuncios utriusque sexus in Hungariam, pro filia regis Hungariae, filio suo Ludovico primogenito desponsanda, quam filiam Sanctam Elisabeth fidem nuncii secum ad Thuringiam adduxerunt *aetatis suae anno quarto*. Pistoriusnál i. h. 1321 l.

²⁾ que adhuc sugens utera, desponsata est Ludovico: deinde missi ad *Presburg* ad regem Hungariae anno MCCXI. Pistoriusnál i. h. I, 1371.

³⁾ *Scriptores rer. Germ.* I, 1042.

⁴⁾ Comes Meinhardus de Nueburg et Gualterus de Vargila, dominaque Bertha, uxor Egelolfi de Bendeleiben ad Thuringiam adduxerunt. Pistoriusnál i. h. 1371. l.

⁵⁾ Montalembert: *Leben der heil. Elisabeth v. Ungarn*, 1880. 90. l.

akkor nagy hirre vergődött egyéne: a magyarországi Klingsor. Neve mindenesetre nem magyar származására mutat. A Klingsor von Ungarland nevezet, melyen ismeretessé lett, csak arra utal, hogy hazánkban lakott. Alig tévedtünk, ha azt mondjuk, hogy ő erdélyi származású volt. Tudjuk ugyanis, hogy azon flamandok, kiknek védgátjait a tenger Gravelin és a Rajna-torok közt áttörte, a besenyők által elpusztított erdélyi Királyföldre telepítették II. Géza király idején. Ezek közül való lehetett Klingsor is. Az idő, mely az erdélyi szászok bevándorlása és a wartburgi dalmokverseny között fekszik, akkora, hogy Klingsorban nem csak bevándorolt, hanem akár már Erdélyben született egyént is feltételezhetünk. Az, hogy a wartburgi dalmokok róla tudnak, sőt őt versenyük eldöntésére meghívják, világosan utal arra, hogy a külfölddel való érintkezése fennállott. Hirét az idegenben nyilván külföldi rokonai és ismerősei terjesztették. Ő e hirét az alchymia-nak, a csillagismének s az úgynevezett feketeművészetnek köszönhette. Aranycsinálási, jóslási, bűvészeti tulajdonságai csakhamar mondaszerűvé tették egyéniségét, mit az is mutat, hogy róla nem kevesebbet tettek fel kortársai, mint azt, hogy egyetlen éj alatt képes a Wartburgból Erdélyig lovagolni.

Hirét, alig hogy a Wartburg alján fekvő Eisenachba megérkezett, egy nevezetessé vált jóslatával öregbítette. Midőn ugyanis az eisenachi polgárok tőle újságot tudakoltak, ő a csillagok állásából azt jósolta: „hogy még az éjjel urának, a magyar királynak, leánya fog születni, kinek neve Erzsébet lesz s ki a thüringeni tartományról neje lesz s kinek szentségében az egész kereszténység örvideni és vigasztalódni fog.“¹⁾

---

¹⁾ Roth: *Chronicon Germanicum rhythmicum de S. Elisabetha*, 5. fejt.

Ily formán e jóslat vagy Klingsor ravasz élelmes-ségének az eredménye volt, bekövetkezendőnek jelezve azt, mit már bekövetkezettnek tudott, vagy, s ez valóbbszinű, e jóslatot a közhit még csak utóbb költötte, mi abból is kittedik, hogy az a királyleány születési helyét nem említi, mint melyet a krónikák sem említenek. Klingsor, Magyarországból jöven s mint olyan férfiú, kinek II. Endre egy háromezer mark ezüstből álló évi járadékot fizetett szolgálataiért, okvetlenül tudomással birt a királyné szülésétől s így könnyen gondolhatott az újszülött királyleánynak a landgráfok örökösével való eljegyeztetésére. Az sem valószínűtlen, hogy éppen a magyar királyi udvarban ébresztették fel benne ezt az eszmét és pedig egyenest a királyné környezetében. Meráni Gertrud vajmi szivesen vette kilátásba leányának a Thüringeni házba való beházasítását. Hermann thüringeni és hesseni tartománygróf és szász pfalzgráf a XIII. század leghatalmasabb és leghiresebb fejedelmei közé tartozott. Ő III. Incze pápa különös védelme alatt állott. Unokaöccse volt Rótszakállú Frigyes császárnak, rokonságban állott Ottokár cseh királylyal és a szász-bajor meg osztrák dynastiákkal. Tartománya Németország közepében feküdve, a Lahntól az Elbeig terjedt ki. Mindez egy nagy politikai szereplésre képesítette. S ha nem is volt a szent római birodalom választója, mégis befolyásával döntött a választásban. Szövetségétől függött a koronakeresők sikere.¹⁾

Amint tehát a Wartburgban megérkezett s ott a kisedd landgráförököst látta, legott megfogamzhatott benne a magyar és a thüringeni házak aliancejának eszméje, ha ugyan azt, mikép mondtuk, már otthon a királyi udvarban nem költöttek fel benne. Akár megbizásból akár pedig önszán-

¹⁾ Montalembert i. m. 83. l.

tából hozta a dolgot szóba, annyi bizonyos, hogy szavai figyelmet keltettek. A magyar királyi sarj előkelősége s annak anyja utján való nagynevezetességű német rokonsága nagyon kívánatosá tették a szülőknek is, hogy Lajos gróf neje Gertrud királyné leánya legyen.

Mikép mondtuk, a fényes követség Pozsonyba érkezett, hol akkor a királyi udvar tartózkodott. A követség eredményesen járt küldetésében, s úgy látszik Klingsor maga volt a szónok, ki ékesszólásával könnyen győzte meg Endrét és nejét arról, hogy leányuk méltó fejedelmi hitvese leend. A hercegasszony tényleg el lett jegyezve Lajos grófnak s az ez alkalomból rendezett ünnepélyek rendkívül fényesek voltak. Három napon át tartottak a lovagjátékok és tánczok, zene hangzott mindenfelé, meg a dalmokok énekei. Midőn azután a thüringiaiak elbocsáttatásukért esdettek, a királyi szülők átadták nekik négy évesnél nem idősb gyermeköket, mely arany- és ezüststimzészű selyemruhába volt öltözve, tömör ezüstműből készült bölcshőbe volt fektetve. A király távozó gyermekét leginkább Varilai Valther lovagbecsületére bizta. A királyné is sirva ajánlotta gyermekét a nemes lovag gondjaiba.

Még mielőtt a követek Pozsonyt elhagyták, tömérdek ajándékot vettek a király és királyné kezeiből, részint a maguk, részint Hermann gróf számára, részint pedig a királyi gyermek hozományaként. Az egykorú történetírók részletesen sorolják elő mind ezen ajándékokat, megjegyezve, hogy soha sem láttak ezeknél szebbeket és drágábbakat Thüringiában. A drágaságok között sok szépen formált arany- és ezüsttedények, elefántcsontból faragott szekrények, drágakövekből készült fejékek és koszorúk, s drágakövekkel megrakott gyűrűk meg övek, biborselyemből szabott nagymennyiségű ruha és ágytakaró, egy ezüst fürdőkád, hat ritka szépségű ló, melyek ára ezer forintnál nagyobb volt

s melyeket Endre különösen leánya szolgálatára rendelt. A királyné a maga részéről ezer márk ezüstöt csatolt férje adományához s ígérte, hogy ha életben marad, akkor ő a maga vagyonából megkétszerezi majd ez összeget.¹⁾

A két kocsin megérkezett követség 13 kocsival utazott vissza, annyira gyarapodott volt podgyásza. A herceg-asszonynyal 13 magyar nemes kisasszony is utazott, kiket Hermann gróf mind kiházasított Thüringiában. A Frankóiak egyik őse, Berthold vitéz, kinek II. Géza alatt bevándorolt ősei birtokadományban részesültek²⁾, lett a távozó herceg-asszony utazási marsallja. Ő, nejével együtt egy egész éven át kiűn maradt a hercegasszony mellett, pazarköltséggel képviselve Magyarországot.³⁾ De voltak Erzsébet kíséretében egyéb előkelő magyar urak is, mikép az IV. Bélának egyik 1244. évi okiratából kitetszik. Ezen okirat szerint ugyanis *Farkas* és *Dávid* urak voltak a királyi szűz kísérői annak vándorútján s úgy látszik annak haláláig mellette maradtak is. Midőn utóbb hazájukba visszakertültek, a királytól engedélyt kértek arra, hogy birtokukon Sz. Erzsébet nevében és annak tiszteletére plébániát alapíthassanak. Ehhez a király az engedélyt megadva, *Farkas* és *Dávid* megalapították a Sz. Erzsébetről címzett egyházat s annak hiveitől a király engedelmeiből *Kapuzd*, *Igrez* (a mai *Igrám*), *Chatey* (a mai *Csataj*), *Borsa*, *Bahun* (a mai *Báhony*) lakói rendeltettek.⁴⁾ A hely, melyen a nevezett plébánia-egyház épült, a mai pozsonymegyei *Kápolna*.

¹⁾ Theodoric. Thuring. Katonánál: *Hist. Crit.* V, 153.

²⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* II, 184. VII. V, 119. 121. És Nagy Imre: *Soproni Okltár*, I, 1. 3.

³⁾ Béla ifj. király egy 1230. évi okiratában mondja: Bertholdus Regi et Regno utilis et fidelis exitisse dinos-

citur, idem per circulum anni extra Regnum cum sorore nostra ex mandato patris nostri in Thuringia una simul cum uxore sua in gravibus expensis et famosa conuersacione ad honorem totius Regni commendabiliter laborauerit. Wenzelnél: *Árp. új Okmtár*, VI, 485.

⁴⁾ cum beata Elyzabet — mondja

Idegen földön a gyermek nagygyá nőtt. Lajos herczeggel 1221-ben kelt egybe s élete szakadatlanul a szenvedők keservei enyhítésének volt szentelve.¹⁾ Az egyház ma mint szentet ünnepli s midőnerényeit, irgalmassági cselekedeteit, istenes életét ezrek és milliók tisztelik, e dicsőségnek visszfénye a nemzetet is érinti, melyből származott s a várost is, hol született vagy legalább is első gyermekéveit átélte.

IV. Béla király — soror nostra in Christo karissima in regno Turingie maritali viduata esset consorcio, antequam animam meritis plenam felicibus tradidisset bonis inheauram perhem-pnibus, *quidam, qui ex regnicolis nostris illuc secum sue desponsacionis tempore iuerant, ad nos reuersi fuissent videlicet Farcasius et David in retribucionem seruiciorum suorum eidem sorori nostre beate Elyzabet inpensorum*, humili cum instancia a nobis petiuerunt, ut in possessione eorum in nomine et honore eiusdem beate Elyzabet ecclesiam possint construere et edificare, et ut in ea laudes deo debite queant persolui, *sine preiudicio aliorum parochiam dare et limitare dignaremur eidem.*

Hazai Oktár, 11. l. V. ö. azonkívül Prayval: *Vita S. Elisabethae* 23. l. és Fejérrel: *Cod. Dipl.* IV. I, 339. Mindkét utóbbi helyen hiányosan.

¹⁾ Gazdag irodalma fel van sorolva az Ersch- és Gruber-féle *Allgemeine Encyklopädie* XXXIII. kötetében, 355—357. ll. és Justi: *Elisabeth, die Heilige, Landgräfin v. Thüringen u. Hessen* című mű XVIII—LXXVIII. lapjain. Sok szeretettel és lelki emelkedettséggel írta meg legújabban szentünk életét Montalembert gróf f. i. művében. A Bollandisták *Acta Sanctorum* című nagy gyűjteménye számára a szent életrata még csak ezután kerül sajtó alá.

29. Sz. Erzsébet Kassa város pecsétén 1881.

A XIII. század eseményei. A tatárjárás. A tatárok hadszervezete. Hadi sikereik főoka. Pozsony sorsa a tatárjárás alatt. Új építkezések.

AXIII. század közepét megelőzőleg egy évtizeddel egy nagy horderejű esemény következett be Közép-Európában, mely hazánkra nézve is válságossá lett. Állam és nemzet megrendült alatta s pillanatra úgy látszott, mintha mindkettő menthetlenül s örökre elstülyedne a rettenetes vész örvényében.¹⁾

Az 1241-dik év tavaszán ugyanis az éjszakkárpáti átjáró szorosokon egy nagyszámu harcias nép jelent meg. Test- és arczalkotása elárulta a jövevényekben az ázsiai fajt, mert az előrenyuló arczéllal bíró rövid koponya (brachikephal prognath), a nyomott, pisze orr, a szórtelen ál, a kiálló pofacsontok, a sötétbarnáig menő bórsárga arczszin, a sima egyenes haj, az apró szemek, a duzzadt mell, a rövid lábszárak félreismerhetetlenül a

¹⁾ Maga IV. Béla király Konrád német királyhoz intézett 1241. évi oklevelében úgy nyilatkozik, *quod iam non solum agitari fluctibus videatur*

fidelium navicula, sed submergi. Hor-mayrnál: *Die goldene Chronik von Hohenschwangau*, II, 65. És Wenzelnél: *Arp. új Okmtár*, II, 126.

mongol typusra vallottak.¹⁾ Mindannyian lovasok voltak, kik alacsony, sovány, nélkülözni tudó, de másrészt mégis izomerős, kitartó, gyorsjárásu, s könnyen igazgatható lovakon ültek.²⁾ Patáik alját, hogy a hegyes, köves talajon annál kitartóbb lehessen, vas patkók erősítették.³⁾ Magok a harcosok nyeregben ültek s kengyelben támaszkodtak meg.⁴⁾ Ruhájuk bikabőrből pikkelyesen készült,⁵⁾ fejüket bőrsisak fedte,⁶⁾ vállukon nyíl lógott,⁷⁾ oldalukon bőrszijon görbe kard csüngött,⁸⁾ kezökben kópja volt, sőt egyes csapatokéban fejsze s bárd.⁹⁾ Látszott valamennyin, hogy jó lovasok, mert nemcsak könnyen s biztosan ültek lovaik

¹⁾ „Nagyon irtóztató ábrázatok tekintete, lábszáraik rövidek, de melljök roppant, arczuk széles, bőrok fehér, áruk szörтелен, orruk pisze, szemek kicsinyek s egymástól távolabbacsa állanak.“ Így írja le őket az egykoru Tamás spalatói esperes *Historia Salonitanorum* című műve, XXXVIII. fej.

²⁾ „Lovaik alacsonyak, de erősek, éhséget, fáradságot bírók . . . három nap egy folytában fásasztva, egy kis kórótakarmánnyal megelégesznek.“ Másutt: „lovaik úgy ki vannak tanítva, hogy bárhová megy is egy emberök, a többi mint a kutya mind utána megy.“ Tamás esperes i. h. XXXVIII. fejezet.

³⁾ Tamás esperes ugyan azt állítja, hogy lovaik „a sziklákon, köveken patkó nélkül úgy nyargalásznak, mintha vad kecskék volnának“ (i. m. XXXVIII. fej.), de a patkóknak alkalmazását nincs okunk a tatároknál kétségbevonni, miután a keleti népek már évszázadokkal előbb alkalmazták lovaikra a patkót. Óseink is alkalmazták azokat.

⁴⁾ Tamás esperes a *kengyelt* nem említi s a *nyeret* illetőleg azt mondja, hogy „a tatárok lovaikon parasztmódra

(azaz nyereg nélkül) lovagolnak.“ XXXVIII. fej. De ebben ismét nem követhetjük állítását, mert kengyel és nyereg ősi találmány az ázsiai népeknél. Nemcsak a IX. X. századi magyaroknál, de a hunoknál és avaroknál is találjuk azokat használatban. A sz.-endrei avar-sírban ott volt a kengyel. De amúgy is a tatárjárás egy másik szemtanúja, Rogerius mester határozottan említi, hogy az osztrák herceg csapása alatt leterített tatár hadnagy *nyergéből* (de sella) lezuhanva, meghala. *Miserabile Carmen*, XXIII. fejezet.

⁵⁾ „Fegyverzetök bikabőrből pikkelyesen készített, de azért áthathatatlan és igen biztos vért.“ Tamás esperes XXXVIII. fej.

⁶⁾ „Vas- és bőrsisakot hordanak.“ Tamás esperes XXXVIII. fej.

⁷⁾ „tegzeiket és íjait katonásan hordják.“ Tamás esperes XXXVIII. fejezet.

⁸⁾ „görbe kardot viselnek.“ Tamás esperes XXXVIII. fej.

⁹⁾ Mind e fegyverek említvék úgy Tamás esperestnél, mint Rogerius mesternél.

hátán,¹⁾ de nem ismertek területi akadályokat sem.²⁾ Egy-egy napon akkora utat tettek meg, mennyit másféle lovasok talán három nap alatt sem.³⁾ Azonkívül kiváló lövők és vivők is. Lóhátról menet, de sőt száguldozás közben is biztosan lőttek minden irányba nyilaikkal.⁴⁾ A szemben való támadáskor nagy ügyességgel forgatták kardjaikat s kezelték kópjáikat.⁵⁾ Ha a szükség úgy kívánta, gyalog is sikeresen szembeszálltak elleneikkel.⁶⁾

¹⁾ „Tartari equites sunt agiles“ mondja a XIII. sz. papir-codex szerzője.

²⁾ „Sziklákon, köveken úgy nyargalásznak, mintha kecskéek volnának.“ Alább: „Alig van oly sebes víz, mely meggátolja, hogy lóháton át ne úsztassák.“ Tamás esperest XXXVIII. fej. „Kajdán vezér nem mintha az úton járt, hanem mintha a levegőben repült volna, úgy jöve, járatlan úton, a legzordonabb hegyeket megmászva, hol soha hadsereg nem járt.“ Tamás esperest XL. fej.

³⁾ Rogerius mester szerint 1241. bőjten márczius 12-dikén törtek be, s márczius 15-dikén már Pesthez közel félnapi járásra érkeztek. *Miserab. Carmen*, XVI. és XXI. fej. Ezek szerint tehát 72 óra alatt közel ugyanannyi mértföldet tettek meg.

⁴⁾ „longius iaciunt sagittis, quam cetera consueverint nationes, et in prima congressione belli, sicut dicitur, non sagittare, sed quasi pluere sagittas videntur.“ A XIII. sz. Julián barát tudósítása. A nyilazást illetőleg többi kútfőink is tanulságos közleményeket tartalmaznak. „A tatárok öldöklő nyilai csalhatatlanul találva bizonyosabbhalált okoznak vala; mert nem volt vért, paizs vagy pánczél, melyen a tatárkéz által irányzott lövés át ne hatott volna.“ Tamás esperest XXXVII. fej.

Lövésben való nagy ügyességüket a XIII. századi kézirati papir-codex szerzője is kiemeli, miből egyszersmind kitűnik, hogy hátra-felé épp oly biztosan lőttek mint előre. Mondja ugyan is: „Tartari . . . in armis, *precipue arcubus bene docti*.“ Alább: „quos (sagittas et arcus) proiciunt fortiter et directe, et sunt ita docti in arte sagittandi, quod eorum sagitte fere penetrant omne genus armorum . . . persequi vero illos est valde periculosum, *quum retrograde sagittas iaciunt fugiendo*, et equos et homines vulnerant et occidunt.“ Rogerius mester „a mérgezett“ lándzsákat, kardokat és nyilakat is említi, XXIX. fejezet, de ezt nyilván nem vehetjük betűszerint való értelemben.

⁵⁾ „Tartari in facto armorum sunt strenui bellatores.“ A XIII. századi papir-codex szerzője. Ha a XIII. századi Julian domonkosrendű barát azt mondja: „gladiis et lanceis dicuntur minus apti ad bellum“ ezzel kétségtelenül csak azt adja értésünkre, hogy *főfegyverük* nem a kard s a kópja, hanem a nyíl volt.

⁶⁾ Így tettek Klissánál, hol „leszállván lovaikról, kezdének kezeikkel kapaszkodva fölfelé mászni . . . egész a nagy sziklák aljáig, ember ember ellen viva, följutának s a házakat kirablák s nem csekély zsákmányt

Taktikai felosztásuk.

E nép, e harczosok a *tatárok* voltak, kikről az egykoru krónikások oly ijesztő képet rajzolnak, hogy mi őket másnak mint „daemonok seregének“ nem is képzelhetjük. Ám a krónikások által rajzolt képek nem mindig hűek. Sokszor, főleg ha félelem s a kiállott rettegés emlékének hatása alatt irtak, túlzásokra is ragadtatták magukat. Úgy történt, azt hisszük, tényleg a „kutyafejű tatárok“ rajzolásánál is, ha még oly igaz marad, hogy vér és pusztulás jelöli nyomukat ott, hová hadjárásukkor eljutottak.

Mindenek előtt feltűnik, hogy sokaságuk, melyet egykorú okmányok a pusztai sáskasereghez hasonlítanak,¹⁾ nem mint a „vadnépek“ rendetlen tömegekben nyomul előre. Hadösszességük félreismerhetetlen taktikai felosztás szerint oszlott meg, mert a sereg csupa dandárokából állott, melyek fehér-fekete lobogók alatt rendezkedtek.²⁾ A dandár alapját a tizes rendszer képezte, melyhez képest a kisebb szakaszok élén tizedesek és századosok állottak.³⁾ Ebből aztán két dolog kétségtelen, először: hogy a dandárok nem alakulhattak össze törzsek, nemzetségek avagy családok szerint, mert különben annyira egyenlők nem lehetek volna; másodsor: hogy a sereg beosztása a tartalék létezettségét okvetlenül feltételezi, mert csakis a tartalék létezése mellett lehetett annyiszor, a hányszor a szük-

---

huczolának el.“ Tamás esperest XL. fejezet. Ha ezzel szemben a XIII. századi papir-codex szerzője azt mondja: *pedites non possunt incidere nisi pigre* (Wenzelnél: VII, 547.), világos, hogy azt úgy kell értenünk, hogy a *gyalogküzvés* nem volt rendes szokásuk.

¹⁾ *barbare nationes, que se Tartaros appellant, de plaga orientali velut locuste ex heremo prodeuntes.* IV. Béla

király 1241. évi okirata. Wenzelnél: *Árp. új Okm. társ.* II, 126.

²⁾ „zászlaik rövidék s fekete és fehér szinnel vannak tarkázva s némelyiknek hegyén gyapjugomb van.“ Tamás esperest XXXVIII. fej.

³⁾ „*Taliter enim suum cuneum ordinant, quod X. hominibus unus Thartar preest, item centum hominibus unus centurio preest.*“ A XIII. századi Julian barát levele szerint.

ség beállott, a hadsorokban támadt hézagokat kitölteni.¹⁾ Ez kétségtelenné teszi azt is, hogy amint nem menetközben, úgy harc idején sem állottak zárt tömegbe össze. Voltak egymástól elkülönített valóságos hadsoraik, melyek a terrenum szerint s a szembenálló ellenség számához képest kisebb-nagyobb kibontakozhatásra alkalmasaknak bizonyultak, s visszavonulásuk sőt netáni vereségük esetén sem bomlottak fel.²⁾ A sereg hadi architektúrája eszerint lényegében mindig azonos, de gyakorlati kivitelében jóformán mindig változatos volt. Hogy a hadsorok mélysége jelentékenyebbnek, a felállított egyes dandárok között hagyott hézagok ellenben kevésbé jelentékenyeknek kellett lenniök, abból következtethetjük, hogy összességük kevesebbnek látszott tényleges számuknál.³⁾ A hadsorok mögött a tartalék s a podgyász, valamint a gazdasági állatok falkái következtek.

Már az a körülmény, hogy a harcosok kezeiben nyilat, kópját, kardot, bárdot látunk, eléggé meggyőz arról, hogy volt e seregben munkafelosztás is. Mert nem hihető, hogy kópját, kardot, íjat, bárdot egy s ugyanazon vitéz használt volna. A mai doni kozákok, kik eme tatárok legközelebb álló utódjai, de a mi dzsidásaink is, dzsidákkal, karddal, pisztolylyal vagy karabélylyal vannak ugyan fel-fegyverezve, de a modern lőfegyvernek kezelése nyilván hasonlíthatatlanul könnyebb s egyszerűbb, mint a régi lőfegyvernek, az íjnak kezelése. Az íjnak felhuzása s ellövése

¹⁾ „si forte contingeret, eorum aliquem diminui propter bellum, possit restitui sine mora.“ A XIII. sz. Julian barát levele.

²⁾ A XIII. századi papir-codex szerzője szerint „in campo belli contra inimicos suos (sunt) *per acies ordinati*.“ Alább: „Quando Tartari debellantur,

omnes simul fugiunt *per turmas et acies ordinatas*.“

³⁾ „Non est magne apparencie exercitus Tartarorum, qui omnes simul et congregati incedunt, ita quod acies mille Tartarorum quingentorum apparenciam non habeat.“ A XIII. sz. papir-codex szerzője.

izomerős karokat, a vitéz *mindkét* karját igényelte. Azok tehát, kik bárdal, fejszével voltak felfegyverezve, bizonyára nem az íjasak közé tartoztak s valóban nem is voltak ezek mások, mint amit ma *utász*, *pionnier* név alatt értünk. Ők a sereg zömét előzték meg s egészen azon feladattal bírtak, melylyel mai pionnierjeink. Egyengették a főszereg számára az utat, irtották az erdőszűrűséget, félrehányták a természetes, avagy az ellenfél által emelt mesterséges torlaszokat,¹⁾ kifürkészték a vizek gázlőhelyeit,²⁾ készítettek nagyobb folyóvizek átkelésekor a vesszőből font csolnakokat³⁾ s mindezekben a teendőben bámulatos ügyességet fejtettek ki.⁴⁾ Ők fűrészelték ki egyúttal az ellenséges földet, annak népét és természetes viszonyait, úgy hogy a sereg fővezérlete mindig biztos intézkedéseket tehetett.⁵⁾

Ha a reánk szállott adatok kifogástalanok, akkor azt is kell állítanunk, hogy volt e tatárseregnek külön *tűzérsege* is. Tényleg e sereg ismételen használta a faltörő gépeket,⁶⁾

¹⁾ „Vala pedig negyvenezer fejszések, kik a sereg előtt járnak vala erdőket irtva, utakat egyengetve s minden gátat a bejárásoktól elhárítva.“ Tamás esperest XXXVII. fej.

²⁾ „midőn (Kajdán vezér) megtudta, hogy azon víz, mely a várost a száraztól választja, az iszap mélysége miatt átgázolhatatlan, onnan visszavonula.“ Tamás esperest XL. fej.

³⁾ „ha valami átúsztatathatlan vízre akadnak, vesszőből tüstént csolnak formára kasokat fonnak, azokat bőrrel bevonják s bele rakván podgyászaikat, beleülnek és bátran átkelnek.“ Tamás esperest XXXVIII. fej.

⁴⁾ „A torlaszokon, melyeket a király (IV. Béla) készíttetett volt, oly könnyen áthágának, mintha nem rop-

pant fenyvek és tölgyek halmazából lettek volna építve, hanem hitvány kórókból készítve, s azokat oly hirtelen összetörék és megégeték, hogy az átkelésben semmi akadályukra nem valának.“ Tamás esperest XXXVII. fej. A torlaszok lerontását Rogerius mester is említi a XVI. fej.

⁵⁾ Helyesen jegyzé meg Szalay, hogy a mongol-tatár hadak Magyarországot 1241-ben nem vaktában özönlítették el, hanem *eleve megállapított terv nyomán foglalták el.* (Magyarorsz. tört. II, 42.) Hammer-Purgstall (*Geschichte der goldenen Horde*) és Majláth (Hormayr s Mednyánszky: *Taschenbuch für vaterl. Geschichte*, 1821. évf. II, 162.) haditervöket *nagyszerűnek* találják.

⁶⁾ „A tatárok azonban a (sajói)

bár azért még nem állítjuk, de nem is hihetjük, hogy e gépeket mint rendes hadifelszerelési tárgyakat vitték volna magukkal. Nyilván csak ott vették azokat igénybe, hol előállításukra a szükséges anyagban nem volt hiány s nagyon valószínű, hogy tűzéréség és utászság egy s ugyanazon seregrészben egyesült.

Az a körülmény, hogy alkalom adtán, hol a szükséges anyag rendelkezésükre állott, ostromgépeket is készítettek, nyilván bizonyítékuul szolgál arra is, hogy náluk a *hadikézműipár* a katonai szervezetnek nem éppen jelentéktelen ágát képezhette. Megvoltak e seregben kétségtelenül az ácsok, kerékgyártók, fegyvercsiszárok, kovácsok, ív- és nyílkészítők, vargák, szabók, szűcsek, szijgyártók és egy-némely más rokon kézműves.¹⁾ Akkora vállalatnál, minő az övék volt, nagyon kockázatos dolog lett volna a fegyvereket csak is harácsolás útján beszerezni. Ez különben már csak azért sem volt igen tehető, mert csatáikat nem bárminemű fegyverrel vívhatták. Európában csakis európai fegyvereket harácsolhattak volna, nem görbe, hanem egyenes kardot s nem oly szerkezetű nyilat, mint minő-

hídfőnél hét gépet állítva föl, a nagy-
rok őreit messze visszaverék, roppant
köveket hajigálván.“ Tamás esperest
XXXVII. fej. „A váradi várat körülvéve
az új kőfallal szemben hét gépet állít-
tanak, s azokból éjjel nappal szűnet
nélkül hajigálák a köveket, míg az új
fal egészen össze nem dől.“ Rogerius
XXXIV. fej. „Az egresi monostort
megszállva, sok gépet alkalmaztak el-
lene.“ Rogerius XXXVII. fej. „Eszter-
gom előtt harminczig való gépet csiná-
lának, a rózekévékből falat rakának,
s azon fal mögé az emített harmicz
gépet fölállíták, úgy hogy a városra
s a fatornyokra éjjel nappal szórják
vala a köveket ... s midőn a tatárok

a fa erősségeket lerontották, gépeik-
kel földdel megtöltött zsákokat hajigál-
nak vala, hogy az árkokat betöltsék.“
Rogerius XXXIX. fej.

¹⁾ Midőn Tamás esperesnél olvas-
suk, hogy ők „a szent öltönyökből
ágyasaiknak és nejeiknek köntösöket
készítnek vala (XXXVIII. fej.), ebből
a szabóság mesterségére következtet-
hetünk. Vagy ha az öltönykészítés a
sereggel járó asszony nép feladatához
tartozott, bizonyára nem tartozott ezé-
hez a bőrs, pikkelyes öltönyök ké-
szítése, melyek tehát szükségképen a
vargák s szijgyártók mesterembereire
engednek következtetni.

höz ők voltak szokva.¹⁾ Vért, pánczél, pajzs, vasing olyas védő fegyverek voltak, melyeknek nemcsak hogy hasznukat nem vehették, hanem melyek nekik, ha csakugyan használni akarták, csak kárukra és vesztükre lettek volna. A nyugateurópai fegyverek egyáltalán nem voltak volna kézügyükben. Az egyenes kard forgatásához nem értettek kellőleg azok, kik a keleti görbe karddal tanulták meg a viaskodást. Az, ki *vágásra* volt begyakorolva, nagyon ügyetlennek bizonyulhatott akkor, mikor egyenes karddal *szűrni* kellett. A kópjának hosszúságától és nehézségétől függött a vele bánónak kezelési biztonsága. A nyilnak minőségétől volt feltételezve a nyilazónak czélozási tökélye s így mindez arra vall, hogy a tatársereg nyomában a hadi iparosok rendszeresített osztályai haladtak.

Hogy egy sereg nő és gyermek is követte a tatárhadakat, azt az egykorú kútfők világosan értésünkre adják.²⁾ Nyilvánvaló, hogy ez asszonysereg gondoskodott a megszokott élelmezésről, ételkészítésről, minélfogva vagy egyszerűen túlzottak azok az adatok, melyek szerint a tatárok az elhullott ellenség testeiből táplálkoztak; vagy ha ez csakugyan megtörtént dolog, akkor ez csak igen kivételesen, csak nagyon megszorult helyzetekben, nagy szükségű esetekben, Magyarországon aligha csak egyszer is történhetett. A tatár úgy mint lova kevés táplálékkal érte be. A kumisz, azaz az erjedt lótejből és vérből készített szeszes ital, a tatár étlap egyik állandó tétele volt.³⁾ Ez

¹⁾ „nyilvesszeik a mieinknél négy újjal hosszabbak s vassal, csonttal és szaruhegygyel vannak hegyezve; nyilak rovátkái oly keskenyek, hogy a mi fjaink idegei sehogyszem férnének beléjük.“ Tamás esperest XXXVIII. fej.

²⁾ „A tatárok nejjei férfi módra fölfegyverkezve, vakmerően járnak

vala a csatában.“ Tamás esperest XXXVII. fej. Rogerius mester szerint Bathu egész családjával vele volt. XX. fejezet. A gráci XIII. századi papircodex szerzője szerint náluk a többnőség dívott: „uxores ducunt plures.“

³⁾ „étellel csaknem mitsem gondolva, csak a kegyetlenségnek élnek,

italféle egyrészt a szomjat oltotta, de másrészt a gyomort is táplálta. Ez okból a sereg mögött merően gazdasági célból kanczák, tehének, juhok csordái következtek.¹⁾

Még inkább feltűnik *taktikájuk*. Ez abban állott, hogy cselvetéssel, színleges visszahúzóással, futásnak tetsző ellovagolással elleneiket tévedésbe s aztán hirtelen való megfordulással zavarba hozták s megtámadták.²⁾ Gyors és váratlan meglepetéssel elleneiket törbe csalták, körülkerítették és megsemmisítették.³⁾ Ravaszságuk és fortélyuk sok éleseszűséggel volt kigondolva és végrehajtva⁴⁾ s ennek

a kenyérevéstől irtóznak, tiszta és tisztátalan állatok húsát egyiránt eszik s lóvérral megaltatott tejet isznak.“ Tamás esperest XXXVIII. fej.

¹⁾ „Quando Tartari ingrediuntur terram, in qua credunt victualium penuriam invenire, ducunt secum equas, vaccas et alia animalia, et de eorum lacte vivunt, et carnes equorum comedunt quando habent.“ A gráci papir-codex XIII. sz. szerzője.

²⁾ „quando vident homines dissolute sequentes, se vertunt continuo super illos, et sepe accidunt, qui triumphum teuerunt, debellantur.“ A XIII. sz. papir-codex szerzője.

³⁾ Így történt ez Muhinál is. „A roppant tatárság — írja Tamás esperest — összes serege mintegy tánczkör gyanánt bekeríté a magyarok egész táborát s fjaikat fölajzva minden oldalról kezdének nyilazni, mások meg a tábor körébe tüzet vetni ügyekeznek vala.“ XXXVII. fej.

⁴⁾ Benedek váradi püspököt úgy szedték rá, hogy tartalék-lovaikra (nyilván asztagból formált) vázakat ültettek. Rogerius mester XXVII. fej. Muhinál a magyar sereggel szemben oly helyen szállottak táborba, mely vízzel és mocsárral volt körülvéve,

úgy hogy a magyarok teljes biztonságban érezték magukat, meg lévén arról győződve, hogy a tatárok híd nélkül a nagy iszapon át nem jöhetnek. Ám épp erre számítottak a tatárok, kik „távol a seregtől gázlót találván, egy éjjel szívvel lélekkel átkelének s hajnalban a király egész seregét körül-fogva, jégeső gyanánt kezdték rászórni nyilaikat. Rogerius XXVIII. fej. Ezen eljárásukat II. Frigyes római császár is felemlíti az angol királyhoz 1241. júl. 3-ikán írott levelében, mely szerint irruerunt raptim in aurorae crepusculo Tartarorum praeambuli, et subito castris Hungarorum circumdati, retentenesen gyilkoltak. Mathaei Parisii *Hist. Angl.* 377. l. Épp így szedték rá a tatárok egy erődtett sziget népét is, melyet körülkerítették, „s minthogy intézkedéseikből azt lehetett gondolni, hogy a szigetet a vizen át akarják megvívni, a sziget népe rászedetve azon tájak védelmére fordula. A tatárok pedig másfelől az órség nélkül maradt kapukra rohanván, azokat megvívák s a szigetbe bemenének, nem találának a mieink közül senkit, ki nyilat lőtt s vagy lóháton vagy gyalog velök szembeszállt volna.“ Rogerius mester XXXIV. fej.

segélyével kerítették sokszor oly városokat és várakat is hatalmukba, melyeket különben nyers erővel el nem foglalhattak volna.¹⁾ Hadtervük sokszor a meglepett ellen-séget annyira megzavarta, hogy az a védelemre nem is gondolhatott, csakis a futásra. Nyílt csatában egyébiránt a tatárok a kézviadalt be nem várták,²⁾ a csatát távolról kezdettk meg nyilazással,³⁾ aztán kópjával és karddal eldöntötték⁴⁾ s végre kitarató üldözéssel befejezték azt.⁵⁾ Egyes adatok kétségtelenné teszik azt is, hogy hadmozdulataikban, előnyomulásaikban s támadásaikban rendkívül óvatosak voltak. A folyókon átkelendő, azokat előzetesen kifürkésztették. A maguk erejét mindig összevetették az ellenség erejével⁶⁾ s azt, ha fedett állásban gyakorlati szemméreessel ki nem tudhatták, portyázó csapataik által kibontakozásra ingerelték.⁷⁾ A futást egyébiránt, ha hasznukra volt,

1) „Tartari sunt valde subtile et ingeniosi et sagaces ad expugnandum et capiendum civitates et castra.“ A XIII. sz. papir-codex szerzője.

2) „si placuerit eis, prelium inchoabunt, si vero prelium voluerint evitare, inimici cum eis non poterunt inire conflictum.“ A XIII. sz. papir-codex szerzője.

3) „A tatársereg nem várván be a kézviadalt, szokása szerint nyilakat lövöldözve az ellenségre, sebes nyargalvást szalad vala.“ Tamás esperest XXXVII. fej. A XIII. sz. papir-codex írója szerint „Tartari semper querunt prerogativam contra inimicos suos, et avantagium . . . habent prerogativam inter alias naciones, quod . . . si placuerit eis, prelium inchoabunt.“

4) A muhii ütözetről mondja Rogerius, hogy „a mezőkön és útakon hevert a sok holt test, egy résznek feje levágva, más rész darabokra konczolva.“ XXX. fej.

5) „A tatárok hallatlan kegyetlensége a rablással mitsem gondolva s a drága kincsek minden zsákmányát kevésbe véve, egyedül az emberek öldöklésében dühöngö . . . Kezdték őket jobbról balról kópjakkal leszúrni, karddal nyakazni, senkinek nem kegyelmezve, hanem mindnyájokat baromilag öldökölve.“ Tamás esperest XXXVII. fej. Rogerius is hasonlót mond: „Az arany és ezüst edényeket, selyemruhákat és más becses szereket, melyeket a futók a mezőkön és erdőkben elhánytak, hogy az üldözők kezéből maguk gyorsabb futással menekülhessenek, nem vala ki összeszedje. A tatárok az emberek ölésének esve, zsákmánynyal legkevesebet sem látásának gondolni.“ XXX. fej.

6) „A tatárok pedig észrevéve, hogy (a pécsi püspök s László ispán csapatai) sokan vannak, visszatérének.“ Rogerius mester XXIX. fej.

7) „s küldének maguk előtt egy

szégyenletesnek nem tartották.¹⁾ A terrenum akadályait utászaik által előbb elhárították, kik is ebben bámulatos ügyességet s gyakorlottságot tanusítottak. Általok kémleltették ki a táj- és népvizonyokat, de kényszerítették a belföldieket is kalauzszolgálatok teljesítésére²⁾ s ezért ilyen gondoskodás mellett alig is volt képzelhető, hogy az ellenség meglepéssel rajtuk üssön. Ha valami nagyon széles árok, mocsáros sánczárkok nem vették körül a városfalakat, mint Székesfejérvárat,³⁾ akkor azokat is sikeresen tudták ostromolni. Az ostromokat akkép intézték, hogy rözséből a városfalakkal parallel falakat emeltek. Ezek mögé állíták aztán ostromgépeiket. Így cselekedtek Esztergomnál is, hol azonkívül, miután a faerősségeket lerontották, gépeik segélyével földdel megtöltött zsákokat vetettek az árkokba, ekkép kitöltve s áthidalva azokat.⁴⁾ Néha az ostromolt várost faczölöpzettel köröskörül bezárták, hogy senki ki ne mehessen.⁵⁾ De az emelkedettebb fekvésű várakat és fellegrákokat nem tudták bevenni, amint tényleg sem Esztergom, sem a pannonhalmi Sz. Márton, sem Trencsén, Nyitra, Pozsony várait be nem vették.⁶⁾ Táborukat, ahol lehetett rejtett helyeken helyezték el s így a kikémlés ellen lehetőleg biztosították.⁷⁾ Sátraik vászonból és bőrből

csapat lovasságot, kik a magyarok táborához közelgetvén s magokat gyakrabban mutogatván, őket csatára ingerlik vala, meg akarván tapasztalni, vajjon a magyaroknak van-e bátorságuk ellenök harcolni.“ Tamás esperest XXXVII. fej.

¹⁾ „non est verecundia fugere inter eos, si fuga in commodum cedit eis.“ A XIII. sz. papír-codex szerzője.

²⁾ Így tudjuk, hogy a legyőzött radnai fegyveresekből 600 válogatott vitézt maga mellé vett Kajdán s általok vezettette magát Erdélyből Magyarországra. Rogerius mester XX. fej.

³⁾ „Midőn a tatárok Fejérvár királyi városhoz vonultak, mely mocsárokkal van körülvéve, minthogy hó és jégolvadáskor történt, azt nem bírák elfoglalni.“ Rogerius mester XL. fej.

⁴⁾ Rogerius mester XXXIX. fej.

⁵⁾ Rogerius mester XXXIX. fej.

⁶⁾ Rogerius mester XL. fej. és Szabó Károly Rogerius magyar fordításához adott jegyzeteiben, 48. l. 1. jegyz.

⁷⁾ „A tatárok egész tömege pedig táborot ütött volt túl azon vizen rejtett

készültek,¹⁾ de minthogy nem csak a melegebb időszakon, hanem a zord téli időben is hadi úton voltak, természetes, hogy ellenség földén a *kantonirozást* sem mellőzték. Elhelyezkedtek ugyanis a megszállott vidék falvaiban, helységeiben, a meghódítottak vagy az elmenekültek lakházai-
ban s gazdaságaiban,²⁾ miért is nem igen hihető, hogy minden vidéket egyformán sivataggá tettek, minden épületre égő ütszköt vetettek volna. Már csak kitelelhetősök miatt is kimélniök kellett a vidéket, de sőt a vidék lakosságát is. Szó sem lehet tehát arról, hogy minden élőt lekonzoltak volna. Inkább is azt látjuk, hogy a hódolt falvak népét bántatlanul hagyták, s a gazdasági munkák végzésére bírták,³⁾ így biztosítva maguknak a szükséges élelmiszereket, és lovaiknak s baromcsordáiknak a szükséges téli takarmányokat. A megszállott országokat közigazgatásilag beosztották s bíróságokat állítottak fel.⁴⁾ A kegyetlenkedés csak akkor állott be, mikor az ellenség megkiméeléséből rájuk veszedelem következett volna. Vagy midőn oly vidéken vonultak keresztül, melynek élelmezésére és takarmányszállítására nem számítottak. Hódoltatás alatt a nép java

helyeken, sűrű erdőkben, miért is a magyarok őket nem egészen, csak félig meddig láthatták.“ Tamás esperest XXXVII. fej. Julian barát pedig kiemeli buzgóságukat, „ne exploratores supervenientes possint aliquatenus latere inter eos.“

1) „Váazon- és borsátrakat használnak.“ Tamás esperest XXXVIII. fejezet. „In castris et civitatibus neciunt habitare, imo semper volunt esse in tentoriis et in campis.“ A XIII. sz. papir-codex szerzője.

2) Rogerius mesternél.

3) „A népet ideiglen élni hagyták óvatosságból, hogy a gabonát össze-

gyűjtsék s a szőlőt megszüreteljék, de nem akarták, hogy elfogyaszsa amit gyűjtött.“ Rogerius mester XXXVI. fejezet. Julian barát is írja: „rusticos ad preliandum minus aptos relinquunt ad excolendam terram.“

4) „A tatárok kenézeket állítottak vagyis balivokat, összeesen csaknem százat, kik igazságot szolgáltatassanak. Mindegyik falu választja királyt magának a tatárok közül. A kenézeknek ajándékok, lovak, barmok, fegyverek, öltözetek jártak. Békességünk és vásárunk vala, kinek kinek szoros igazságot szolgáltatnak vala.“ Rogerius XXXV. fejezet.

részét beosztották hadseregökbe, amint tényleg hadsoraikban kúnok, ruthenek, magyarok, bolgárok állottak. Hogy az idegen s kényszerítetten katonáskodó elemekből veszély ne támadjon rájuk, azokat mindig saját túlnyomó csapataikkal figyelemben tartatták. Várak és városok ostromakor is ezeket tolták előre s így a maguk erejének megkimélésére küldték maguk előtt a halál torkába.¹⁾ Mikor pedig az idegen elemek terhökre lenni kezdtek, akkor vagy elbocsátották azokat, vagy ha attól kellett tartaniok, hogy elbocsátásukból hátuk mögött azok veszedelmesekké lehetnek, akkor valóban nem átallották őket tömegesen is lekonzolni.

Mindezeket azért szükséges e helyt tudnunk, mert különben a tatárjárást sem a maga lefolyásában, sem annak következményeiben helyesen meg nem érthetjük, főleg pedig megfoghatatlan maradna előttünk, hogy mikép történhetett meg az, hogy Magyarországot annyira tönkre tegyék. Mondjuk *Magyarországot*, mert a magyar nemzet ősi hadakozási módja, és a tatárok hadakozási módja között nagyon sok azonosságot veszünk észre. A tatárok és az ősmagyarok hadszervezete között ugyanis feltűnő a hasonlatosság.²⁾ Egyformán fegyverkeztek, épp úgy hadakoz-

¹⁾ „Harczra a magyar foglyokat küldték elől s miután azok egészen elvesztek, a ruthenek, izmaeliták (= mahomedán vallású bolgárok) és kúnok vivának. A tatárok pedig mindnyájuk háta mögött állva, nevetik vala azok baját és romlását és a harctól visszavonulók közül igen sokakat kardjaik élére hánynak vala.“ Rogerius mester XXXVII. fej. Hasonlóan szól Julian barát. Szerinte „milites autem et rusticos fortes ad prelium, ante se mittunt armatos ad preliandum sine sponte.“ Alább ugyanó: „milites vero, qui ad

preliandum compelluntur, si bene pugnant et vincunt, parva (eis) gratia; si vero in prelio moriuntur, nulla cura; si vero in prelio retrocedunt, sine mora a Thartaris occiduntur.“ Még alább: „Castra munita non expugnant, sed prius terram devastant, et populum depredantur, et eiusdem terre populum simul congregant et compellunt ad pugnam, ad expugnandum ipsum suum castrum.“

²⁾ Aki összeveti ezen előadásunkat azon jeles művel, melyet leggeniálisabb történetírónk, Salamon Ferencz. „A

tak, taktikailag is azonképen rendezkedtek és hadjárásuk idején egyformán táboroztak, mi kétségtelenné teszi azt, hogy e hadiszervezet és taktika nem *faji*, nem *ethnografiai*, hanem merően *geografiai* jelentőségű, épp úgy amint a görbe kard is a Keletet, az egyenes kard a Nyugatot jellemzi. A magyar mint eredeti finn-ugor s későbbi vándorlásai következtében erős turán befolyások alá került faj lényegesen eltért a mongol fajtól, amint azt már külső

---

magyar haditörténethez a vezérek korbán“ czímen a *Századok* 1876. évi folyamában közzétett, a két nemzet hadiszervezetének azonosságáról legott meg fog győződhetni. Salamon a magyarok hadszervezetét a byzantinusok, legfőképen Leo császár Taktikája alapján ismerteti, mi a tatárokét tisztán azon XIII. századi eredeti iratokból, melyek a mongolok betörésére és azok szokásai rajzolására vonatkoznak. A tatárokról mondott állításaink nem egy helyt olyanok mintha a byzantinusokból volnának merítve s viszont Salamonnak állításai szintén nem egy helyt olyanok, mintha a tatárokra illető kútfőkből származnának. Ez utóbbi kútfőket illetőleg még megjegyezzük, hogy Tamás spalatói esperest tudósítása *Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatensium* című becses forrásművéből (XXXVII—XL. sej.) van véve. Ki van adva latin eredetijében Schwandtnernél: *Scriptores rerum Hungaricarum* III-ik kötetében, Bécs, 1748. Mi azon jeles magyar fordítását használtuk, melyet Szabó Károly tett közzé *Magyarország történetének forrásai* I-ső köt. II. füzetében, Pest 1861. A másik forrásmű Rogerius mester váradi kanonok, utóbb spalatói érsek *Carmen Miserabile* feliratu, legújabbán Endlicher által *Rerum Hungaricarum Monu-*

menta Arpadiana című ismert gyűjteményében közzétett korrajza, mely egyszersmind korának legjelentősebb politikai irata. Magyar fordítását szintén Szabó Károlynak köszönhetjük. Megjelent azon gyűjteményben, melyben Tamás esperes műve. Egyéb használt forrásaink a *Liber de regnis aliquarum nationum presertim barbararum*, melynek szerzője a XIII. században élt. E mű eredeti papir-codexe a gráci egyetemi könyvtárában őriztetik s kiadta Dudik Béla, utána pedig Wenzel Gusztáv az *Árp. új Okmtár* VII-ik kötetének függelékében. Ugyanott jelent meg a már előbb b. Hormayr-Hortenburg József (*Die goldene Chronik von Hohenschwangau*, München 1842, II. r. 67. s kk. ll.) és Dudik Béla (*Iter romanum*, Bécs 1855. 327. s kk. ll.) által eltérő olvasással kiadott *Julian* XIII. századi magyar domonkosrendi szerzetes a mongolok hadjárataira vonatkozó levele. Végre ugyancsak Wenzelnél le van nyomva a Remusat Ábel által a Szo-Hong-Kienlu chinai-mongol történelmi műből közzétett *Soubutai général mongol (Nouveaux melanges Asiatiques*, Paris 1829, II. köt. 89. s kk. ll.) című nagyrédekt s a hazánkban 1241. és 1242-ben szerepelt mongol vezérre vonatkozó tudósítás.

testalkotásuk is bizonyítja, lévén a magyar nem brachykephal prognath, hanem brachykephal orthognath typus.

A geográfiai befolyások által eredményezett közös alapazonosság mellett vannak azonban a fajilag különböző hadnépek életében és szokásaiban lényeges eltérések is, melyek a fajok physiologiai képességeiből származnak, tehát egyiknek a másik felett való értelmi fejlettebbségéből valók. Magyar és tatár között a politikai szabadság tekintetében lényeges különbség volt. A tatároknál a politikai szervezet nem állott azon fokon, melyen a magyarnál. Leo császár különösen hangsúlyozta a magyarnál azt, hogy „szabad ezen nemzet.” A tatár a politikai szabadságot nem ismerte, amint a tatár fajnak mai képviselői, a doni kozákság is az orosz hadihatalom kezében a politikai szabadsági mozgalmak elnyomására nagyon sikeresen alkalmazhatók, a mire azonban a magyar faj sem iskoláztatás, sem erőszakolás által használható nem volna, nem lévén olyan geniusza, mely ilyszerű alkalmazhatóságát lehetőségessé tenné. Míg a IX. századi magyarság a „vérszerződéssel” biztosítja a maga számára a politikai önrendelkezési jogot, a XIII. században pedig az „aranybulla” kiadatása által, addig a tatárság teljhatalmu főnökök, politikai szervezet, alkotmány által a tömeggel szemben le nem kötött korlátlan zsarnokok alatt állott. Némán hallgatták meg ezeknek s ezek képviselőinek parancsait s némán engedelmeskedtek nekik még a harcz hevében is.¹⁾ A tatár nagy-khán, kinek a Magyarországon járt Batu, Kajdán, Peta feltétlenül alárendelve voltak, egyesíti a maga

¹⁾ „mintha némák volnának, alig hogy szót is szóllanak, hallgatva járnak s hallgatva harcolnak.” Tamás esperest XXXVII. fej. Rogerius is azt mondja a muhii csatáról: „s ily nagy ütközetben zaj vagy szó sem

vala köztök.” XXVIII fej. A XIII. száz. papir-codex szerzője szerint „plus quam alie naciones sunt suo domino obedientes. Et dominus potest ab eis accipere et auferre quidquid vult absque contradiccione eorum.”

személyében az összes hatalmat, míg a honfoglalás előtt a magyar törzsfőnökök egymásnak alárendelve nem voltak s később, hogy a honfoglalás megejtése után a monarchia létre jött, az alkotmány védbástyái védték a nemzetet a monarcha zsarnoksága de sőt gyengébb túlkapásai ellen is.

Mindezeknél fogva tehát felette érdekesnek kellett lennie két oly népnek a csatasíkon való találkozásának, melyeknek eredeti hadszervezete és hadi eljárása a dolog lényegére nézve annyira azonos, avagy legalább is annyira hasonló volt. Ha nem tudnók a történelemből e két nép megmérékezésének eredményét, okvetlenül azt kellene tartanunk, nekünk vagy bárkinek másnak, ki tisztán elvekre alapítja következtetéseit és ítéleteit, hogy a magyarnak kellett vala diadalmaskodnia a mongol felett, mert annak a népnek, melynél fejlettebb a politikai önelhatározhatóság, okvetlenül fölül kell kerekednie ama nép felett, melynek politikai önelhatározhatósága alábbvaló. A tatárok értelmi tehetségét nem vonhatni kétségbe. Erre már abból is következtethetünk, hogy harcz idején, nem annyira a rendes támadás, semmint inkább a portyázási kirajzások alkalmaikor a katonai főnök a maga hadi tervének kivitelét a tizedesek, de sőt az egyes közharcosok belátására bizta,¹⁾ mi magafeltalálás és értelmi ügyesség nélkül nem volt képzelhető. De minthogy a hadsereg a politikai szabadságot nem élvezte, természetes, hogy értelmisége nem fejlődhetett az eredeti tehetségek arányában, úgy hogy a magyar faj értelmi fejlettsége kétségtelenül külömb volt. És mégis nagy meglepetésünkre az 1241—1242. évi tatárjárás épp az ellenkező tanuságot szolgáltatja. Nem a magyar, hanem a

---

¹⁾ „Quando Capitaneus Tartarorum — írja a XIII. sz. papir-codex szerzője — in prelio vel alibi precipit aliquid, continuo unusquisque novit,

quid facere debeat et quid expediat; unde absque labore ab eorum Capiteano gubernantur.“

mongol győzött, a kisebb intelligencia a nagyobb, a kisebb szabadság a nagyobb felett.

A Sajómenti muhii ütközet annyira szerencsétlenül végződött a magyar seregre s sikerében annyira döntőleg a mongol sereg javára, hogy a magyar csakis a futásban kereshetett menekülést. Egyetlen ütközet döntött egy nép és ország felett. Ezentúl nem volt többé ellenállási erő. Senki sem gondolt többé a védelemre, mindenki csak a menekülésre.¹⁾ Fut a király, s futnak vele családja, országnagyjai, vezérei. Fut az egész sokaság.²⁾ Sebbel-lobbal felveszik Székesfejérvárott Sz.-István tetemeit, a szentek ereklyéit, a királyi palotában a családi kincseket, minden értékes holmit, az egyes egyházak és monostorok kincstárait s futnak velök délre, nyugotra, merre alkalmasabb út nyilott.³⁾ Kálmán királyi herczeg éjjel-nappal, váltott lovakkal menekszik, nem az országúton, melyen a magyar nemzet hemzseg vala, hanem járatlan úton menekszik, eltele páni rettegéssel a Dráva felé. Az útjába eső Dunán be sem várja a hajó elkészültét, menekülése oly sietős.⁴⁾ A fegyveres

¹⁾ II. Frigyes római császár 1241. jul. 3-ikán az angol királyhoz irt levelében a muhii ütközetről azt mondja: *infinítam Hungarorum multitudinem gens inimica trucidavit, stragem faciens inauditam, cui ex antiquissimi lapsu temporis in uno belli conflictu vix recolitur fuisse consimilis.* Mathaei Parisii *Hist. Angl.* Páris. 1644. 377. l.

²⁾ „A király és a herczeg a zászlókat odahagyva, futásban keresének menekülést; a többi sokaság is . . . teljes lelkéből csak a futás után ábitozik vala.“ Tamás esperest XXXVII. fej. Ugyanó más helyt a főpapok és világi nagyok egész sorozatát számálja fel, kik a futó királyljal menekültek. XXXIX. fej. „Oly nagy volt

a bujdosók száma, hogy (Spalatoban) a házak szobáiba nem férnek.“ XL. fej.

³⁾ „S Béla király . . . elküldte Székesfejérvárba s fölvétetvén Sz. István király testét s fölvétetvén sok más egyház kincseit, mindazt nejevel, Mária királynéval s még csak két éves kis fiával, Istvánnal a tenger mellékre küldte.“ Tamás esperest XXXVIII. fej.

⁴⁾ „S jóllehet a (pesti) polgárok kérték, hogy egy kisse pihenjen, mfg legalább nejeik átkelésére hajókat készítenek, nem leheté föltartani, sem erre rábírní, mert azt mondja vala, hogy kiki magáról gondoskodjék. Mert az üldözők megérkeztétől félvén, egy maga tüstént átkelt.“ Rogerius mester XXVIII. fej.

nemesség, a szegény pórság, mely erős várakba nem zárkozhatik, üldözött vadként a rengetegek rejtekeibe menekszik. Az ország szabad prédájává lesz az ellenségnek.

Nem-e oly rendkívüli esemény ez, melyről okvetlenül fel kell tennünk, hogy rendkívüli okok következménye? E tekintetben a tatárjárás katastrófája reánk nézve valóban nagyon tanulságos.

A nagy, talán példátlan vereség okaiul az egykorú kútfők a gondatlanságot hozzák fel, melyet a magyarság a közelgő tatár ellenséggel szemben tanúsított. Fitymálva vette szerintök megérkezése hírét.¹⁾ Kiemelik továbbá az elpuhulást, mely akkor őseink erkölceit állítólag már egész a gyengeségig meglazította.²⁾ Panaszolva említik továbbá a védelemben való tervtelenséget³⁾ és a viszályokat, melyek király és alattvalók közt kitörtek s a jó egyetértést száműzték.⁴⁾ De mi mindezekre megjegyezzük, hogy a tatár invasió roppant csapásának mégsem e körülmények képezték

¹⁾ „Midőn a tatár nemzet közeledésének irtóztató hire a magyarok fülébe hatott, azt csak holmi játéknak, vagy hiu álomnak tekintik vala, mind azért, mivel ily híreket gyakran hijában hallottak volt, mind azért, mivel országuk számos katonaságában bizakodnak vala.“ Tamás esperest XXXVII. fej.

²⁾ „El valának a hosszas békében puhulva, a fegyver terhétől elszokva; mert a testi gyönyörűségeknek örülvén, gyáva puhaságban satnyulnak vala; minthogy a magyarok termékeny és minden jóban bővelkődő földé alkalmas szolgáltatt vala fiainak vagyonuk bőségénél fogva mértékletlen gyönyörűségekbe merülni. Mert mi más gondja vala az ifjuságnak, mint üstökét simítgatni, bőrét tisztogatni, a férfias viseletet asszonyi piperére változtatni. Az egész napot válogatott lakomák

vagy puha tréfák közt töltik s éji álmaikat reggeli kilencz óraker alig végzik vala. Egész életüket kies erdőkben s kellemes réteken töltvén nejeikkel, nem gondolkozhatának a hadak zajáról, mint akik naponként nem komoly, hanem mulatságos dolgokkal foglalkoztak volt.“ Tamás esperest XXXVII. fej. Alább pedig a muhii csatáról, midőn már az ellenség rájuk ütött: „ágyaikból lassan kelve, inkább azon valának, hogy szokásuk szerint fésülködjenek, karpereceiket csatolgassák, arcukat mosogassák, arról pedig, hogy megütöközzenek alig gondolkoznak vala.“

³⁾ „egyik így, másik amúgy gondolkozott, semmi tervet egy értelemmel meg nem bírnak vala állapítani.“ Tamás esperest XXXVII. fej.

⁴⁾ Rogerius mester.

igaz okait. Az elpuhultság azon mérve, melyet a korirók említenek, kétségtelenül túlzáson alapszik.¹⁾ Éppen IV. Bélának számos okmánya fényesen tanuskodik a személyes vitézségről, mert a tatárnép után sokakat nemesít meg épp a tatárjárás ideje alatt szerzett kiváló hadiérdemeik miatt.²⁾ A gondatlanság sem lehetett akkora ott, hol „a józanabb gondolkozásuak a királyt és az országnagyokat gyakorta megszólítva, sürgeték vala, hogy vegyék elejét e nagy bajnak, nehogy netalán rögtön történjék a kegyetlen nemzet berohanása, és rájuk vigyázatlanokra nagyobb veszedelmet találjon hozni.“³⁾ De látjuk azonkívül, hogy a Rómába zsinatozni hívott főpapság legott lemond az útról, bár a tengeri gályák már bérbe voltak véve, s hozzálát rögtön a fegyveresek gyjtjtéséhez.⁴⁾ Hogy a sereg kellőleg fel-fegyverezve és jól rendezve volt, azt az egykorú tudósítók maguk sem tagadják,⁵⁾ valamint azt sem, hogy a magyarok ott, hol a tatárokkal kézviadalba jöttek, vitéztl harcoltak, sőt győzelmeket is arattak.⁶⁾ Hogy általán élénk harcolási kedv volt, mutatja Ugolin érsek s számos egyéb egyén példája.⁷⁾ Hogy a tatárok nem készületlenül találták az

¹⁾ Ezt Rosty helyesen hangsúlyozta. (*A tatárjárás történelme*, 56 l.) S maga Szabó Károly is, ki Magyarországnak a saját vereség után bekövetkezett teljes tönkrejutását a honunk sorsát intéző főrend tetemes fokú erkölcsi súlyedésének tulajdonítja (*Magyarorsz. tört. forrásai*, I. k. II. füz. 59. l.), ugyancsak „túlzottan színezett előadásnak“ tartja, mely „az egész magyar nemzetre, vagy csak annak nagy többségére is méltán alkalmazható lett volna.“

²⁾ Wenzel: *Árp új Okmára* számos helyén.

³⁾ Tamás esperest XXXVII. fej.

⁴⁾ Tamás esperest vallja felőlük, hogy ők „dús gazdagságukhoz képest

nagy csapat katonákat vezetnek vala.“ XXXVII. fej.

⁵⁾ „kik is mind fölfegyverkezve s jórendben kikezdenek ellenök vonulni.“ Tamás esperest XXXVII. fej.

⁶⁾ „A magyarok meglátván (a saját hidra nyomult tatárokat), mindjárt rájuk rohanának, és velök elég vitéztl harcolván, nagy részöket leölék, a többieket pedig a hidhoz szoritván, a folyóba fulaszták.“ Tamás esperest XXXVII. fej.

⁷⁾ Ugrinról elismerik az egykoruak, „hogy harczias, csatára mindig kész s vakmerő ember vala.“ Ugrin „oly vitéztl dül vala az ellenség legsűrűbb csoportjai közt, hogy őt mint meny-

országot, mutatja az, hogy a hegyi átjárók eltorlaszolva, az utak bevágva voltak.¹⁾

A rettentő katasztrófa valódi okát ezért egészen másban kell keresnünk: abban, hogy a XIII. századbeli magyarság már elfelejtette volt a hadakozás ama módját, melylyel évszázadok előtt a hazát elfoglalta s melylyel egy fél évszázadon át Európát rettegettette s melyet, mikép láttuk, még I. Endre idején is oly sikeresen s oly dicsőségesen alkalmazott a beözönlő németiséggel szemben. Muhinál a magyar már nem úgy szállott táborba, sem taktikailag úgy nem sorakozott, mint a honfoglalás idején. A muhii tábor már erősség volt, melyet sátrak, szekerek, pajzshalmazok vettek körül.²⁾ Ily táborba a magyarság a honfoglalás idején világért sem szállott volna, mert megbénítja vala támadási képességüket. Egy ilyen erősségbe szorult sereg hadilag ki nem bontakozhatott úgy, hogy az ellenség támadását magára nézve veszélytelenné avagy ártalmatlanná tette volna.³⁾ A magyarnak ugyan ekkor is a nyíl volt a

---

kócsapást nagy lármával kerülték.“ Kálmán hercegről és a templomos rend mesteréről is nagy dicsérettel emlékeznek meg, kik „vakmerően az ellenség dandárai közé rontának s velük egy ideig nagy vitézséggel harcolának.“ Más helyt „Kálmán és a templarius olasz bajtársaival nagy romlásokat tesznek vala az ellenségben.“ Tamás esperest XXXVII. fej.

¹⁾ „A király megindula országa széleire s elmene a hegyekhez, melyek Ruthen- és Magyarország között vannak és a lengyel határszélekig körüljárván és az ország valamennyi gyengébb bejárásait körülnézegetvén, ropant erdőket levágatva, hosszú torlaszokat építtete, keresztbe döntött fákkal elzárván mindazon helyeket, melyek

könyebben járhatóknak látszanak vala.“ Tamás esperest XXXVII. fej.

²⁾ „Össze vonulának tehát mindnyájan, mint valami szűk alkolba, körök körül állítva szekereiket és pajzsaikat, hogy táborukat megerősítsék.“ Tamás esperest XXXVII. fej.

³⁾ „Úgy össze valának sátraik zsúfolva s azoknak kötelei úgy egymáshoz kötözve és összebonyolítva, hogy az út teljességgel be vala hálózva s nem leheté a táborban járni kelni, hanem mindnyájan mint valami hálóba valának szorúlva; ezt a magyarok erősségnek gondolják vala, pedig ez vált legnagyobb veszedelmökre.“ Tamás esperest XXXVII. fej. Rogerius mester is különösen kiemeli a táborba való szállásnak nagyszerű hátrányát. XXVIII. fej.

főfegyvere, mely a hasonló fegyverrel támadó ellenséggel szemben a leghatásosabb védőfegyver, de a lovasságnak erődített táborba való beszorítása lehetetlenítette a taktikai kifejlődést, a nyilazó dandárok kibontakozhatását és az ellenség hadsoraiba való bevágását. A nyilnak az ereje a mozgékonyaságban áll, úgy amint a lovasságé is a gyors manoevrozásban. Amint 907-ben a röptülő s nyilazó magyar lovasscsapatok a bajor püspökök táborát megvítették és megsemmisítették, úgy vítették és megsemmisítették meg most a mongol íjászok a magyarok táborát.¹⁾ Hogy mennyire elszokott volt már ez időben a magyar az ősök hadakozási modorától, váltig mutatja az a körülmény, hogy minduntalan törbe csalatta magát az ellenség ravaszsága által. A hátat fordítóról egyre azt hiszi, hogy az megfutamodik, s mikorra észreveszi a színlelt futásban a hadicselt, akkor már benne volt a halál torkában. Még oly vezéri képesség is, minő Ugolin kalocsai érsek volt, ki nem kerülhette a fortély veszedelmét. Csapatának legnagyobb része a sorok-sári sárba rekedt s vész el a mongol nyilak halálos csapása alatt.

A magyar sereg, mely a vezérek korában a csatát távolról, *nyilazással* kezdte meg, most a XIII. században már nem a nyillal, hanem karddal, tehát kézviadallal akarta az ellenséget megrontani, de amint hajdan a nyugateurópai seregek hasztalan akarták a nyilazó magyarságot kézviadallal legyőzni, úgy most ez a magyarság is hiába

¹⁾ A muhii ütközetben a király körülkerített, seregére „jégeső gyanánt kezdik rászórni nyilaikat... Oly sűrűn szállának vala a nyilak, hogy a vívókat csaknem beárnyékozzák vala, s mint mikor a sáaka és cserebogár csapatostól jár, úgy repkednek vala a nyilak a levegőben s így a nyilak

lövéseit teljességgel nem állhatván, a sereg körébe visszavonulnak vala... És ha a magyarok össze vissza minden oldalról ütközetre indulának, amazok nyillaikkal eléjük vonulván, őket a táborba visszavonulni kényszerítik.“ Rogerius XXVIII. fejt.

akarta hasonló módon a tatárságot legyőzni. A tatárok abban az előnyben voltak, hogy el nem érettek magukat azon ellenségtől, melynek sorait folytonvaló nyilazással megtizedelték. És minthogy a magyarok a csata sorsát kézviadallal akarták eldönteni, azért elszoktak a nyilazás ama bravouros ügyességétől, melylyel a IX. és X. századokban annyira kitűntek volt, hogy a nyugateurópai népek még lithániába is bekerült a tétel: a magyarok nyilaitól ments meg minket Uram. A XIII. században a magyar íjász nem vetekedhetett a tatár íjászszal. És ez természetes is. A X. században a magyar íjász sem a vértet, sem a pajzst, sem a pánczél nem használta. Mindezek nyillal szemben rossz védőfegyverek lettek volna. Azonkívül a pajzs különösen akadályozta is volna őket a kézj kezelésében. A XIII. században a magyarnál vért, pajzs, pánczél már általános hadifelszerelés; mert mióta oly hadakozó ellenségekkel álltak szemben, kik nem nyillal döntötték el a csatát, hanem karddál és kópjával, nem távolból való támadással, hanem egytítes, tömeges támadással, tehát tömeges kézviadallal, természetes, hogy a magyarnak az ősi nemez-kabát többé mi védelmet sem nyujthatott. Kard és dárda ellen pajzs és vért a helyes s biztos védőfegyver s így lett az egykori könnyű sorlovasságból pajzsos, vértes, pánczélos nehéz lovasság. E pánczél oly általános, hogy a muhii tábornak részben pánczéllokkal erősítették meg. Ugolin kalocsai érsek csapata nem tud azon süppedékes talajon átgázolni, melyen a tatárok könnyű szerrel átlovagoltak, mert a tatárok könnyű lovascsapatok voltak, a magyarok pedig nehéz lovascsapatok.¹⁾ Várad várórségét is „sok pánczélos vitéz“ képezte.

¹⁾ „Sebes nyargalvást kezdé őket földözni. Végre mocsáros földre akadván, azok (a tatárok) sebesen átkeltek a

mocsáron. Ezt az érsek észre nem vévén . . . hirtelen bemene s mivel őt és embereit súlyos fegyvereik megnehezi-

De mivel a kézviadal lett a magyar hadviselésben a döntő taktikai gyakorlat, azért elszoktak ama gondosságtól is, melylyel egykor táborukat és hadierejük számát az ellenség elől rejtették és kifürkészhetetlenné tették. E tekintetben már egészen nyugateurópai minta szerint cselekedtek, melynél fogva erejüket többé nem rejtegették, minek az az ellenség, mely kézviadalra jönni nem engedte, rendkívül jó hasznát vette.¹⁾

Az ősi hadimesterségnek elfelejtése okozta tehát valósággal első sorban a magyaroknak a tatárok részéről szenvedett roppant vereségét. Ha IV. Bélának sikerült volna, mikép akarta, hogy a védelemben a *kúnságot* is felhasználja, akkor a hadi fordulat talán nem oly rögtönös s iszonytató. A kúnok a XIII. században is hűbbek voltak a régi hadakozási traditiókhöz, s mindenesetre több sikerrel állhattak volna szemben a tatárokkal.²⁾ Ám a kúnok és a magyarok közt dúló egyenetlenség amazokat épp e válságos időben készítette a kivándorlásra, sőt arra, hogy a tatárokkal szövetkezve a pusztitást hazánk egy oly vidékére is hozzák, mely addig a tatárok dúlását kikerítelte volt.³⁾

tették, sem átkelni, sem visszatérni nem tudának. Azok pedig hozzájuk sebesen visszafordulva, körülvevék a mocsárt, s zápor gyanánt szórván rájuk nyilaikat, őket ott tökéletesen leöldöklék.“ Rogerius XXI. fejj.

1) „Akkor Bath, a tatár sereg fővezére, egy dombra fölmenve, gondosan megtekinté a magyar sereg minden rendezkedését és visszamenvén embereihez így szóla: Bajtársaim, jó kedvvel kell lennünk, mert jóllehet azon nép száma nagy, de minthogy meggondolatlan tanács kormányozza őket, nem menekülhetnek meg kezeink közül.“ Tamás esperest XXXVII. fejj.

2) Rogeriusból tudjuk, hogy Kuthen

(=Kötény) kún fejedelem a tatárokkal sok esztendeig harczolt s két ízben diadalt nyert rajtok. II. fejj. Ez okból a tatárok a kúnokat seregükbe osztották. Tamás esperest.

3) „S a kúnok azután, mint a tatárok, a földet pusztítván s egybegyülekezvén azon tájról a Dunán átkelének s így dúlva Marchia felé kezdenék sietni.“ Majd a Marchabelieket legyőzván „a kúnok Marchiát elkezdék gonoszul dúlni . . . s lerombolván a derekabb városokat, t. i. Frankát . . . s többeket . . . Bolgárországba átmenének.“ XXVI. fejj. Szabó Károly ezen itt említett Marchiát *Oestrákhonra* vagyis az *Ostmarkra*, Frankát pedig

Midőn azonban a tatárvész okát a régi hadakozási mód elfelejtésében véljük feltalálhatni, nem akarjuk ezzel egyszersmind azt állítani, hogy emiatt a magyarságot mulasztásról vádoljuk. Amint az összes ázsiai pusztanépek közös hadakozási módja s hadifelszerelése a kölcsönös érintkezés szükségképi eredménye volt, úgy képezte a magyarságnál is a hadakozási módnak átalakulása az ama népekkel való érintkezésnek szükségképi eredményét, melyekkel Európában összejöttek. Mióta a magyarság Közép-Európában letelepedett s államot alkotott, oly viszonyok közé jutott, melyek taktikájának átalakulását elengedhetetlenül magukkal hozták. Ezentúl ők nyugati népekkel állván szemben, taktikájukat, hogy sikert arassanak, vagy legalább is magukat amazok taktikájával szemben fenntarthassák, ezekéhez képest kellett módosítaniok. A magyar sem számra, sem felszerelésre nem mérkőzhetett a nyugati nagy népekkel. Neki tehát már csak emiatt is alkalmazkodnia kellett azokhoz. De alkalmazkodott már ama nagyobb receptibilitási képességénél fogva is, mely fajtát kiválólag jellemzi, annyira, miszerint egy szomszéd osztrák kitünőség kénytelen volt elismerni, hogy a magyar a culturfejlődés lépcsőjén a

---

Fraknóra magyarázza, amely magyarázaton nagyon csodálkoznunk kell, mert nem tudjuk hogyan képzeljük el azt, hogy Bulcsu csanádi püspök, kinek székhelye Csanád a Maros partján volt, a királyhoz sietvén csapataival, mikép találkozhatott legyen a kúnokkal Osztrákhon határán s aztán Osztrákhon feldulása után hogyan léphették át a kúnok a Dunát s mehettek Bolgárországba? A Szabó által helytelenül magyarázott Marchia nem Osztrákhon, hanem a Szerémségnek Duna és Száva által befogott keleti szöge, mely mint *marchiai főesperesség* a XIV. századi pápai tizedjegyzékekben is szerepel. A

Marchia egyébiránt a magyar *Maróth*-nak felel meg. Itt találjuk ma *Mangyélosz* nevű helységet, mely név a *Nagy-Olasz* névből torzult el. Ez a Nagy-Olasz pedig megfelel a Rogerius által említett Frankának, mely oklevéllileg *Francavillanak* neveztetik. Bulcsu csanádi püspök eszerint a kivándorló kúnokkal a Duna-Tiszaközi nagy Alföldön találkozott. Innen a kúnok délre haladva elérték a Dunát, mely a Marchiának éjszaki határát képezte s azon átlépve, Marchián át a Szávához jöttek, melyen túl Szerbia, s Bolgárország kezdődött.

középfokokat nem ismeri. Ha ő a szlávval és románnal szemben a velök való érintkezés alatt faját nem terjeszti s inkább is azt tapasztalja, hogy szláv és román az ő faja rovására hódít, ezt a veszteséget is a kiválóbb receptibilitásában keressük. És ez nagy előnye, mert biztosítja fennmaradását, miután folyton tökéletesbedik aközben, hogy maga a nemzeti geniusz benne absorbeálhatatlan. Bajos volna ma már anatomiailag kideríteni, mi benne finn-ugor avagy mi benne turáni, de egész életnyilatkozása fennen hirdeti, hogy geniusza *magyar*.

Láttuk már Bölcs Leo császár taktikai művéből azt, hogy a magyarnak a X. században ellenére volt az ellene tömött hadsorokban fellépő gyalogság ellen küzdeni. A német hadjáratok alkalmakor is észrevettük, hogy III. Henrik hadai közel kétszáz év előtt csakis a folyton való tömörülés, a zárt tömegbe való sorakozással menekültek nagy ügygyelbajjal a kelepcezből, melybe jutottak. Endre idején a magyarság már csak úgy volt képes a gyalog tömegek felett diadalmaskodni, hogy szövetkeztek a természettel s hogy azonkívül a benyomuló ellenség előtt mindent elpusztítottak. Ám ez az eljárás végkövetkezményeiben magára a magyarságra is nagy károsításokkal járt s a nemzetre könnyen vészhozóvá válhatott s ezért nagyon értjük, hogy a magyarság taktikája 186 év alatt annyira átváltozott, miszerint a tatárság előtt már helyt nem állhatott.

Ám kövessük most az eseményeket az ország túlsó, azaz nyugati felén is. Midőn Muhinál a nemzet és az ország sorsa eldőlt, eldőlt azon városnak is a sorsa, melynek történetét itt nyomozzuk. Bár Pozsony a döntő tatár harcok színhelyétől távol fektött, mégis ki nem kerülhetette azt, hogy a tatár invázió veszélyéből és sanyarúságából neki is a maga része ki ne jutott volna.

IV. Béla király, miután seregében a katastrófa be-

IV. Béla király Pozsonyba érkezik.

következett, kevesed magával éjjel nappal Lengyelország szélei felé futott.¹⁾ A korirónak e szavait nyilván úgy kell értetünk, hogy a király éjszakai kertüléssel az ország nyugati határaihoz sietett. Az éjszakra tett kertülék, azt hisszük, abban találja magyarázatát, hogy azon kevesek között, kik őt futásában kísérték, a Forgáchok egyik őse is volt, kinek vára Znión volt Turóc megyében.²⁾ Kétségtelenül ezen hivének biztatása bírta a királyt arra, hogy az ország nyugati határszélét a diósgyőri erdő irányában s nem a Dunán túlról igyekezett elérni. Az ausztriai határszéleket pedig amiatt kereste, mivel már előbb odaküldte nejét s fiát.³⁾ De másrészt arra is számított, hogy Ausztriában biztos menhelyre találhat. Csakhogy e számításában nagyon keserűen csalatkozott. „Az osztrák herczeg ugyanis — mondja az egykorú kútfő — ezt hallván, szívében ellene gonoszt forralva, barátság színe alatt eléje jöve.“ A koriratban nincs megmondva, hogy e találkozás hol történt, de az egész elbeszélésből könnyen következtethetjük azt, hogy e hely *Pozsony* volt, miután a herczeg „egyéb vigasztaló szavak közt arra kérte a királyt, hogy a *Dunán keljen át*, hogy ott biztosabban pihenhessen és időzhessen. Mert azt mondá a herczeg, hogy *neki a tulsó parton vára van* s ott a királyt jobban megbecsülheti.“ Itt nyilván más várról, mint Hainburgról nem lehet szó, s ez is megerősít azon véleményben, hogy a király s az osztrák herczeg találkozási helye Pozsony volt.

¹⁾ „Béla király a nagy romlásból menekülvén, kevesed magával Osztrákhonba vonula.“ Tamás esperest XXXVII. fej. „A király maga tehát a megvert seregből igen kevesed magával, éjjel nappal Lengyelország szélei felé folytatá útját.“ Rogerius mester XXXII. fej.

²⁾ Révai Péter *De Corona Hungar.*

Cent. III. Schwandtnernél: *Scriptor. rer. Hungaricar.* Tom. II.

³⁾ „parancsolá István (Vancsai) mester váczai püspöknek s az aradi és csanádi Sz. Salvator prépostjának, hogy rögtön a királynéhoz menjenek s az osztrák határszélre siessenek, ott várva be ezen dolog végét.“ Rogerius mester XVI. fej.

És csakugyan e véleményünket megerősíti magának a királynak egyik okmánya, melyben egyszersmind dicsérettel halmozza el *Woch pozsonyi polgárt*, ki őt lovakkal és költséggel látta el s személyének biztonságáról is gondoskodott. Azt neki meg akarva hálálni, a semptei várnak egy Pozsonymegyében fekvő, Ablines nevű földrészét adományozta. Ez okmányban a király határozottan felemlíti, hogy Woch polgár akkor szerezte a király személye körül az említett érdemeket, mikor ő, a király, a sajómenti ütközet után útját *Pozsonyon át* vette.¹⁾

Mely időbe esik a királynak Pozsonyba érkezése, biztosan ki nem jelölhetjük. Az egykorú iratokból csak annyit tudunk, hogy 1241-ben márczius 15., 16., 17-ikén a király még Pesten volt.²⁾ Május 18-ikán már Zágrábban tartózkodott.³⁾ A muhi ütközet, melynek nemcsak a napját, de csodálatos módon még csak a helyét sem jegyezték fel az egykorúak, úgy hogy azt csakis a Pozsonyi krónikából tudjuk meg,⁴⁾ márczius végén ment véghez, mert Béla királynak egyik 1242. május 18-ikán a pápához intézett

1) ad vniuersitatis nostre noticiam presentis scripti testimonio volumus pervenire, Quod cum gens tartara regnum nostrum hostiliter adiisset, *Wocho ciuis posoniensis* in conflictu generali, quem habuimus cum eisdem, uiriliter dimicauit et cum postmodum, sicut deo placuit, nostri succubuissent per eosdem et nos nostram a facie eorum presenciam retraentes, *Posonium transitum faceremus*, Dictus Woch debite fidelitatis insignia nobis ostendens, equos decentes et expensas sufficientes nostris irrogando, ymo se et sua omnia nobis et nostris exponens ex amore, necnon ob tutelam nostre persone per uigilias noctis astans, impetum gentis prefate subitaneum speculando, et in

aliis multis Hiis similibus grata fidelitatis obsequia laudabiliter impendere non cessauit, quamuis iam tunc multi de nostris terga uertissent a uia debite fidelitatis deuiando, percussi terroris turbacione gentis prefate. Ered. hártyaokirat a pozsonyi kápt. ltban. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 346.

2) Rogerius mester XXXI. fej.

3) Fejér: *Cod. Dipl.* IV. I, 215, hol azonban a XXV. Calendae Junii hibásan áll XV. helyett, lásd Theiner: *Mon. hist. Sacram Hung. illustrantia* I, 182. és Ráth: *A magy. királyok hadjáratai*, 24. l.

4) contra quos Wela rex, iuxta fluvium Seo (= Sajó) *prope villam Muhi prelians*, vincitur. *Chronicon Hung. Posoniense*. Lib. II. cap. 2. §. 40.

IV. Béla Hainburgba megy.

levele szerint a tatárok húsvét táján (circa festum resurrectionis) hatalmaztak el Magyarországon, mit nyilván már a muhii ütközet után való időről érthetett. 1241-ben húsvétvasárnap márczius 31-ikére esett¹⁾ s így az ütközet, mint mondtuk márczius végére teendő, úgy hogy a király, beszámítva a Znió várában való pihenését is, Pozsonyba április közepe előtt nem érkezhett.

A király, bizva az osztrák herczeg szavaiban, azok szerint cselekedett. Áthajózott a Dunán s csakhamar osztrák területen állott. Csahogy itt az álnok herczeg levetette álarczát. A szerencsétlen királyt fosztogatni kezdte, tőle bizonyos mennyiségű pénzt követelt, t. i. azon összeget, mellyel ő 1235-ben és 1236-ban a magyaroktól békét vásárolt magának, s a melyet, mint mondá, Béla tőle akkor kicsikart. S a király nem is tehetett másképen. A követelt összeg egy részét készpénzben fizette le, más részét arany- és ezüst edényekben adta, egy részeért pedig országnak Ausztriával határos három vármegyéjét kötötte le.²⁾ E három vármegye névszerint nincs megemlítve, de nyilván más mint Mosony, Sopron és Vas aligha volt.³⁾ S e három vármegyét legott át is adta a herczegnek. Ezek elvégezte után a király „a nem igen távol levő“ királynéhez sietett, kivel aztán a somogymegyei Segősdre, majd onnan Zágrádba és a tatárok közeledtének hírére végre a tenger mellékre ment.

Időközben a tatárok tényleg a király nyomában jártak. Mindenáron hatalmukba akarták őt keríteni, főleg Kajdán vezér, ki Erdélyből nyomult utána gyors menetekben. S minthogy a király hollétéről mindig megbízható híreket

¹⁾ Szalay: *Magyarosz. tört.* II, 46. Knauz: *Kortan*, 402. l.

²⁾ Rogerius mester XXXII. fej. Pernoldi *Chronicon* ad an. 1241. Handthaler-nél I. k.

³⁾ Erre magyarázzák azt írónk is. Lásd Szalay: *Magyarosz. tört.* II, 50. Huber is (*Gesch. Österr.* I, 454.) azon megjegyzéssel, hogy talán Pozsonyra is vonatkozhatik.

kapott, tényleg nem is vesztette el a futó király nyomát, úgy hogy az végre a tengerparton sem érezte magát többé biztosnak, s ez okból az adriai szigetvilágra menekült. Itt vették a tatárok annak hírét, hogy a Mongoliában maradt nagy-khán, Ogotai, elhalálozott, minek következtében legott felhagytak a további előnyomulással. Kajdán Szerb-, Bosnia- és Bolgárországon át vezette vissza seregét, míg Batu a maga hadosztályával Erdélyen át takarodott ki az országból.

Aközben, hogy mindezek történtek, egy tatársereg Pozsony előtt is megjelent. E sereg kétségtelenül az Olmütz előtt elesett Paidar, máskép Peta a Tschagatai fiának hadosztálya volt, mely Morvaország s Galiczia feldulása után a jablunkai szoroson át zúdult hazánkra s így azon az úton nyomult előre, mely, mikép már láttuk, az ősi és ókori népek járott országútja volt, t. i. a vágvölgyi úton. E hadosztálynak feladata volt Batu seregével egyesülni s aztán Bécs alá is hatolni. E célból nyilván Pozsonynál volt a Dunán átkelendő, hogy aztán a hainburg-bécsi úton folytassa menetét.

A koriratok, sajnálatunkra, semmit sem jegyeztek fel azon eseményekből, melyeknek ekkor városunk, Pozsony, színhelye volt. Az időt is, melyben ide érkeztek, csak nagyjában tudjuk megállapítani. A liegnitzi nagy csata ugyanis 1241. ápril 9-én történt. Utána a tatárok 14 napot Ot-machaunál, 8 napot pedig Bolcsiczkónál töltöttek.¹⁾ Ez már magában 31 napot tesz s így bejutunk az időszámítással május havába. A Pozsonyig levő út megjárására, de az útközben való esetleges megpihenésre is legalább 10—12 napot kell számítanunk, úgy hogy a tatárhadnak Pozsonynál való megérkezése legfeljebb május hó közepére tehető.

¹⁾ Hammer-Purgstall: *Geschichte der goldenen Horde*, Pesth 1840. 115—116. ll.

Egy reánk szállott okiratból megtudjuk azt, hogy a Pozsony közelében levő Lamács, de Pozsony külvárosa, Széplak is a tatárok dúlásának áldozatul estek. Nyilván az volt a pozsonyi Vödricz sorsa is, mert IV. Lászlónak egy 1288. évi okirata világosan megjegyzi, hogy azon föld, melyet ő a két Vödricz folyó közt Jakab pozsonyi birónak adományozott, *a tatárjárás ideje óta pusztá és néptelen.*¹⁾

A vár maga, de a város is a tatárok dühét kikerülte, mi újból bizonyítja azt, hogy egyiknek is, másiknak is erődítései jó karban állottak. Hozzáadjuk még, hogy amint a tatárjárás az egész országban mindenfelé a védelmi intézkedések tökélyesbítésére ösztönözte a királyt és alattvalóit, úgy történt az Pozsonyban is. IV. Béla felszólítására az ország nagyjai, az egyházi és világi főurak s kisebb nemesek alkalmas helyeken mindenfelé szilárd anyagból várakat építettek, vagy már létezőket kiépítettek. Így látjuk, hogy ekkor Pozsony is még jobban kiéptül erődjeiben, mert csak néhány évvel a tatárjárás után, 1245-ben, a pozsonyi vár néhány jobbágya, névszerint Leko (valószínűleg Lököcs) a Moch fia, testvéreivel, és Péter, a Chuegh fia, szintén testvéreivel a pozsonyi vár védelmére saját költségükön tornyot építettek, ígérve, hogy azt ők, valamint rokonságuk békében, háborúban egyaránt saját költségükön fenntartani fogják, miért is a király nekik a nyéki vár-földet adományozza.²⁾ De bizonyára más oldalakon is a

---

1) a tempore videlicet introitus antiquorum Tartarorum haecenus desertam, vacuum et suis habitatoribus destitutam . . . Wenzel: *Árp új Okmányok*, IV, 311.

2) fideles nostri — írja a király — Leko, filius Moch, cum fratribus suis, et Petrus, filius Chuegh, cum suis fratribus Jobbagiones Castri Poseniensis, nobis

semper fideliter seruiuisent et deuote, maxime quia hoc tempore ad tuitionem regni nostri in castro Poseniensi propriis sumtibus turrim edificauerunt, promittentes eam per se et per suos cognatos tam in tranquillitate, quam in aduersitatibus propriis sumtibus perpetuo custodire. Fejér: *Cod. Dipl.* IV. I, 380.

vár és a város védművei tökéletesbítették, s aligha elhibázzuk valami nagyon az időt, ha azt állítjuk, hogy ez időtájt épült fel a Sz. Márton egyházának tornya is. Kora csúcsíves stylje jelezi ugyanis az időkört, melyben keletkezett, míg roppant zöme, mikép már máshelyt mondottuk, félreismerhetetlenül védelmi jellegéről tanuskodik. Míg más nagyobb egyházaknál rendszerint az ikertornyot látjuk alkalmazva, a pozsonyi dómnak nincsen ikertornya. Az egyetlen torony egészen megfelel a középhajó szélességének s innen veszi négyegoldalának mérvét. Védelmi jellege pedig leginkább azzal van feltüntetve, hogy kiér a város-árokba, kiáll a város-falakon, miről mindenki könnyen meggyőződhetik, ki városunk valamelyik régibb rajzát nézi¹⁾ vagy pedig ki a toronyhoz hozzá épített s ma is még fennlevő régi városfalat megtekinti, úgy hogy a pozsonyi dómról nem jelentőség nélkül keletkezhett az a sokak előtt érthetetlen szójárás, miszerint „dómja oly nagy, hogy a városba be sem fért.“

¹⁾ Lásd VII. számú táblánkat

30. A tatárok betörése. A Képeskrónika rajza szerint.

Ioh. Pet. Wolff. Scul. Seb. Nürnberg

A régi Pozsony éjszak felől. (A pozsonyi v

<p>viciner: ariffen. Kirch zu S. Martin. Nicolaus. org. excudit.</p>	<p>13. Groſſe lindenbaum: im Palſt, hen Garten 14. Das Graſſi. Palſtſche Haus: Ieſo Lothring. Reſidentz.</p>	<p>15. Das Schloß.</p>
--	--	------------------------

1750.

(Károlyi Muzomban levő XVII. századi metszet után.)

A XIII. század eseményeinek folytatása. A pozsonyi 1254. évi békekötés. A marchecki ütközet. Pozsony a csehek birtokába kerül. A pozsonyi 1261. és 1262. évi békekötések. A város 1271. évi felforgatása. Újabb békekötés. A stillfriedi nagy ütközet. A pozsonyi Sz. Ferencz- és Sz. Klárárendű kolostorok.

Bindegzek az újabb védelmi intézkedések nagyon is szükségeseknek bizonyultak, mert a tatárjárás lezajlása után, ha nem is azonnal, de azért nem is valami nagy vártatva, a várat és a várost egy még a tatárokénál is nagyobb veszedelem fenyegette, mely városunkra a tatár veszedelemnél tényleg vészesebb is lett: — a *csehjárás*.

Az a körülmény, hogy Harczias Frigyes osztrák herceg a tatárvész idején a szorongatott királyt oly nemtelenül fosztogatta, okot szolgáltatott arra, hogy Frigyes és Béla király közt háború törjön ki. De valószínű, hogy a boszúálláson kívül a királyt földfoglalási, hódítási szándék is vezette.¹⁾ A magyar sereg 1246-ban benyomult Ausztriába s ott nem csekély pusztításokat okozott.²⁾ Maga Béla király kiemeli egyik 1256. évi okmányában, hogy midőn a tatárjárás után ő a tenger mellékről visszajövet, seregét

¹⁾ Huber: *Geschichte Österreichs*, I, 528. Lorenz: *Geschichte König Ottokars II. v. Böhmen*, 107. 1.

²⁾ E pusztításokról lásd a német évkönyveket Pertz-nél: *Mon. Germ.* IX, 508. 546. 599. 600. 642. 643. 655. 792.

Ausztria ellen vezette, akkor Achilles gróf, Ausztriát *Pozsonytól Bécsig* pusztította.¹⁾ Ez az Achilles a Szentgyörgyi gróf, Kozma testvére volt,²⁾ kik is ekkor szerzett érdemeikért a bazini várföldet kapták adományba. E hadjáratban a magyar sereg Frigyes ausztriai herceget a Lajtánál nemcsak útközetre kényszerítette, hanem életétől is megfosztotta.³⁾

Ez az esemény nem maradhatott nagy politikai következmények nélkül. Frigyesben ugyanis a Babenbergiek törzse halt ki fiágon, mi az osztrák tartományok politikai helyzetének megváltozását is maga után vonta. Magyar és cseh most egyaránt mennél előnyösebben akart foglalni az uratlan tartományi földeken. 1252-ben Béla király újból betör Ausztriába, Morvába s Stiriába⁴⁾ s vitássá teszi azok birtokát Ottokárnak, úgy hogy Béla és Ottokár között az ellenségeskedés egyre nagyobbá lesz. Csakis a római curiának közbevetése s a kibékítés ügyében kifejtett nagy buzgóságának volt köszönhető, hogy a hatalomszerzésben egymásra féltékenykedő fejedelmek ismét közeledtek egymáshoz.

¹⁾ dum de maritimis redeuntes... contra Ducem Austrie exercitum moissemus, idem Achilleus, regnum Austrie vsque Viennam a Posonio pro fidelitate nobis debita deuastauit. Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 589.

²⁾ Wertner: *Die Grafen von St. Georgen und Bösing*, Wien 1891, a mellékelt nemzetségi táblán.

³⁾ Némely vélemény szerint nem magyar fegyver ölte meg, hanem saját alattvalóitól kapta szemén át a halálos lándzsadöfést. Halálát magyar fegyvernek tulajdonítják a hazai krónikák. Így Kézaié (*Gesta Hung.* IV. fejezet), Márké (*Chronica*, 80. fejezet) és a *Chronicon Budense*. (Podhraczkynál 201. l.)

⁴⁾ Ezt Béla királynak *in castris*

iuxta Viennam kiállított okiratai bizonyították. Fejérnél: *Cod. Dipl.* IV. II, 168. Azonkívül *Mon. Hung. Dipl.* XII, 342. De azonkívül Incze pápának azon levele is, melylyel IV. Bélát az ausztriai egyházi birtokok pusztításától óvja. Prepositus et Conuentus Ecclesie Sancte Marie in Nyumburch (t. i. Klosterneuburg) — írja a pápa — nobis significare curarunt, quod... rex Hungarie, pluries terram ipsius Ecclesie inuadens, hostiliter villas et alia bona, ad eandem Ecclesiam spectantia, dissipauit. Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 195. A levél ugyan 1253-ban van keltezve, de hibásan, mert 1252-ből való. Különbösen e hadjárat tüzetesebben van tárgyalva Ottokár lovag *Rimeskrónikájában* XXI—XXX. fejezet.

Amúgy is kittint, hogy a magyar fegyver ez időt még nagyon el van foglalva Keleten, hol főleg a tatárok nyugtalanították az országot,¹⁾ a cseh fegyver pedig nem volt eléggé hatalmas arra, hogy döntőleg szerepelhetett volna. A két alkudozó fél politikai ügyvivői ezek folytán alkudozások czéljából összejöttek 1254-ben ápril 3-dikán Budán. Úgy Ottokár mint Béla részéről a legelőkelőbb urak vettek részt e tanácskozásban, melyben sok vita után végre is némely főfeltételekben történt megállapodás. Ezek értelmében Ausztria Ottokár kezében maradt, Stiria pedig úgy osztatott meg IV. Béla és Ottokár között, hogy a Mura képezte közöttük a választó határt. A Semmering háta s mindaz, ami azon túl van, Ottokár birtokához járult. Megállapított egyúttal az is, *hogy az ez alapon kötendő végleges béke Pozsonyban jöjjön létre a két uralkodó személyes megjelenése mellett.*²⁾ Mikor azonban az eme megállapodáshoz képest a két uralkodónak Pozsonyban tényleg találkoznia kellett, kitűnt, hogy a kölcsönös bizalom mindkettőben hiányzik. Ottokár csakis Hainburgban, Béla csakis Pozsonyban akart megjeleneni s erős papi befolyásoltatásra volt szükség, hogy Ottokár végre is engedve, Pozsonyban megjelenjék. *Itt aztán 1254-ben május elején*³⁾ *a budai előleges béke tényleg a két fejedelem között megkötöttet.*⁴⁾

¹⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 218. Theiner: *Mon. Hist.* I, 385.

²⁾ Az erre vonatkozó eredeti okmány a herceg Schwarzenberg család wittingaui levéltárában található. Köszölte egyébiránt Kurz: *Österreich unter Ottokar und Albrecht* című művében I. II, 171. és 1. sz. melléklet. Boczek: *Cod. Dipl. et Epistol. Moraviae*, III, 181. Azonkiv. I Huber: *Mittheilungen des Instituts*, IV, 52.

³⁾ Lorenz szerint Ottokár csak néhány napon át tartózkodott Pozsony-

ban, mert május 1-jén már Bécsben volt. (*Gesch. Ottokars*, 117. l.) s így ennek értelmében a pozsonyi fejedelmi találkozásnak még ápril végső napjaiban kellett történnie. Mi azonban azt hisszük, hogy az még csak május 1-seje után történt, mi mellett az is bizonyít, hogy május 1-sején kelt okiratában Ottokár magát még *Stiria herczegének* nevezi, mit a ratifikált béke után már nem tehetett és valóban nem is tett.

⁴⁾ *Cont. Chronici Cosmae Prag.*

A pozsonyi béke megkötése oly fontos esemény volt, hogy Nápolyi Bernát bibornok s pápai legatus azt ország-szerte nagy ünnepélylyel ülte meg. Elment Prágába is, hol fényes körmenetekkel ünnepelte meg a béke megkötését.¹⁾ Erre Béla király átvette Stíria birtokát, sőt ide küldte fiát Istvánt is részint azért, hogy az atyjával nem jó viszonyban élő herceget s ez idő szerint már ifjabb királyt a hazai ügyektől elvonja, részint hogy a stíriaiaknak, mikép hitte kedvében járjon. Ám ez utóbbiak az események fejlődésével éppen nem voltak megelégedve. A budai conventió, illetőleg a pozsonyi béke egészen más fejlődést adtak az ügyeknek, semmint azt a stíriaiak óhajtották. Elégedetlenségüknek csakhamar kifejezést is adtak. Az a látszata volt a dolognak, mintha a magyar kormány zsarnoksága háborította volna fel a tartományt. A Rimeskrónika csakugyan a magyar hódító zsarnokságáról nem kis dolgokat mesél el. Szerinte a magyar önkény, dölyf s makacsság volt a közeliületlenség oka.²⁾ Ám feltűnő, hogy a krónika semmi concret esetet sem említ fel, mely átalán tartott panaszát igazolná, és e mulasztását másfelől a többi egykorú krónikák sem pótolják. Semmi sincs a krónikákban, mi a magyar kormány gyűlöletes eljárását igazolná. Ellenkezőleg a diplomatikai emlékek inkább is a magyar közigazgatás és jogszolgáltatás előnyeiről tesznek tanuságot. Látjuk belőlük, hogy a közigazgatásból a stíriai elemek nem voltak kizárva. Marchpurgi Gottfried, később Stubenbergi Wulfing mint országbirák, Pettauifrigyes mint tartományi marsall szerepelnek³⁾ De a magyar jogérzet és igazságszolgáltatás

175. l. és *Cont. Chron. Saucerucens.* II, 643.

¹⁾ Pertz: *Mon. Germ. Script.* IX, 175.

²⁾ *Rimeskrónika* 42. és 43. fejelet.

³⁾ Fröhlich: *Dipl. Stiriense* közli az ezekre vonatkozó okmányokat. Azonkiv. lásd Lorenz már idézett művét 189. l.

A magyar uralom Stíriában.

sem adhatott panaszra okot. A szentkereszti cisterciták magyarországi birtokaikban megerősítették. A gősi apát-nőnek egy csomó jószág ítéltetett oda bíróilag. Az admonti monostor védelemben részesült bizonyos Lampachi Luitold ellenében. A reini kolostornak kiváltságai és jogai megszorították. A kartauziaknak átszolgáltattott a zerewaldi kórház. A német lovagrend behelyeztetett mindama stíriai birtokba, melyektől évek során át meg lett fosztva.¹⁾ Ezek nyilván csak nem olyas tények, melyek Ottokár lovag krónikáját meg ne czáfolnák. A stíriaiak elégedetlenségének oka valóban nem is volt más, mint az, hogy egyáltalán idegenkedtek az idegen uralomtól. Ugyanazon idegenkedés az, melylyel ma is a magyar fennhatóságot a sz. korona alatt egyesülten élő egynémely nem magyar nemzetiség zsarnokinak találja s a magyar uralomnak lehetőleg rossz hírét költi a külföldön, hol pedig könnyen észrevehetnék, hogy a sok panasznak jogos alapja nincsen. Mert ha volna, az elégedetlen elemek előbb-utóbb változtatnának sorsukon. A kivándorlások Magyarországon napi renden vannak, de aki kivándorol nem a román, nem a szláv, nem a német, az erdélyi szász pedig legkevésbé. Kivándorol a *magyar*, meg a felvidéki *tót*, hogy aztán néhány év múlva újból haza vágyódjanak.

Ne felejtjük el amellet, hogy Stíriának megszállása tulajdonképen katonai megszállás volt.²⁾ A katonai uralom mindig s mindenütt keményebb a polgárinál. Ezt a katonai szervezet hozza magával s így a stíriaiak sem találhatták polgári megszokottságukban a maguk helyzetét kívánatosan kényelmesnek. A tartománynak ama nemessége és arisztokrátiája, mely azon idő alatt, hogy tartományuk a német-

¹⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* IV. II, 358.
Lorenz: *Gesch. Ottokars II. v. Böhmen*,
185. 1.

²⁾ Waz er purg inn hat, Mit Ungern waren die besetzt, mondja a *Rimeskrónika*.

XI. Fejezet.

római birodalomhoz lazán csatolt hűbért képezett, a rendi jogok s szabadságok teljes élvezéséhez voltak hozzászokva. Szerettek hivatkozni a VI. Otto idejébe visszanyúló s II. Frigyes császár által is megerősített kiváltságokra, melyek most, hogy a tartomány magyar uralom alá került, érvényükben fel nem újultak, de fel sem újulhattak, miután Stiriát a pozsonyi béke csak részben szolgáltatta át a magyar kormányának. De ez utóbbi amellett a tartományi nemességet és főnemességet mindama jószágok kiadására is kényszerítette, melyeket azok az uratlan időszakban önkénytelenül elfoglaltak.¹⁾

Tehát nem a magyarnak nemzetisége, sem annak életszokásai, sem kormányának zsarnoki nyomása nem képezték az elégedetlenség okait. A megindult politikai agitáció tisztán az önrendelkezési jog czimére hivatkozott s úgy hitte, hogy az idegen uralmat idegen hatalmi eszközökkel fogja alááshatni. Felkérték Ottokárt segély nyújtásra s ez, bár eleinte szinleg ellentállott a kísértésnek, végre is 1259 végén készségesen engedett a meghívásnak. Megigérte a stiriiaknak segítségét s tényleg küldött is nekik osztrák segélycsapatokat, kikkel egyesülve a magyarság kiszorítását megkezdették.

Ha nem is hihető, hogy a magyarságnak Stiriából való kiszorítása tizenegy nap alatt történt volna,²⁾ tény mégis az, hogy a magyar helyőrségek ott igen megkevesbedtek, és hogy Béla király és Ottokár között a háború már 1260-ban kitört.

A mérkőzés tere újból az a nagy síkság volt, mely a

---

¹⁾ Muchar: *Geschichte Steiermarks*, V, 253–264.

²⁾ Lorenz is figyelmeztet, hogy a Rimeskrónikának ezen tudósítását betűszerint ne vegyük, miután bizo-

nyos, hogy Pettaut a magyarok egyáltalán el nem hagyták s hogy bizonyára voltak egyéb várak is, melyekben bennmaradtak. *Gesch. K. Ottokars II. v. Böhmen*, 192.

Morva és a Duna között fekszik s Pozsony szomszédságába esik. Ottokár csehekkal, osztrákokkal, morvákkal, sléziaiakkal, karinthiaikkal, salzburgiakkal, szászokkal és brandenburgiakkal, a két magyar király pedig magyar, orosz, lengyel, bolgár, galicziai, szerb és tatár hadakkal jelentek meg a kitzdtéren. Ottokár serege hosszú szakadozott vonalokban eredetileg azt a nagy tért lepte el, mely a Morvatoroktól Gänserndorfig sőt még azon túl is terjed, nem annyira azért, mintha magát biztosítani akarta volna egy esetleges megkerülés ellen, hanem inkább is azért, mert seregének hadállásai iránt nem jött tisztába magával. A magyar sereg ellenben a Morva balpartján állott Dévénnytől fel a pozsonymegyei Magasfaluig, keleti irányban pedig Zohorig, Stomfáig, Maásztig s Pozsonyig. Azok a neogén talajemelkedések, melyek a kis-kárpáti gránittömegnek nyugati előlépcsőit képezik, szolgáltak a magyar dandárok-nak és azok segélycsapatainak tartózkodási helyéül s így azok által, kik a folyó túlsó oldalán állottak, legott jól kivehetők voltak. De viszont a morvai mély áradmányi síkban ide-oda huzódó ellenség sem rejtőzködhetett a magyar hadak vizsgálata elől, annál kevésbbé, minthogy a térnek a távolság által előidézett sülyedését a Kroissenbrunnál kezdődő talajhullámok ellensúlyozták.

Több nap mult el míg nem végre Ottokár hadai mindinkább a Morva-vonalhoz közeledtek, úgy hogy azok e folyó jobb partján a Morvatoroktól Marcheck irányáig terjeszkedtek. Ekkép a két ellenséges sereg a szó valódi értelmében farkasszemet nézett egymással, úgy hogy a folyón át szóbeli kihívások napirenden voltak.¹⁾ Azonban e közvetlen közelség daczára is napok multak el a nélkül,

¹⁾ Sicque factum est, ut nostra et aduersariorum castra solum dunxaxat deuderet fluminis meatus. *Epistola*

Ottokari, Boczeknél: *Cod. Dipl. et epist. Moraviae*, III, 286.

XI. Fejezet.

hogy akár az egyik, akár a másik fél figyelő helyzetében megmozdult volna. A két sereget a Morva folyó úgy választotta el egymástól, hogy meglepetésre alig gondolhattott egyik is. A tétlenség mindenestre annak látszatával birt, hogy egyik fél sem tartotta magát döntő viaskodásra teljesen felkészültnek s a jelek arra mutatnak, hogy egyik fél sem állott akkora sokaságból, mint a hogyan azt egyes krónikákban s újabb történeti könyvekben olvassuk. Ám végre is a tétlenségnek véget kellett vetni s a kezdeményezés Ottokártól indult ki. Oly fegyverszünettel kínálta meg Béla királyt, hogy annak tartama alatt vagy ő jöjjön át a Morván, vagy ha ettől idegenkedik, akkor Ottokár vezesse át seregét a folyón.¹⁾ Béla király az előbbire határozta el magát,²⁾ mire Ottokár hadtesteit visszavonta a Morvától, hogy tért engedjen az átjövő magyar seregnek. Ezzel az osztrák cseh hadak azon hadállásba jutottak, melyet Kroissenbrunn, Breitensee s a mai, akkor még nem létezett Marcheck jeleznek.

A magyar sereg egy része erre tényleg megkezdte az átvonulást. A hadak Dévény-Újfalunál a mai Schlosshof császári várlakkal szemben léptek át a jobbparti területre. Majd a Morva folyónak Újfalu és Marcheck közé eső szakaszában képződött szigetségeit is felhasználva egyéb hadoszlopok is átkeltek a folyón, elfoglalva azt a tért, mely Marcheck és Kroissenbrunn, illetőleg a Malomárok és a Stampfelpatak közé esik, vagyis azt a tért, melyet a Pozsonyból Bécsbe vezető osztrák államvasút, amint Marchecktól Schönfeld-Lasse és Siebenbrunn felé húzódik, éppen közepet szel. A német évkönyvek, de maga Ottokár is, panaszolva említik fel, hogy István ifjabb király, az átkelést

¹⁾ obtulimus optionem, ut videlicet vet illa nobis cederet, quatenus ad eandem gerendi belli causa transire

possemus, vel nos id parti adverse concederemus. *Epistola Ottokari* i. h.

²⁾ *Epistola Ottokari* ugyanott.

hamarább kezdette meg, semmint azt a kötött fegyverszünet megengedte volna.¹⁾ A helyett, hogy 1260. július 12-dikén délben lépte volna át hadaival a Morvát, ezt már a mondott nap reggelén tette. Tény, hogy a támadást ő kezdte meg kúnjaival.²⁾ Heves rohamot intézett Ottokár nehéz vértesei ellen, de ezek compact tömegén a könnyű lovascsapat támadása meghiusult s ezzel a harc sorsa is eldőlt. Az ütközet lefolyása az volt, hogy a magyar sereg vereséget szenvedett s gyors hátrálással a Morván újból átkelt.

Az osztrák évkönyvek a magyarok akkor szenvedett veszteségeit roppantaknak tüntetik fel. A csatatéren halva maradottak számát 18 ezerre, a Morván való átkeléskor a vízbe fúltak számát 14 ezerre teszik. Ám kétségtelen, hogy mindezek a számok túlzottak s csupán a győzelem nagyságának emelése érdekében lettek kigondolva.³⁾

Feltűnő ugyanis, hogy maga Ottokár ama tudósításában, melyet Romába a pápának küldött, az eseteknek eme mesés sokaságáról mitsem szól. Említi ugyan egy helyt, hogy a Morvába fúlt emberek és lovak helyütt mintegy természetes hidat képeztek, melyen a folyó tulsó partjára lehetett jutni, s hogy a Morva vize vértől piroslott. Ám legott kivehető az egész előadásából, főleg midőn a magyarságot a Vöröstengeren átvonuló egyiptomi hadakhoz hasonlítja, hogy mást mint merő képletet mondani nem akart.

Különben az ütközet kimenetele mindenesetre nagyon meglepő. Meglepő azért, mert Ottokár részén kevés valószínűség volt arra, hogy győzhessen. Akármi szépet és dicsőt

¹⁾ per vada inventa, et sibi aptata clam nocte ad nostram partem cum omni suo exercitu transierunt *Epistola Ottokari* i. h.

²⁾ Et cum diceremus pax et securitas, subito cum inenarrabili multi-

tudine contra nos improvisos apparuerunt in campo. Ugyanott.

³⁾ Lorenz is e tekintetben helyes megjegyzést tesz. *Geschichte König Ottokars von Böhmen*, 107. 108. ll.

irjanak is a cseh történetírók Ottokáról, ha meg is engedjük, hogy abból sok igaz, mégis hangsúlyoznunk kell, hogy állításukban *egy* határozottan mégis nem igaz: az, t. i. hogy ő nagy hadvezér lett volna. Összes hadviselésében a hadvezéri képesség hiányának számos kétségtelen jelét adta.¹⁾ Jeles hadvezéren is megesis ugyan, hogy kedvezőtlen körülmények bajba, veszteségbe juttatják, de vannak a vezérek hadműködésében oly veszteségek és bajok is, melyek már nem a kedvezőtlen eredmények kiszámíthatatlan következményei, hanem a hibás tervezés, a helytelen kiszámítás, a téves hadcombinatio gyászos balsikerei. Ha Ottokár Mühldorfnál bajba jut, e baj nem annak a következménye, hogy a híd a rajta átkelő serege alatt összedül, hanem annak a következménye, hogy rossz vezéri intézkedéssel a sereget éppen Mühldorfnak vezette. De Mühldorig sem kell mennünk, hogy Ottokár vezéri képességeiről kellő fogalmat kapjunk. A Béla ellen vezetett hadjárata egymaga is elég tanulságot nyújt e tekintetben. A hadosztályok elhelyezésében semmi tervszerűség sincsen. Inkább az esetlegesség volt itt határozó, semmint a vezéri számítás. Ottokár Laanál amnyira tájékozatlan mindarról, mi körülötte történik, hogy István herceg villámként csaphatott meglepett hadai közé még mielőtt azok felvonulhattak volna. Az alig tizezer főre menő magyar recognoskáló hadesapat ölve, pusztítva és zsákmányolva hatolt csaknem Ottokár főhadiszállásaig. Kik aztán az első rémület után a visszavonuló herceget üldözőbe veszik, azok még rosszabb sorsra jutnak. A magyar lesek egytől egyig lekaszabolnak vagy négyszáz java vitézt,²⁾ úgy hogy Ottokárnak valóban jó oka volt a halál és pusztulás látásakor

¹⁾ Lorenz nézete is az, s ezt több példával bizonyítja. I. m. 198. és 201. ll.

²⁾ *Cont. Chronici Sanrucensis* II. ad an. 1260.

rémületbe esni.¹⁾ Gondatlansága vagyis inkább katonai képességiánya annyira ment, hogy a Bélával kötött fegyverszünet lejárta előtt néhány órával táborában még mindig a legnagyobb rendetlenség uralkodik. Hadai nemcsak hogy hadállásban nem voltak, hanem Ottokárnak saját vallomása szerint részben túl a Dunán jártak Hainburgban, részben az élelmezési szekerekkel mindenfelé bolyongtak élelmi czikkek s takarmány után,²⁾ úgy hogy a magyarok támadásakor veszve látszott minden³⁾ s bizonyára veszve is lett volna minden, ha a hadvezérek működésében oly sikerek is nem volnának, melyeket tisztán csak a kedvező körülmények eredményeznek. Az merő véletlenség volt, hogy Kroissenbrunnál István ifjabb király rohama éppen a nehéz vértés dandárt érte.

Istvánnak e meggondolatlan rohama, mikép mondottuk, eldönté s csata sorsát. Hogy István e rohamot úgy intézte, nagyon feltűnő. Mert nem tagadható, hogy e szilaj s a haditéren nem járatlan vezérben nemcsak bátorság, hanem képesség is volt. Bátorságáért azonban ez úttal az a szemrehányás éri, hogy elbizakodottsággá fajult. De Ottokár hadi intézkedéseivel szemben mégis értjük azt. Mert hogy a magyar táborban jobban voltak értesülve az ellenség viszonyairól, mint Ottokáréban a magyarok viszonyairól, kétségtelen. A fiatal herczeg merészsége annyira ment, hogy az összes magyar hadak átjöttét be sem várta s így e szempontból idő előtt támadott.⁴⁾ De ezen hibája is nem any-

¹⁾ Et cum in spe threugarum vix decima pars nostri exercitus penes nos pro nostre custodia persone remansisset, eo quod plures de nostris transito Danubio oppidum Hemburg intrauerant, alii vero cum curribus descenderant ad stationes et loca castrorum. *Epistola Ottokari*, Boczeknél i. h. III, 286—287.

²⁾ Hostes nostri fraude pleni in modum semicirculi per ordinatas acies nos cingentes nisi Dominus adiuvisset, vivos forsitan deglutissent. Ugyanott.

³⁾ *Annales Otakar*. 183. s. kk. II. Azonkívül l. *Hermannus Altahensis* Pertznél: *Mon. Germ.* XVII, 402.

⁴⁾ Ottokár ugyan az összes magyar

nyira képességét terheli, mintsem inkább azokat a szerencsétlen családi viszonyokat, melyek István és Béla között az egyetértést tönkre tették. István és Béla egyszernél többször nem csak mint haragos, duzzogó vérrokonok állottak egymással szemben, hanem mint *ellenséges hadvezérek* is. Fiu apa ellen harczolt, minélfogva könnyen birjuk felfogni a szilaj vérű ifjúnak ama vágyát is, hogy Ottokárt apjának a csatasíkon való megérkezése előtt kivánta megalázni, hogy akkép a diadal dicsőségét egészen magának s szeretett kúnjainak foglalja le.

Ám legyen ez bármikép is, Ottokár váratlanul s arra mi érdemet sem szerevezve, győzelemhez jutott. Nagyon helyesen mondhatta azért, hogy e győzelem „Isten ajándéka.“¹⁾ A helyzet megítélésére fel kell különben említünk azt a körülményt is, hogy a kúnok szétverése után *a folyón még át nem kelt magyar csapatok azt hívék, hogy az összes cseh hadak nyomulnak elő diadalmasan*, szintén már csak a menekülésben keresték szabadulásukat.

Az útnak, mely Dévény-Újfalun át Pozsonynak húzódik, telve kellett lenni menekülőkkel. Úgy István szétvert csapatai, valamint Béla király aktióba nem is került hadosztályai Pozsony irányában vonultak vissza. Hogy mily gyorsan történt az, mutatja az a körülmény, hogy a tábort minden felszerelésével is hátrahagyták, mely aztán az ellenség kezébe kertilt.²⁾ Ez arra vall, hogy a Morva balpartján állott csapatok István kúnjainak megfutása által a cseh

seregről beszél, cum omni suo exercitu transierunt, de hogy ezt betű szerint való értelemben nem vehetjük, kiteszik abból, hogy az egykoruak *csakis Istvánt* vádolták a fegyverszünet megszegéséről s időelőtti támadásról s így a sereg egy részének, nyilván nagyobb részének az ütközet eldölése-

kor még a Morva balpartján kellett lennie.

¹⁾ sed de celo victoria datur munere magni Dei.

²⁾ castra intrarent (nonnulli t. i.) et occupantes currus, tentoria et expensas, queque preciosa spolia acceperunt. *Epistola Ottokari* i. h.

sereg hadi mozdulata iránt tévedésbe ejtettek. Ilyen félreértések nem ritkák a hadak történetében. A menekülők kevés idő múlva elárasztották Pozsonyt. Béla király is idejött, míg István királyról tudni sem lehetett kezdetben, merre van. Holt hírét is nyíltan terjesztették. Úgy látszik Stomfa irányába menekült.¹⁾

Ottokárnak, miután a hadi szerencse ekkép javára dőlt el, üldözőbe kellett volna venni a futó magyarságot, ám ezt tenni elmulasztotta. A krónikák s ezek alapján egyes újabbkori írók szólnak ugyan a csehek részéről történt heves üldözésről, de ezeket legjobban maga Ottokár czáfolja meg, mint ki említett levelében erről egy szóval sem emlékezik. Szerinte csakis *némelyek* mentek át a holt testek által a Morva folyón képezett hidon elfoglalva a magyarok által hátrahagyott táborn, szekereket és sátrakat.²⁾ Ő maga sokkal jobbnak tartotta „magát mérsékelni“ s győzelmét egészen ki nem zsákmányolni, miután jobb egy békés szomszéd, semmint egy elnyomott lázadó. Bár egész Magyarországot a győzelme után könnyen hajthatta volna rabigába, mégis jobbnak tartotta magának a szomszéd barátságát biztosítani.³⁾

Világos ezekből, hogy Ottokár a marcheki győzelem után Magyarország földén nem járt hódoltatva, mert ezt levelében, melynek hangjában a keresztény Istenfélelemmel egyesített *dicsekvés* is félreismerhetetlen kifejezést nyert,

¹⁾ Hazai krónikáink szerint *Hainburg* irányában. *Victus fugit circa Haymburg tertio Idus Iulii. Marci Chron.* 81. feje. *Chron. Bud.* Podhraczkynál 201. l. De kétségtelen, hogy István Hainburg felé nem menekülhetett, mert ekkép csak az ellenség karjaiba rohant volna. Hogy meg sem sebesült az a Fejérenél IV. III, 185 között okmányból bizonyos.

²⁾ quasi perfectos pontes nonnulli

ex nostris aduersariorum castra intrarent. *Epistola Ottokari* i. h.

³⁾ Quamuis igitur post triumphum diuinitus nobis datum, quemadmodum communiter videbatur, Regnum Ungarie, nostre dicioni poterimus subiugare, et idem in perpetuum premere seruitutem, aduertentes tamen, quod melius sit bonum vicinum habere concordem quam superare et exterminare rebellem. Ugyanott.

okvetlenül felemlítette volna. Ellenkezőleg levele legjobb bizonyíték arra, hogy a marchecki ütközet *oly fényes* győzelem nem lehetett, mint milyentül az a történetkönyvekben szerepel.¹⁾

Azt különben még egy másik körülmény is hirdeti, az, hogy a győző nem is bizott nagyon a részére dőlt győzelem nagy eredményeiben. Ez okból készségesen fogadta el Béla királynak az eléje siető Roland nádor által küldött békefeltételeit. Ezek szerint Béla király lemondott Stiria birtokáról s kivonta hadait Pettauból és Stirianak még némely egyéb, azok által megszállva tartott helyeiből. Azonkívül Béla király másodszülött fia Béla eljegyeztetett Ottokár unokahugával, Brandenburgi Otto leányával, Béla király unokája, Halicsi Rastiszlav, macsói bán leánya Kunigunda pedig Ottokár királylyal.²⁾

A következő 1262. év Pozsonyra, de sőt az egész

¹⁾Ottokárnak e levelét hitelességére nézve Katona és Pray kétségbe vonták, de nézetünk szerint alap nélkül. Lorenz is megjegyzi, hogy akkor e levélnek igen korán kellett volna koholtatnia, miután már Pulkawa krónikájában is közölve van. Véleményünk szerint a levél *hitelességét* legjobban az bizonyítja, hogy benne egy „nagyszerű győzelem“ beigazolására concret adatokat nem találunk, mert ilyen adatok tényleg nincsenek. A marchecki ütközet főforrását az *Annales Otakar*. képezik és Ottokár lovag *Rimeskrónikája*. Ez pedig „ist ein Phantasiegemälde voll Poesie aber ohne fassbares Detail,“ mikép Huber osztrák történetíró mondja. Lorenz szerint nem is annyira költőiesen van írva, mintsem inkább *csehül* — nem ugyan írva — hanem gondolva és óva int, hogy e krónikában „sind die Details jedes-

mal mit aller Genauigkeit zu prüfen“ s különösen ott *nem használandó*, „wo sie von böhmischen Heldenthaten sprechen.“ *Gesch. Ottokars II. v. Böhmen*, 190. 201. l. Még Palacky is azt tartja e krónikáról, hogy „aus ihr ist keine Geschichte zu schöpfen.“ *Geschichte von Böhmen*, II, 212. Az *Annales Mellicenses*, a *Chronicon Sampetrense*, az *Annales S. Rudbergi Salisburgenses* adatai pedig igen fogyatékosak.

²⁾ IV. Béla egy 1263. évi okmányában, melylyel Krainburgot Tóbiás zágrábi prépostnak adományozza, ezt illetőleg írja: *guerrantibus nobis cum Rege Boëmorum . . . . quum aliter pacari non possemus, nisi inter nos et predictum Regem Boëmorum ordinassemus parentelam, dando sibi in matrimonium neptem nostram*. Fejér: *Cod. Dipl.* IV. III, 101.

országgra nézve szintén nagyon jelentős volt. Ekkor jött ugyanis létre ugyancsak városunkban azon béke is, mely a belföldi, azaz a polgári versenységnek vetett legalább egy időre véget.

Hazai történelmünkben ugyanis az Árpádházi királyok korszakában a *belháborúk* rettenetes dúlást és meghasonlást eredményeztek. Talán egy nemzet történetében sem emelte fel oly vérszeljesen s oly ádáz gonosszággal a testvérháború hidrafejét mint éppen nálunk. Nem is volt másutt annyi alkalmunk mint nálunk. A pártoskodás elejétől fogva fajunk egyik főhibáját képezte s e főhiba legott mutatta következményeit, mihelyt az még mesterségesen is élesztetett. Míg az Árpádházi vezérek idején mit sem tudunk a nemzetnek meghasonlásáról, addig az Árpádházi királyok korszakában a benső villongások egymást érik. A vezérek korában a bajt a nemzet alkotmánya fojtotta el, mert a vérszerződés megállapította a vezérválasztást. Midőn az ősi alkotmányt a keresztény monarchia váltotta fel, a trónutódlás kérdése nem lett kellőleg megállapítva. Ez még nem volt a bajnak fokozása, mert a monarchiában is követhették volna az ősi alkotmányos szokást: választhatták volna az uralkodó dynasziából, a lelépő király családjából a legaraválóbb egyént. De a baj az által keletkezett, hogy királyaink behozták, avagy behozni engedték az *ifjabb királyságot*, ez által államot alkotva az államban. A királyi hercegek az ország egy harmadát nemcsak ellátásul, hanem némely felségi jogok gyakorlásával kormányzásul is kapták, s így a pártoskodások magva el lett hintve. A királyi családban fiú apja ellen támadt, szülők meg gyermekek és testvérek között vérengzések, üldözések, erőszakoskodások, vakítások kertültek napirendre. De épp úgy lett maga a nemzet is pártokra szakítva, mi vészes belháborúkat és dicstelen külföldi beavatkozásokat szült. Az elégedetlen elemek, azok a

velleitások, kiknek csak nyerni, de veszteni valójuk nem volt, ilyformán mindig védőre találtak. Hol az apakirály mellett állottak, hol tőle elpártolva, a jobban ígérő fiúhoz szegődtek, és megfordítva. Egyik fél a másiknak hiveit száműzte, javaikat elkobozta s eladományozta, miből a birtokviszonyok teljes megzavarása és bizonytalansága származott. Egymaga ez is a nemzet elszegényedését vonta maga után, de miután annak végeredménye a polgárháború volt, azért a nemzet nemcsak erkölcsileg, de fizikailag is megapadt. A nemesség színe java a dicstelen csatatereken vérzett el.

Nem kevesebb bajt okoztak némely az Árpádok korában nálunk nagy szerepléshez jutott népfajok s ezek között főleg a kúnok. Idegenkedve a kereszténységtől, kóbor életet éltek s nagy sokaságuk által nem csekély veszedelmet képviseltek ott, ahol megjelentek. Királyaink közül többen e fajt túlságosan ótalomba vették s sokszor velük akarták a nemzeti visszavonás következtében felbillentett egyensúlyt helyreállítani. A kúnok egyszernél többször azon nemzet ellen fordultak, mely őket vendégszeretőleg befogadta s mondhatni, hogy állandó veszélyt képeztek a közbiztonság és művelődés tekintetében mindaddig, mígnem közös alapra, a kereszténységre állva, a keresztény civilizáció által magával a nemzettel össze nem forrtak.

Épp az imént jelzett körülményekből tört ki István ifjabb király és atyja IV. Béla között is a versengés. A polgárháború véres áldozatokat követelt, az ország csaknem tönkre ment, minek következményei aztán annál érezhetőbbek lettek, mivel letarolni fenyegette azt a keveset is, mit a vészes tatárjárás még meghagyott. Ezért végtelenül áldott nap volt az, mely a dynastia versengésének, s a nemzet dulakodásának legalább egy időre véget vetett. E nap az 1262. év tavaszán virradt fel a nemzetre

és pedig *Pozsonyban*, mert itt jött létre apa és fiú király között azon egyezés, mely a dulásnak és vetélkedésnek némi időre véget vetett.

Hogy ezen béke valóban 1262-ben jött létre, azt István ifjabb királynak egy 1262. évi december 5-dikén kelt levele kétségtelenné teszi. E levélben ugyanis, ígérve az atyjával kötött egyezségek egyes pontjainak hű megtartását, világosan mondja, hogy ez a béke „*minap Pozsonyban kötött meg 1262-ben*“.¹⁾ A napnak kelte azonban kitöltetlen maradt s így meg sem határozható az. De alig szenved kétséget, hogy az a tavaszi hónapokra esett, közvetlenül arra az időre, midőn apa és fiú mint ellenségek egymással szemben állottak.²⁾

A béke az ifjabb királyra nagyon kedvező volt. István az ország egész keleti részét kapta Erdélylyel és a kúnok felett való uralommal s egyáltalán teljes felségi joggal, külön kancellárral, alkancellárral, országos és udvari méltóságviselőkkel és tisztviselőkkel. Úgy látszik azonban, hogy a pozsonyi egyezkedés, mely írásba foglaltatott,³⁾ s melyen Béla király részéről Herrandus lovászmester és trencsényi főispán, továbbá László mester honti főesperest és esztergomi kanonok voltak jelen,⁴⁾ némely utólagos kiigazításokat és toldalékokat megtűrt, amint azt István ifjabb királynak fentt érintett 1262. évi december 5-iki oklevele kétségtelenné teszi. Ez oklevél reánk nézve azért is igen fontos, mivel az eddig ismeretlen pozsonyi szerződés pontjait egyenként felsorolja. Megtudjuk belőle, hogy Ph. esztergomi érsek, IV. Béla kancellárja, Sm. (Smaragd) kalocsai érsek,

¹⁾ nuper in Posonio, Anno d. 1262.

²⁾ A tavaszi időre teszi Huber is, *Gesch. Österreichs*, I, 551.

³⁾ István király 1262-ben decz. 5-iki oklevelében ugyanis említvék littere nostre presentes, et *alie priores*,

apud Posonium confecte, de quibus iam pluries in premissis mencionem fecimus.

⁴⁾ Ugyanezen oklevélben olvassuk: Herrandus comes et magister Ladislaus, *tractatores tunc pacis*.

XI. Fejezet.

V. István kancellárja, Fülöp váczai püspök, V. István nejének kancellárja, János orodi prépost s választott szerémi püspök, B. szebeni prépost, V. István alkancellárja jelenlétében az ifjabb király az egyezés megtartását esküvel igéri. Az egyezséget az összes bárók és nemesek helybenhagyták, a kún főnökök tanácsa és beleegyezése is ki lett kérve. István elismeri, hogy neki atyja Fülel várát és tartozékait átadta s hogy emiatt több követelni valója nincsen. Igéri, hogy Béla király hiveinek visszaadja az azoktól elvett jószágokat, hogy a korona, az ország s testvérének, Bélának herczegsége ellen mitsem fog nyíltan avagy titkon, álnokul avagy mesterkedve sem maga, sem hivei, sem a kúnok, sem a külföldiek, királyok, herczegek, ruthenok vagy lengyelek vagy bárki által tenni, és igérte volt, hogy a kúnokat nem fogja magához csábítani, átpártolásra rábeszélni. Továbbá, hogy apjának hiveit: a németeket, szlávokat, a szláv herczegséghez tartozókat és a cseheket nem fogja átpártolásra kényszeríteni, amint IV. Béla is igérte volt, hogy a kúnokat nem fogja magához csábítani, átpártolásra reábirni. A sójövedelemben egyformán fog apjával osztozni, a király hivei pedig szabadon jöhetnek, mehetnek, tartózkodhatnak István területén. Végre igéri István az egyházak, bárók, nemesek jogainak, szabadságainak, kiváltságainak épségben tartását a maga területén, úgy azt is, hogy azok várait nem fogja elfoglalni.¹⁾

Hogy ezen újabb ígéretnek a főpapok *poroszlói* összefövetelén történtek István részéről, azt ugyancsak Istvánnak egy 1263. évi május 3-ikán kelt oklevele bizonyítja, melyből kiderül, hogy úgy a pozsonyi, mint a poroszlói egyez-

---

¹⁾ Eredetije a primási ltban van. Közölte Katona: *Hist. Crit.* VI, 360. Fejér: *Cod. Dipl.* IV. III, 69. Knauz:

Monum. Eccles. Strig. I, 476—480. És *Budapesti Szemle*, 1887. évf. 121. sz. 25. l.

séget a két király a pápa által megerősíttetni és megszegőjére az egyházi átkot alkalmaztatni kívánta.¹⁾

Fájdalom azonban ily erős ígéretek, melyek megtartására magát István a sz. evangeliumra, a feszületre és sok szent ereklyére tett ünnepélyes esküvel kötelezte, csak mulóan javították a királyi rokonok családi viszonyait s az ország nyugalmát. A viszályok és bajok tulajdonképen csak Béla herczeg és Béla király halálával nyertek végleges befejezést. Béla király 1270-ben máj. 5-ikén halt meg.

Ha halálával a polgárháború úszke ki is aludt, az országra és különösen Pozsonyra újabb más bajok támadtak.

A csehekkel 1261-ben kötött béke ugyanis nagyon muló volt, mert az előbbi cseh hadat egy sokkal nagyobb és vérengzőbb követte. Alig hogy IV. Béla meghalt, leánya Anna, vejéhez Ottokárhoz menekült magával a koronát is elvive de nem, mikép gyanúsították, azon czélból, hogy azt Ottokárnak fejére tegye. Kétségtelen, hogy Anna testvérének V. Istvánnak üldözése elől menekült s a koronakincseket csakis zálogképen vitte magával. Ugyanő vele néhány magyar főúr is menekült Csehországba, ezek közt Német-újvári Henrik szlavoniai bán és fia János. Ezek a stiriai határon levő birtokaikat és váraikat, melyekből a királyt uraló vidéket pusztították, Ottokár védelme alá helyezték. Így Kőszeget, Borostyánköt, Szent-Videt, Szalonakot.²⁾ Ez

¹⁾ per sedem apostolicam confirmetur . . . ad obseruacionem pacis per censuram ecclesiasticam compellatur . . . si contra compositionem vel ordinacionem, habitam apud Posonium et in Puruzlo . . . Eredetiye a primási levéltárban. Közölte Fejér: *Cod. Dipl.* IV. III, 160. Újabban Knauz: *Mon. Ecol. Strig.* I, 485—486.

²⁾ V. István király egyik 1272. évi okiratában említi, hogy Henricus

banus, filius Henrici deserta patria et proditis castris nostris se per infidelitatem ad regem (t. i. Boemorum) transtulisset de quodam castro suo finitimo Kuzeg uocato multa spolia rapinas et incendia in confinio regni nostri faceret. *Haz. Okmtdr.* VI, 184. IV. László ellenben egyik 1273. évi okmánya szerint Henricus Banus . . . per quorundam emulorum suorum pestiferam suggestionem superatus et

elég ok lett volna arra, hogy V. István összezsörtüljön a cseh királylyal, mert hogy e dolgokat István igen zokon vette, azt egyik 1271. évi okmányából láthatjuk.¹⁾ De a kölcsönös készületlenség egyelőre a háború kitörését elhalasztotta. Inkább is fegyverszünetet kötöttek egymással, mely 1270. október 16-ikáig volt tartandó.²⁾ Ez időnek letelével a két fejedelem a fegyvernyugvást meghosszabbította és pedig *Pozsonyban*, hol 1270. október közepén a két fejedelem kevés kísérel az egyik Dunaszigeten egymással találkozott.

Melyik volt azon sziget, azt ma pontosan kijelölni lehetetlen. Ha a Dévény és Pozsony között levő Dunaszakasz esése igen nagy is s így a folyam vizének sebessége szemlátomást jelentékeny, mégis nem mondhatjuk, miszerint a folyam geologiai tevékenysége itt szigetek képzésében és elhordásában akkora változásokat vitt volna végbe századokon át mint Pozsony és Gönyő között. Feltéve tehát, hogy a Pozsony és Dévény között levő Dunaszakasz szigetség dolgában ugyanazon physiognomiával bírt a XIII. században, melylyel az ma a XIX. században bír, a történeti nevezetességű sziget kijelölésekor mégis határozott zavarba jöttünk. Az 1270. évi kébe-okmányból csak annyit tudunk, hogy a sziget Potunburg és Pozsony között fektidt. István királynak egyik erre vonatkozó 1271. évi okmányából pedig csak annyit, hogy a sziget Pozsonynál volt.³⁾ Az említett

a familiaritate ac domo Regia segregatus se ad Boemorum Regem corporaliter transtulisset, castra sua, de Kuzeg videlicet, Scentwyd, Zlaunuk et Perestyen manibus Regis eiusdem assignando. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XII, 74. Az eseményekre nézve lásd egyébiránt Huber: *Studien über d. Gesch. Ungarns* című tanulmányát, közzétéve

az *Archiv f. Österr. Geschichte*, LXV, 37. Ugyanó: *Österr. Gesch* I, 556.

¹⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* V, I, 100.

²⁾ Lásd *Archiv f. Österr. Gesch.* XXIX, 39. Erben-Emler: *Regist. Bohem.* II, 280. Ankershofen-Tangl: *Handbuch der Gesch. des Herzogtums Kärnten*, IV, 17. Huber: *Österr. Gesch.* I, 557.

³⁾ quum ad habendum tractatum,

A Duna pozsonyi béke-szigetje.

Potunburg a régi okmányokban Vottunburg néven is szerepel s nem más mint a ma is Berg község határában levő Leányvár, melynek toronyromja szépen látszik Pozsonyból s nyáron festői képet nyújt szürke korhadttal faláival a lombos fák által képezett zöld háttérrel. Ezen Leányvár és Pozsony között fekszik ma a Görögliget, a Szarvashalom, a Pötschen-sziget s az előtt a Lipótsziget. Azon nézetten vagyunk tehát, hogy a két király találkozása ezek valamelyikén történt. Ottokár Hainburgból csolnokon indult el s minthogy övéi nagyon tartottak veszélytől, mely urokat talán István részéről érhetné,¹⁾ azért aligha ment Ottokár oly szigetre, mely sűrű fák által volt ellepve. Alkalmassint egy a Pötschen előtt fekvő csupaszcspasz kavicszátony szolgált találkozási helyül, mert ily csupaszcspasz szigeten legkevésbé lehetett álnokságtól, törbecsalástól tartani. A két fejedelem mindegyike tizenkét fegyvertelen kísérelővel jelent meg. Ottokár emberei között egy érsek, több püspök és lovag volt s nyilván István kíséretét is nagyon előkelő egyének képezték. A megjelenők rövid ruhákat viseltek, hogy ilyképp is minden gyanakodásnak elejét vegyék.²⁾

A főszemrehányás, melyet István Ottokárnak ez alkalomkor tett, a magyar koronázási jelvényekre vonatkozott. Ottokár kijelentette, hogy azokat anyósa, István nővére csakis letétképen bizta reá. Addig is mig nála lesznek, egy e jelvények belső értékét négyszeresen meghaladó ajándékkal kész Istvánnak kedveskedni. A fennforgó különböző viták

et colloquium cum Rege Boemie apud Posonium conuenissemus communiter et vicissim, ac ex conducto, malo tamen et excogitato ingenio Capitalis hostis nostri Regis Boemie, in quadam insula cum certo et paucissimo numero personarum debuissimus cum ipso rege Boemie in-

uicem nos videre. Fejér: *Cod. Dipl.* V. I, 100.

¹⁾ Hogy egyébiránt István is telve volt gyanakodással Ottokárral szemben, annak okmányban is nyílt kifejezést adott. Fejérnél: *Cod. Dipl.* V. I, 100.

²⁾ V. ö. Palacky: *Geschichte v. Böhmen*, II, 207.

és sérelmek elintézésére egy négy-négy bizalmas emberből álló bizottság fog kiküldetni s addig is, míg ezek munkájukat bevégezik, meghosszabbítják a fegyvernyugvást 1272. november 11-ikeig. A béke megzavarója egyházi átokkal s 20 ezer márknyi kártérítéssel fenyítettessék meg.¹⁾

Ám még mielőtt a fegyverszünet lejárt, a háború a két fejedelem között már is kitört,²⁾ miben kétségtelenül az Ottokárhoz menekült magyaroknak is nagy részük volt. István betört Ausztriába s azt pusztította.³⁾ Ottokár ellenben ropant sereggel Magyarország ellen indult. Harczosainak

¹⁾ A Dunaszigeten létrejött fegyverszünet okmánya nem maradt ránk. A későbbi békekötés okmánya pedig csak formulákban maradt fenn, melyekben az egyes békepontok elő nem jönnek. E formulák eddig 5 kiadásban ismeretesek, de valamennyi többé-kevésbé eltér szövegileg egymástól. Lásd Voigt: *Formelbücher*, 25—27. l. Dobner: *Mon. Boem.* II, 368. Palacky: *Formelbücher*, I, 301. Lorenz szerint a *Licet treugarum* kezdetű legvalóbbszinűen az, mely a pozsonyi békeokmányból vétetett. *Gesch. K. Ottokars II. v. Böhms.* 323. l.

²⁾ István király egyik 1271. aug. 20-áról keltezett oklevelében panaszolva említi: Quod cum per incitacionem infidelium inter nos et regem Boemorum grauis fuisset discordia suscitata, et, idem Rex Boemorum per animacionem et induccionem infidelium eorundem, fines Regni nostri hostiliter adijisset. *Haz. Okmtár*, V, 43. *Árp. új Okmtár*, VIII, 339—40. Egy másik 1271. évi okiratában pedig ugyancsak Ottokárról mondja: qui nobis multipliciter fidem fregit, infideles nostros in suum dominium admittendo, et thesaurum regni nostri ausu temerario contrectando. Fejér:

Cod. Dipl. V. I, 100. IV. László egyik 1273. évi okmányában a fegyverszünet megsértését Ottokárnak tulajdonítja, fidem suam deserendo violata pace, fractis treugis et ruptis juramenti sui vinculis, hadat indított apja István ellen. Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 97. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XII, 74. Ottokár persze Istvánnak tulajdonítja a hűtlenséget s tudára adja a római bibornoki testületnek detestabilem perfidiam, per Stephanum Regem Hungariae perpetrata. Palackynál: *Über Formelbücher*, I. f. 275. És *Gesch. v. Böhmen*, II, 211.

³⁾ V. István maga tesz e hadjáratról említést. Több jersej várnépet nemesítve, érdemeik között kiemeli azt is, hogy specialiter in exercitu nostro, quam (így) contra duces Austriae habebamus, commendabilem exercuerunt miliciam. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VIII, 350. Egy másik oklevelében szól ama hadjáratról, quam contra Austrenses movimus propter versuciam, et iniusticiam regis Boemie comprimendam. Fejér: *Cod. Dipl.* V. I, 100. De maga Ottokár is panaszkodik arról, hogy ipse rex Stephanus . . . terram nostram Austriae fraudulenter invasit. *Formelbücher*, I, 275.

számát 90—100 ezerre becsülik, vele voltak a Brandenburgi örgróf és a sleziai hercegek is. Útját egyenesen a Morva felé vette, melyen hidat veretett. Ezen hadait átvézetve 1271. ápril 13-ikán átlépte az ország határait.

Úgy látszik a hely, melyen Magyarországra benyomult, közel esett az általa alapított Marcheckhez. Erre mutat az a körülmény, hogy mindenek előtt is Stomfa ellen indult, melyet hősi védelem után kezére kerített.¹⁾ Hadait aztán a stomfa-pozsonyi úton déli irányba vezetve Dévényt foglalta el. Utóbb Pozsony alá jött, melyet egyes védők vitézsége daczára is könnyű szerrel s első ostrommal, mert árulás következtében ²⁾ hatalmába ejtett s várába bécsi harcosokból álló másfélezer főnyi helyőrséget helyezett. Ottokár egyik okmánya, ápril 16-dikán Pozsonyban kelt.³⁾ Roppant volt a kár és a szenvedés, mely akkor e várost és lakóit érte.⁴⁾ A vad cseh csordák

¹⁾ V. István királynak egyik 1271. évi okmányában erre vonatkozólag olvassuk, hogy: Comes Alexander, filius Marcelli nobis et regno semper et in omnibus expeditionibus nostris semper fidelissimum in penderit famulatum, et potissimum in conservacione castris Ztumpa, quod contra potenciam castris exercitum regis Boemie laudabiliter et viriliter tenuit, quo adduxit, qui demum ab eodem Rege crudeliter extitit interemptus. Fejér: *Cod. Dipl.* V. I, 130. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VIII, 336.

²⁾ IV. László király 1273. évi okirata szerint *Posonium* et quedam alia castra *prodicionaliter* occupavit. Egszersmind kiemeli, hogy magát apud *Posonium*, Petrus filius Mathei de genere Chak kitüntette. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV, 25. Máshelyt ugyanó felpanaszolja, hogy az ő atyja idejében Ottokár cseh király, fidem suam

deserendo, violata pace, fractis treugis, et ruptis iuramenti sui vinculis, ducens secum in auxilium principis tocius Alamannie fines Regni Hungarie adijisset; *Posonium* et quedam alia castra ex *prodicione* Baronum infidelium occupando stb. *Haz. Okmtár*, II, 9. Az egykoru *Chronicon Claustroneoburgense* ad an. 1270. a rohammal történt elfoglalást illetőleg mondja: *Posonium* in primo impetu expugnat et capit.

³⁾ apud *Presburch*, közölve Chmelnél: *Reg. K. Friedrichs IV.* Függelék CLXXVII. l.

⁴⁾ IV. László 1288-ban ezeket mondja: cives nostri Posoniensés per hostilem insultum Regis Boemie inimici nostri capitalis, fuerunt miserabiliter devastati, ita ut nec habebant unde se possent sustentare. *Ered. okl.* a pozs. városi ltb. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV, 309.

kiméletlen kegyetlenséggel égettek, öltek és pusztítottak. Még a csecsemőknek sem kegyelmeztek. Templomokat, köz- és magánházakat felgyújtottak, erődfalakat lerontottak, sőt a nemzet és a városi lakosság történetére vonatkozó emlékeknek sem kegyelmeztek. Ekkor pusztult el a lovak patkói alatt a káptalani és a városi levéltár,¹⁾ mely ha megmaradt volna, manap a mult eseményeiből kétségtelenül sokkal többet tudnánk.²⁾

Pozsonynál Ottokár megkerülve a Kis-Kárpátokat, az ezek keleti alján fekvő Sz. Györgyöt és Bazint foglalja el. Innen Nagyszombat s Vörösvár alá megy, melyek szintén nem tudnak erejének ellentállani. Átlépi aztán a Vágot, Nyitrát veszi meg³⁾ s csapatait a Garamig portyáztatta,

1) Ezt IV. László királynak 1277. évi okirata világosan érinti, tempore hostilitatis, quo Rex Boemorum tyrannisaut crudeliter in nos, et in Regnum nostrum . . . in capcione *Castri Pasoniensis*, de camera ecclesie *Pasoniensis* una cum alys bonis eiusdem ecclesie, per Boemos et Theutonicos sunt ablata. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 78. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV, 81.

2) Mennyire irányzatos tehát, hogy a csehek leghíresebb történetírója, Palacky, elhitetni akarja, hogy Ottokár a pozsonyiakkal nagyon kegyesen bánt. Szerinte: Diese Stadt, als den Stützpunkt aller seiner ferneren Operationen in Ungarn, schonte Otakar nicht allein, sondern versah sie auch mit Lebensmitteln und mit Wehrmannschaft . . . Der grossmüthige Sieger liess die friedlichen Einwohner unbeschädigt . . . Bedeutende Schätze wurden da erbeutet. *Geschichte v. Böhmen*, II, 212—13. Az *Australis historia* és az *Anonymus Leobiensis* egyaránt felemlítik a városnak éji időben történt

felgyújtását. Freher-Struvénél I, 474 és Peznél: *Scriptores*, I, 851

3) Ugyancsak István királynak egyik 1271. évi okiratában, melylyel Joachynus de Sceg hadi érdemeit jutalmazza, említi a csehek nyitrai ostromát, cum nuper inter nos et Regem Boemye discordia fuisset suscitata, idem Joachynus nobis gratum exhibuit seruicium et sedulum famulatum. In hoc specialiter, quod cum infideles Regni nostri Nicolaus uidelicet, et Stephanus filij Pauli uenissent ad expugnandum castrum nostrum *Nytriense* idem Joachynus de castro exiens contra eosdem, captus fuerat, s magát 70 márkán kellett megváltania. Aztán cum exercitus eiusdem Regis Bohemiae, ex transmissione eiusdem, ad deuastandam terram nostram . . . accessissent, nevezett Joachimot minden javaitól megfosztották. Fejér: *Coł. Dipl.* V, I, 144. *Haz. Okmtár*, VII, 129. Hogy magát a várat nem vette meg, csak a várost lásd Lorenzet: *Gesch. K. Ottokars*, 327. l.

úgy hogy három hét alatt éjszaknyugati Magyarországnak egy jelentékeny részét hatalma alá hozta.

Am azalatt, míg a cseh fegyver a Dunán innen rémítve és pusztítva hódít, a Dunán túli vidéken erélyes védintézkedések történtek. Ezen Ottokár-féle hadjáratnak nagyon sok hasonlatossága volt III. Henrik hadjárataival, midőn a Duna éjszaki partvidékén hadakozó ellenség szintén alig talált ellentállásra. Az a körülmény, hogy a cseh hadak a Morvától a Garamig mehettek anélkül, hogy az egyes várak helyőrségén kívül más ellentálló hadseregre találtak volna, világos jele annak, hogy a magyar hadvezénylet most is, mint a XII. században, a döntő ütközetek színhelyét a Dunán túl levő vidéken szemelte ki magának. Ez a terület mindenképen megfelelőbb volt azon kún hadaknak, melyek István király védserégének javarészét képezték. Ottokár maga is csakhamar észrevette, hogy azalatt, míg könnyen szerzett diadalokkal előre halad, háta mögött komoly veszedelem készül. Méltán attól vélttarthatni, hogy a magyar sereg hátába kerül s bajba hozza. Ez okból hirtelen megfordul s iparkodik mielőbb a Dunát elérni. Útját *Pozsonyon* át veszi s itt a város alatt hidat veret át a folyón, hogy seregét azon átvihesse s az ellenséggel megküzdjön, még mielőtt annak ereje túl nagyra növekszik.

A hidverést semmi sem akadályozta komolyan. A túlsó parton levő kún lovasok nyugtalanították és károsították ugyan Ottokár utászait,¹⁾ de a hidnak elkészülését

1) IV. László király egyik 1274. évi okmányában Miklós comes fainak Miklósnak és Lászlónak némely birtokokat visszaadva s azok érdemeit előszámlálva mondja: cum Boemorum Rex, prius patris nostri, et postmodum noster inimicus capitalis, *confinia Regni nostri de parte Posoniensi introire*

velle diceretur, V. István ellene Miklóst küldötte kis csapattal. *Insuper cum quidam Teotonici navigio transirent ad inferendum hominibus patris nostri nocumentum, ipse Magister Nicolaus eosdem nauigantes telorum velocitatibus impediens, quam plures interemit ex eisdem.* Wenzel: *Árp új Okmtár*, IX, 63—64.

meg nem akadályozhatták. És mikor a hid elkészült, Ottokár át is vezethette azon harczosait. Mit a cseh és német forrásokban és némely újabb íróknál is olvasunk, mintha Ottokár a túlsó hidfőnél május 9-ikén nagy diadalt aratott volna a kún hadak felett, betűszerinti értelemben nem kell vennünk. A kúnok, kikről itt szó van, csak portyázó csapatok, a magyar sereg előőrsei voltak csupán.¹⁾ Feladatuk nem volt más, mint az, hogy az átkelő ellenséget szüntelen nyugtalanítsák s ezt folytonos hátrálás mellett tették is annyira, hogy a cseh király veszteségei, mire a Lajtához érkezett, nem voltak csekélyek. A Lajta ott, hol azt a cseh hadak elérték, a Bruck felől jövő, hainburg-dévényi Duna-fordulatnak megfelelőleg délkeleti hajlatban Óvár és Mosony felé húzódik. Óvár és Mosony²⁾ május 15-ikén csakhamar Ottokár kezein vannak, de Mosonyon túl már legott nagyobb akadály gördül haladásának útjába. A magyar főszereg a Rábcza mentén kittünő pozícióban van felállítva, mégis mielőtt elfogadná az ütközetet, István főhadiszállásából küldöttség érkezik Ottokárhoz. Roland bán és Pál veszprémi püspök béke ajánlatokkal alkudozni jönnek Ottokárhoz. A feltételek azonban olyanok, melyeket Ottokár el nem fogadhatott. István király ugyanis követelte tőle, hogy eddigi foglalásait bocsássa ki kezeiből. Az alkudozások eszerint eredményre nem vezettek, csakis egy 5 napi fegyvernyugvásra, melyre nyilván Ottokárnak nagy szüksége lehetett és mi hitelesen mutatja, hogy a pozsonyi hidfőtől Mosonyig meg-

¹⁾ Denn offenbar waren es nur die ungarischen Vorposten, auf welche Ottokar stieß und die sich nun — freilich nicht ohne dass die offiziellen Berichte von einem grossen Siege Ottokars zu melden gehabt hätten — hinter die Leitha nach Altenburg und Wieselburg zurückzogen. Lorenz: *Gesch. Ottokars*, 327. 1.

²⁾ IV. Lászlónak egy 1273. évi okirata szerint Chepanus apud *Musonium* s aztán a Rábczánál nunc hasta, nunc sagittis laudabiliter dimicans victoriosus extitit. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XII, 74. Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 98. V. ö. *Cod. Dipl.* V. III, 87—88.

meg újult kúnharczok mennyire elcsigázták a cseh király hadait. A fegyverszüneti napok letelte után a nagy ütközetet elodázni többé nem lehetett s azt tényleg május 21-dikén meg is ejtették Mosony és a Rábcza között. A magyarok haditerve az volt, az ütközet esélyeihez képest a Rábczán át is vonulni s a Rábcza és a Rába között újabb ütközetre kényszeríteni az ellenséget. Ez okból a magyar hadak egy része, még az ütközet előtt a Rábcza tulsó partján is hadállást foglalt, hogy aztán e hadak fedezete alatt vonulhasson át a sereg másik része azon esetre, ha netán vereséget szenvedne. Mert erre a magyar hadvezényletnek okvetlenül gondolnia kellett, miután a magyar hadak száma aránytalanul kisebb volt a csehekénél, s azonkívül azt is feltehetette, hogy lesznek Ottokárnak a május 21-iki ütközetbe be nem vont, pihent tartalékhadai is. Ha Ottokár, mikép láttuk, nem is volt kiváló hadvezér, azt róla még sem tehetjük fel, hogy a magyar hadi terv lényegét fel nem ismerte volna. Csak csalárdul s szemfényvesztőleg járt el, mikor a magyarok Rábcza mögött levő hadállását akkép tűntette fel, mintha vereségből származó visszavonulás lenne az. Tényleg hivatalos bulletinjei ily értelemben szólnak,¹⁾ de ezekkel csakis a csataszínhelyétől távol esőket ejthette rövid időre tévedésbe, ám legkevéssé saját katonáit, kiknek

¹⁾ Dollinernél (*Codex epistolaris Primislai Ottocari II. Bohemiae regis*, Viennae 1803.) s újabban Erben-Emlernél (*Regest. Bohem. II*, 291—293.) közzétett tudósítása szerint ő a magyarokat színelte visszavonulással ütközetre birta, megverte és a Rábczáig üldözte. Ezért nem lehet meglepő, hogy egyes osztrák évkönyvekben is találkozzunk Ottokár győzelmének hírével. V. ö. *Cont. Claustro-neoburg. IV*, 748. *Cont. Vindobon. 708*. Az újabb

írók közül elégnek tartjuk itt Palackyt idézni, ki szerint „Ottokar schlug den Feind vollständig, und verfolgte ihn drei Meilen weit bis an die Rabnitz, so dass eine Menge der Flüchtigen im Flusse ertrank, und der Verlust der Ungarn an Todten und Gefangenen, sowohl in der Schlacht als auf der Flucht, sehr bedeutend war. Aber der Mangel an Lebensmitteln, schon lange fühlbar in seinem Heere, hemmte seine Siegeslaufbahn! *Gesch. v. Böhmen*, II, 214.

bátorsága s kedvtelensége legott megcsappant. Üldözésről szó sem volt, amint nincs s nem is lehet szó diadalról sem. Ezt kétségtelenné teszi magának Ottokárnak az ütközet után követett magatartása. Nemcsak hogy, mikép mondtuk, üldözőbe nem veszi a magyar hadakat, hanem ellenkezőleg gyorsan visszafordul a maga oszló hadaival. E visszavonulását az élelmi szerek elfogyásával igazolta, de nyilvánvaló, hogy az nem volt más mint a vereség szépitése. A magyarok ellenben most támadólag lépnek fel. Lovasaik csakhamar ellepik a Morvasíkot, kényök szerint pusztítják déli Morvaországot s egész Brünnig portyáznak.¹⁾ Tehették-e volna azt, ha Ottokár felettök teljes győzedelmet aratott volna?²⁾ A magyar források eszerint teljes joggal István-nak tulajdonítják a rábczamenti győzelmet.³⁾

¹⁾ Maga V. István király mondja 1271. évi okmányában, hogy a csehek felett nyert győzedelme után in Regnum eiusdem Regis Boemie destinassimus quandam nostrorum militum legionem, eisdem sub Castro Bruno preliantibus laudabiliter. Wenzel: *Árp. új Okmtdr*, III, 256.

²⁾ A magyarok e támadását is nagyon sajátzerüen fogja fel a fenntebb idézett cseh író. Ottokárról szólva mondja: er mochte glauben, sowohl für den Ruhm seiner Waffen, als für die Demüthigung des Feindes, diesmal um so mehr gethan zu haben, als er zuletzt noch einen grossen Sieg errungen hatte. K. Stephan dachte jedoch anders; nur der Erfolg lag ihm am Herzen, die Ehre des Kampfes kümmerte ihn wenig. Kaum war daher Otakar abgezogen, so sammelte er einen Theil des zerstreuten Heeres wieder und begann den Krieg auf ganz entgegengesetzte Weise: er schickte 30,000 Mann leichter Rei-

terei nach Osterreich und Mähren auf Menschenraub. *Gesch. v. Böhm.* II, 214. Egy teljesen legyőzött ellenség hogyan ronthatott 30,000 fegyverrel a hatalmas győző birodalmába?!

³⁾ A XIII. századi Kézai Simon mester szerint Stephanus . . . Boemie regem nomine Otacarum ante fluvium Rebeha contra eum uenientem, cum Boemis uidelicet, Australibus, Stiriensibus, Brandenburgensibus et ceteris mixtis gentibus expulit uirtuose. *Gesta Hungarorum*, lib. II. c. 5. Endlicher-nél: *Res. Hung. Mon. Árpád.* 120 l. A XIV. századi bécsi Képeskrónika szerint Stephanus . . . Othacarum Regem Bohemorum in Hungariam cum Bohemis, Australibus, Bamburgensibus, ac ceteris mixtis gentibus cum potentia uenientem, ante fluvium Rapcha devicit viriliter ac fugavit. *Marci Chronica*, 83. fej. Ugyanígy szól a XV. századi *Chronicon Budense*. Podbraczky-féle kiad. 204. l., valamint a *Chronicon Posoniense* is, lib. II. cap.

Az események ezen alakulása következtében Ottokár hajlandónak mutatta magát a béke megkötésére. István június végén küldötte hozzá a veszprémi püspököt, Egyed tárnokot, Róland bánt s Benedek aradi prépostot s viczekanczellárt. A békeajánlatnak ugyanazon bázisa volt, mint a rábczai csata előtt. Most már elfogadta azt Ottokár s így létre jött az egyezés, mely kölcsönös engedményekből állott. A cseh király ugyanis visszaadta a Magyarországon általa még megszállva tartott helyeket s a két birodalom között a határok úgy állítottak helyre, mint a milyenek voltak IV. Béla király halálakor. Viszont István király elismerte őt Karinthia és Krajna urául, lemondott a nővére által elvitt koronakincsekről s kötelezte magát Schärfenbergi Vilmos és Löwenbergi Miklós karinthiai nemeseknek Magyarország területéről való eltávolítására, de épp úgy kötelezte magát Ottokár is, hogy a magyar emigránsokat nem fogja többé védelmébe venni s váraiknak István által történendő megostromlását nem fogja akadályozni. Fogadták, hogy jövőre egyikök sem fogad be a másiknak területéről szökevényeket. Úgy István mint Ottokár kiterjesztik e békekötést összes szövetségeseikre. A két király között jövőben fennforgó tévedések és félreértések békés úton egyenlítettessenek ki. Mindkét birodalom püspökei és ország-

2. §. 44. De maga István király is a győzelmet magának tulajdonítja. Egy 1271. évi okmányában olvassuk : cum contra Regem Boemie armatam miliciam mouissemus pro nostra et Regni iniuria propulsanda, *ibique Divina opitulante clemencia contra eundem Regem Boemie nobis victoria celitus arrisisset.* Wenzel: *Árp. új Okmtár*, III, 256. Hasonlóképen Istvánnak tulajdonítja e győzelmet IV. László király egyik 1273. évi okmányában, mely szerint per ... fide-

lium nostrorum sudorem bellicum Boemie Rex de area certaminis, *quam patri nostro felix reliquit victoria*, fuge presidio uix euasit. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XII, 74. Fejér: *Cod Dipl.* V. II, 98. Hogy hazai krónikáink és diplomáink ezen itt hivatolt közleményei igazságon alapszanak, azt Ottokár a csata után való eljárásából megerősítve találják a német történetírók is, mint Lorenz: *Gesch. K. Ottokars II. v. Böhmen*, 328. Huber: *Öst. Gesch.* I, 560.

XI. Fejezet.

nagyjai esküdjenek meg a békefeltételekre s végre kéressék fel a pápa e békekötés megerősítésére.

A békekötési okmányt István király *Pozsonyban* írta alá 1271. jul. 3-ikán, Ottokár pedig Prágában 1271. jul. 14-ikén.¹⁾

Bár Ottokárral a pozsonyi béke által a kiegyezkedés megtörtént, az mégis hosszú időn át tartós nem volt. V. István halálával ugyanis igen szomorú napok következtek

31. IV. László király. A Képeskrónika rajza.

hazánkra. V. István 1272-ben augusztus elsején mult ki s aki őt az országlásban követte, az a még csak tiz éves elsőszülött fia IV. László volt. E fejedelem már csak koránál fogva sem lehetett alkalmas arra, hogy a pártokat megfékezhesse, anyja pedig, a kún Erzsébet, inkább szította,

¹⁾ Kelt *apud Posonium* 1271. sexta nonas Julii s megvan eredetiben a prágai államlevéltárban. Közölve Dobnernél: *Monumenta Boem.* II, 368—370.

Theinernél: Datum et actum in *Castris apud Posonium* . . . V. Nonas Julii. *Mon. hist.* I, 295—304.

IV. László trónrajutása.

semmint csillapította a pártszellemet. Ennek következtében ki is tört csakhamar a forradalom, mihelyt V. István szemeit behunyta. Az a párt, melyet V. István háttérbe szorított volt, most szokatlan hevességgel lépett elő. Élén a hatalmas Aba-nemzetség egyik tagja: Finta a Dávid fia, IV. Béla király hajdani nádora állott. Mellette voltak rokonai, *Egyed* tárnokmester és *pozsonyi főispán*, valamint Gergely váci főispán. E párt nyíltan II. Ottokár cseh királyhoz szított s törekvése oda irányult, hogy Kún Erzsébetet és fiát IV. Lászlót megbuktassák.

Nem tudjuk egészen bizonyosan, hogy kit akart e párt Magyarország trónjára emelni, sejtjük azonban, hogy ez az ifjú Béla macsói herceg, IV. Béla lányának, Annának Ratiszlav macsói herceg által nemzett fia, tehát Ottokár nejének Kunigundának testvére volt. E sejtelmet ugyanis az a tény igazolja, hogy midőn Erzsébet anyakirályné s IV. László király pártja Miklós erdélyi vajda vezérlete alatt az ellenpárt forradalmát leverte, a levert párttűtők közül többen épp II. Ottokár udvarába menekültek. Ezek közt volt Egyed pozsonyi főispán s tárnokmester, valamint testvére Gergely is. Kunigunda cseh királyné testvére, Béla herceg, IV. László megbuktatása után a legközelebbi rokonság révén igényt tarthatott a magyar koronára, sőt egy külföldi krónika szerint ezen igényét érvényesíteni is törekedett.¹⁾

A forradalmi párt leverése következtében IV. László végre is megkoronáztathatta magát s bár anyja és ennek kedvence Joakhim tótországi bán, Habsburgi Rudolf buzgó párthive, erélyes kezekkel ragadták meg a kormányzás gyeplőit, mégis a viszonyok békés fejlődéshez nem jut-

¹⁾ A *Chronicon Lambacense* azt írja az 1272-ik évre, hogy sororius (Stephani V.) de Mathsa, *volens sibi regnum*

indebite usurpare s azért a magyarok által megöletett. Pertznel: *Mon. Germ. hist.* IX, 561.

hattak. Az a kitüntető kegy, melylyel a cseh király a hozzámenekült pozsonyi főispánt Egyed mestert fogadta és elárasztotta, Egyed halálos ellenségét Németújvári Henriket mélyen sértette. Elhagyta Ottokár udvarát, Magyarországba sietett s felajánlotta IV. Lászlónak szolgálatait. Az anyakirályné s udvara a hatalmas főurat szívesen fogadták s az ország zászlósai közé emelték.

Ezen Németújvári Henrik egy alkalommal Budán a Margitszigeten összeszólalkozva Béla macsói herceggel, kinek érdekében, mikép láttuk, Egyed mester és társai forrongani kezdettek, azt kardjával darabokra vágta.¹⁾

Amint Ottokár meghallotta sógorának meggyilkolását, azt ürtügytil véve, legott hadra készült Magyarország ellen. Kijelentette, hogy ezen gyilkosság által felbontottnak tekinti az V. Istvánnal Pozsonyban kötött békét s majd a hozzá a béke érdekében küldött magyar követséget visszautasítva, sőt X. Gergely pápának minden közvetítési kísérletére sem hallgatva,²⁾ parancsot adott a magyar határszélek dulására, mit harczosai annál könnyebben tehetek, mivel Pozsony s vidékének várai amúgy is az ő kezeiben voltak. A magyar kormány Ottokár hadjáratát megelőzni kívánván, télviz idején 1273-ban Csák Máté tótországi bán vezérlete alatt magyar és kún csapatokat küldött Ausztria, Morvaország, Stiria és Karinthia pusztítására. Ezek tényleg e tartományokat tűzzel vassal pusztították, roppant zsákmánynyal és tömérdek fogolylyal tértek vissza.³⁾

¹⁾ *Annales Steronis Altahenses* Frehernél: *Scriptor. rer. Austr.* III. kiad. 558. l. A *Chronicon Lambacense* szerint ab Ungaris occisus miserabiliter occubuit. Pertznel: i. h. IX, 561. Az *Annales Austriae* bécsi folytatója szerint a herceget Németújvári Henrik tanácsára és segélyé-

vel ölték meg a magyarok. Pertznel: i. h. IX, 704.

²⁾ A pápa a pozsonyi békeszerződés érvényességét emelte ki, valamint a kiskorú király ártatlanságát. L. az okmányt Theinernél: *Mon. hist. Hung. sacr. illustrantia*, I, 306.

³⁾ Nyilván erre czéloz Ottokár

Ezalatt Egyed mester megbánta árulását és 1273-ban kevéssel azután, hogy a magyar és kún hadak betörték Stiriába és Morvába, Ottokár birodalmában levő jóságait elhagyva, visszatért Magyarországra. Itt őt a magyar kormány szívesen fogadta s magának őt megnyerendő, kegyekkel halmozta el. Egyebek közt őt a macsói és boszniai bánsággal jutalmazta,¹⁾ Egyed mindenekelőtt azzal, miben hibázott, akarta hűtlenségét jóvátenni, azt a várat, mely az ő árulása következtében ment volt Ottokár kezébe, ismét visszaszerezni törekedett. Tényleg Pozsonynak visszafoglalása sikerült is neki, valószínűleg úgy, hogy ő Ottokár ügye iránt való hűtlenségét ügyesen palástolni tudta. Minden jel arra mutat, hogy a várórség, Ottokár emberét hive Egyedben, a kapukat kinyitva előtte, őt nehézség nélkül bebocsátották. Mikorra az álnokságot észrevehették, a vár már Egyed birtokában volt, ki is azt aztán magyar és kún hadakkal rakta meg.²⁾

Pozsonynak kézrekerítésével annak vidéke is visszakértült a magyar király hatósága alá. Ezért is a május havában Magyarországra betört osztrák s morva csapatok a Morva vizén átjőve nem Pozsonyt, hanem a Pozsonytól éjszakra eső vidékeket pusztították, hallatlan kegyetlenkedéseket, főleg Nyitrában véghez vive.³⁾ Nem valószínűtlen az, hogy ezen időtájt maga IV. László is Pozsonyt meglátogatta, mert egy 1276. évi augusztus 18-ikáról keltezett oklevelében maga említi, hogy Marchecknél⁴⁾ egy

Bruno olmfői püspökhöz intézett 1273 évi levelében, melyben jelenti neki, hogy a magyarok ellen harczra készül. Postquam tumultuarium gentem malignandi motus exagitat inquietus — írja a király — sciatis, quod is non nisi pace, quam nobis victoria pariet, ad temperate tranquillitatis limites conquiescet. *Cod. Epist. Ottocari II.* p. 8. Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 68.

¹⁾ Mint macsói bánt említi több 1273. évi okirat. Wenzelnél: *Arp. új Okmányok*, IV, 23. 27. IX, 16. 22. 26. 34. XII, 76. 78. 80. 85.

²⁾ *Chronicon Claustroneoburgense* Pertznel IX, 744.

³⁾ Az osztrák évkönyvek Pertznel IX, 704.

⁴⁾ Cum nos cum totali mole exer-

1288-ikiban pedig, hogy a Morvánál táborozott.¹⁾ Ide nyilván Pozsonynak érintésével jutott.

Bár a Morvaországba betört magyar had portyázása eleinte szerencsés volt, sőt Ottokárt is komolyan szorongatta Laa várában, mégis utóbb a hadakozás rája nézve válságossá vált. A cseh király hadai ugyanis nem-sokára 60 ezerre szaporodtak föl s így a magyar seregnek a túlnyomó ellenség elől sietve hátrálnia kellett. Ottokár útjában mi akadályt sem találva, ellepte harczoisaival a nyugati határokat. Itt egész erejét először is Pozsony ellen fordítá, tudva hogy annak kézrekerítésével könnyű szerrel fogja a vidék többi várait és városait is hatalmába ejthetni. Az ostrom, melyet Pozsony ellen intézett, heves volt. Különböző ostromgépekkel vivatta azt s kényszerítette megadásra.

Ki vezette Ottokárral szemben Pozsony védelmét, azt a források nem mondják. Iserniai Henrik ama megjegyzéséből, hogy Pozsonymegyét a vár elfoglalása idejéig Egyed mester tartotta kezén, arra kell következtetnünk, hogy ő volt a várnak védője is. Ha úgy volt, akkor valóban nagy szerencse volt rá, hogy a várral együtt a győztes Ottokár kezébe nem került, mert ez bizonyára nagy elégtétellel vette volna elfogatását s vele aligha gyakorolt volna irgalmat, miután tőle annak idején, mikép láttuk, elpártolt. Hogy Egyed mester tényleg az ostromkor el nem vészett, kétségtelen abból, hogy a király kevéssel rá őt Roland nádorral és Joachim tárnokmesterrel a nagyszombati vár visszavivására küldötte.²⁾ Ott volt Detrekő-vár ostrománál is. Különb-

citus nostri contra insultum Regis Bohemie . . . . apud castrum *Marhayk* castra metati fuisse mus. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IX, 148.

¹⁾ nosque vna cum Baronibus ac regni nostri nobilibus contra eundem

regem (Ottocarum) procedentes iuxta fluvium Morva időzött. Fejér: *Cod. Dipl.* V. III, 893.

²⁾ IV. László 1274. febr. 22-ikén kiállított okirata szerint. Közli Rómer: *Győri tört. és rég. füzetek*, III. köt. 108.

egyéb okmányok is említik még mint tárnokmestert 1274-ben¹⁾ és 1275-ben.²⁾

Pozsony elfoglalása után rövid időre Ottokár egész Pozsonymegyét is meghódította.³⁾ Sz. György, Nagyszombat, Stomfa s egyéb erősségek mind kezeire kerültek. Mind a meghódított várakat és városokat aztán hűbérekül osztrák nemeseknek adományozta.⁴⁾ Majd Pozsony és Dévény között Rottenstein átellenében a Dunán hidat veretett s azon seregét átvezetve 9 héten át a Dunántúli tájakat szorongatta, mígnem azon hirre, hogy a Frankfurtban összeült német választófejedelmek versenytársát Habsburgi Rudolfot római királynak megválasztották, 1273-ban október havában sietve az országból kitakarodott.⁵⁾

Ottokár ezentúl Habsburgi Rudolf ellen forralt ellenséges terveket, miután ez őt Ausztriáról, Stiriáról, Karinthiáról, a vend őrgrófságról, Égerről és Portenauról lemondani kényszerítette, úgy hogy csakis Cseh- és Morvaország és ezek tartózkodásági birtokában maradhatott s ezekben is csak mint a sz. római birodalom hűbérese. Ottokár ez

1) Wenzel: *Árp új Okmtár*, IV, 38—41. IX, 75. 77. XII, 90. 113.

2) Wenzel: *Árp új Okmtár*, IV, 52. XII, 116. 133.

3) Iserniai Henrik 1273-ban a magyar-cseh háboru eseményeit Olaszországban levő ismerőseinek megírva, erre vonatkozólag ezeket írja: *Perfidis itaque fogatis Vngaris et Comanis, cum iam nullum in campis inueniret obicem regie supereminencia Maiestatis, ad expugnanda castra suam conuertit potentiam, et Castro Posenii machinarum impulsioneibus, aliisque tormentorum generibus viriliter expugnato, infra breue temporis spacium totus Comitatus Pusionii, quem hactenus tenebat Magister Egidius, cum*

villis atque castris, armis triumphalibus aquisitis, regali fuit subditus ditioni. Codex epistolaris Ottocari II. p. 8. És innen Fejér: Cod Dipl. V. II, 69. Maga IV. László is érinti 1274-ben febr. 22-ikén kiállított oklevelében Pozsonynak árulás folytán történt elfoglalását: noster et nostri Regni notorius inimicus . . . . fines regni nostri potentialiter adijisset Posenium Tyrnam et quedam alia castra nostra prodicionaliter occupando. Győri tört. és rég füz. 1865. III, 108.

4) Az *Annales Austriae* bécai és klosterneuburgi folytatói Pertznél IX, 705 és 744.

5) *Annales Melicenses* Pertznél IX, 510.

XI. Fejezet.

állapotot el nem viselhetve, 1278. pünkösdkor megindította Rudolf ellen a hadjáratot. Rudolf elég támogatást a német birodalmi rendektől nem kapva, szorultságában László magyar királyhoz fordult, ki őt a köztök fennálló, Hainburgban 1277. nov. 11. körül kötött egyezés¹⁾ értelmében segíteni tartozott. László nem is késett kötelezettségének eleget tenni. A népszerű háborúra tömegesen gyűltek seregei, már aug. 6-ikán Pozsonynál táborozott²⁾ s aug. 14-ikén 40 ezer magyar és 16 ezer kún vitézzel Marchecknél Rudolfal egyesült.³⁾

82. Ottokár halála a stillfriedi csatában. A Képeskrónika rajza.

Aug. 26-ikán került a Morvamezőn Stillfried vára táján döntő ütközetre. A hosszan tartott makacs ütközet a csehek vereségével végződött. Ottokár maga 17 sebből vérezve a csatatéren maradt. Vele együtt 14 ezer cseh veszett el.⁴⁾

¹⁾ Huber: *Gesch. Österr.* I, 607.

²⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 502.

³⁾ Kézai: *Chronica Hung.* Endlichernél: *Mon. rer. Hung. Arp.* 121. Wenzel: *Arp. új Okmtdr.* IV, 170. Azonkívül *Chronicon Claustroneoburgense* Pertznel IX, 745. és *Chronicon Colmariense* Pertznel XVII, 249.

⁴⁾ *Annalium Austriae Contin.*

Vindob. Pertznel IX, 709. 710. *Annales Salisburgenses*, ugyanott 803. 804. *Chronicon Colmariense*, u. o. XVII, 250. 251. Horneck: *Chronicon Rhythmicum*. Pertznel: *Scriptores* III, 153. Kézai: *Chronica*. 121. 122. II. Rudolfnak a velencei dogéhoz intézett tudósítása Fejérnél: *Cod. Dipl.* V. III, 460. Wenzelnél: *Arp. új Okmtdr.* IV, 165.

Ezen magyar fegyver segítségével kivivott diadal¹⁾ által a Habsburgok birodalmának jövője biztosítva lett. De a magyar dynasztiának is volt oka az aratott győzelem felett örvendeni. Ottokárban az országnak és dynasztiának egy régi veszedelmes ellensége pusztult el, s hogy annak horderejét mérlegelni tudták nálunk, bár nem is kiszákmányolni az ország politikai érdekében, bizonyítja az, hogy IV. László e diadal napját évenként az egész országban megünnepelni parancsolta.²⁾ Azonkívül egy oly műemlék felállítását rendelte el, mely mai napig hirdeti a magyar fegyverek dicsőségét s az országnak a cseh lidércznyomás alól való felszabadulását. *IV. László e nagy nap emlékére s fogadalma teljesítésére építtette Pozsonyban a szent ferenczrendűek góth stíljú szép templomát s a mellette levő kolostort.*

Alapította-e IV. László a ferenczrendűek pozsonyi monostorát, avagy csak újra építette-e azt? A ferenczrendűek tartományának történeti leírásában, mely Heinegger Péter provincialatusa alatt 1740-ben készült a pozsonyi ferenczsekről azt olvassuk, hogy az e városban már 1240-ben, tehát közvetlenül a tatárjárás előtt alapított és pedig nem a városban, hanem a városon kívül a Sz. Lőrinczkapu előtt levő hegyeken.³⁾ Ottokár legyőzése után IV. László

1) Az ütközetben magukat kitüntetett családok közül megemlíthetjük az *Olgyaiakat, Vataiakat és Magyariakat*, kiket nemesítésök alkalmával maga László király kiemel, mondván: Consideratis seruicys eorumdem, que in exercitu nostro, quem contra Regem Bohemorum, inimicum et persecutorem nostrum habebamus, in quo, deo propicio, eodem Rege Bohemorum interempto felicem uictoriam sumus consecuti, cum sumpma fidelitate strennue bellando pro statu prospero nostri regiminis et Corone studuerunt exercere

et coram oculis nostre maiestatis conplacere. Ezért is Endure Nicolaum et Michaelem et Nicolaum paruum filios eiusdem, Petrum, Farcasium, Myxe, Johannem et Lampertum de villa *Owgia*, Bank filium Georgi de *Wata* et Johannem filium Chekud de *Magari* nemesi rangra emeli. *Hazai Oklár*, 90—92. l.

2) *Annalium Austriae Contin. Vin-dobonensis* Pertznél IX, 710.

3) non in civitate Posoniensi, sed extra Suburbium, extra portam S. Laurentii ad montes habebat suum domicilium.

XI. Fejezet.

a belső városban építette fel 1280-ban az egyházat és a conventet.

Bél Mátyás szerint is e kolostor IV. Béla alatt keletkezett, de 1271-ben Ottokár alatt elpusztított s csaknem tiz éven át romokban hevert, mikor is IV. László restaurálni kezdte.¹⁾

Rupp Jakab szerint a barátok mai temploma helyén előbb a minoriták egyháza állott. IV. László az Ottokár cseh királyon nyert győzelem emlékére mint fogadmányi templomot építette 1280-ban a mai templomot.²⁾

Ami e véleményeket illeti, bizonyos, hogy a rend tartományi története azon tudósítása, miszerint a Szentferenczrendűek rendháza a városon kívül létezett, semmi történeti adattal nem igazolható. Különbén is, ha e monostor a városon kívül feküdt, akkor az a tatárok pusztítását el nem kerülhette. Sokkal valóbbszinű tehát az, amit Bél mond s egészen megfelel a történeti eseményeknek azon állítása is, hogy a csehek pusztították el. Egészen egyezik vele Rupp állítása, mert a Rupp által említett minoriták nem egyebek mint a ferenczrendűek.

Hogy IV. László király csak újraépítője volt a pozsonyi conventnek és egyháznak, nem pedig alapítója, ezt némely egyéb nyomok is bizonyítani látszanak. Azon iratban, melyet Iserniai Henrik olaszországi hiveinek küldött, egyebek között felemlíti 1273-ban, hogy a cseh király, mielőtt magát a Magyarország ellen indítandó hadjáratra elhatározta volna, egy a magyar király által küldött minorita rendű szerzetest fogadott, ki neki a fegyverszüneti egyezséget adta át.³⁾ Ha vesszük, hogy a háború az ország

¹⁾ *Hung. Nov. hist.* 20. l.

²⁾ *Magyarorsz. helyrajzi tört.* I. I, 69.

³⁾ *Primum quidem cum Maiestas*

Regia, dolis Vngarie concita, quasi amplius dissimulare non valens, vt ipsam ingrederetur, ingentes erezerat animos, et sue conuertens intencionis

33. A pozsonyi Szentferenczrendű egyház szentélyének belseje.

A pozsonyi Szentferenczrendű kolostor.

nyugati határain volt kitörendő s hogy ezen időtájt László király is a nyugati határokon időzött, nagyon valószínű, hogy azon minorita szerzetes, kit követül Ottokárhoz küldött, éppen pozsonyi minorita, azaz ferenczrendű szerzetes volt.

De ennél többet bizonyít egy másik körülmény, az t. i. hogy még mielőtt a templom elkészült, a ferenczrendűek kolostorában már egyházi szertartások végeztek, mit csak úgy érthetünk, ha felvesszük, hogy az Ottokár által rommá tett kolostorban egy szükségleti kápolna állott fenn, melyben az isteni tisztelet végezve lett azon időig, míg nem az új templom elkészült.

Az, hogy 1297-ben Máté bñbornok a ferenczrendűek magyarországi tartományfőnökét, a győri custost és a *pozsonyi szerzetesek elöljáróját*¹⁾ felszólítja, miszerint járjanak el a Pozsonyban létesíttetni szándékolt Klarissa-monostor ügyében²⁾ szintén nagyon arra utal, hogy a ferenczeseknek már az új egyház elkészülte előtt Pozsonyban létezniük kellett s Rómában is ismertek voltak.

De éppenséggel minden kétséget kizárólag bizonyítja ezt az osztrák krónika írója és ennek alapján a leobeni Névtelen, kik szerint Pozsonynak Ottokár által történt kiostromlásakor és felgyújtásakor az álmaikból felriasztott asszony-nép a minoriták házába menekült.³⁾

---

propositum, iusserat exercitum congregari; quidam frater Ordinis Minorum pro parte Vngarorum Regem nostrum adiit, et super facto Treugarum secum tractatum habens, Treugas iniit cum eodem. Codex epist. Ottocari II. p. 8. Fejér: *Cod. Dipl.* V. II, 69.

¹⁾ et Guardianum eorundem Fratrum Castri Posoniensis.

²⁾ Wenzel: *Árp. új Okmány*, XII, 601. Knauznál kivonatilag: *Mon. Eccl.*

Strig. II, 412. Fejér: *Cod. Dipl.* VII. V, 538.

³⁾ vix arreptis palliis, quaedam camisiis, aliae vero peplis, vel quid prae manibus invenire poterant, quaedam vero nihil, omnes sic ad domum fratrum Minorum confugerunt. *Australis historiae pars plenior*, Freher-Struvénél I, 474. És *Anonymus Leobinensis*, Pertznel: *Script.* I, 851.

XI. Fejezet.

Ám nyilván IV. Lászlónak fogadmánya is nagyon összefügg a kolostor történetével. Az eredeti kolostort és egyházat a csehek pusztítják el, ez felkölti László királyban a szándékot a csehektől szedendő zsákmányból a monostort újból felépíteni. Fogadalmat tesz, hogy győzelem esetére a nagy művet véghez viteti. A győzelem, mikép láttuk, részére dőlt el s ezzel tényleg nem csekély kincsek kerültek birtokába. A győztes kúnok és magyarok Ottokár sátrát is kirabolták s a gazdag zsákmány mellett sok előkelő nemessel együtt a cseh király természetes fia, Miklós is fogságba került. Majd betörve Morvaországba a Thaja mellékét is zsákmányolták, mígnem végre Rudolf rábírtá Lászlót, hogy a részére átengedett gazdag zsákmánnyal és foglyokkal haza vonuljon.¹⁾

László nyilván e zsákmányból teljesítette fogadalmát s azért is lett ezen építménye annyira kiválóvá. Ezen egyház, mely főleg tornya által vonja magára mindenki figyelmét, ma is Pozsonynak egyik legszebb s legnevezetesebb műemléke. Az egyház 1297-ben²⁾ készült el, s márczius 26-dikán szenteltetett fel. A felszentelés nagy ünnepséggel volt összekötve, mondhatni országos ünnepséggel, mert az ország színe java volt azon képviselve. Jelen volt maga a király III. Endre, az ország számos főura, a főpapok közül Lodomer esztergomi érsek, Pascasius nyitrai, Pál pécsi, Haab váczai és Tivadar győri püspökök. Az egyházi szertartást, a felszentelést Lodomer esztergomi érsek helynöke, Jakab püspök végezte. Azonkívül részt vett az ünnepségen egy megszámlálhatatlan néptömeg is.³⁾

¹⁾ Pertznél IX, 745. 804. Horneck: *Chron. Rythmicum*, 159. l.

²⁾ Henszlmann tévesen teszi 1279-re. *Magy. csúcsíves stílű műeml.* 98. l.

³⁾ Lodomer érsek 1297. márczius

26-dikán kelt okiratában mondja: Ipsam enim ecclesiam beate Marie Virginis, nobis Posonii existentibus, venerabilis Pater Jacobus, Dei gracia vicarius episcopus noster, presentibus venerabilibus Patribus, Pascasio Nytri-

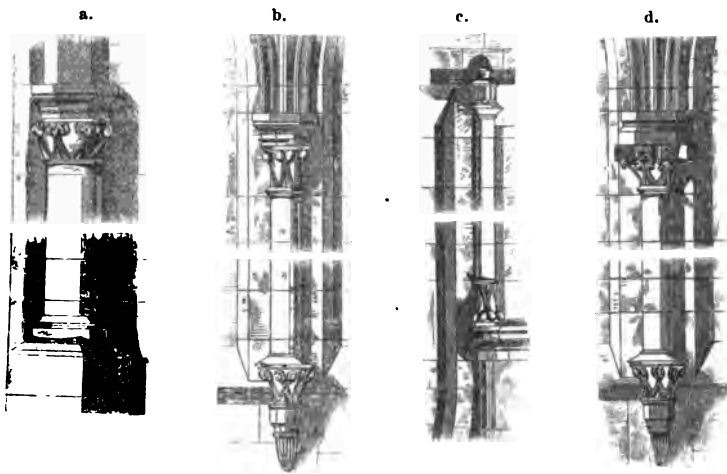

34. A pozsonyi Szentferencrendű egyház góthatylú tornya.

A pozsonyi Szentferenczrendű templom.

A nap s a hozzá fűzött emlék jelentőségét emelendő, Lodomer érsek az ujonnan felszentelt egyházat egy évi búcsu kedvezményében részesítette.¹⁾ Mint votiv-egyházat amúgy is előszeretettel keresték fel a hivek.²⁾ Eredeti régi részeiből ma is fenn van a szentély, a torony, a torony mellett a hajóba vezető ajtó. Eredeti hajójának boltja az 1590. évi földrengés következtében bedőlt s 1616-ban készült el a mai nem csúcsíves boltja. A szentély zárását a

35. (a-d) A pozsonyi Szentferenczrendűek egyháza szentélyének falaszlopai.

ensi, Paulo Quinque Ecclesiensi, Haab Vaciensi et Theodoro Iauriensi . . . ecclesiarum episcopis, inclito eciam Domino, Andrea Dei gratia Rege Hungarie, vna cum Baronibus et Proceribus suis, cum vix numerosa Christi fidelium multitudine interexistentibus, solempniter ad laudem et gloriam divini numinis, et in titulum excellentissime Marie Virginis dedicando consecrauit, et consecrando dedicauit. Eredeti okl. a Sz. Ferenczrend tartományi ltban. Innen közölte Koller: *Eppat. Quinq.* II, 233. Katona: *Hist. Crit.* VI, 1170. Fejér: *Cod. Dipl.* VI, II,

85. Újabbban kivonatosan Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 400.

¹⁾ ut pronior ac deuotior concursus omnibus et singulis patefiat . . . in annis dedicationis eiusdem Ecclesie revolucionibus, in festo videlicet annunciationis eiusdem Virginum Virginis gloriose — vnus anni indulgentiam misericorditer relaxamus. Idézett helyeken.

²⁾ 1297-ben említvék a gyászszertartások in ecclesia fratrum minorum Poson. Wenzel: *Árp új Okmtár*, V, 175. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 400.

hétszögnek három oldala képezi. A régi csúcsíves ablakok ma félkör ívvel zárják. Figyelemre méltók a szentély faloszlopai, különböző levéldísz s virágbimbók által ékesített kapitáeljeik, valamint oszloplábaik eredeti alakozása miatt. Általán e szentély faloszlopai feltűnőleg eredetiek úgy kapitáeljtük, valamint lábuk és gyámkövkük tekintetében. A viráglevelekben a természetiek utánzása még csak kevésbé fordul elő, mi későbbben a csúcsíves stylben mindinkább történik. De a templom különösen igen díszes és mégis igen szigorú stylű tornya által ragadja meg a szemlélő figyelmét, mely fájdalom ismételt tűzvész és földrengés által felette sokat szenvedett. E torony a magyarországi csúcsíves tornyok legszebbike. Vele egyik egyházunk tornya sem mérkőzhetik. Általán a góth styl egyik gyöngyének tekinthető. Alaptervére nézve a rendes constructiótól eltér, amennyiben aljának négyszöge nem török nyolcz, hanem hatszögbe. Felső koronapárkányzatát 12 vízakádó állat díszíti, ezek között mindenféle szörnyek, egy nőnek felső teste, igen lelógó emlőkkel és egy sertésen nyargaló zsidó gunyképe. E vízakádóknak symbolikus jelentése az: az egyház ellenei kényszerítvék attól az ártalmas vizet levezetni saját testükön keresztül, ezért a vízakádók mint az egyház ellenei rút és visszataszító alakban jelennek meg, úgy mint a Krisztust gyötrő poroszlók is. A nő a bujaság jelvénye; a zsidót jellemzi a disznóparipa s a hegyes süveg, melyet ők a középkorban viselni tartoztak. A torony mérműve még a kora csúcsíves styl alakzásával bír. A sisak alján toronyfias ormozat (Wimperg) van. A hatoldalú s eredetileg áttörésre szánt, de jelenleg téglával elfalazott sisak mérműve s a gerinczek levélcsonói és legfelső keresztvirága is szigorú német stylűek.¹⁾

¹⁾ Henszmann: *Magyarorsz. csúcsíves stylű műeml.* 95–106. l.

A pozsonyi Klarissák.

Ugyanazon évben, melyben a ferenczrendűek egyházának felszentelése ment véghez, azaz 1297-ben utasította Máté bibornok a ferenczrendűek magyarországi tartományfőnökét, a győri custost és a pozsonyi ferenczrendű házfőnököt oda, hogy a Pozsonyban létesíttetni szándékolt Klarissa-monostor ügyében járjanak el. Rómában ugyanis afelől értesültek, hogy Pozsonyban némely apácák alkalmas helyen Sz. Klára-rendű kolostort óhajtanának léteszólítani, hivatkozva arra, hogy a kolostor alapítására és fenntartására elég anyagi eszközökkel rendelkeznek.¹⁾ Arról a bibornok még nem értesült, hogy vajjon e kolostor felépült-e már, s azért a nevezetteket megbizsa annak megvizsgálásával, vajjon e monostor alapítása kedves-e Istennek s egyszersmind hasznos-e Sz. Klára-rendjének valamint Sz. Ferencz-rendjének? Továbbá, hogy alkalmas-e a kolostorra kiszemelt hely s hogy elegendő-e annak fenntartására a jövedelem? Végre hozzájárul-e a monostor alapításához megegyezésével az esztergomi érsek, annak káptalana és a plébános.²⁾ Ha vizsgálatuknak eredménye az, hogy az alapíttatni szándékolt kolostor szükséges és hasznos, akkor — amint fel lesz építve és berendezve — gondoskodjanak arról, hogy a Klára-rendnek valamely szomszédos tartományából négy vagy hat alkalmas nővért helyezzenek el a pozsonyi kolostorban.³⁾

A vizsgálat eredményéről mit sem találunk feljegyezve, de bizonyos, hogy a Klarissák pozsonyi monostora tényleg

¹⁾ Intelleximus, quod quedam religiose mulieres in Castro Posoniensi Strigoniensis Diocesis Domino eervientes, locum habent aptum, ut fiat in eo monasterium Ordinis Sancte Clare, presertim cum sufficientes proventus habeant ad sustentacionem, eiusdemque Sancte Clare regulam profiteri desiderant.

²⁾ parochialis presbiter.

³⁾ sex vel quatuor sorores de aliqua vicinarum Provinciarum ipsius Ordinis Sancte Clare . . . ad ipsum Monasterium Castri Posoniensis Strigoniensis Dioecesis procuretis transferre. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XII, 601—602. Kivonatilag Knauz: *Mon. Eccles. Strig.* II, 412—413. Fejér: *Cod. Dipl.* VII. V, 538.

36. A hajdani Sz. Klára-kozostor.

létrejött. A monostor a cistercita-apácák épületében lett elhelyezve azon a helyen, melyen ma a katolikus főgymnasium van. Melyik évben költözködtek be a Klarissák, nem tudjuk. Feltesszük mindazonáltal, hogy miután kész kolostorba költöztek, az új kolostor felavatása még a XIII. században ment véghez.

IV. László uralkodása.

Míg azonban e kegyeletes munkák folytak, azalatt Pozsonyban újabb s újabb események követték egymást. IV. László királynak magatartása ugyanis, zabolátlan erkölcsi jelleme, kihívó erőszakoskodása a kormányzásban, az egyházi s világi törvényekkel szemben tanusított daczos nyakassága az egyházi censura büntetését hozta reá. Az országban végtelenül szomorú közállapotok következtek be.

37. Fülöp apostoli legatus. A Képeskrónika rajza.

A király számúzve a keresztény társadalomból, a pogány kúnok között keresett barátokat és szórakoztatókat s minden alkalomkor éreztette a vele szigoruan, ha nem is igazságtalanul bánó egyházi és világi urakkal boszuját. Midőn 1279-ben Fülöp pápai legatus az ország fő- és alpapságával és szerzeteseivel Budán az egyházi szabadság és fegyelem helyreállítása céljából zsinatot tartott, a király, sértve érezve a zsinat némely határozatai által a maga patronatusi jogait,

a zsinatot erőszakosan feloszlatta. Ez szeptember 13-dikán történt. Ekkor Fülöp legatus *Pozsonyba* vonult s innen értesítette a sz.-széket a történetekről s Lászlót egyszersmind újból átok alá vetette.¹⁾

László ezután mind mélyebbre jutott a lejtős úton. Nejétől elszakadt, sőt szeg ényt fogságba vetette. Még anyjával is meg hasonlott s sok oly dolgot követett el, melyen népe megbotránkozott. Egyes főurakkal nyílt háborúban állott. Így a Németújváriakkal, kik különben ama kor legrakonzátlanabb hatalmasai közé tartoztak. A királynak a Németújváriakkal való küzdelme eleinte a Dunántúli vidéken folyt le, de később a Dunán innen való tájakon is folytatódott, különösen Pozsonyban. Németújvári Miklós nádor ugyanis testvéreivel s a Pécz nemzetségbeli Apor vajdával egyesülve *Pozsony vára* megvívását és kézrekerítését határozták el, mi meglepő, de könnyen érthető. Ugyanis az osztrák krónika egykoru bécsi folytatója szerint Pozsonyt 1287-ben Albert osztrák herceg, osztrák és stíriai hadakkal szállotta meg s miután a város magát megadta, a várat is megvívta és a maga embereivel megrakta.²⁾ Ebből egy jeles tudósunk qiztosan azt véli következtethetni, hogy a hűtlen Németújváriak, kik 1286-ban csak nem rég esküdtek hűséget Albert osztrák hercegnek, a vele kötött szerződés értelmében, az ő nevében és segélyével folytatták a Pozsony vármegyei rabló hadjáratot, melynek idejét az 1286-ik év utolsó s a következő év első hónapjára határozhatjuk.³⁾

Az Újváriak tényleg Pozsonyt megrohanták és el is foglalták, mit nemcsak a pozsonyiak, de a vidékbeliek is keservesen megsínyledtek. Apor ugyanis a pozsonyi vár-

¹⁾ *Annalium Austriae continuatio Vindobonensis* Pertznél IX, 710.

²⁾ *Annalium Austriae continuatio Vindobonensis* Pertznél: *Mon. Germ. hist* IX, 714.

³⁾ Szabó Károly: *Kún László*, Bpest 1886. 133. l.

ból égette, pusztította a király hiveinek Pozsony vármegyei jószágait, nevezetesen János pozsonyi főispánnak Türne és Nyék nevű pozsonymegyei várait, ez által neki két ezer márkányi kárt okozva, minek megtérítésére László király 1287-ben jan. 25-ikén Jánosnak a hűtlen Németújváriaktól elvett Modort adományozta.¹⁾

Apor kegyetlenkedése maga után vonta Pozsonymegye kárvallott birtokosainak szövetkezését. János főispán rokonságával s a pozsonyi várjobbágysággal, nemkülömben Sándorfia Károly gróffal, kinek várát Apor szintén elfoglalta²⁾ s ennek atyafiságával Apor ellen indult, azt nyílt titkózetben megverte, hivei közül sokat megölt s elfogott. Maga Apor is megsebesült, úgy hogy alig tudott menekülni.³⁾ Ez alkalommal Károly gróf és testvére különösen kitüntettek magukat. Az utóbbi halálos sebet kapott, de Károly comes is a vödriczai torony visszafoglalásakor szintén megsebesült s ezen érdeméért a király neki 1287-ben márczius 2-ikán a Pozsony vármegyei Sz. Máriát, a mai Somorját adományozta.⁴⁾

Apor legyőzése és megszalasztása megnyitotta a király hiveinek az utat Pozsony várának visszahódítására is. Csák Máté, Péter fia, a király hiveivel a várat ostrom alá fogták, csakhamar megvívták s már 1287-ben január 25-ike előtt

¹⁾ Wenzel: *Árp. újOkmtár*, XII, 451.

²⁾ attendentes fidelitates et servitia Karuli, quae in captiuacione sua, in ablacione rerum suarum, nec non occupacione Castri sui per Opour de genere Peech, est perpeusus. Fejér: *Cod. Dipl.* V. III, 344.

³⁾ Kitétezik ez IV. László 1287. évi okiratából, melyben mondja: cum dictus Opour esset in Castro Poson. et vellet destruere prouinciam ipsius castri, idem Karulus vna cum suis

sociis se fortunae casibus cum paucis contra multos opponendo, vbi frater suus lethaliter extitit vulneratus multos de militibus dicti Opour captiuando, et quam plures occidendo, idem Opour graui vulnere sauciatus manus suas vix euasit; postmodum turrem castri Posonien. Weprech vocatam, multa vulnera et ictus lapidum sustinendo, nostre restituens Maiestatí. Fejér: *Cod. Dipl.* V. III, 344 és VII. IV, 197.

⁴⁾ Fejér: *Cod. Dipl.* V. III, 344.

a királynak visszaszolgáltatták.¹⁾ Még ugyanez évben jutalmaz a király nemességgel több szászi, légi és hódosi várjobbágyot a vár visszaszerzése körül szerzett érdemeikért.²⁾

A szerencsétlen IV. László 1290. jul. 10-ike éjjelén Körösszög vár közelében a kúnok által meggyilkoltatván, utódjává III. Endre lett, kivel az Árpádház férfiága kihalt.

Minden jel arra mutat, hogy az utolsó Árpádfi alatt hazánkban a stílyedt viszonyok újból emelkedni kezdettek s hogy uralkodása alatt, ha hosszabb időre kiterjedt volna, a nemzet anyagi és szellemi jóléte fokozódott volna, mert habár Endre alatt is a hatalmas urak féktelenkedései nem szüntek meg, úgy mégis oly törvények lettek alatta alkotva, melyek a király erélye által végre is érvényre jutottak volna a törvényt nem tisztelők ellenkezésével szemben. Az üdvös törvények a királyi tekintély növelésére, a koronajóságok gyarapítására, a vagyon és jog biztosítására, a törvénykezés szigorítására, a tömérdek visszaélés orvoslására vonatkoznak s világosan mutatják III. Endrének eldöde felett való nagy emelkedettségét. A polgároknak osztogatott szabadalmak és kedvezések meg azt mutatják, hogy a szervezésben és igazgatásban is magasan

¹⁾ Hogy Csák Máté foglalta vissza Miklós nádortól a pozsonyi várat, azt III. Endre egyik 1294. évi oklevele mondja, melylyel Herkulin pozsonyi bírónak Misérd falut adományozza érdemeiért, melyeket szerzett maxime tunc, cum castrum Posoniense per industriam et miliciam Mathei Comitis Posoniensis Magistri Agazonum nostrorum dilecti et fidelis a Nicolao Palatino filio Hemerici et Castellanis eiusdem recuperatum extitisset. Wenzel: *Árp. új Okmtár*, V, 96. és u. o. XII, 551.

²⁾ Az erre vonatkozó oklevélben azt mondja a király, hogy e várjob-

bágyokat azért veszi ki a pozsonyi gróf joghatósága alól, mivel ezek multa nobis obsequia graciosae et meritorum servicia in recuperatione Castris nostri posoniensis, quod per Nicolaum palatinum filium Herrici Bani occupatum violenter, contra nostram detinebatur maiestatem non sine parua cede suorum cognatorum et amissione suorum bonorum sunt perpepsi nobis et corone Regie cum sumpna fidelitatis inpenderunt. Fejér: *Cod. Dipl.* V. III, 345 és VII. II, 113. *Haz. Okmtár*, II, 19. Utóbb 1327-ben László király ezen okiratát megerősítette I. Károly király is.

III. Endre oklevél-hasonmásának átirata.

Andreas Dei gracia Rex Hungarie fidelibus suis vniuersis tributarijs, quibus presentes ostendentur ¶ salutem et gratiam. Cum hospites posonienses, fideles nostri ea gaudeant libertate a sanctis progeni ¶ toribus nostris, et a nobis eis concessa, vt in locis tributorum, tributum seu teloneum soluere non teneantur ¶ volumus et fidelitati vestre precipiendo mandamus quatenus nullus vestrorum super dictos hospites nostros de ¶ posonio tam in eundo extra Regnum nostrum uel alias, quam eciam in veniendo tributum seu teloneum ¶ exigere debeat uel presumat nec eciam eodem ratione tributi audeat in aliqua molestere ¶ Datum posonij in festo beati Nicolai confessoris.

(Bórhártyás eredetije a városi levéltárban Pozsonyban.)

Pozsony szabadalmakat kap.

fölülemelkedik közvetlen elődjain.

Pozsony különösen érezte gondosságának jótéteményét. Mert ő, nemcsak hogy megerősítette a pozsonyi vendégnépnek elődöeitől kapott *vámmentességi* jogát, hanem adott e városnak külön *privilegiumokat* is, melyek által polgárságának tekintélye és anyagi haszna jelentékenyen gyarapodott.

Az ő törekvése oda irányult, hogy Pozsonyt a jólét terén elősegítse, amint azt maga mondja szabadalmi bevezetésében: „miután pozsonyi vendégeink a németek dühe és pusztítása által László királynak a cseh királylyal való háboruja idején valamint Albert ausztriai és stíriai herczeg által szétszórattak s házaik felperzselése és mindennemű egyéb javaik elvesztése által nagy kárt szenvedtek, azokat újból összehozni s az összehozottaknak mindennemű biztonságot nyújtani akarván“, nekik szabadalmakat adományoz.

Ortvay: Pozsony története.

Hand Ben. In. 1207. 1208. 1209. 1210. 1211. 1212. 1213. 1214. 1215. 1216. 1217. 1218. 1219. 1220. 1221. 1222. 1223. 1224. 1225. 1226. 1227. 1228. 1229. 1230. 1231. 1232. 1233. 1234. 1235. 1236. 1237. 1238. 1239. 1240. 1241. 1242. 1243. 1244. 1245. 1246. 1247. 1248. 1249. 1250. 1251. 1252. 1253. 1254. 1255. 1256. 1257. 1258. 1259. 1260. 1261. 1262. 1263. 1264. 1265. 1266. 1267. 1268. 1269. 1270. 1271. 1272. 1273. 1274. 1275. 1276. 1277. 1278. 1279. 1280. 1281. 1282. 1283. 1284. 1285. 1286. 1287. 1288. 1289. 1290. 1291. 1292. 1293. 1294. 1295. 1296. 1297. 1298. 1299. 1300. 1301. 1302. 1303. 1304. 1305. 1306. 1307. 1308. 1309. 1310. 1311. 1312. 1313. 1314. 1315. 1316. 1317. 1318. 1319. 1320. 1321. 1322. 1323. 1324. 1325. 1326. 1327. 1328. 1329. 1330. 1331. 1332. 1333. 1334. 1335. 1336. 1337. 1338. 1339. 1340. 1341. 1342. 1343. 1344. 1345. 1346. 1347. 1348. 1349. 1350. 1351. 1352. 1353. 1354. 1355. 1356. 1357. 1358. 1359. 1360. 1361. 1362. 1363. 1364. 1365. 1366. 1367. 1368. 1369. 1370. 1371. 1372. 1373. 1374. 1375. 1376. 1377. 1378. 1379. 1380. 1381. 1382. 1383. 1384. 1385. 1386. 1387. 1388. 1389. 1390. 1391. 1392. 1393. 1394. 1395. 1396. 1397. 1398. 1399. 1400. 1401. 1402. 1403. 1404. 1405. 1406. 1407. 1408. 1409. 1410. 1411. 1412. 1413. 1414. 1415. 1416. 1417. 1418. 1419. 1420. 1421. 1422. 1423. 1424. 1425. 1426. 1427. 1428. 1429. 1430. 1431. 1432. 1433. 1434. 1435. 1436. 1437. 1438. 1439. 1440. 1441. 1442. 1443. 1444. 1445. 1446. 1447. 1448. 1449. 1450. 1451. 1452. 1453. 1454. 1455. 1456. 1457. 1458. 1459. 1460. 1461. 1462. 1463. 1464. 1465. 1466. 1467. 1468. 1469. 1470. 1471. 1472. 1473. 1474. 1475. 1476. 1477. 1478. 1479. 1480. 1481. 1482. 1483. 1484. 1485. 1486. 1487. 1488. 1489. 1490. 1491. 1492. 1493. 1494. 1495. 1496. 1497. 1498. 1499. 1500. 1501. 1502. 1503. 1504. 1505. 1506. 1507. 1508. 1509. 1510. 1511. 1512. 1513. 1514. 1515. 1516. 1517. 1518. 1519. 1520. 1521. 1522. 1523. 1524. 1525. 1526. 1527. 1528. 1529. 1530. 1531. 1532. 1533. 1534. 1535. 1536. 1537. 1538. 1539. 1540. 1541. 1542. 1543. 1544. 1545. 1546. 1547. 1548. 1549. 1550. 1551. 1552. 1553. 1554. 1555. 1556. 1557. 1558. 1559. 1560. 1561. 1562. 1563. 1564. 1565. 1566. 1567. 1568. 1569. 1570. 1571. 1572. 1573. 1574. 1575. 1576. 1577. 1578. 1579. 1580. 1581. 1582. 1583. 1584. 1585. 1586. 1587. 1588. 1589. 1590. 1591. 1592. 1593. 1594. 1595. 1596. 1597. 1598. 1599. 1600. 1601. 1602. 1603. 1604. 1605. 1606. 1607. 1608. 1609. 1610. 1611. 1612. 1613. 1614. 1615. 1616. 1617. 1618. 1619. 1620. 1621. 1622. 1623. 1624. 1625. 1626. 1627. 1628. 1629. 1630. 1631. 1632. 1633. 1634. 1635. 1636. 1637. 1638. 1639. 1640. 1641. 1642. 1643. 1644. 1645. 1646. 1647. 1648. 1649. 1650. 1651. 1652. 1653. 1654. 1655. 1656. 1657. 1658. 1659. 1660. 1661. 1662. 1663. 1664. 1665. 1666. 1667. 1668. 1669. 1670. 1671. 1672. 1673. 1674. 1675. 1676. 1677. 1678. 1679. 1680. 1681. 1682. 1683. 1684. 1685. 1686. 1687. 1688. 1689. 1690. 1691. 1692. 1693. 1694. 1695. 1696. 1697. 1698. 1699. 1700. 1701. 1702. 1703. 1704. 1705. 1706. 1707. 1708. 1709. 1710. 1711. 1712. 1713. 1714. 1715. 1716. 1717. 1718. 1719. 1720. 1721. 1722. 1723. 1724. 1725. 1726. 1727. 1728. 1729. 1730. 1731. 1732. 1733. 1734. 1735. 1736. 1737. 1738. 1739. 1740. 1741. 1742. 1743. 1744. 1745. 1746. 1747. 1748. 1749. 1750. 1751. 1752. 1753. 1754. 1755. 1756. 1757. 1758. 1759. 1760. 1761. 1762. 1763. 1764. 1765. 1766. 1767. 1768. 1769. 1770. 1771. 1772. 1773. 1774. 1775. 1776. 1777. 1778. 1779. 1780. 1781. 1782. 1783. 1784. 1785. 1786. 1787. 1788. 1789. 1790. 1791. 1792. 1793. 1794. 1795. 1796. 1797. 1798. 1799. 1800. 1801. 1802. 1803. 1804. 1805. 1806. 1807. 1808. 1809. 1810. 1811. 1812. 1813. 1814. 1815. 1816. 1817. 1818. 1819. 1820. 1821. 1822. 1823. 1824. 1825. 1826. 1827. 1828. 1829. 1830. 1831. 1832. 1833. 1834. 1835. 1836. 1837. 1838. 1839. 1840. 1841. 1842. 1843. 1844. 1845. 1846. 1847. 1848. 1849. 1850. 1851. 1852. 1853. 1854. 1855. 1856. 1857. 1858. 1859. 1860. 1861. 1862. 1863. 1864. 1865. 1866. 1867. 1868. 1869. 1870. 1871. 1872. 1873. 1874. 1875. 1876. 1877. 1878. 1879. 1880. 1881. 1882. 1883. 1884. 1885. 1886. 1887. 1888. 1889. 1890. 1891. 1892. 1893. 1894. 1895. 1896. 1897. 1898. 1899. 1900. 1901. 1902. 1903. 1904. 1905. 1906. 1907. 1908. 1909. 1910. 1911. 1912. 1913. 1914. 1915. 1916. 1917. 1918. 1919. 1920. 1921. 1922. 1923. 1924. 1925. 1926. 1927. 1928. 1929. 1930. 1931. 1932. 1933. 1934. 1935. 1936. 1937. 1938. 1939. 1940. 1941. 1942. 1943. 1944. 1945. 1946. 1947. 1948. 1949. 1950. 1951. 1952. 1953. 1954. 1955. 1956. 1957. 1958. 1959. 1960. 1961. 1962. 1963. 1964. 1965. 1966. 1967. 1968. 1969. 1970. 1971. 1972. 1973. 1974. 1975. 1976. 1977. 1978. 1979. 1980. 1981. 1982. 1983. 1984. 1985. 1986. 1987. 1988. 1989. 1990. 1991. 1992. 1993. 1994. 1995. 1996. 1997. 1998. 1999. 2000. 2001. 2002. 2003. 2004. 2005. 2006. 2007. 2008. 2009. 2010. 2011. 2012. 2013. 2014. 2015. 2016. 2017. 2018. 2019. 2020. 2021. 2022. 2023. 2024. 2025. 2026. 2027. 2028. 2029. 2030. 2031. 2032. 2033. 2034. 2035. 2036. 2037. 2038. 2039. 2040. 2041. 2042. 2043. 2044. 2045. 2046. 2047. 2048. 2049. 2050. 2051. 2052. 2053. 2054. 2055. 2056. 2057. 2058. 2059. 2060. 2061. 2062. 2063. 2064. 2065. 2066. 2067. 2068. 2069. 2070. 2071. 2072. 2073. 2074. 2075. 2076. 2077. 2078. 2079. 2080. 2081. 2082. 2083. 2084. 2085. 2086. 2087. 2088. 2089. 2090. 2091. 2092. 2093. 2094. 2095. 2096. 2097. 2098. 2099. 2100. 2101. 2102. 2103. 2104. 2105. 2106. 2107. 2108. 2109. 2110. 2111. 2112. 2113. 2114. 2115. 2116. 2117. 2118. 2119. 2120. 2121. 2122. 2123. 2124. 2125. 2126. 2127. 2128. 2129. 2130. 2131. 2132. 2133. 2134. 2135. 2136. 2137. 2138. 2139. 2140. 2141. 2142. 2143. 2144. 2145. 2146. 2147. 2148. 2149. 2150. 2151. 2152. 2153. 2154. 2155. 2156. 2157. 2158. 2159. 2160. 2161. 2162. 2163. 2164. 2165. 2166. 2167. 2168. 2169. 2170. 2171. 2172. 2173. 2174. 2175. 2176. 2177. 2178. 2179. 2180. 2181. 2182. 2183. 2184. 2185. 2186. 2187. 2188. 2189. 2190. 2191. 2192. 2193. 2194. 2195. 2196. 2197. 2198. 2199. 2200. 2201. 2202. 2203. 2204. 2205. 2206. 2207. 2208. 2209. 2210. 2211. 2212. 2213. 2214. 2215. 2216. 2217. 2218. 2219. 2220. 2221. 2222. 2223. 2224. 2225. 2226. 2227. 2228. 2229. 2230. 2231. 2232. 2233. 2234. 2235. 2236. 2237. 2238. 2239. 2240. 2241. 2242. 2243. 2244. 2245. 2246. 2247. 2248. 2249. 2250. 2251. 2252. 2253. 2254. 2255. 2256. 2257. 2258. 2259. 2260. 2261. 2262. 2263. 2264. 2265. 2266. 2267. 2268. 2269. 2270. 2271. 2272. 2273. 2274. 2275. 2276. 2277. 2278. 2279. 2280. 2281. 2282. 2283. 2284. 2285. 2286. 2287. 2288. 2289. 2290. 2291. 2292. 2293. 2294. 2295. 2296. 2297. 2298. 2299. 2300. 2301. 2302. 2303. 2304. 2305. 2306. 2307. 2308. 2309. 2310. 2311. 2312. 2313. 2314. 2315. 2316. 2317. 2318. 2319. 2320. 2321. 2322. 2323. 2324. 2325. 2326. 2327. 2328. 2329. 2330. 2331. 2332. 2333. 2334. 2335. 2336. 2337. 2338. 2339. 2340. 2341. 2342. 2343. 2344. 2345. 2346. 2347. 2348. 2349. 2350. 2351. 2352. 2353. 2354. 2355. 2356. 2357. 2358. 2359. 2360. 2361. 2362. 2363. 2364. 2365. 2366. 2367. 2368. 2369. 2370. 2371. 2372. 2373. 2374. 2375. 2376. 2377. 2378. 2379. 2380. 2381. 2382. 2383. 2384. 2385. 2386. 2387. 2388. 2389. 2390. 2391. 2392. 2393. 2394. 2395. 2396. 2397. 2398. 2399. 2400. 2401. 2402. 2403. 2404. 2405. 2406. 2407. 2408. 2409. 2410. 2411. 2412. 2413. 2414. 2415. 2416. 2417. 2418. 2419. 2420. 2421. 2422. 2423. 2424. 2425. 2426. 2427. 2428. 2429. 2430. 2431. 2432. 2433. 2434. 2435. 2436. 2437. 2438. 2439. 2440. 2441. 2442. 2443. 2444. 2445. 2446. 2447. 2448. 2449. 2450. 2451. 2452. 2453. 2454. 2455. 2456. 2457. 2458. 2459. 2460. 2461. 2462. 2463. 2464. 2465. 2466. 2467. 2468. 2469. 2470. 2471. 2472. 2473. 2474. 2475. 2476. 2477. 2478. 2479. 2480. 2481. 2482. 2483. 2484. 2485. 2486. 2487. 2488. 2489. 2490. 2491. 2492. 2493. 2494. 2495. 2496. 2497. 2498. 2499. 2500. 2501. 2502. 2503. 2504. 2505. 2506. 2507. 2508. 2509. 2510. 2511. 2512. 2513. 2514. 2515. 2516. 2517. 2518. 2519. 2520. 2521. 2522. 2523. 2524. 2525. 2526. 2527. 2528. 2529. 2530. 2531. 2532. 2533. 2534. 2535. 2536. 2537. 2538. 2539. 2540. 2541. 2542. 2543. 2544. 2545. 2546. 2547. 2548. 2549. 2550. 2551. 2552. 2553. 2554. 2555. 2556. 2557. 2558. 2559. 2560. 2561. 2562. 2563. 2564. 2565. 2566. 2567. 2568. 2569. 2570. 2571. 2572. 2573. 2574. 2575. 2576. 2577. 2578. 2579. 2580. 2581. 2582. 2583. 2584. 2585. 2586. 2587. 2588. 2589. 2590. 2591. 2592. 2593. 2594. 2595. 2596. 2597. 2598. 2599. 2600. 2601. 2602. 2603. 2604. 2605. 2606. 2607. 2608. 2609. 2610. 2611. 2612. 2613. 2614. 2615. 2616. 2617. 2618. 2619. 2620. 2621. 2622. 2623. 2624. 2625. 2626. 2627. 2628. 2629. 2630. 2631. 2632. 2633. 2634. 2635. 2636. 2637. 2638. 2639. 2640. 2641. 2642. 2643. 2644. 2645. 2646. 2647. 2648. 2649. 2650. 2651. 2652. 2653. 2654. 2655. 2656. 2657. 2658. 2659. 2660. 2661. 2662. 2663. 2664. 2665. 2666. 2667. 2668. 2669. 2670. 2671. 2672. 2673. 2674. 2675. 2676. 2677. 2678. 2679. 2680. 2681. 2682. 2683. 2684. 2685. 2686. 2687. 2688. 2689. 2690. 2691. 2692. 2693. 2694. 2695. 2696. 2697. 2698. 2699. 2700. 2701. 2702. 2703. 2704. 2705. 2706. 2707. 2708. 2709. 2710. 2711. 2712. 2713. 2714. 2715. 2716. 2717. 2718. 2719. 2720. 2721. 2722. 2723. 2724. 2725. 2726. 2727. 2728. 2729. 2730. 2731. 2732. 2733. 2734. 2735. 2736. 2737. 2738. 2739. 2740. 2741. 2742. 2743. 2744. 2745. 2746. 2747. 2748. 2749. 2750. 2751. 2752. 2753. 2754. 2755. 2756. 2757. 2758. 2759. 2760. 2761. 2762. 2763. 2764. 2765. 2766. 2767. 2768. 2769. 2770. 2771. 2772. 2773. 2774. 2775. 2776. 2777. 2778. 2779. 2780. 2781. 2782. 2783. 2784. 2785. 2786. 2787. 2788. 2789. 2790. 2791. 2792. 2793. 2794. 2795. 2796. 2797. 2798. 2799. 2800. 2801. 2802. 2803. 2804. 2805. 2806. 2807. 2808. 2809. 2810. 2811. 2812. 2813. 2814. 2815. 2816. 2817. 2818. 2819. 2820. 2821. 2822. 2823. 2824. 2825. 2826. 2827. 2828. 2829. 2830. 2831. 2832. 2833. 2834. 2835. 2836. 2837. 2838. 2839. 2840. 2841. 2842. 2843. 2844. 2845. 2846. 2847. 2848. 2849. 2850. 2851. 2852. 2853. 2854. 2855. 2856. 2857. 2858. 2859. 2860. 2861. 2862. 2863. 2864. 2865. 2866. 2867. 2868. 2869. 2870. 2871. 2872. 2873. 2874. 2875. 2876. 2877. 2878. 2879. 2880. 2881. 2882. 2883. 2884. 2885. 2886. 2887. 2888. 2889. 2890. 2891. 2892. 2893. 2894. 2895. 2896. 2897. 2898. 2899. 2900. 2901. 2902. 2903. 2904. 2905. 2906. 2907. 2908. 2909. 2910. 2911. 2912. 2913. 2914. 2915. 2916. 2917. 2918. 2919. 2920. 2921. 2922. 2923. 2924. 2925. 2926. 2927. 2928. 2929. 2930. 2931. 2932. 2933. 2934. 2935. 2936. 2937. 2938. 2939. 2940. 2941. 2942. 2943. 2944. 2945. 2946. 2947. 2948. 2949. 2950. 2951. 2952. 2953. 2954. 2955. 2956. 2957. 2958. 2959. 2960. 2961. 2962. 2963. 2964. 2965. 2966. 2967. 2968. 2969. 2970. 2971. 2972. 2973. 2974. 2975. 2976. 2977. 2978. 2979. 2980. 2981. 2982. 2983. 2984. 2985. 2986. 2987. 2988. 2989. 2990. 2991. 2992. 2993. 2994. 2995. 2996. 2997. 2998. 2999. 3000. 3001. 3002. 3003. 3004. 3005. 3006. 3007. 3008. 3009. 3010. 3011. 3012. 3013. 3014. 3015. 3016. 3017. 3018. 3019. 3020. 3021. 3022. 3023. 3024. 3025. 3026. 3027. 3028. 3029. 3030. 3031. 3032. 3033. 3034. 3035. 3036. 3037. 3038. 3039. 3040. 3041. 3042. 3043. 3044. 3045. 3046. 3047. 3048. 3049. 3050. 3051. 3052. 3053. 3054. 3055. 3056. 3057. 3058. 3059. 3060. 3061. 3062. 3063. 3064. 3065. 3066. 3067. 3068. 3069. 3070. 3071. 3072. 3073. 3074. 3075. 3076. 3077. 3078. 3079. 3080. 3081. 3082. 3083. 3084. 3085. 3086. 3087. 3088. 3089. 3090. 3091. 3092. 3093. 3094. 3095. 3096. 3097. 3098. 3099. 3100. 3101. 3102. 3103. 3104. 3105. 3106. 3107. 3108. 3109. 3110. 3111. 3112. 3113. 3114. 3115. 3116. 3117. 3118. 3119. 3120. 3121. 3122. 3123. 3124. 3125. 3126. 3127. 3128. 3129. 3130. 3131. 3132. 3133. 3134. 3135. 3136. 3137. 3138. 3139. 3140. 3141. 3142. 3143. 3144. 3145. 3146. 3147. 3148. 3149. 3150. 3151. 3152. 3153. 3154. 3155. 3156. 3157. 3158. 3159. 3160. 3161. 3162. 3163. 3164. 3165. 3166. 3167. 3168. 3169. 3170. 3171. 3172. 3173. 3174. 3175. 3176. 3177. 3178. 3179. 3180. 3181. 3182. 3183. 3184.

E szabadalmak Pozsony történetében forduló pontot képeznek. Mert ha áll is, hogy a szabadalmak osztogatása országos szempontból nem éppen a legjobb gyümölcsöket termelte, másrészt mégis kétségtelen, hogy általuk a helyi érdekek tetemes lendületet kaptak. Pozsony is emelkedett általuk jelentőségében, mert egyrészt meg lett általuk óva a király és az előkelők által gyakoroltatni szokott némely visszaélésektől, névszerint az úgynevezett megszállási teher-től, mely rendszerint igen érzékenyen károsította a megszállott helységeket. Másrészt élénkítették úgy a pozsonyiak, mint a Pozsonyba jövő idegenek vásártartási és kereskedési kedvét azáltal, hogy a rendes út- és révvámok alól felmentette őket. Emelte a polgárság önérzetét azzal, hogy ügyeikben azt a városi bíró s esküdtszékei alá állították s hogy ellene az idegen tanúk elfogadását csakis megszorított esetekben engedték meg. De elősegítették a városi lakosság gyarapodását is azáltal, hogy a beköltözést lehetségessé tette, mert egy földesúr sem tarthatta vissza ezentúl a földadó lefizetése után jobbágját attól, hogy Pozsonyba ne költözködhessen.¹⁾

Hogy egyébiránt milyen volt városunknak községi szervezete s milyenek annak népességi, társadalmi, köz- és magánviszonyai, a következő kötetben lesz elmondva.

¹⁾ A szabadalmakat a következő kötetben adjuk.

MELLÉKLETEK.

I. MELLÉKLET.

A pozsonyi főispánok az Árpádházi királyok korszakában.*)

1135. **Leuca** comes Posoniensis et magister Dapiferorum. (Wenzel: *Árp. új Okmánytár* I, 51.) A név bizonyára Lukács-nak felel meg.

1142. **Julian**. (Lehoczky: *Stat. et Ord.* I, 136. Fejér: *Cod. Dipl.* VII. II, 307. Somogyi: *Magy. főisp. Albuma*, 321. l.) Juliánt nem okiratból, hanem Márk és Thuróczi krónikáiból ismerjük, melyek őt *Julianus comes*-nek nevezik. A két krónikás előadásából jóformán bizonyos, hogy Julian nem megyei főispán, hanem csak várispán volt. Lehoczknál tényleg mint *comes castr*i fordul elő, ellenben Fejérnél és Somogyinál mint főispán. Somogyi különben több helytelenséget közöl felőle, azt állítja róla, hogy „tunya, aluszékony természetű férfiú, ki a legfontosb dolgokat is egykedvűen s hanyagul vette, s lanyhaságból vesztette el (Borissal szemben) Pozsonyt, mire szerinte Thuróczi azt jegyzi meg, hogy ájtatosb mint vitézebb vala.“ Somogyi nyilván Thuróczit nem olvasta, hanem a fenntebbieket másnak utána mondogatja. Julian „ájtatossága“ csakis Thuróczi hibás szövegén alapszik, mint mely szerint *Rapolth miles Almanus castrum Poson ex industria et probitate Juliani comitis ceperat.* (*Chronica*, Cap. LXV.) A Márk krónikájában, melyet

---

*) E névsororat, főleg a XII. századra nézve, még sok kívánni valót hagy fenn. A XI. századra vonatkozólag éppenséggel fogyatékos. Ám azért e fogyatékos és hiányos állapotában is teljesebb az, mint azok a névsorok melyeket Lehoczky (*Regni Hungariae Status et Ordines*, Pozsony 1796. I, 136—137.), Fejér (*Cod. Dipl.* Buda 1832. VII. II, 307—308.), Czinár (*Index alphabeticus Codicis Diplomatici*, Pest 1866. 541—542. ll.), Kovács (*Betűrendes névmutató az Árpádkori új Okmánytárhoz*, Budapest 1889. 843 l.) és Somogyi (*Magyarország főispánjainak Albuma*, Szombathely 1889. 321—322. ll.) készítették. Az okmányok szaporodtával remélhetőleg e sorozat hiányai ki fognak egészítettetni.

I. Melléklet.

Thuróczi tudvalevőleg egész terjedelmében átvett, Pozsony eleste ex industria et *inprobitate* Juliani comitis történetnek mondatik (*Chronica*, 70. fej.), minek helyes értelme is van, mert ez a szövegezés felel meg az előadott eseménynek. Hogy Julian 1141—1146-ig lett légyen pozsonyi főispán, Somogyinak szintén nem igazolt állítása. Az 1141. év II. Géza trónra jutásának éve. Különben újból hangsúlyozzuk, hogy a Márk-Thuróczi-féle közlés oda utal, miszerint Julian nem főispán, hanem várispán volt. Egy *Julianus comes* említették II. Géza 1157. évi okiratában (Fejér: *Cod. Dipl.* II, 146. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 111.) de erre aligha gondolhatunk.

1183. **Johannes** Posoniensis comes. (Wenzel XI, 48.) Czinárnál és Somogyinál hiányzik. Úgy Lehoczky, mint Fejér, Czinár és Somogyi Vanlegen másképp Vanlungen főispánt helyezik Julian után, de azt nem mint főispánt, hanem csak mint comes castri-t ismerjük, s azért sorozatunkba fel sem vettük.

1194—1195. **Petrus Comes de Poson** (Wenzel XI, 57. és 59.) Az 1195. évi latin okirat eredeti német fordításában Peter Graf ze Prespurk. (Wenzel XI, 61.)

1198. **Johannes Comes de Poson** (Fejér II, 331.) Kovácsnál hiányzik.

1200. **Henricus Palatinus Comes Posoniensis.** (Fejér II, 382.) A nádoroknak Czech-Frankl-féle névsorozatában hiányzik. Mint pozsonyi főispán hiányzik Kovácsnál is. Somogyi Henrik és Tamás közé 1201. évre **Miklós** főispánt teszi, de állítását nem tudjuk igazolni s azért sorozatunkba fel sem vettük.

1202. 1103. **Thomas Posoniensis comes** (Fejér III. I, 319. Nagy: *Soproni Okltár*, I, 6. Fejér V. I, 293.) Kovácsnál hiányzik.

1205. **Potho Comes Posoniensis.** (Fejér III. II, 466.) Egy 1216. évi okmányban Potho *tunc comes Posoniensis* néven említették a multra, azaz 1205-re. (Wenzel XI, 137.) Hogy a *Győr* nemzettségből való volt, okiratok mondják, így egy 1216. évben *Poth Comes, de genere Geur* említették. (*Haz. Okmtár*, VI, 11.) Ez utóbbi oklevélből, de egy 1208-ikiből is, melyben mint *Póth Comes* fordul elő, (*Haz. Okmtár*, VI, 8.) kitetszik, hogy a Potho név *Póth*-nak ejtendő. Ő utóbb nádor, mosonyi és kevei főispán volt. Lehoczky, Fejérnél, Czinárnál hiányzik. Kovácsnál ugyan előkerül, de tévesen Smaragd és Buzád között, mi nyilván onnan ered, mivel ő az 1216. évi okmányt helyesen nem értelmezte. Somogyi 1208—1210-re határozza főispánkodását, mi tévedés, mert ez években Mog volt főispán.

A pozsonyi főispánok.

1206. **Mercurius** Posoniensis Comes. (Fejér III. II, 465. Wenzel VI, 308. U. o. XI, 85. Knauz: *Cod. Strig.* II, 12. és *Mon. Eccl. Strig.* I, 185. Nagy: *Haz. Okmtár*, VI, 7.)

1207. **Ochuz** Comes Posoniensis. (Fejér III. I, 47.) Az Ochuz név lehet Ákos, de lehet Oguz = August = Ágoston is. Nagy Géza szerint ugyanolyan eredetű, csakhogy dialektikus eltéréssel, mint az Ákus. Kún névnek tartja. (*Turul*, 1891. IX, 54. 127.) Az itt szóban levő főispán a *Vázsony* nemzetségből származott.

1208. 1209. 1210. **Mog, Moch, Moh, Mocho, Monzh** Posoniensis Comes. (Fejér III. I, 82. 83. III. II, 467. Wenzel VI, 325. 334. 335. 343. XI, 94, 96, 102. 108. Knauz: *Mon.* I, 192. Tkalčić I, 20. 24.) A név nyilván Mók-nak, Lehoczky szerint Maczkó-nak ejtendő. Megjegyezzük, hogy a Czech-Frankl-féle nádor-névjegyzékben 1207—1209 évekre *István* vagy *Chepán*, István fia, nádor, *pozsonyi* és báni főispán gyanánt említetik. Vagy azt kell tehát mondanunk, hogy ez adat hamis, vagy azt, hogy ezen István a közöltük Mok-kal azonos, miután az mint pozsonyi főispán az 1208. 1209. és 1210. évekre több okirat által igazoltatik.

1211. 1212. **Nicolaus** Posoniensis Comes. (Fejér III. I, 109. 125. Wenzel I, 126. VI, 349, 354. XI, 113. 115. Tkalčić: *Mon. Eppat. Zagrab.* I, 27. *Hazai Okmtár*, VIII, 15.) Miklós a *Csák* nemzetségből való. (Wertner: *A magyar nemzetségek*, I, 197.)

1212. 1213. 1214. **Banc, Banco** Palatinus et Posoniensis Comes. (Fejér III. I, 148. Wenzel I, 132. 136. VI, 359, XI, 118. Tkalčić I, 28. 30. Nagy: *Haz. Okmtár*, VI, 11.) Említve van a Váradí Registrumban is *Banc* Comes Palatinus et Posoniensis néven. (§. 379. Endlichernél: *Rerum Hungaric. Mon. Arp.* 739. l.) Továbbá a Czech-Frankl-féle nádor-jegyzékben is. Neve *Bánk* vagy *Bánkó*, melyet Pór Benedek-vel azonosít, de nézetünk szerint helytelenül, mert a Bánk és Benedek nevek néha ugyanazon okmányban, sőt közvetlenül egymás mellett említetnek, mi a két név különféleségére mutat. És pedig annál is inkább mivel a név mint személynév *Bankó* alakban is fordul elő okiratilag, így 1263-ban *Banko* filius Ibrachini, jobagio. (*Haz. Okmtár*, VI, 114.) Az itt szóban forgó főispán a Bór nemzetségből való (Wertner I, 323.) s Gertrud királyné meggyilkolásáról ismeretes. Somogyi csak 1212—1213-re teszi pozsonyi főispánkodását.

1214. 1215. 1217. 1219. 1221. 1222. **Soyargdus** (Wenzel XI, 129. Tkalčić I, 35.), *Sumrachus* (Fejér VII. II, 308.),

I. Melléklet.

Smaragdus, Smaracodus Posoniensis Comes (Fejér III. I, 168. 269. Wenzel VI, 402. 408. XI, 156. Theiner: *Monum. hist. Hung.* I, 68. Knauz: *Cod. Strig.* II, 19. Ugyanó: *Monumenta*, I, 208. 223. Nagy: *Haz. Okmtár*, VI, 15. VII, 9.) Neve *Smaragd*, de nemzetségét meg nem határozhatjuk. Úgy Lehoczky, mint Fejér Smaragdot és Sumrachot két külön egyénnek veszik, de tévesen. Megjegyezzük azonkívül, hogy Lehoczky 1213-ra egy *Simon* nevű pozsonyi főispánról tesz említést. Oly okiratot azonban, mely e nevet igazolná, nem ismerünk. 1213-ban Bánk volt pozsonyi főispán. Fejér Smaragd, illetőleg Sumrach után 1222-re *Dominicus* nevű pozsonyi főispánt említ, mi kétségtelenül hiba. Somogyi Smaragd főispánságát 1222-ig terjeszti ki, de hogy az 1223-ban is tartott, okirat bizonyítja.

1222. *Tiburtius* Posoniensis Comes. (Fejér III. I, 374.) Lehoczkynál és Kovácsnál hiányzik.

1223. *Smaragdus* Posoniensis Comes. (Wenzel XI, 173.) Azonos a fentebbivel.

1223. 1224. *Buzad* Posoniensis Comes. (Fejér III. I, 370. 395. Wenzel I, 197. VI, 420. Vég helyi: *Hazai Okmtár*, V, 10.) Fejér, Czinár és Somogyi még 1222-re is teszik főispánokodását, de kétségtelenül tévesen s tévedésüket ki is jelölhetjük. A Fejér által közölt II. András-féle okmány kelte 1222, regni nostri anno decimo nono. Itt a két kelet nem egyezik, mert II. Andrásnak 19-iki uralkodási éve megfelel az 1224-iki évnek. Épp ily téves a kelet II. Andrásnak amaz okmányában, melyet Vég helyi közöl a Hazai Okmtárban. Ebben is folyó évül az 1222-iki, uralkodási évül pedig a 19-ik van megjelölve. Ezen Buzad a *Buzád-Hahold* nemzetségből való s azért tévesen mondja őt Lehoczky Bánfy-nemzetségűnek (de genere Bánfy.) Bánfy genusunk nincsen s Buzádnál csak Bánfy-családról lehet szó.

1224. *Nicolaus* Curialis Comes Regine et Comes Posoniensis. (Wenzel I, 425. *Haz. Okmtár*, IV, 12. VI, 18.) A Csák nemzetségből való.

1225. 1228. 1229. *Demetrius* magister Dapiferorum et Comes Posoniensis. (Fejér III. II, 15. *Soproni Okltár*, I, 17. Wenzel I, 211. 252. VI, 455. 477. XI, 212. Tkalčić I, 65. *Hazai Okmtár*, VIII, 25. II, 5. VI, 23.) Lehoczky 1228-ra, Fejér 1225—28-ra, Czinár 1225-re teszik főispánokodását. Okiratilag kimutatható, hogy 1229-ben is az volt még. Ő az Aba-nemzetség *nekcei* ágának őse.

1232. *Edus*, Comes Posoniensis. (Wenzel VI, 502. Fejér

A pozsonyi főispánok.

V. I, 306.) Lehoczky nál és Fejérnél hiányzik. Az Edus név aligha a keresztény Ede, Eduard, aminek azt Somogyi veszi, inkább is kún névnek látszik lenni. Edua kún nőnév ismeretes. Nagy Géza is ez értelemben magyarázza. (*Turul*, 1891. IX, 113. 120.)

1233. 1234. **Nicolaus** Magister Tawarnicorum et Comes Posoniensis. (Wenzel I, 304. VI, 518. 521. 549. XI, 257. 260. Nagy: *Haz. Okmtár*, IV, 19. V. 14. *Györi tört. és rég. füz.* II, 291. Fejér III. II, 329.) Szintén *Csák* nemzetségből való. Lehoczky tévesen egy időbe teszi főispánkodását Demeterrel, 1228-ba. Somogyi csakis 1233-ban ismeri.

1235. **Lucas** Posoniensis Comes. (Wenzel VI, 568.) Fejérnél, Czinárnál, Lehoczky nál s Somogyinál hiányzik.

1235. 1236. 1237. 1238. 1239. 1240. **Andreas** Posoniensis Comes. És Andreas filius Seraphini Curie Regie Judex et Comes de Poson. Valamint Comes Posoniensis et Judex Aule Regie. (Fejér IV. I, 27. IV. III, 552. Wenzel VII, 25. 34. 48. 81. 107. XI, 301. 304. 312. 316. Knauz: *Mon.* I, 321. *Hazai Okmtár*, IV, 25. Rá történik hivatkozás egy 1255. évi okiratban is Wenzelnél VII, 398.) Genusát nem ismerjük. Lehoczky csak 1238-ra teszi főispánkodását, Fejér pedig 1235—38-ra, ellenben Somogyi kiterjeszti azt 1234-től 1241-ig, mit nem tudunk igazolni.

1243. 1244. 1245. **Matheus** Magister Tavarnicorum et Comes Posoniensis. (Fejér IV. I, 324. XI, 406. Wenzel VII, 133. 137. 156. 169. 174. XI, 340. Tkalčić I, 81. 86. Rá történik hivatkozás 1260-ban, Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 458. Wenzel XI, 481.) Ugyancsak *Csák* nemzetségbeli. Később erdélyi vajda, országbíró, bán és nádor. (Wertner I, 196.) Fejér, Czinár és Somogyi 1243-ban *Mátyást* mondják pozsonyi főispánnak, kit aztán 1244—45-ben *Máté* követett, de a két név különválasztásának tévessége kétségtelen. Lehoczky 1243-ban *Matthisi* nevű főispánt említ, nyilván tévesen Matheus helyett.

1247. 1248. **Dionysius** Magister Tavernicorum et Comes Posoniensis. 1248-ban már Palatinus et Comes Posoniensis. (Fejér IV. I, 454. IV. II, 33. Wenzel II, 206. 232. VII, 264. Bartal: *Commentaria*, II, XIII. És a Czech-Frankl-féle nádor-névjegyzékben.) E Dénes a *Jurle* (*Szentgróti*) nemzetségből való. Lehoczky ezen Dénest egyidejűleg Andrással mondja pozsonyi főispánnak 1247-ben s elődjökként Rolandot említi 1246-ban. Hogy Roland 1246-ban valóban pozsonyi főispán lett volna, arra okiratos adatunk nincsen, vala-

I. Melléklet.

mint arra sem, hogy 1247-ben András főispánkodott volna. Somogyi Dénes főispánkodását szintén csak 1247-re teszi.

1248. 1249. 1250. 1251. 1252. 1253. 1254. 1255. 1256. 1257. 1259. **Lorandus, Rolandus, R.** Palatinus et Comes Poseniensis. (Fejér IV. II, 98. 306. Wenzel II, 209. 216. 228. 231. 232. 242. 256. 258. 259. 260. VII, 260. 305. 306. 307. 320. 359. 369. 398. 436. 503. 516. X, 425. XI, 427. XII, 691. Nagy: *Soproni Okltár*, I, 23. Nagy: *Haz. Okltár*, 18. Nagy: *Zalai Okltár*, I, 28. Kubinyi: *Magyar tört. emlékek*, I, 29. Békefi: *A pilisi apátság tört.* 318. l. Knauz: *Mon.* I. 400. Bartal II, XIII. XVI. *Hazai Okmtár*, I, 26. IV, 35. V, 24. VI, 60, 84, 89. VII, 41. 87. VIII, 59. 60.) A *Rathold* nemzetségből való. Lehoczky szerint 1250-ben *Conradus* volt pozsonyi főispán és nádor, de e név tévesen áll Rolandus helyett. Fejér csak 1251—54-ig, Lehoczky 1254-ig, Somogyi 1248-tól 1257-ig, Czinár 1251—55-ig terjesztik ki Roland főispánkodását.

1260. 1261. 1262. 1263. **Henricus, Herricus, H.** Palatinus et Comes Poseniensis. (Wenzel VIII, 48. 55. XI, 495. *Hazai Okltár*, 40. l. *Hazai Okmtár*, VIII, 86.) Fejérnél a pozsonyi főispánok sorozatában előjő mint Dominus Modrae una Palatinus, de az okmányt Fejér nem közli. (*Cod. Dipl.* VII. II, 308.) Lehoczky is megjegyzi róla: Modram possedit. Úgy ő, mint Fejér, Czinár és Somogyi csak 1260-ban mondják főispánnak. Ellenben Kovácsnál még 1268-ban is, mi onnan van, hogy IV. Béla király egyik 1268-ik évi okiratában említi Henriket (Wenzel III, 180.), de ezen adatot épp úgy kell a *multra* vonatkoztatni, mint azt is, mely IV. László királynak egyik 1274. évi okiratában ezen Henrikre vonatkozik. (Wenzel IV, 39.) Az itt szóban levő s közönségesen mint Németújvári Henrik gróf ismeretes Henrik a *Héder* nemzetségből való (Wertner II, 12.) s későbbben tótországi bán lett.

1263. **Matheus** Magister Tavarnicorum et Comes Poseniensis (Fejér IV. III, 132.) A *Csák* nemzetségből való. Lehoczky tévesen *Mathias*-nak írja. Kovácsnál hiányzik.

1264. **Stephanus** Comes Poseniensis. (*Hazai Okmtár*, VIII, 96.) Lehoczkynál, Fejérnél, Czinárnál, Wenzelnél s Somogyinál hiányzik.

1264. 1265. **Roland, Ruland** Palatinus Comes Poseniensis. (Fejér IV. III, 251. 307.) A fenttebbivel azonos. Ez évekre különben úgy Fejérnél, mint Lehoczkynál és Kovácsnál hiányzik. A Czech-Frankl-féle nádor-jegyzékben 1265-ben mint nádor s pozsonyi főispán szerepel.

A pozsonyi főispánok.

1267. **Andreas.** E nevet csak Fejér közli (*Cod. Dipl.* VII. II, 308.), de okmányos adattal nem igazolja.

1267. 1268. 1269. **Stephanus** Comes Posoniensis ac Judex Curie Domine Regie. (Fejér IV. III, 386. 437. VII. II, 308. Wenzel III, 157. VIII, 227. 235. Knauz: *Mon.* I, 560. Nagy: *Zalai Okmtár*, I, 51. *Hazai Okmtár*, VII, 118.) IV. Bélának egy 1268. évi okiratában említve van *H.* azaz *Henricus* Palatinus, Comes Posoniensis (Wenzel III, 180.), de minthogy ez időben *István* volt pozsonyi főispán, másrészt pedig Lőrincz a nádor (Wenzel III, 184. VIII, 226. 233. IX, 80. X, 435. XI. 585.), azért világos, hogy IV. Béla 1268. évi okiratának adata csak a multa magyarázható. Fejér és Czinár 1267—68-ra, Lehoczky 1268-ra, Somogyi 1268—69-re teszik főispánkodását.

1270. 1271. 1272. **Egidius** Magister Tavernicorum, Comes Posoniensis, illetőleg Egidius summus Camerarius aule nostre, Comes Pozoniensis. (Fejér VII. II, 18. 308. Wenzel III, 253. 273. VIII, 279. 286. 343. 345. 346. 379. 380. 382. 384. 385. 389. 390. 392. 393. XII. 50. 53. 695. Knauz I, 605. Nagy: *Hazai Okmtár*, I, 57. V, 45. 48. VI, 182. 184. VIII, 145. 439. Tkalčić I, 159. 163. 164. *Zichy Okmtár*, I, 31. Kubinyi: *M. tört. emlékek*, II, 10.) Az *Aba* nemzetségből származott. (Wertner I, 33.) Lehoczky csak 1271-re teszi hivataloskodását. Úgy Horváth Mihály (*Magyarorsz. tört.* I. köt.), mint utána Somogyi öt *Budaméri* Egyednek nevezik, de tévesen, mert az *Aba*-nemzetség *Budaméri* ága más, az t. i. melyből a sárosi főispánok valók.

1272. 1273. **Ladislaus** Comes Posoniensis. (Fejér V. II, 49. Wenzel IV, 2. IX, 2. 5. 11. XII, 71. Géresi: *Gr. Károlyi Okmtár*, I, 9. *Hazai Okmtár*, VII, 138. VIII, 148. 150.) Nemzetségét nem ismerjük. Lehoczky csak 1272-re említi.

1273. 1274. **Joachim**, *Ivachinus*, *Joachynus*, *Joachimus*, *Ivachynus*, *Javachinus* Magister Tavernicorum Comes Posoniensis et de Plys azaz Pilis. (Wenzel IV, 23. XII, 76. Fejér X. III, 264. *Hazai Okmtár*, I, 64. II, 12. 14. VI, 201. VIII, 152.) A *Gutkeled* nemzetségből való s Pektári Joachim néven is ismeretes. Lehoczky, Fejér, Czinár és Somogyi csak 1274-re, Kovács csak 1273-ra említik.

1275. **Thomas** filius Chelley, Thomas de Semptey, Judex Curie, Comes Posoniensis (Fejér V. II, 245. Wenzel XII, 116. Tkalčić I, 175.) Fejér 1275—77-re említi, mi tévedés, mert 1276-ban Máté is kimutatható mint főispán.

I. Melléklet.

1276. **Matheus** Magister Tavarnicorum, Comes Posoniensis et de Barana. (Wenzel XII, 182. Tkalčić I, 181. Ugyanő mint tárnokmester csupán említetik egy 1276. évi oklevélben is Nagynál: *Zalai Okltár*, I, 84.) Ugyancsak *Csák* nemzetségbeli. Fejérnél, Czinárnál és Somogyinál hiányzik.

1277. **Thomas** banus, Comes Posoniensis, Nytricensis et Camaruniensis. (Knauz: *Cod. Strig.* I, 74. Ugyanő: *Monum. Eccl. Strig.* II, 76.) Somogyié kivételével egyik jegyzékben sem fordul elő. Fejér (VII. II, 308.) és utána Czinár meg Somogyi 1276-ra *Istvánt* tesz, de az okiratot nem közlik s azért őt ez évre fel nem vehetjük.

1277. 1278. 1279. **Stephanus** Magister Dapiferorum, Comes Posoniensis. (Wenzel XII, 252. Lehoczky i. h. 137. l. *Hazai Okmtár*, VI, 227. VII, 166. VIII, 190.) Az 1278. évre vonatkozólag csak Lehoczkyt idézhetjük, de állítását elfogadhatni véljük, mert IV. Lászlónak egy 1278. évi okiratában tényleg előjön *Chepanus* magister pincernarum, bár nem is mint pozsonyi főispán. (Knauz: *Mon.* II, 90.) Lehoczky különben Istvánt egyidejűleg teszi 1278-ra Henrikkel és Oporral, mi kétségtelen hiba. Ugyanő eléjük 1277-re *János* főispánt teszi (Joan. dictus Oslep) de ezen Jánost nem tudjuk igazolni. Somogyi *István* főispánkodását 1278-ban kezdi s kiterjeszti 1280-ra is, forrásidézete azonban hibás.

1279. 1280. **Petrus** Magister Dapiferorum, Comes Posoniensis et Musuniensis. (Wenzel IV, 214. 215. IX, 251. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 121.) Szintén *Csák* nemzetségbeli. Fejérnél, Czinárnál, Lehoczky nál, Somogyinál hiányzik.

1281. **Demetrius** Comes Posoniensis. (Wenzel IX, 296. Knauz: *Mon.* II, 145.) Lehoczky nál, Fejérnél, Czinárnál, Somogyinál hiányzik.

1282. 1283. **Matheus**, M. Palatinus, Comes Posoniensis, Soproniensis, Simighiensis et Judex Cumanorum. Egy 1283. éviben Palatinus, Comes Posoniensis et Judex Cumanorum. Egy másik 1283-iki oklevélben csak Palatinus Comes Posoniensis. (Wenzel IV, 243. IX, 360. Szabó: *Kán László*, 187. l.) *Csák* nemzetségbeli. Fejérnél, Czinárnál, Lehoczky nál, Somogyinál hiányzik.

1284. **Nicolaus** Palatinus et Comes Posoniensis. És *N.* palatinus comes Posoniensis et iudex Cumanorum. (Wenzel IV, 267. Knauz: *Mon.* II, 181. *Haz. Okmtár*, IV, 98. VII, 185. A Czech-Frankl-féle nádor-névjegyzékben is.) A *Héder* nemzetségből, a híres *Németújvári* családból való. Lehoczky nál hiányzik. Somogyi 1284-től 1291-ig mondja őt főispánkodottnak.

A pozsonyi főispánok.

1287. **Johannes** Comes Poseniensis, *Ihoannes* Comes Poseniensis, Comes *Johannes* filius Petri de Comitatu Poseniensis, (Fejér V. III, 356. Wenzel IX, 452. XII, 451. *Haz. Okmtár*, IV, 71.) Lehoczky nál, Fejérnél, Czinárnál, Somogyinál hiányzik.

1289. **Eberhardus** Comes Poseniensis, *Eberhardus* de Helespunc Comes Poseniensis. (Wenzel I, 89. IV, 348.) Más néven Eberhard de Tellesprunn néven is ismeretes. Két 1291. évi okiratban Eberhard *tunc* comes Poseniensis néven tétetik róla a multa névze említés. (Wenzel X, 64. 89.) Lehoczky nál, Fejérnél, Czinárnál, Somogyinál hiányzik. Wenzel tévesen teszi a XII. század végére illetőleg 1200-ra egyik leiratát. (I, XXXII. és 89.)

1291. **Opour** Comes Poseniensis, Magister *Opour* Comes Poseniensis. (Fejér VI. I, 130. Wenzel X, 31. 70. XII, 510.) Lehoczky 1278-ra teszi egyidejűleg Henrikkel és Istvánnal.

1291. **Joannes** Comes Poseniensis. (Fejér VI. I, 189.) Kovácsnál hiányzik. Somogyi 1292—1296-ig mondja főispánnak.

1291. **Demetrius** Comes Poseniensis et de Zolum. (*Hazai Okmtár*, VIII, 445.) Valamennyinél hiányzik.

1292. **Miklós** nádor és pozsonyi főispán. Csak Lehoczky említi. Mint nádor előjön ez évre a Czech-Frankl-féle nádor-jegyzékben is.

1292. Magister **Dominicus** Comes Poseniensis. (Nardi: *Tre documenti della famiglia Morosini*, Padova 1840. 16. l.) Egyik jegyzékben sem szerepel.

1293. 1294. 1295. 1296. **Matheus** Comes Poseniensis, Magister Agazonum, filius Petri quondam Palatini. (Wenzel V, 95. X, 150. 174. XII, 551. 555. 570. 572. Fejér VI. II, 46.) Ő még 1298-ban is mint Matheus Agazonum, Comes Poseniensis, (Fejér VI. II, 166.) és 1299-ben mint Matheus Palatinus Comes Poseniensis is szerepel. (Wenzel XII, 640.) A híres Trencsényi Csák Máté. Egy keletnélküli okiratban (1290—99.) előző mint Magister Matheus de Trinchinio et Comes Poseniensis. (Wenzel V, 242.) Somogyi 1296—97-re teszi csak főispánságának idejét.

1296. **Joannes** Comes Poseniensis. (Fejér VI. II, 58.) Lehoczky ez évre *Jakobot* említi pozsonyi főispánul.

1297. 1298. 1299. 1300. Magister **Demetrius** Comes Poseniensis et de Zolum. És Magister *Demetrius* Comes Poseniensis, de Zolum et de Saros. (Wenzel V, 180. 183. 200. 205. X, 300. 380. XII, 619. *Hazai Okmtár*, I, 92. VI, 434. 444. 453. *Hazai Okltár*,

I. Melléklet.

166. l.) Ezen Demeter a *Kathyz* nemzetségből származott s a későbbi Balassa-család őseinek egyike. Somogyi csak 1298. és 1299. évekre említi.

1298-ban említi III. Endre, hogy Olgyay András fia Péter cum magistro *Demetrio* fideli nostro Comite Posoniensi et de Zolum in subsidium karissimi patris nostri Regis Romanorum iuxta Renum transmisso érdemeket szerzett. (*Haz. Okltár*, 166. l.) Ugyancsak III. Endre említi 1298-ban más okmányban, hogy ő *Demeter* pozsonyi főispánt küldte veje Albert segítségére a német császár ellen. (*Haz. Okmtár*, I, 92—93.) 1299-ben pedig ugyancsak III. Endre : cum nos Magistrum *Demetrium*, Comitem Posoniensem et de Zolum in succursum Domini Alberti tunc Ducis Austrie et Stirie, nunc vero Regis Romanorum contra Odolphum tunc Regem Romanorum patris nostri capitalem inimicum küldte. (Wenzel V, 205.)

II. MELLÉKLET.

A pozsonyi káptalan Árpádkorszaki kiadványai.

1230. Capitulum Poseniensis ecclesie bizonyítja, hogy előtte Bökény (Bukén) comes leánya Angyalka, Torcs nevű birtokát Chamának és fiának ajándékozta. Kelt a nevezett évben in octavis beati Jacobi apostoli. (Átirat 1356-ból. Kiadta Nagy Imre: *Haz. Okmtár*, VIII, 26—27. ll. 15. sz.)

1236. Johannes Poseniensis Prepositus totumque eiusdem loci Capitulum jelenti, hogy András pozsonyi főispán és kiküldött bíró-társai Monar helységnek lakosai és Monch esperest és ennek testvérei közt ítéletet hoztak. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Átirat 1255-ből. Közlötte Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VII, 25—26. ll. 16. sz. és l. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 319. l. 393. sz.)

1243. Uniuersum Capitulum Poseniensis ecclesie hírül adja, hogy előtte Karcsai Barnabás, Mortunus özvegyét és leányát hitbér és leánynegyedi illetőségeikre nézve kielégítette. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Ered. okirat IV. Béla kir. 1255. évi átiratában a M. Nemz. Muz. gyűjt-ben. Kiadta Nagy Imre: *Haz. Okmtár*, VII, 28. l. 25. sz.)

1249. Capitulum Ecclesie Poseniensis stb. bizonytságot tesz arról, hogy Kanizsai Remeg unokatestvéreivel bizonyos birtokosztályra nézve egyezkedett. Kelt nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Ered. bőrhártyás okirat, elveszett pecséttel. Közli Horváth Mihály. Honnan? *Árp. új Okmtár*, XI, 366—367. ll. 257. sz.)

1251. Vniuersum Capitulum Ecclesie Poseniensis a pozsonyvári udvarbíró által az Olgyai birtokrész felett Buhtus (= Bőjtös) részére hozott ítéletről bizonyítványt ad ki. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Eredeti. Hol van? Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár*, II, 222. l. 145. sz.)

II. Melléklet.

1253. Capitulum Poseniensis Ecclesie jelenti, hogy Bermeyn pozsonyi hírnökfő több várjobbágygyal bizonyos peres monori birtokra nézve egyezkedett. Kelt nevezett évben in octavis festi Beati Johannis Baptiste. (= jul. 1.) (Hártya-okirat, hártyszinegen függött pecsét nélkül. Megvan a budai kir. kamarai ltban. Közölte Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VII, 358—359. ll. 251. sz. V. ö. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 410. l. 534. sz.)

1254. Capitulum Ecclesie Poseniensis jelenti, hogy Jakab és Miklós várjobbágyok Sársői Hiscus és fiai, s István Gergelynek fia közt birtokosztályt eszközöltek. Kelt nevezett évben in festo Bartolomei Apostoli. (Hártya-okirat, hártyszinegen függő ép pecséttel. Megvan a budai kir. kamarai ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VII, 374—375 ll. 264 sz.)

1257. Magister Paulus Prepositus Poseniensis mint IV. Béla által kiküldött bíró valamelyes peres birtokra vonatkozó ítéletét hirdeti ki. Kelt nevezett évben sexto kalendas mensis Augusti. (Eredeti után Czech közli Wenzelnél: *Árp. új Okmtár*, II, 296—297 ll. 202. sz. és v. ö. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* I, 443. l. 580 sz.)

1260. Capitulum Ecclesie Poseniensis bizonyítja, hogy a Hunt-pazman nemzetségbeli Bökény comes anyjának, hitbére és özvegyi jogosítványai fejében négy falut adott át. Kelt nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat IV. Béla király átiratában. Megvan a b. Nyáry-család bagonyai ltban. Közli b. Nyáry Albert Wenzelnél: *Árp. új Okmtár*, VII, 535—536. ll. 380. sz.)

1262. Nos Capitulum Ecclesie Poseniensis bizonyítja, hogy Karcsai Remeg és fiai Botnak fiaival bizonyos peres földekre nézve barátságosan egyezkedtek. Kelt nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Éred. bőrhártyás okirat, hártyszinegen függő pecséttel. Közölte Dergi Somogyi Antal Wenzelnél: *Árp. új Okmtár*, XI, 523. l. 366. sz.)

1260—1270. Capitulum ecclesie poseniensis értesíti IV. Béla királyt, hogy tanukat hallgatván ki, bebizonyult, miszerint a nyékiek által igényelt birtok Módi Duha tulajdona. Évszám és nap nélkül. (Hártya-okirat a marcztalői ltban. V. f. 1. cs. 1. sz. káptalani és gyűrűpecséttel. Kiadta Véghely: *Hazai Okmtár*, III, 19—20. ll. 14. sz.)

1272. Nos Capitulum Poseniensis Ecclesie jelentjük, hogy Mour és Farkas Pál fiai bizonyos földbirtokukat eladták. Kelt nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, vörös selyemzsinóron

függött, de már lehullott pecséttel. Megvan a M. Nemz. Muz. kéz-irattárában. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VIII, 409—410. ll. 280. sz.)

1272. Nos Capitulum Poseniensis Ecclesie jelenti, hogy Aglen Pousa pozsonyi várjobbágy özvegye, hitbérére nézve elhunyt férje unokaöccsével, Gurkával egyezkedett. Kelt nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, a zöld selyemzsinóron függött pecsét nélkül. Megvan a budai kir. kamarai levéltárban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár*, VIII, 410—411. ll. 281. sz.)

1275. Capitulum Ecclesie Poseniensis bizonyítja, hogy Csallóközi Istvánnak fiai maguk közt Arus nevű örökbirtokukat felosztották. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Átirat 1334-ből, a budai kir. kam. ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IX, 137—138 ll. 91. sz.)

1279. Capitulum Ecclesie Poseniensis hírül teszi, hogy Jakab, János és Endre gróf, Jakab fiai eladták Pozsonyban levő szabad telküket és széplaki szőlőjüket Mátyás és Zolad, vereknyei Herchel fiainak. Kelt nevezett évben in festo Beati Andree Apostoli. (Hártya-okirat vörösfehér selymen függő ép pecséttel a pozsonyi káptalan levéltárában. Capsa XIV. Fasc. 1. Nr. 6. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, IV, 206—207. ll. 123. sz.)

1282. Capitulum Poseniensis Ecclesie bizonyítja, hogy Centew uzuri lakos és annak fia Péter Bed nevű szolgáljokat szabadbá bocsátották. Kelt nevezett évben in tercia die proxima post festum Sancti Johannis Baptiste. (Hártya-oklevél hiányzó pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 23. Nr. 18. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, IV, 244. l. 150 sz.)

1282. Capitulum Poseniensis Ecclesie jelenti, hogy Chene Chugut fia Margit és Ágnes szolgálóit előtte bevallották. Kelt nevezett évben in vigilia Sancti Laurencij. (= aug. 9.) (Az Amade grófok bőösi ltból másolta Horvát István s kiadta Érdy: *Árp. új Okmtár*, IV, 245. l. 151. sz. Azonkívül Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 154—155 ll. 128. sz.) Hártyaszalagon függött pecsétje elvesztett.

1282. Capitulum ecclesie Poson. tudatja, hogy Vatai Margit, férjének Omondusnak megölése ügyében Olgyai Jánossal három márknyi vérdíj fejében megegyezett. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, a hártyaszalagon függött pecsét elvesztett. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XXXIII. Fasc. 1 Nr. 1 16. Kiadta Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 158—159. ll. 136. sz.)

II. Melléklet.

1283. Nos Capitulum Posoniensis ecclesie bizonyítja, hogy előtte Vatai Barich özvegye nászhozománya tekintetében Györgyfia Péter részéről kielégítettett. Kelt a nevezett évben in octauis exaltacionis sancte crucis (= sept. 21.) (Hártyára írott 1367. évi átirat, függő pecséttel. Megvan az orsz. ltár kincst. osztály. Mon. Pos. 14. ll. Közli Vincze Gábor: *Hazai Okltár*, 100—101. ll. 95. sz.)

1285. Capitulum Ecclesie Posoniensis hfrül adja, hogy Miriszló, Anai Péter fia, előtte végrendeletet készített s Teke nevű szolgáját és annak anyját Scimtovot szabadokká tette. Kelt nevezett évben a nap kijelölése nélkül. (Hártya-okirat, nemzeti selymen függő pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban, Capsa XIV. Fasc. 23. Nr. 16. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, IV, 280—281. ll. 177. sz.)

1286. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy János pozsonyi udvarbíró Chenk nevű szolgálóját, annak fiával Lörinczcel együtt, szabadon bocsátotta. Kelt nevezett évben a nap kijelölése nélkül. (Hártya-okirat, zöld selymen függő pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 23. Nr. 5. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, IV, 288—289. ll. 183. sz.)

1286. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Duhának hátrahagyott özvegye hitbérét és hozományát illetőleg fiai részéről teljesen kielégítettett. Kelt nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, elveszett pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 4. Nr. 8. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, IV, 289—290. ll. 184. sz.)

1286. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Pokyi Tamás gróf egy Saralia helységében levő szántóföldet Marcolf fiainak adományozta. Kelt nevezett évben in octauis Assumpcionis Beate Virginis. (Hártya-okirat, vörös selymen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Caps. XIV. Fasc. 7. Nr. 2. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, IV, 290—291. ll. 185. sz.)

1287. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Pozsony város községe és Jakab annak előbbi bírája, egy köztük fennforgó pert barátságos úton kiegyenlítettek. Kelt nevezett évben in quindenis Beati Georgii Martiris. (Eredeti után, melyről a pozs. kápt. pecsété függ, közölte Wenzel: *Árp. új Okmtár*, IV, 306—307. ll. 197. sz.)

1287. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Bothow pozsonyi várjobbágy Zelew nevű szolgálóját és annak fiát Pált szabadon bocsátotta. Kelt nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-

A pozsonyi káptalan kiadványai.

okirat, hártyszinegen függő pecséttel. Megvan a pozs. kápt. ltban, Caps. XIV. Fasc. 23. Nr. 12. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, IV, 305—306. ll. 196. sz.)

1287. Nos capitulum ecclesie posoniensis tudatja, hogy előtte a Salamon nemzetségbeli János és István, Vata nevű birtokukat Olgyai Péternek és Farkasnak eladták. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat. Megvan az Olgyay-család ltban. Közli Nagy Imre: *Hazai Okltár*, 106. l. 100. sz.)

1288. Capitulum ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy előtte az Olgyai és bánkvatai nemések birtokaiknak idegen kézre nem juttatására kötelezték magukat. Kelt a nevezett évben feria sexta proxima post Dominicam Pasce (= ápr. 2.) (Hártya-okirat, vörös-
fehér selyemzsinóron függött pecsét maradványaival. Megvan az Olgyay-család ltban. Közli Véghely Dezső: *Hazai Okltár*, 108. l. 102. sz.)

1288. Capitulum ecclesie Posoniensis Jakab pozsonyi bíró számára kiadja hiteles alakban IV. Lászlónak a Vödriezi birtokról szóló adománylevelét. Kelt a nevezett évben in festo Barnabe apostoli (= jun. 11.) (Hártya-okirat, vörös selyem zsinóron függő ép pecséttel. Megvan Pozsony város ltban XI. 6. Közli Nagy Imre: *Haz. Okltár*, 109—119. ll. 104. sz.)

1288. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Nyéki Jakab és Bodoló, Chene fiai, Ivanka nevű szolgáljukat és utódaikt szabadokká nyilvánították Kelt nevezett évben a nap kijelölése nélkül. (Hártya-okirat, nemzeti színű selymen függő ép pecséttel. Megvan a pozs. kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 22. Nr. 28. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, IV, 330—331. ll. 210. sz.)

1288. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Butka, Vatai Ilerus özvegye, Fotka nevű szolgálját szabaddá tette. Kelt nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, hártyszinegen függő pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban, Capsa XIV. Fasc. 23. Nr. 7. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, IV, 331—332. ll. 211. sz.)

1289. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Karesai Süge intézkedéséhez képest annak örökösei Boxa nevű szolgálját szabaddá tették. Kelt nevezett évben in quindenis Beati Micaelis Archangeli. (Hártya-okirat, vörös-zöld selymen függő pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban, Capsa XIV. Fasc. 23. Nr. 19. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, IV, 345—346. ll. 221. sz.)

II. Melléklet.

1289. Capitulum Ecclesie Psoniensis tudatja, hogy Karcsai Saul fia László a hozományt és a negyedrészt illetőleg kielégítette sógornőjét Aglonczát. Kelt nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, hártyaszeleten függő pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban, Caps. XIV. Fasc. 10. Nr. 12. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, IV, 346—347. ll. 222. sz.)

1289. Capitulum Ecclesie Psoniensis bizonyítja, hogy Karcsai László sógornőjével Aglonthtal Karcsai Sándor özvegyével, hitbére és jegyajándékára nézve egyezkedett. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Eredeti okirat, közli Dergi Somogyi Antal Wenzelnél: *Árp. új Okmtár*, IX, 504—505. ll. 363. sz.)

1289. Nos magister dominicus diuina miseracione prepositus posoniensis bizonyítja, hogy Kápolnai János, testvérének Annának Olgyai Leuka özvegyének nászhozománya és jegyruháit dolgában a Leuka testvéreivel megegyezett. Kelt a nevezett évben apud Posonium in die sancti valentini martiris (= febr. 14.) (Ered. okirat az Olgyay csal. ltban. Közli Nagy Imre: *Haz. Okltár*, 112—113. ll. 107. sz.)

1289. Capitulum Ecclesie Psoniensis bizonyítja, hogy Endre fia Arnold és Betekhez fia Jakab bajdöntő párviadallal perüket eldöntötték. Kelt nevezett évben in quindenis Beati Georgij Martiris. (Hártya-okirat hiányzó pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban, Caps. XIV. Fasc. 17. Nr. 11. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, IV, 347—348. ll. 223. sz.)

1290. Capitulum Ecclesie Psoniensis bizonyítja, hogy Kundrussy Dénes, Mihály nevű szolgáját Mikónak eladta. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, fehér selymen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban, Capsa XIV. Fasc. 10. Nr. 37. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 17—18. ll. 11. sz.)

1290. Capitulum Ecclesie Psoniensis bizonyítja, hogy Bacha comes fia Mihály a nyitrai káptalan részére végrendelkezett. Kelt a nevezett évben, tercio die post festum Urbani pape et martiris (— máj. 27.) (Ered. oklevél, a vörös selyem-zsinóron függő pecsét maradványaival. Megvan a nyitrai káptalan ltban, Fasc. II. Nr. 3. Kiadta Véghely: *Haz. Okmtár*, VII, 210—211. ll. 167. sz. Wenzelnél V, 72 előjön 1292. alatt.)

1290. Capitulum ecclesie Psoniensis tudatja, hogy előtte Bökény comes fia Bökény a nagybátyja Cseklészi Kozma által még a tatárfutás előtt elfoglalt Torcs nevű birtokot, a pozsonyi apácák-

A pozsonyi káptalan kiadványai.

nak visszaadja. Kelt a nevezett évben in festo beati Jacobi apostoli (= jul. 25.) (Eredeti oklevél a függő pecsét nyomaival. Megvan az országos ltban. Mon. Poson. 48. 3. Dipl. oszt. Kiadta hiányosan Fejér: *Cod. Dipl.* VI. I, 70. Teljesen Nagy Imre: *Haz. Okmtár*, VIII, 283—384. ll. 230. sz.)

1291. Capitulum Ecclesie Posoniensis tudatja, hogy Péter gróf György nevű szolgájának hú szolgálatiért, Kisvista máskép Kisfalut adományozta. Kelt a nevezett évben in festo Natiuitatis Beate Virginis Gloriose. (Hártya-okirat, hártyaszeleten függött, de már elveszett pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 10. Nr. 30. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 55—56. ll. 34. sz.)

1291. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Féli János megöletéseért annak rokonai a tettesnek, ki 15 márkányi összeget fizetett le nekik, büntetését elengedték. Kelt a nevezett évben in quindena Beati Michaelis Archangeli. (Hártya-okirat, nemzeti színű selymen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi káptalan ltban. Capsa XIV. Fasc. 22. Nr. 2. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 57. l. 35. sz.)

1291. Capitulum Ecclesie Posoniensis előtt Buken comes Hudy nevű birtokát leányának és vejének Péternek adományozza. Kelt a nevezett évben secundo Agnetis (így) = jan. 22. (Átirat az Olgyay-család ltban. Közli Nagy Imre: *Hazai Okltár*, 125—129. ll. 120. sz.)

1291. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Bazini Kozma comes Falisztar nevű birtokát serviensének Lászlónak adományozta. Kelt a nevezett évben quinta feria proxima ante dominicam Esto Michi. (Hártya-okirat, meggyzsinű-sárga selyemzsinóron függő pecséttel. Megvan a bud. kir. kamarai ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár*, X, 64—65. ll. 45. sz.)

1292. Capitulum Ecclesie Posoniensis hirrre teszi, hogy előtte Völki Miklós rokonai részére lemond Völk birtok feléről. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, nemzeti zsinegen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi káptalan ltban. Caps. C. Fasc. 8. Nr. 81. és ugyanott Caps. XIV. Fasc. 20. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 74—75. ll. 47. sz.)

1292. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Benedek és rokonai Tornynos Csandalban levő birtokuk negyedik részéről Murdfia Bock érdekében intézkedtek. Kelt a nevezett évben in

II. Melléklet.

Octava Cinerum. (Hártya-okirat, hártyszinegen függő pecsét-töredékkel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban Caps. XIV. Fasc. 18. Nr. 11: 12. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 75—76. ll. 48. sz.)

1292. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Bazini Pál comes Faristar nevű földét László, István fiának adományozza. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, zöldvörös függő pecséttel. Megvan a budai kam. ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár*, X, 89—90. ll. 63. sz.)

1293. Capitulum Ecclesie Posoniensis jelenti, hogy Kosodi Pál, Olivér és Fekete János előtte megegyeztek a dienesi és misérdi lakosokkal a megölt János vérdíját illetőleg. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, hártján függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban, Capsa XIV. Fasc. 22. Nr. 3. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 86—87. ll. 53. sz.)

1293. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Ilkai Pál Péter nevű szolgálját szabadon bocsátá. Kelt a nevezett évben in quindenis Pentecostes. (Hártya-okirat, fehér zszinegen függő kopott pecséttel. Megvan a pozsonyi káptalan ltban, Capsa XIV. Fasc. 23. Nr. 1. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 88. l. 54. sz.)

1293. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Aglent, Oroszvári Chama neje, Annus nevű szolgálját szabadon bocsátá. Kelt a nevezett évben in festo Sancti Urbani Pape. (Hártya-okirat, hártyszalagról lefüggő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi káptalan ltban, Caps. XIV. Fasc. 23. Nr. 3. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 89. l. 55. sz.)

1293. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Doborgaz községe nyolcz holdnyi szántóföldet Szentgyörgyi Jakabnak eladott. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, vöröszöld selymen függő pecsét-töredékkel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban, Capsa XIV. Fasc. 4. Nr. 2. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 90—91. ll. 56. sz. és *Mon. Eccl. Strig.* II, 348—349. ll. 351. sz.)

1294. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis tudatja, hogy Simon Chegenek fia Kotóban levő birtokrészét eladta Olgyay Péter comesnek. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, hártyszinegen függő pecséttel. Megvan a budai kam. ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár*, X, 166. l. 108. sz.)

1294. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Tamás és Tama várjobbágyok Hét nevű örökbirtokukat László comesnek

A pozsonyi káptalan kiadványai.

és testvérének Jakabnak elzálogosították. Kelt a nevezett évben in festo Beati Martini confessoris. (Hártya-okirat, a hátul oda nyomott pecsét szétmállott. Megvan a budai kam. ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XII, 560–561. ll. 453. sz.)

1294. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Balázs pozsonyi várjobbágy Miklós nevű szolgálját eladta Veres Ábrahám pozsonyi alispánnak. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, zöld-vörös selymen függő pecséttel. Megvan a pozs. kápt. ltban, Capsa XIV. Fasc. 23. Nr. 29. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 100. l. 64. sz.)

1294. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Zori Oka és Simon kiegyezkedtek testvérök Endre megölőjével. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat vörös-fehér zsinegen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 19. Nr. 1. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 101. l. 65. sz.)

1294. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis jelenti, hogy előtte Chubun fia Ábrahám és társai, béli várjobbágyok, Zurus nevű földjüket Olgyai Péternek örök áron eladták. Kelt a nevezett évben in Dominica proxima ante festum omnium sanctorum (= oct. 31.) (Ered. oklevél, vörös-zöld selyemszálon függő pecséttel. Megvan az orsz. ltár kincstári oszt. Mon. Pos. 46. 10. Közli Vincze Gábor: *Haz. Okltár*, 144–145. ll. 139. sz. Emliti Fejér: *Cod. Dipl.* VI, I, 341.)

1294. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Miklós és Balázs Torch nevű birtokukban száz holdnyi szántóföldet eladtak. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, vörös-zöld selymen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi káptalan ltban, Caps. XIV. Fasc. 18. Nr. 3. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 102. l. 66. sz.)

1295. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis jelenti, hogy Békási helysége nézve barátságos egyezés történt többek között. Kelt a nevezett évben proxima secunda feria ante festum Beati Laurencij martiris. (Hártya-oklevél, vörös-zöld selymen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 2. Nr. 23. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 132–133. ll. 83. sz.)

1295. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy néhai Béli Jakab rokonai annak özvegyével Katalinnal, a hitbér és hozomány tekintetében egyezkedtek. Kelt a nevezett évben a nap

II. Melléklet.

kitétele nélkül. (Hártya-okirat pecsét nélkül. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 2. Nr. 7. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 134—135. ll. 84. sz.)

1295. Capitulum Ecclesie Poson. jelenti, hogy Szentgyörgyi Ábrahám gróf szolgájának Lászlónak hű szolgálataiért felistáli birtokát adományozta. Kelt a nevezett évben in octauis penthecosten (= máj. 29.) (Hártya-okirat, zöld és vörös selymen függő pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban, Capsa XIV. Fasc. 6. Nr. 2. Kiadta Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 372—373. ll. 370. sz.)

1296. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Moyk és testvérei sárosi várjobbágyok örökbirtokuknak egy részét Olgvai Péter mesternek eladták. Kelt a nevezett évben in dominica Cantate. (Hártya-okirat, vörös selyemzsinóron függő pecséttel. Megvan a budai kir. kam. ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XII, 592. l. 475. sz.)

1296. A pozsonyi káptalan bizonyítja, hogy Szentgyörgyi Ábrahám és fia Tamás a Billye nevű birtokot átengedték Lászlónak, István fiának. Kelt a nevezett évben feria quarta proxima ante festum Nativitatis Beati Johannis Baptiste. (Gara Miklós nádor 1421. évi átiratában, a budai kir. kam. ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XII, 593—594. ll. 476. sz.)

1296. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis jelenti, hogy Mihály gróf visszaváltja az apja által az eszterg. érseknek elzálogosított Anja nevű földet. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat ibolyaszínű, sárga és kék selymen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 1. Nr. 5. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 158—159 ll. 102. sz. És *Mon. Eccl. Strig.* II, 394. l. 398. sz.)

1296. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis jelenti, hogy Vörös Ábrahám pozsonyi alispán kérésére több oklevelet átírt. Kelt a nevezett évben in vigilia Resurreccionis Domini. (Hártya-okirat, vörös selymen függő pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa VII. Fasc. 1. Nr. 2. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 157—158. ll. 101. sz.)

1296. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis jelentést tesz a schintbergi hegyen művelt szőlőkben tartandó rendnek az érdekeltek által tett megállapításáról. Kelt a nevezett évben feria secunda post Dominicam Jubilate. (Hártya-okirat, vörös-fehér selyemről függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 17.

Nr. 7. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 161—162. ll. 104. sz.)

1296. Capitulum ecclesie Psoniensis jelenti III. Endre királynak, hogy Olgvai András fiát Pétert a csallóközi Zorus föld birtokába ellenmondás nélkül beiktatta. Kelt a nevezett évben feria sexta proxima ante festum virginis gloriose (= sept. 7.) (III. Endre 1296. évi adományleveléből. Megvan az orsz. ltár kincst. oszt. Mon. Pos. 50. l. Közli Vincze Gábor: *Hazai Okltár*, 148—149. ll. 143. sz.)

1297. Nos Capitulum Ecclesie Psoniensis jelenti, hogy Kozma gróf halálos ágyán Horpo birtokát Péter grófnak hagyományozván, halála után neje azt helybenhagyja. Kelt a nevezett évben in Dominico post Conuersionem Beati Paulj Apostoli (= jan. 27.) (Hártya-okirat, vörös-zöld selymen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 8. Nr. 8. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 175—176. ll. 115. sz. És: *Mon. Eccl. Strig.* II, 400. l. 406. sz.)

1297. Nos Capitulum ecclesie Psoniensis bizonyítja, hogy előtte Itumer fia Péter, mocsolányi birtokrészét a nagyszombati apácáknak adományozta. Kelt a nevezett évben in octauis epiphanie Domini (= jan. 13.) (Ered. oklevél vörös-zöld selyemszállakon függő pecséttel. Megvan az orsz. ltár kincst. oszt. Mon. Tyrn. 5. 6. Közli Vincze Gábor: *Haz. Okltár*, 154. l. 148. sz.)

1298. Capitulum Ecclesie Psoniensis bizonyítja, hogy Gombai Kumpertnek fiai Újvásár nevű birtokukat eladták Olgvai Péter comesnek. Kelt a nevezett évben, feria quinta proxima post festum Beati Georgij Martiris. (Átirat 1347. évből a budai kir. kam. ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár*, X, 319—320. ll. 205. sz.)

1298. Capitulum ecclesie Psoniensis jelenti III. Endrének, hogy a fel-abonyi határban Olgvai Péternek 336 hold földet kihasított. Kelt a nevezett évben die Dominico ante festum beati Mychaelis Archangeli (= sept. 28.) (III. Endre 1298. évi adományleveléből az orsz. ltár kincst. oszt. Mon. Poson. 47. 5. Közli Vincze Gábor: *Haz. Okltár*, 164—165. ll. 155. sz.)

1299. Capitulum Ecclesie Psoniensis bizonyítja, hogy Lőrincz Lipótnak fia és osztályrokonai Súr nevű örökbirtokukat Endre comesnek és Chamanak, a János fiainak eladták. Kelt a nevezett évben tercia feria proxima post octauam Beati Jacobi Apostoli. (Átirat 1367-ből a budai kam. ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár*, X, 355—356. ll. 233. sz.)

II. Melléklet.

1299. A Capitulum Posonyense előtt Damasa fia János a karesai birtokot Luka comesnek visszabocsátja. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül (Gilétfi Miklós nádor 1349. évi ítéletleveléből a Bartal család ltban. Közli Nagy Imre: *Haz. Okltár*, 172—173. ll. 162. sz.)

1299. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Károly gróf, testvére Domankos megöletése tárgyában elleneivel egyezkedett. Kelt a nevezett évben a nap kitétele nélkül. (Hártya-okirat, fehér zsinegen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 20. Nr. 4. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 223—224. ll. 147. sz.)

1299. Nos Capitulum Posoniensis Ecclesie bizonyítja, hogy Karcsai István Hét helység földesurával és lakóival barátságosan egyezkedett. Kelt a nevezett évben, secunda die octavarum Nativitatis Domini nostri Jesu Christi. (Ered. oklevél. Hol van? Közölte Wenzel: *Árp. új Okmtár*, V, 225. l. 148. sz.)

1300. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Szentgyörgyi Ábrahám Tyukod nevű helységet átengedte Jakab mesternek és László comesnek. Kelt nevezett évben sabbato proximo ante dominicam Ramispalmarum. (Gara Miklós nádor 1421. évi átiratában a budai kir. kam. ltban. Kiadta Wenzel: *Árp. új Okmtár*, XII, 660—662. ll. 523. sz.)

1300. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Jánoki Jakab comes és testvére Péter comes Chenkafalvai birtokuknak felerészét átengedték unokaöcscsüknök Ivánnak. Kelt a nevezett évben sabbato proximo ante dominicam circumdederunt me (= febr. 6.) (Szécsi Miklós 1357. évi átiratában, a budai kir. kam. ltban. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, XII, 662—664. ll. 524. sz. Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 480. l. 496. sz.)

1300. Capitulum Ecclesie Posoniensis bizonyítja, hogy Lőrincz és Csombord 20 ekényi szántóföldet Endrének adományoztak. Kelt a nevezett évben in octavis Pasce. (Hártya-okirat, fehér-violaszínű selymen függő ép pecséttel. Megvan a pozsonyi kápt. ltban. Capsa XIV. Fasc. 11. Nr. 5. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 251. l. 163. sz.)

1300. Nos Capitulum Ecclesie Posoniensis előadja, hogy Sintperg jövedelme két egyenlő részre osztatik a felek közt. Kelt a nevezett évben Dominico die proxima post festum Omnium Sanctorum. (Hártya-okirat, küloldalán a pecsét nyomával. Megvan a

A pozsonyi káptalan kiadványai.

pozsonyi kápt. ltban. Capsa VII. Fasc. 1. Nr. 3. Kiadta Knauz: *Árp. új Okmtár*, V, 250. l. 162. sz.)

1300. Nos Capitulum ecclesie Posoniensis jelenti, hogy Karesai László fiai eladták Símodi Jakabnak Margit nevű szolgálójukat három márkán. Kelt a nevezett évben in octavis beati Martini confessoris (— nov. 18.) (Megvan a pozsonyi káptalani ltban. Capsa LXVI. Fasc. 2. Nr. 45. Kiadta Knauz: *Mon. Eccl. Strig.* II, 488–489 ll. 513. sz.)

1300. Capitulum Posoniensis ecclesie bizonyítja, hogy előtte György fiai Zorus nevű birtokukat Olgyai Péternek előrkétk. Kelt a nevezett évben in Dominica Exurge (febr. 14.) (Ered. oklevél hártvaszalagon függött pecsét nyomaival. Megvan az orsz. ltár kincst. oszt. Mon. Poson. 43. 2. Kiadta Vincze Gábor: *Haz. Okmtár*, VII, 287. l. 241. sz.)

III. MELLÉKLET.

A pozsonyi prépostok és kanonokok az Árpádházi királyok korszakában.

1. Prépostok.

Az első prépost, kinek nevével okmányainkban találkozunk **Ubold**. Neve egy 1209. évi okmányban említetik, amelyben János esztergomi érsek a Catapán egri püspöktől vett tizenegy szolnoki szabadost a pinczerek osztályába sorozza. Az okmányt aláíró világi és egyházi főurak közt előjön ez is: *Vbaldo preposito posoniensi*. (Knauz: *Mon.* I, 193. Fejér: *Cod. Dipl.* III. I, 70.) Ugyanő említetik 1210-ben azon okiratban, mely Urias pannonhalmi apát és Gilbert somogyi apát tizedügyi perére vonatkozik. (Wenzel: *Árp. új Okmt.* I, 104. Knauz: *Mon.* I, 196.) Végre 1211-ben is, midőn III. Incze pápa bullájában *Hubaldus Posoniensis Praepositus* mint olyan említetik, ki a koronázási jog ügyében az esztergomi érsek részére esküdött. (Migne: *Innocent. III. Opera.* III, 518. Wenzel VI, 351. Knauz I, 199.)

Vajjon 1232-ig ült-e a pozsonyi préposti széken, nem tudjuk megmondani. Nevezett évben **János** prépost fordul elő azon okiratban, melylyel Róbert esztergomi érsek az országot interdictum alá helyezi s egyebek között Dénes nádort kiközösíti, mivel az az egyházat sokban károsította, sőt magistrum *Johannem prepositum Posoniensem* alapis fecit cedi et tractari inhoneste . . . nec passo iniuriam satisfecit. (Theiner: *Mon. hist.* I, 107. Fejér III. II, 295. 311. Katona: *Hist. Crit.* V, 635. Knauz: *Mon.* I, 282.) Ugyanezen János prépost 1236-ban a monori birtok ügyében okmányt állít ki. (Wenzel VII, 25. Knauz I, 319.) 1237-ben IV. Béla király János prépostot s András pozsonyi grófot bizonyos birtokügy megvizsgálásával bizza meg. (Wenzel VII, 34. 48. Knauz I, 321.)

A pozsonyi prépostok és kanonokok.

1248-ban említetik Dénes nádor oklevelében, hogy Thadeukus destruxit quoddam predium venerabilis Patris Episcopi Wesprimiensis **Zlandi**, nomine Scamptou, cum adhuc esset *Prepositus Posoniensis*. (Fejér IX. VII, 662. Knauz I, 374.) Szántó birtoknak eme felforgatása tehát 1248 előtt történt. A Kaplony-nemzetségből származó Thadeukai azaz Tátikai Zlandus gróf Márton vasmegyei főispán fia 1243-ban már veszprémi püspök volt s így annak pozsonyi prépostoskodása 1243 előtti időbe esik. Nyilván közvetlen utóda volt a fentemlített Jánosnak. Mint veszprémi püspök *Zelandus*, *Zlandus* néven szerepel okmányilag 1251-ben (Wenzel VII, 320. XII, 691.) 1252-ben (Wenzel II, 231.), 1254-ben (Wenzel VII, 373.), 1257 körül (Wenzel II, 293. 294.), 1258-ban (Wenzel II, 311. 312. VII, 426.) 1259-ben (Wenzel VII, 503. 517. 519.), 1260-ben (Wenzel VII, 540.), 1262-ben (Wenzel III, 30.)

1253-ban IV. Incze pápa megengedi **Smeraldo preposito Posoniensi**, ki egyszersmind hantai prépost is volt, hogy tetszése szerint, egyik vagy másik prépostságról lemondva, bármily egyéb egyházi méltóságot elfogadhasson. (Theiner I, 216. Fejér IV. II, 177. Knauz I, 402.) Ugyanezen 1253-ik évben okiratot állt ki a káptalan magistro *Smaragdo Ecclesie nostre Preposito existente*. (Knauz I, 410. Wenzel VII, 358.) Ugyancsak 1253-ban *Smaragdus prepositus posoniensis* a zágrábi káptalant képviseli egyik birtokügyi kiigyezésben. (Tkalcic: *Mon. hist. Eppat. Zagr.* I, 98.) Ezen Smeraldus, Smaragdus azonos ama *Smaragdussal*, kit IV. Béla király 1254-ben, bizonyos ügyek elintézése végett, főleg pedig a pápa unokaleánya és Béla király fia közt való házasságszerzési ügyben Rómába küldött. (Theiner I, 229. Fejér IV. II, 243. Knauz I, 419.) Ő különben még ugyanazon évben (Rimely szerint 1255-ben. *Hist. Capit.* 223. II.) fejevári választott préposttá s királyi alkorklátnokká lett. (Fejér IV. II, 242. Knauz I, 419. Nagy: *Haz. Okmtár*, VIII, 68.) Még később, 1257-ben, kalocsai választott érsekké lett. 1265-ben szolgálai által meggyilkoltatott.

1257-ben említetik magister **Paulus Praepositus Posoniensis**, kit IV. Béla király Karakóvára birtokjogának megvizsgálására küld ki. (Wenzel II, 296. Knauz I, 443.) 1259-ben magister *Paulus Praepositus Posoniensis* már királyi alkanczellár. (Wenzel VII, 504. Fejér IV. II, 496. V. I, 324. Knauz I, 454. *Haz. Okmtár*, II, 7.) Mint ilyen említetik két másik 1259-iki okmányban is (Wenzel VII, 505. *Haz. Okmtár*, II, 7.), valamint két 1260-ikiben is. (Wenzel

III. Melléklet.

II, 322. Wagner: *Anal. Scepus.* I, 391. Knauz I, 459. Véghely: *Haz. Okmtár*, VIII, 81.) 1260. nov. 20-ikán már fejevári prépost, (Nagy: *Haz. Okmtár*, VIII, 78.), 1261-ben *Haz. Okmtár*, VIII, 86.) s 1252-ben is az, 1263-ban pedig veszprémi püspök és Mária királyné korlátnok. Hogy 1263. aug. 29-ikén már nem volt Székesfejevárott, abból bizonyos, hogy egy ez időben kelt királyi oklevélben már *Farkas* mondatik fejevári választottnak s királyi akkorlátnoknak. (Pesty: *Haz. Okmtár*, VIII, 92.)

1262-ben **István** volt pozsonyi prépost. Ő a Vancsa-nembeli István esztergomi érsek unokája volt. 1263-ban a zágrábi káptalan ezen Istvánt, *Prepositum Ecclesie Posoniensis*, zágrábi püspökké választotta. De minthogy korban s tudományban egyaránt fogyatékos volt, az esztergomi érsek, kire a pápa az ügy elintézését bizta, őt meg nem erősítette, hanem tanulmányok szerzése végett Bonnba küldötte. (Theiner I, 245. Wenzel III, 44. Knauz I, 488.) Ezek végeztével kalocsai érsekké választatott s IV. Kelemen pápa őt e méltóságban 1266-ban s később 1267-ben is megerősítette. (Theiner I, 291. 292. Wenzel III, 148. 150. Knauz I, 538.) 1270-ben nevezetes szerepet játszott azon békekötésben, mely V. István magyar és Ottokár cseh királyok közt létrejött. 1271-ben is említve van. (Wenzel VIII, 353. Knauz I, 587.) 1272-ben az 1274. május 7-ikén megnyitott lyoni (lugduni) zsinatra lett megüiva.

1277-ben **Antal**, magister *Antonius*, decretorum doctor, *prepositus Posoniensis* szerepel mint prépost, kánonjogi tudor, kinek esedezésére erősítette meg IV. László király a pozsonyi egyház birtokait és szabadalmait. (Wenzel IV, 81. Knauz II, 77.) 1278-ban IV. László ad supplicacionem magistri *Anthoni* *prepositi Posoniensis* adományozza a káptalannak Flanczendorfot. (Fejér V. II, 521. Knauz II, 87.) Ugyanezen Antal az, kinek valamint fivéreinek Comiti scilicet, Belyd, Jacincto et Rolando nobilibus regni IV. László király a vasmegyei Perulend földet adományozta. (*Hazai Okmtár*, I, 81.)

1280-ban magister **Pascasius** *Prepositus Posoniensis*, V. István és IV. László bizalmasa, ki IV. Lászlót megbékítette a pápai legatussal s ezért a király a pozsonyi egyháznak Szilincset adományozta. (Rimely 303. l. Knauz II, 120. Wenzel IV. 214. Fejér V. III, 74.) IV. László elismeri, quod laudabilis fidei puritate, solideque deuocionis famulatu dilecti et fidelis nostri, magistri *Pascasij*, *Prepositi Posoniensis*, quibus idem se nostre celsitudini dinoscitur ab euo nostre puericie fideliter dedi-

A pozsonyi prépostok és kanonokok.

casse (Wenzel IV, 214. Knauz II, 120.) különösen, hogy a királyt az apostoli követel Fülöp firmani püspökkel kibékítette. 1281-ben már nyitrai püspök s mint ilyen említették 1285. 1289. 1290. 1291-ben is Knauz II, 202. Fejér V. III, 449. Wenzel V, 3. 25. XII, 497. 515.) De nyitrai püspök volt még 1297-ben is. (Fejér VI. II, 85.)

1284-ben magister *N. prepositus Posoniensis* megerősítetteti a nádor által a pozsonyi egyház szabadságait. (Wenzel IV, 267. Knauz II, 182.) 1285-ben már *néhai*-nak mondatik, magister *Nicholaus quondam prepositus Posoniensis*. (Haz. Okmtár, VII, 195.)

1288-ik évi oklevélben említve van Nycolaus, frater **Romani** *prepositi quondam Posoniensis* bone memorie. (Fejér V. III, 421 azonban *Barajanj*-nak van irva. Romanusnak Knauznál II, 244.) Egy 1292-iki okiratban is comes Nicolans frater magistri *Romani, quondam prepositi Poson.*, bone memorie. (Fejér VII. V, 509. VI. I, 234. kivonat. Knauz II, 322.)

1289-ben magister **Dominicus** diuina miseracione *prepositus posoniensis* oklevelet állít ki apud Posonium febr. 14. (Hazai Okltár 112—113.) 1291. magister *Dominicus prepositus ecclesie Poson.* (Knauz II, 283. 296. Wenzel V, 51. 54.)

1291-ben magister **Haab** *prepositus ecclesie Poson.* (Knauz II, 305. 306. Wenzel V, 34. 35.) 1292-ben magister *Haab, prepositus ecclesie sancti Salvatoris de Posonio* vir honorabilis et discretus . . . fidelis et familiaris noster. Így III. Endre király. (Knauz II, 316—17. Wenzel V, 63.) A prépostság és káptalan birtokai körül fáradozik. 1294-ben már mint váci püspök szerepel. (Knauz II, 358 és v. ö. Pray: *Specim. Hier.* I, 344.)

1294-ben *M. Seraphinus* magister *Seraphinus, prepositus ecclesie Posoniensis* mint tanu szerepel a káptalan részéről az Esztergom várossal való perben. (Fejér VI. I, 308. Péterffy: *Sacra Conc.* I, 134. Katona VI, 1114. Knauz: *Cod. Strig.* II, 198. *Mon.* II, 355. Wenzel: X, 137.) Ez okirat 1294-ben van keltezve, de már Fejér jegyezte meg, hogy ez okmány leírásában sok a hiba, amint ezt az is mutatja, hogy benne egyszer *Stephanus* másszor meg *Seraphinus* mondatik pozsonyi prépostnak. Szerinte az oklevélben bizonyosan csak S állott, mi nem áll, mert Knauz helyesen adta ki *Seraphinus* néven. Rimely 1281-dik évre teszi s szereplését 10 éven át tartottnak mondja, mi hiba, mert 1284-ben Miklós, 1289-ben Dominik nevű prépostokról van okiratos tudomásunk.

1296-ban Lodomer érsek oklevelében említették a discretus

III. Melléklet.

vir, *Seraphinus* Posonienses prepositus. (Véghely: *Haz. Okmtár*, VIII, 363.) 1297-ben magister *Stephanus Posoniensis*-ről van szó (Fejér: VII. II, 197.) rectius *Seraphinus* Seraphinus Prepositus Poson. értendő (Knauz: II, 417.) 1299-ben VIII. Bonifác pápa küldi ki őt a budai sziget apáczái és a veszprémi püspök között a tized miatt kitört per ügyében. Névszerint nincs ő megnevezve, csak . . . Prepositus de Posonio. 1299-ben magister Seraphinus, prepositus Poson, Csukárfalva letartóztatása ellen tiltakozik a győri káptalan előtt. (Wenzel V, 242. Knauz II, 470.) 1300-ban *Seraphinus* prepositus (Knauz II, 479.) 1301-ben magister *Seraphinus* prepositus Poson. oklevelet állt ki. (Knauz II, 492) Szerepel a következő időszakban is.

2. Kanonokok.

1253-ban **Jakab** örkanonok.

1260-ban **Péter** olvasókanonok, **László** éneklőkanonok, **István** örkanonok.

1269-ben **Sixtus** decan.

1287-ben **Pál**, ki a káptalannak Csürle, Akoli, Simperg és Uzor nevű birtokait adományozza.

1290-ben **Márton** (*Haz. Okmtár*, VII, 210.) Ugyanezen évben **Andreas** dictus Torkus (*Haz. Okmtár*, VII, 210.) Mindkettő előjön 1292-ben is. (Wenzel V, 72.) 1292-ben magister **Andreas** birtokadományt kap III. Endre királytól (Knauz II, 316—17. Wenzel V, 63.)

1291-ben **Andreas** és **Nicolaus** Canonici Ecclesie Posoniensis. (Wenzel V, 53.) Ugyanez évben **Márton** Demeter fia, **Jakab** bíró testvére. Jelen volt Csukár János végrendekezésénél.

1292. **Andreas** dictus Torkus. (Wenzel V, 72) Magister **Andreas** birtokmegegerősítést nyer III. András királytól (Knauz II, 316—17. Wenzel V, 63.) **Martinus**. (Wenzel V, 72.) **Laurentius** Custos Ecclesie Posoniensis. (Wenzel V, 71.) **Nicolaus** (Rimely 251.)

1297. **Joannes** canonicus helyett hibásan vicarius áll.)

1300. **Buda** magister. (Rimely 251.)

I - 747329